

Gösterge Ekonomi Politiği Hakkında Bir Eleştiri

Jean Baudrillard

BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

GÖSTERGE EKONOMİ POLİTİĞİ HAKKINDA BİR ELEŞTİRİ

Oğuz Adanır 1975'te Paris I Panthéon-Sorbonne Üniversitesi Sanat ve Arkeoloji Enstitüsü'nden (Sinema-TV) lisans diplomasını aldı. Ertesi yıl aynı kurumda yüksek lisansını, 1979'da da doktorasını tamamladı. 1994'te profesör olan Oğuz Adanır o tarihten bu yana Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Sinema-TV Bölüm Başkanlığı görevini yürütmektedir. Sinema-Tv yazarlığı, simülasyon, sinema-Tv'da yaratıcılık ve semiyoloji konularında dersler vermektedir. Eserlerinden bazıları şunlardır: *İşitsel ve Görsel Anlam Üretimi*, *Sinemada Anlam ve Anlatım*, *Eski Dünyaya Yeni Bir Bakış* (3 cilt), *Baudrillard'ın Simülasyon Kuramı Üzerine Notlar ve Söyleşiler*, *Kapitalizm Öncesi Evrensel Kültür/Zihniyetten Günümüze "Osmanlı ve Ötekiler"*. Çok sayıdaki çeviri eserlerinden bazıları ise şunlardır: *Sinemada Anlam Üstüne Denemeler* (Christian Metz), *Sinema Estetiği ve Psikolojisi* (Jean Mitry), *Sessiz Yığınların Gölgesinde ya da Toplumsalın Sonu* (Jean Baudrillard), *Üretimin Aynası* (Jean Baudrillard), *Foucault'yu Unutmak* (Jean Baudrillard), *Simülakrlar ve Simülasyon* (Jean Baudrillard), *Çaresiz Stratejiler* (Jean Baudrillard), *Simgesel Değiş Tokuş ve Ölüm* (Jean Baudrillard), *Ahlak Eğitimi* (Emile Durkheim), *Anahtar Sözcükler* (Jean Baudrillard), *Şeytana Satılan Ruh ya da Kötülüğün Egemenliği* (Jean Baudrillard), *İlkel İnsanda Ruh Anlayışı* (Lucien Levy-Bruhl), *İlkel Toplumlarda Mistik Deneyim ve Simgeler* (Lucien Levy-Bruhl), *Amerika* (Jean Baudrillard).

Ali Bilgin 1980 İstanbul doğumlu. Galatasaray Üniversitesi Felsefe Bölümü mezunu. Halen aynı üniversitede Felsefe Yüksek Lisans programına devam etmektedir.

GÖSTERGE EKONOMİ POLİTİĞİ HAKKINDA BİR ELEŞTİRİ

Jean Baudrillard

Çeviri: Oğuz Adanır
Ali Bilgin

BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Jean Baudrillard
pour une critique de l'économie politique du signe
© Éditions Gallimard, 1972

Gösterge Ekonomi Politiği Hakkında Bir Eleştiri
© BÜTEK A.Ş. 2004
Çeviri © Oğuz Adanır, Ali Bilgin 2008

Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi
Boğaziçi Üniversitesi Uçaksavar Kampüsü
Cengiz Topel Caddesi, Garanti Kültür Merkezi, Arka Giriş
Etiler/İstanbul

bupress@boun.edu.tr
www.bupress.org, www.bupress.net
Telefon ve faks: (90) 212 257 87 27
Sertifika No: 10821

Tüm hakları saklıdır. Tanıtım amacıyla yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın, hiçbir yolla kopyalanamaz, çoğaltılamaz, ticari amaçlarla kullanılamaz.

Yayına Hazırlayan: Cem Uçan, Ergun Kocabıyık.
Kapak Tasarımı: Kerem Yeğin
Kapak Resmi: Hannah Höch, "Cut with the Cake Knife", 1919.
Baskı: G.M. Matbaacılık ve Ticaret A.Ş.,
100 Yıl Mah. MAS-SİT, 1. Cadde, No: 88, Bağcılar/İstanbul
Telefon: 0212 6290024-25

Birinci Baskı: 2009
İkinci Baskı: Aralık 2009

Boğaziçi University Library Cataloging in Publication Data
Baudrillard, Jean, d. 1929-
Gösterge ekonomi politiği hakkında bir eleştiri /Jean Baudrillard; çevirenler Oğuz Adanır, Ali Bilgin
xii, 280 p.; 21 cm.
Includes biographical references
ISBN 978-605-4238-00-2
1. Consumption (Economics) – Social aspects. 2. Consumer behavior. 3. Culture – Economic aspects. I. Title. II. Adanır, Oğuz. III. Bilgin, Ali.
HB801

İçindekiler

Gösterge Ekonomi Politiği Hakkında Bir Eleştiri Üstüne, OĞUZ ADANIR, ix

GÖSTERGE-İŞLEV VE SINIF MANTIĞI, 1

I. GÖSTERGE-NESNENİN TOPLUMSAL İŞLEVİ, 1

Amprist Varsayıma Göre Gereksinimler ve Kullanım Değeri, 1 ♦ Simgesel Değiş Tokuş Düzeninde *Kula* ve *Potlaç*, 2 ♦ Gösteriş Amaçlı Tüketim, 3 ♦ Simulakrın İşlevi, 5.

II. TOPLUMBİLİMSEL PERSPEKTİFLER, 8

Chapin'e Göre *Living-Room* Değerlendirme Ölçütleri, 8 ♦ Sözdizimsel ve Söz Sanatsal Çevre Çözümlemesi, 9 ♦ Nesnelerle Kurulan İlişkilerin Stratejik Özümlemesi, 11 ♦ Nesnelere Özgü Bir Söylevden Söz Edilebilir mi?, 12 ♦ Kod Mantığının Toplumsal Yaşama Uygulanması, 14.

III. NESNELER ÜZERİNDEN GERÇEKLEŞTİRİLEN AYRIMLAMA, 16

Toplumsal Hareketlilik ve Atalet, 16 ♦ Ev Düzeni ve Toplumsal Beğeni, 18 ♦ Çelişkili Söz Sanatı Kapsamında Başarının Getirdiği Şımarıklık ve Elindekiyle Yetinmeyi Bilmek, 18 ♦ Özgün Stiller, 20 ♦ Saksı ve Saksı Kovası Taktiği, 22 ♦ Eski Eşya Beğenisi, 23 ♦ Cilalı ve Lakeli, 26 ♦ Ev Temizliği Konusundaki Ahlaki Fanatizm, 27 ♦ Öncelik Tanınan "Doğallık", 29 ♦ Biçimsel Yenilik ve Toplumsal Ayrımcılık, 30 ♦ Yerlerinde Duramayan Ayrımlayıcı Göstergeler, 33 ♦ Kısa Ömürlü Olma Lüksüne Sahip Olmak, 37.

IV. AYRIMCILIK ÜZERİNE OTURAN BİR MANTIK, 39

Nesnel ve Ritüel Bir İlişki Nesnesi Olarak Televizyon, 40 ♦ Tüketim "Evreninin" Bir Demokrasi Aracına Dönüştürülmesi, 47 ♦ "A" Grubuna Mensup Olanlar ve Olmayanlar, 50 ♦ Kölelere Özgü Bir Ahlak Anlayışı, 52.

BİR GEREKSİNİMLER İDEOLOJİSİNİN ORTAYA ÇIKMASI, 55

I. ANLAM ÜRETİM BİÇİMİ OLARAK TÜKETİM, 55

Nesnelere Kazandırılan Mantıksal Statü, 56 ♦ Simgesel Değiş Tokuş Değeri Üzerine, 57 ♦ Simgesel Değiş Tokuştan Gösterge/Değer Anlayışına, 58 ♦ Anlam Üstüne Oturtulan Bir man-

tık, 60 ♦ Göstergeler Düzeniyle Toplumsal Düzenin Karşılaştırması, 62 ♦ Cins İsim, Özel İsim ve Marka, 63.

II. BİR DEĞİŞ TOKUŞ VE
AYRIMLAMA DÜZENİ OLARAK TÜKETİM, 64

Nesne ve Gereksinim Nosyonunun Geçerliklerini Yitirmeleri, 64 ♦ Gereksinim ve *Mana* İlişkisi, 66 ♦ İktidar Totolojisi, 67 ♦ Disiplinlerarası Yeni Hümanizm Anlayışı ya da Psikososyalekonomi, 69 ♦ Gösterge Değiş Tokuşunu Belirleyen Mantık Farklılık Üretme Anlayışı Üzerine Oturmaktadır, 73 ♦ Veblen'e Göre Statü Farklılıkları, 74 ♦ Boş Zamanın Değerlendirilmesi, 75 ♦ Ayrımlayıcı Değer Yasası Denilen Paradoks, 77 ♦ Moda, 79.

III. GEREKSİNİMLER SİSTEMİ VE
BİR ÜRETİCİ GÜÇLER SİSTEMİ OLARAK TÜKETİM, 81.

Birincil Gereksinimler Masalı, 81 ♦ Tüketicilik Anlayışının Ortaya Çıkması. Gereksinim/Üretici Güç Açıklaması, 84 ♦ Toplumsal Değerlerin Bilinçli Bir Şekilde Zayıflatılması, 88 ♦ Gösterge/Değiş Tokuşun Genelleştirilmesi ve Giderek Yitirilen "Değerler", 92.

FETİŞİZM VE İDEOLOJİ: BİR GÖSTERGEBİLİMSEL İNDİRGEME, 94

FIRÇA SALLAMAK VE İMZA ATMAK, 115

Çağdaş Sanat Tarafından Üretilen ve Dayatılan Göstergeler, 115

MÜZAYEDE NESNESİ OLARAK SANAT YAPITI, 129

Gösterge/Değiş Tokuş ve Gösteriş Değeri, 129 ♦

I. EKONOMİ POLİTİĞİN ÖTEKİ YÜZÜ, 130 ♦

II. EKONOMİK DEĞİŞ TOKUŞTAN FARKLI OLAN YANLAR, 135

Biçimsel Değişime Uğrayan değer Üzerine, 136 ♦ Toplumsal İlişki, 137.

III. EKONOMİK GÜÇ VE EGEMENLİK İLİŞKİSİ, 139

IV. SİMGESEL DEĞER VE ESTETİK İŞLEV, 141

V. SONUÇ, 143

GENEL BİR KURAM OLUŞTURMA DENEMESİ, 146

KULLANIM DEĞERİNİN ÖTESİ, 156

MARX VE ROBINSON, 170

GÖSTERGE EKONOMİ POLİTİĞİNİN ELEŞTİRİSİ, 174

I. BÜYÜLEYİCİ BİR İDEOLOJİK DÜŞÜNCE, 174
II. GÖSTERGE METAFİZİĞİ ÜZERİNE, 181
III. BİR SERABA BENZEYEN GÖNDERİLEN, 184
IV. TEMELANLAM VE YANANLAM, 193
V. GÖSTERGENİN ÖTESİNDE SİMGESEL DÜZEN VARDIR, 197

KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARI İÇİN AĞIT, 203

GİRİŞ İLAHİSİ, 203
ENZENSBERGER'İN "SOSYALİST" STRATEJİSİ, 206
KARŞILIK VERİLEMEYEN SÖZ, 211
YIKICI STRATEJİ VE "SİMGESEL EYLEM", 215
KURAMSAL BİR İLETİŞİM MODELİ, 222
SİBERNETİK YANILSAMA, 227

TASARIM VE ÇEVRE ya da EKONOMİ POLİTİĞİN HIZLI TIRMANIŞI, 233

GÖSTERGENİN YOL AÇTIĞI SONUÇLAR, 236
İŞLEVSELCİLİĞİN BUNALIMA GİRMESİ, 244
ÇEVRE VE SİBERNETİK SAYESİNDE KUSURSUZLUK AŞAMASINA ULAŞAN BİR EKONOMİ POLİTİK AÇIKLAMASI, 254

DEĞİŞİM DEĞERİYLE (PARAYLA) TATMİN EDİLEBİLEN ARZU HAKKINDA, 261

Dizin, 274

GÖSTERGE EKONOMİ POLİTİĞİ HAKKINDA BİR ELEŞTİRİ ÜSTÜNE

Oğuz ADANIR

İlk kez 1972 yılında yayımlanan bu metinle birlikte, Baudrillard, mevcut eleştirel düşüncelerin egemen sistemi çözümleme konusundaki bilinçsizlik ve yetersizliklerini somut bir şekilde ortaya koyarak onlardan hangi noktalarda ve neden radikal bir şekilde kopmuş olduğunu açıklamaya çalışmaktadır.

Marcel Mauss'un "Armağan Kuramı"yla Veblen ve Goblot'nun modern toplum çözümlemelerinden yola çıkarak kapitalizmin "tüketim toplumu"yla birlikte bir mutasyona uğradığını ve ortada yalnızca arz talep, değişim değeri, antropolojik gereksinimlerle bunların karşılanması vs. gibi bir anlayış üzerine oturan bir kapitalist sistem bulunmadığını söylemektedir. Ona göre "tüketim toplumu" aşamasına gelmiş olan bir kapitalizmin emeği sömürme anlayışı değişmiştir. Artık insanlara görece rahatça yaşayabilecekleri miktarda ücret veren bir sistem insanların yalnızca emeklerini değil aynı zamanda boş zamanlarını nasıl değerlendirebileceklerini söyleyip bu zamanı da (sözcüğün her anlamında) tüketerek geçirmelerini sağlayarak sömürüyü iki katına çıkartmaktadır. Bir başka deyişle modern toplumlar ilkel toplumlara özgü gösterişe yönelik israf anlayışını, ona akılcı bir biçim kazandırarak aynen sürdürmektedirler. İlkel toplumlarda şefler ya da soyluların önderliğinde sürdürülen gösteriş, itibar amaçlı ve birikimi engellemeye yönelik bu kolektif yok etme biçimi, yerini zamanla aristokratik bir harcama anlayışına, modern toplumlardaysa sistemin varlığını idame ettirebilmesi için büyük burjuvalar tarafından tüm toplumu etkileyip, güdümlemek amacıyla sürdürülen bilinçli ve akılcı bir görünüme bürünmüş bir alışkanlığa bırakmıştır:

> Günümüzdeki modern demokratik toplumlarda artık yasal olarak prestije yönelik vekaleten tüketime mahkûm edilmiş bir kategori yoksa da bu sürecin genel anlamda toplumsallaştırılmasının gerisinde yine de gösterişe yönelik harcama sürecine mahkûm edilmiş sınıflar bulunup bulunmadığı sorusu sorulabilir. Zira bu tür bir harcama aracılığıyla tüketim, özgür bireysel davranışlar görünümü altında aslında sanayi öncesi toplumlara özgü çok eski çağlardan bu yana tamamıyla kurumlaşmış bir değer ve toplumsal ayrımcılık görevini yerine getirmekten başka bir şey yapmamaktadır.

Dolayısıyla böyle bir sistemin gereksinimlerle bunların karşılanmasına dayanan bir maddi üretim anlayışı üstüne oturması söz konusu değildir. Baudrillard burada bize bir *toplumsal mantık* çözümlemesi yapmakta ve bu mantığın nasıl işlediğini göstermeye çalışmaktadır. Bu sistemde belirleyici olan toplumsal ve kültürel kodlardır, yoksa sahip olunan ekonomik ve politik güç değil. Çünkü insanlar binlerce yıldan bu yana süregelen alışkanlıklarını bir anda bırakamamaktadırlar. Bunun bilincinde olan bir kapitalizmin büyük burjuvaları önce yaptıkları gösteriş ve itibar amaçlı harcamalar aracılığıyla (bunları kamuoyunun duymasını, görmesini sağlayarak) alt katmanlarda yer alan insanların da kendilerine öykünerek aynı şekilde gösteriş ve itibar amaçlı harcamalar yapmalarına yol açmaktadırlar. Demokratik bir liberal düzenin alt kesimlerin önünü açan gerekli yasal düzenlemeleri yapmasıyla birlikte bu insanların sürekli üst katmanlara tırmanma düşüncesi ve umuduyla yaşamaya başladıkları görülmektedir. Aynı insanların maddi ama aynı zamanda toplumsal ve kültürel sayılabilecek başarı ve başarısızlıkları orta katmanlarda sürekli bir hareketliliğe, yani toplumun hep bir umut ve yükselme arzusu beslemesine neden olmaktadır.

Burada söylenmeye çalışılan şey bir "tüketim toplumuna" dönüşmenin çok harcama yapmakla bir ilişkisi bulunmadığı, önemli olanın sistem tarafından üretilen toplumsal ve kültürel kodlara uymak olduğudur. Zira bu kodlara uymak, yani toplumun üst katmanlarında yer alan insanlara

öykünerek onlar gibi giyinmeye, evleri onlar gibi dayayıp döşemeye, onlar gibi yiyip içme, gezme ve eğlenmeye çalışmak, mevcut sistemi düzenli bir şekilde yeniden üretmek demektir. İnsanlar çok zengin burjuvaların aldıkları eşyaların aynısını değil de taklitlerini, *kitsch*'leşmiş benzerlerini aldıkları zaman bile kendilerini farklı bir toplumsal statüye sahip kişiler gibi görebilmektedirler. Dolayısıyla nesneler ya da nesnelerin tüketimi insanlar arasında toplumsal statü farklılıklarını göstermeye yaramaktadır. Bu yüzden tüketim harcama yapmak (ekonomik değişim değeri sistemi) değil gösterişe, itibara yönelik harcama yapmak (gösterge/değişim değeri sistemi) anlamına gelmektedir; çünkü ancak böyle bir harcama anlayışı toplumda farklı bir konuma sahip olunmasını sağlayabilmektedir.

Bu bağlamda nesnelerin de maddi nesne olmanın yanı sıra kültürel-toplumsal göstergelere dönüştükleri görülmektedir. Böylelikle maddi boyutları neredeyse görülmez hale gelmekte (soyutlaşmakta) ve yalnızca kültürel-toplumsal özellikleri örneğin, markaları ön plana çıkmaya başlamaktadır. Bu devasa soyutlama süreci aracılığıyla da tüketiciler sanki yalnızca kendilerini ayrıcalıklı kılacak nesneler tüketen varlıklara benzemektedirler. "Bir Müzayede Nesnesi Olarak Sanat Yapıtı" başlıklı bölümde Baudrillard bütün bu süreci olağanüstü bir şekilde gözler önüne sermektedir.

Metnin başlığının neden "Ekonomi Politik Hakkında Bir Eleştiri" değil de "Gösterge Ekonomi Politiği Hakkında Bir Eleştiri" olduğuna gelince:

> Ekonomik düzende belirleyici olan, birikim ya da artı-değerin elde edilme biçimidir. (Kültürel) göstergeler düzeninde belirleyici olansa harcama, yani yaşamın her alanına egemen olan koda boyun eğip, töz değişikliğine uğrayarak gösterge/değer biçimini alan ekonomik değişim değeridir. Egemen sınıflar (ilkel ve geleneksel toplumlar) egemenliklerini ya her zaman gösterge/değerler üstüne oturtmuş ya da (kapitalist burjuva düzeninde olduğu gibi) sahip oldukları bu ekonomik ayrıcalığı göstergeler aracılığıyla sergileyerek onlara bir aşkınlık, bir kutsallık kazandırmaya çalışmışlardır. Egemenliğin en kusursuz aşaması bu so-

nuncudur. Çünkü sınıf mantığının yerini alan bu mantık üretim araçlarının mülkiyetiyle değil, anlam üretiminin denetimiyle ilgili olup maddi üretimden çok farklı bir üretim biçiminin varlığını zorunlu kılmaktadır (zaten Marksist çözümlemenin içinden çıkamadığı nokta da budur).

Burada amaç "modern" sosyo-ekonomik sınıf mantığı açıklamasının yanlışlığını gözler önüne sermektir. Ekonomik sömürü ve "sınıfsal" egemenlik belki de toplumsal egemenlik biçimleri adlı binlerce yılı kapsayan bir tarihsel süreç içinde yer alan bir "değişken" ve yanlışlıkla sapılmış bir yoldan başka bir şey değildirler. Günümüz toplumunun yeniden yalnızca göstergelere boyun eğmek istemesi durumunda ideolojik üretim sürecinde kökten bir "kültürel devrim" yapılması bir zorunluluğa dönüşmektedir. Böyle bir devrimeyse ancak gösterge ekonomi politiği kuramsal bir temel kazandırabilir.

Sonuç olarak modern toplumlar günümüzde de Baudrillard'ın çözümlemesini yapmış olduğu toplumsal kodlara boyun eğmeyi sürdürmektedirler. Bu radikal düşünür, neoliberal düzen anlayışını benimsemeye gayret edip henüz tüketim toplumu kodlarını yerli yerine oturtamamış olan Türkiye ve benzeri toplumlara gelecekte yaşayabilecekleri süreçler konusunda önemli örnekler ve ipuçları sunmaktadır. Mevcut evrensel konjonktürle yerel koşullarda bir değişiklik olmadığı takdirde bizi nasıl bir geleceğin beklediği konusunda olağanüstü aydınlatıcı ve ironik bir metin.

İzmir, Haziran 2008

GÖSTERGE-İŞLEV VE SINIF MANTIĞI[1]

I. GÖSTERGE-NESNENİN TOPLUMSAL İŞLEVİ

Ampirist varsayıma göre gereksinimler ve kullanım değeri

Nesneleri çeşitli sınıf ve kategorilere ayırıp ne işe yaradıklarını söyleyen bir toplumsal mantık çözümlemesi, aynı zamanda günümüzde üretilen nesnelerle ilgili tüm yararlanma biçimlerini içeren "tüketim" ideolojisini de eleştiren bir çözümleme olmak durumundadır. Nesnelerin yüklendikleri ayrımlayıcı toplumsal işlev ve bu sürece egemen olan ideolojinin politik işlevine yönelik ikili bir çözümleme girişimi yalnızca nesnelerin gereksinim terimleriyle açıklanma döneminin sona ermiş olduğunu kabul eden ve kullanım değerine öncelik veren bir varsayım üzerine oturtulabilir.

Gündelik yaşam deneyimine dayanan bu varsayım, bir yandan nesnelere işlevsel bir statü, yani çevremizde gerçekleştirilen teknik işlemlere bir eşya niteliği kazandırırken; diğer yandan da bireyin "doğal" antropolojik gereksinimlerine yanıt vermektedir.

Bu bakış açısına göre nesneler öncelikle gereksinimler tarafından belirlenmekte ve insanın çevreyle kurduğu ekonomik ilişkiler de onları anlamlı kılmaktadır. Oysa bu ampirist varsayım yanlıştır. Nesnenin o ilk başlangıçta sahip olduğu statü daha sonra kendisine toplumsal bir gösterge değeri kazandıracak olan pragmatik statüden tamamen farklı olup, burada önemli olan göstergeleşmiş değiş tokuş [mübadele] değeridir. Kullanım değeriyse çoğunlukla bunun yaşama geçirilmesinden ibaret (hatta ona yalnızca akılcı bir anlam kazandıran) bir önlemdir. Paradoksal olduğu söylenebilecek tek doğru toplumbilimsel

[1] *Communications*, 13, 1969'da yayımlanmıştır.

varsayım budur. Somut şeylere benzeyen gereksinimler ve işlevler aslında yalnızca nesnelerle ilgili soyut bir betimlemeyi andıran bir söylevden ibarettirler. Bu söylevle karşılaştırıldığında büyük ölçüde bilinçsiz olduğu söylenebilecek toplumsal söylev hayati bir öneme sahiptir. Gerçek bir tüketim ve nesneler kuramı gereksinimlerle bunların karşılanması üstüne değil, olsa olsa bir toplumsal yükümlülük ve anlam kuramı üstüne oturabilir.

Simgesel değiş tokuş düzeninde kula *ve* potlaç

İlkel toplumlara yapılan gönderme kuşkusuz tehlikeli bir şey olmakla birlikte; kökene inerek ilk başlangıçtaki (gıda ya da gösterişe yönelik) nesnelerin tüketiliş biçimine bakacak olursak bunun bireysel bir gereksinimler ekonomisiyle ilişkisi olmayan, hiyerarşik bir yapı ve toplumsal prestij anlayışına bağlı bir yaşam biçimi olduğunu görürüz. Bu tüketim biçiminin öncelikle yaşamsal zorunluluk ya da "doğal hak" denilen şeylerle hiçbir ilişkisi olmayan kültürel bir dayatma olduğu söylenebilir. Özetle bu bir kurumdur. Mal ve nesnelerin üretilmesi ve (kimi zaman bu zorla yağmalama şeklinde de olabilir) değiş tokuş edilmesi *gerekmektedir*. Malinowski'ye göre Trobriand Adaları'nda yaşayan insanlar ekonomik işlev ve gösterge/işlevi kesinlikle birbirlerinden ayırmaktadırlar. Bu toplumda iki sınıfa bölünmüş nesneler ve bunlara eklemlenen iki koşut sistem vardır:

- *Kula*; bilezikler, kolyeler, değişik süslerin zincirleme olarak elden ele dolaşıp, bağışlanarak bir toplumsal değerler ve statü sistemine yol açtığı simgesel değiş tokuş sistemidir.
- *Gimwali* ise gündelik yaşamda ihtiyaç duyulan basit malların alım satımı demektir.

Bu ayrımlama biçimiyle artık bizim toplumlarımızda karşılaşılmamaktadır (yine de bütünüyle ortadan kalkmış olduğu söylenemez zira çeyiz, hediyeler vs. halen sürüp gitmektedir). Oysa satın alma edimiyle ilgili bütün üstya-

pısal unsurlarla pazar ve özel mülkiyetin gerisinde halen yaptığımız değişik seçimler, biriktirdiğimiz şeyler, nesneleri kullanma ve tüketim biçimimizde toplumsal yükümlülük mekanizmasının belirleyici bir rol oynadığı görülmektedir. Bu, toplumsal değerler sistemi ve hiyerarşik yapıyla bütünleşmenin temelinde yatan bir farklılaştırma ve prestij mekanizmasıdır. *Kula* ve *potlaç* ortadan kaybolmuş olsalar bile miras bıraktıkları bazı ilkeler sürüp gitmektedir. Nesneler üzerine oturan toplumbilimsel bir kuram oluşturabilmek amacıyla biz de bu ilkelerden yararlanacağız. Nesneler sayısal açıdan çoğalıp, farklılaştıkça bu ilkeler de giderek belirleyici bir rol oynamaktadırlar. Nesnelerin gereksinimler, kullanım değeriyle olan ilişkilerinden çok simgesel değiş tokuş değeri, sağladıkları toplumsal prestij, neden oldukları rekabet duygusu hatta yol açtıkları sınıfsal ayrımcılıktan söz etmek daha doğru olacaktır. Bu, toplumbilimsel bir "tüketim" çözümlemesinin temel kavramsal varsayımı olarak algılanmalıdır.

Gösteriş amaçlı tüketim

Nesnelerin bu birincil işlevlerinin genişletilmiş bir biçimiyle Thornstein Veblen'in[2] çözümlemelerinde *conspicuous waste* (gösterişe yönelik, itibar amaçlı harcama ya da tüketim) adı altında karşılaşılmaktadır. Veblen, egemenlik altına alınan sınıfların en önemli görevlerinin çalışmak ve üretmek olmakla birlikte aynı anda (aylaklık yapmalarına izin verildiği zamanlarda, yalnızca) herkese efendinin sahip olduğu yaşam standartlarını göstermek olduğunu söylemektedir. Kadınlar, "hizmetçiler", evdeki bütün hizmetliler sahip olunan statüyü sergilemeye yaramaktadır. Bu kategoriler de tüketim sürecine katılmakla birlikte bu işi evin

[2] Thorstein Veblen, *The Theory of Leisure Class*, 1899, Fransızca çeviri *La Théorie de la classe de loisir*, Gallimard, Paris 1969. [Türkçe çeviri için bkz. Torstein Veblen, *Aylak Sınıfın Teorisi*, çev. Cumhur Atay, Zeynep Gültekin, Babil, 2005. —*ed. notu*]

efendisi adına (*vicariuous consumption*) yapmaktadırlar. Ortalıkta aylak aylak dolaşmaları ve hiçbir iş yapmamaları, efendilerinin zenginliği ve şaşaalı yaşantısının bir kanıtı olarak algılanmaktadır. Bunlar *kula* ya da *potlaç*'taki nesnelerin sahip olduklarından farklı bir ekonomik işleve sahip olmayıp, amaçları bir değerler hiyerarşisi oluşturmak ve sürdürmektir. Veblen, bu bakış açısı doğrultusunda kadının ataerkil toplumdaki konumunu çözümlemekte ve tıpkı köleyi besleme nedeninin onun karnını doyurmak değil çalıştırmak olması gibi; kadının gösterişli giysilere sahip olmasının nedeni onun güzel görünmesini sağlamak değil, bu ihtişamlı giysiler aracılığıyla ait olduğu efendinin/erkeğin (özellikle varlıklı sınıflara ait kadınlar bağlamında çoğu kez toplumsal bir nitelik işlevine sahip olan "kültür" konusunda da aynı şey söylenebilir; zira kadınların sahip olduğu bu kültürel birikim gruba özgü servetin bir parçası gibi algılanmaktadır) sahip olduğu toplumsal iktidar ve ayrıcalığı kanıtlayabilmektir. Bu *vicariuous consumption*, "vekaleten tüketim" nosyonu hayati bir öneme sahip olup, bizi, şu tüketimin kişisel haz alma (her ne kadar kadın güzel olmaktan dolayı bir haz alıyorsa da) duygusuyla hiçbir ilişkisi olmadığını kanıtlayan, ancak toplumsal aktörlerin davranışlarını daha onların bilinç süzgecinden geçmeden önce belirleyen temel bir *toplumsal dayatma* biçimi olarak görüldüğü varsayımına göndermektedir.

Bu yaklaşım bizi giderek tüketimin genelleştirilmiş bir bireysel ödüllendirilme süreci olarak değil, kimi grup ya da sınıfları diğerlerine oranla ya da diğerleriyle karşılaştırıldığında daha çok etkileyen toplumsal bir yazgı olarak görmeye yöneltebilir. Günümüzdeki modern demokratik toplumlarda artık yasal olarak prestije yönelik vekaleten tüketime mahkûm edilmiş bir kategori yoksa da bu sürecin genel anlamda toplumsallaştırılmasının gerisinde yine de gösterişe yönelik harcama sürecine mahkûm edilmiş sınıfların bulunup bulunmadığı sorusu sorulabilir. Zira bu tür bir harcama aracılığıyla, tüketim, özgür bireysel davranışlar görünümü altında aslında sanayi öncesi toplumlara

özgü çok eski çağlardan bu yana tamamıyla kurumlaşmış bir değer ve toplumsal ayrımcılık görevini yerine getirmekten başka bir şey yapmamaktadır.

Veblen'e göre zenginlik ve düşüncesizce yapılan aşırı israf (*wasteful expenditure*) dışında prestij sahibi olunmasını sağlayan en önemli araçlardan biri doğrudan ya da vekaleten (*vicariuous leisure*) yapılan aylaklıktır (*waste of time*). Nesneler dünyası da bir kurala dönüşen bu abartılı gereksizlik dayatmasının elinden kaçamadığından (biblo, *gadget*, aksesuvar gibi) yararsız, gereksiz, dekoratif, bir işlevden yoksun tüm nesne kategorileri ya da her bir nesnede tüm yananlamlar ve biçimler metabolizması, modalaşma süreci vs. ile karşılaşılabilmektedir. Kısaca, nesneleri işlevleriyle sınırlandırabilmek asla mümkün değildir, zira sahiplerine prestij kazandırabilmeleri için aynı zamanda yararsız şeyler olmaları, dünyaya değil sahiplerinin ait oldukları toplumsal kesim ve kimliğe *gönderme* yapmaları gerekmektedir.

Simülakrın İşlevi

Öyleyse bir değer üretim kaynağı olarak aylaklık, işe yaramazlık zorunluluğu, günümüzde hemen her yerde karşıt bir dayatma biçimiyle karşı karşıya kalmakta, dolayısıyla da gündelik yaşamda sahip olunan nesnenin güncel statüsü iki karşıt ahlak anlayışı arasındaki çelişki ya da uzlaşma tarafından belirlenmektedir. Bu ahlak anlayışlarından birincisi aristokratik bir *otium* [zevk için yapılan entelektüel çalışma] ahlakı, ikincisiyse püriten bir çalışma ahlakıdır. Nesnelerin sahip oldukları işlevler her ne kadar içkinleştirilmiş görünüyorsa da, günümüzde bu işlevsel değerin gerek nesne gerekse bireyin aylaklık yapmasını istemeyen toplumsal bir ahlak anlayışı tarafından üretildiği sanki unutuluyor gibidir. Nesnenin sahip olduğu o eski katıksız aristokratik prestij göstergesi statüsüne bir son verilebilmesi, dolayısıyla demokratik denilebilecek bir şekilde aklanabilmesi için "çalışması", bir "işe yaraması" ge-

rekmektedir. Bu gösteriş yapma ve harcamaya dayalı eski statü halen geçerli olup, moda ve dekor alanındaki izlerde kendini açıkça gösterirken çoğu kez ayrımlayıcı işlevi (*individious distinction*) ön plana çıkartmaya yarayan –değişik dozlardaki– işlevsel bir söylev tarafından desteklenmektedir. Böylelikle nesneler arasında aslında durmaksızın sürüp giden bir ahlaki çatışma ve farklı toplumsal dayatmaların sonucuna benzeyen bir oyuna tanık olunmaktadır. Bu oyunda işlevsel nesne yararsız ya da modaya ayak uydurmuş dekoratif bir görünüme sahip olmaya çalışmaktadır. Değersiz ve yararsız nesneye akılcı bir işlev yüklenmeye çalışılmaktadır.[3] Bunun en uç örneği kendisine bir işlevsellik yüklenmeye çalışılan ama aslında hiçbir işe yaramayan; bir yararlılık yüklenmeye çalışılan ancak havaya savrulmuş-para anlamına gelen *gadget*'tir. Zaten yararsız bile olsalar bütün nesneler ev temizliği, ortalığı derleyip toplama, tamirat, onarım gibi işlere yaramaktadırlar. *Homo faber* her alanda *homo otius*'un ayrılmaz bir parçası olmaya çalışmaktadır. Daha da genelleştirildiği takdirde (bunun yalnızca nesneler dünyasıyla sınırlı kalmadığı) karşımıza işlevsel bir *simülakrın* (*make-believe*) çıktığı ve bu sayede nesnelerin toplumsal düzeyde ayrımlayıcı bir rol oynamayı sürdürdükleri görülmektedir. Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse tüm nesneler anlamlı olmak, yani *otium* ve oyun türünden –hazcı tüketim ideolojisinin ilkel ve aristokratik biçime benzemeye çalıştığı– kendilerine değişik toplumsal anlamlar atfedilmesini sağlayan, itibar kazandırıcı asal bir sözleşmeye ve ayrıca çok güçlü bir çalışma, çabalama ve liyakata dayalı kolektif bir demokratik ahlak anlayışına boyun eğmek durumundadırlar.[4]

---

[3] Merkezi ısıtma sistemine sahip bir yazlık evde köylülerin eskiden kullandıkları yatak ısıtmaya yarayan aletin sahip olduğu folklorik özelliğe başka bir anlam yüklenmeye çalışılarak, örneğin, kışın "işe yaradığı" oluyor denilmektedir.

[4] Akılcı olmak gerekirse bu bir çelişkidir zira bu iki değer sistemi arasında bir karşıtlık vardır. Olsa olsa, yol açmış olduğu toplumsal çelişkilerden bihaber bir sınai estetik "işlevselcilik"

Nesnelerin bir kısmının kullanım/prestij, diğer kısmının kullanım değeri/göstergeleşmiş değişim değerine sahip olanlar şeklinde iki değişik sınıfa bölündükleri bir toplumsal yapıdan söz edebilmek mümkün. Bu bölünmeyle güçlü bir hiyerarşik yapıya sahip toplumlarda (ilkel toplumlar, ritüeller, kastlar) karşılaşılmaktadır. Biz kez daha anımsatmak gerekirse bizim toplumlarımızda bu bölünme her bir nesnenin çoğu kez ikili bir değer anlayışına boyun eğmesine neden olmaktadır.

Önemli olan nesnelerin somut görünümleri ve davranışlara kazandırılan doğallığın gerisinde hemen her yerde (doğrudan ya da dolaylı)[5] karşımıza "gösterişe yönelik" tüketim biçiminin çıktığını görmek; günümüzde tüketimden bağımsız bir şekilde düşünebilmenin neredeyse olanaksız olduğu toplumsal bir hiyerarşi ve kendini en az bunlar kadar dayatan yaşam standartlarına özgü bir ahlak anlayışı bulunduğunu fark etmektir.

Böylesine paradoksal özellikler taşıyan nesnelerin gereksinimlerin karşılanmasından çok simgesel bir anlama sahip oldukları, *pro-ducere* teriminin sahip olduğu ikili bir "üretim" sürecine –imal edilmelerinin yanı sıra bir *kanıt* yerine geçmelerini sağlamaya– hizmet ettikleri söylenebilir. Nesne demek toplumsal değer anlayışının sürekliliği ve geçerliğini göstermeye yönelik belli bir çabanın harcanması, durdurak tanımayan bir uğraş ve *stress for achievement* demektir. Tüketim ahlakı demek, Protestan etiğine

---

anlayışı işlevle biçim arasında uyumlu bir uzlaşmadan söz edebilir (bkz. daha ileride "Kısa Ömürlü Olma Lüksüne Sahip Olmak" başlığı).

[5] Burada sözü edilen şey diğerlerinden çok daha güzel nesnelere sahip olmak türünden anlamsız bir bireysel davranış değildir. Böyle bir davranış daha çok kişisel duygular, *bilinçli* bir rekabet ilişkisinin sonucudur. Gösterişe yönelik toplumsal amaçlarla bütün bir toplumsal değer mekanizması büyük ölçüde bilinçsizce üretilmiş olup, insanlar bu sürece kendilerine rağmen, farkında olmadan uymaktadırlar. Bilinçli olduğu söylenen prestij ve rekabet numaraları aslında bu amaçlar ve çelişkilerin bilinçlerdeki yansımasından başka bir şey değildir.

özgü ahlak ilkelerinden bir farkı olmayan ve Weber'e göre üretime dayalı kapitalist zihniyete özgü tüketim ahlakının devamı sayılabilecek ya da onunla aynı toplumsal başarı mantığıyla iç içe geçerek tersine çevrilmiş, geçerlik kazandırılmış, yükümlülüğe benzeyen bir tür ertelenmiş (*Bewährung*) laik ahlak anlayışı demektir.

II. TOPLUMBİLİMSEL PERSPEKTİFLER

Chapin'e göre living-room *değerlendirme ölçütleri*

Değişik yazarlar nesneleri belli bir toplumsal mantığın unsurları olarak sunmaya çalışmaktadırlar. Oysa toplumbilimsel araştırmalarda nesnelere biçilen rol genellikle figüranlıktan ibarettir. "Tüketim"-çözümlemesi yapan uzmanlara göre, nesneler, toplumbilimsel metinlere öykünen reklam amaçlı yazıların karşıtlarında en yoğun şekilde işlenen temalardan biridir. Bu konuda Chapin'in[6] yapmış olduğu sistematik bir çalışmadan söz edilmesi gerektiğini düşünüyoruz. Bu yazar statüyü: "Sahip olunan kültür ürünleri, gerçek gelir düzeyi, maddi olanaklar alanında geçerli standartlara uygunluk ve ortaklaşma tarafından örgütlenen grup etkinliklerine katılımla doğru orantılı olarak birey ya da ailenin sahip olduğu konum" şeklinde tanımlamaktadır. Burada dört ayrı değerlendirme biçiminden söz edilmektedir. Daha sonra bu dört bileşkenin oturma/misafir odasındaki mobilyaya atfedilen bağımsız değerlendirme ölçütleriyle olan yakın ilişkisine bakılarak sınıf belirleme konusunda istatistik açıdan bu sonuncuya ait ölçütlerin tek başına yeterli olduğu söylenmiştir. Bu "*living-room*'u değerlendirme ölçütleri" değişik nesnelerden oluşan, sınıflandırılıp dökümü yapılmış 23 kalem mal (keza temizlik, düzen, bakım gibi bu malların tamamını içeren özellikler) aracılığıyla belirlenmektedir. Toplumbilimsel amaçlara hizmet eden bu ilk araştırmanın

[6] F. Stuart Chapin, *Contemporary American Institutions*, New York, 1935, Bölüm XIX: "A Measurement Of Social Status". Bkz. ayrıca Dennis Chapman, *The Home and Social Status*, Londra, 1955.

olabilecek en saf ampirik özelliklere sahip olduğu söylenebilir. Örneğin, toplumsal katmanlar yalnızca sahip olunan nesne sayısına bakılarak belirlenmektedir. Böyle bir yöntem olsa olsa alım gücünün tek başına toplumsal katmanı belirlediği, görece bir darlık düzeni içinde yaşayan bir toplum için geçerli olabilir, zira ulaştığı sonuçlara bakıldığında ayrıntılara kadar inebilmiş bir çalışmanın ürünü olmadığı görülmektedir. Üstelik bu sonuçlar orta katmanlardakiler için değil, yalnızca en üst ya da en alttaki toplumsal katmanlar için geçerlidir. Öte yandan bu türden sabit karşılıklı bağıntılar toplumsal katmanlaşma mantığını ya da dinamiğini açıklamada yetersiz kalmaktadır.

Sözdizimsel ve söz sanatsal çevre çözümlemesi

Bu sayılanlar dışında Chapin'in değerlendirme ölçütleri nesneleri niteliklerine, biçimlerine, stil farklılıklarına vs. göre sınıflandıran daha derinlemesine bir çözümleme üstüne oturtulsaydı daha geçerli sonuçlara ulaşabilirdi; zira bu çalışmaya günümüzde artık herkesin görünüşte aynı nesnelere sahip olduğu türünden haksız eleştiriler yapıldığı görülmektedir. Modeller ve serilere[7] yönelik bir inceleme, aynı tür nesneler kategorisine ait (koltuk, dolap, araba vs.) farklılıklarla ayrıntılardan yola çıkılarak çok karmaşık bir seçenekler listesinin oluşturulabileceğini ve bunun da tüm toplumsal gelir dağılımındaki eşitsizlikleri ortaya koyabileceğini göstermektedir. Oysa yaşam düzeyinin yükselmesiyle birlikte günümüzde bu ayrımcılık sıradan ve doğrudan bir sahip olma anlayışından nesnelerin yerleştirilme ve kullanım biçimine kaymıştır. Bu durumda toplumsal sınıflandırmanın da (olsa olsa) daha derinlemesine bir çevre ve gündelik yaşam göstergebilimi üstüne oturtulması gerekmektedir. Evdeki iç mekânlar ve döşeme biçimiyle ilgili çözümlemeler istatistik veriler üstüne değil, nesnelerin yer-

[7] Bkz. Jean Baudrillard, *Le Système des objets*, Gallimard, Paris, 1968.

leştirilme biçimleriyle (ortaya/kenarlara-simetrik/simetrik olmayan bir biçimde-hiyeraşik/gelişigüzel-birbirlerine olan yakınlıkları/uzaklıkları) aralarında kurulan biçimsel ya da işlevsel dizimsel bağıntılar kısaca yaşanılan ev ve ait olunan toplumsal kategoriye özgü örgütlenme biçiminde yer alan sürekli unsurlarla bu söylevdeki tutarlılık ve tutarsızlıkların ortaya çıkarıldığı nesnelere özgü bir sözdizimi çözümlemesi üstüne oturtulmalıdır. Toplumsal mantığın açıklanmasını sağlayan terimlerle yapılacak bir yorumun hazırlık aşaması bu şekilde olmalıdır. Doğal olarak bu "yatay" çözümleme programının, her nesne[8] kategorisine ait tüm belirgin farklılıkları göz önünde bulunduran, hiyerarşik değerlendirme ölçütleri aracılığıyla seriden modele uzayan "dikey" bir göstergebilim araştırmasıyla desteklenmesi koşuluyla mümkündür.

Bu durumda yanıtı verilmesi gereken soru, herhangi bir nesne ya da nesneler bütününün dikey değerlendirme ölçütlerine oranla belirlenecek görece konumuyla içinde yer aldığı bağlamın düzenlenmesi ve buna uygun kullanım tipleri arasında nasıl bir uyum olduğudur. Uyum varsayımı her durumda geçerli olmayabilir, zira yalnızca biçimsel söylev düzeyinde değil, nesnelerin çektikleri toplumsal söylev düzeyinde de anlam boşlukları ve bozukluklarıyla karşılaşılmaktadır. Bu durumda gerçekleştirilecek bir yapısal çözümlemenin yalnızca bunları tespit etmekle yetinmeyip aynı zamanda mantıksal ve toplumsal *çelişkilerle* ilgili terimlerle de yorumlaması gerekecektir.

Özetle, bu alanda yapılacak bir toplumbilimsel çözümleme hangi amaca hizmet edecektir? Eğer amaç, Chapin'in yaptığı gibi şu nesneler tablosuyla bu toplumsal değerlendirme ölçütlerine başvurularak belirlenen bir konum arasında mekanik ya da spekülasyona dayalı bir ilişki kurmak olacaksa, bunun bir işe yaramayacağı söylenebilir. Çünkü

[8] Kimi kategorilerde farklılıkları değerlendirme ölçütleri sayısal açıdan görece azdır (elektrikli mutfak eşyaları, TV vs.). Başka kategorilerdeyse (koltuklar, dolaplar) model ve serileri kapsayan hiyerarşik dizisel bağıntı oldukça zengindir.

nesnelerin kendilerine sahip olan insanların statüsü konusunda önemli ipuçları sunduklarını herkes bilmekle birlikte burada bir tür kısır döngüden söz edilebilir; zira nesnelere bakılarak belirlenen toplumsal kategori aslında (diğerleri arasında) nesnelerden yola çıkılarak yapılan tanımlamaya denk düşmektedir. Birbirini izleyen ve doğrulayan aşamalar üstüne oturan bir tümevarım burada kısır döngüye benzeyen bir tümdengelimi gizlemektedir. Bu işlem, özgün bir toplumsal uygulamanın gerçek bir toplumbilimsel araştırma konusuna dönüştürülmesini sağlayamaz.

Nesnelerle kurulan ilişkilerin strateJik çözümlemesi

İlk bakışta nesneler ya da nesne olarak nitelendirilen *her şey toplumsal aidiyet* belirtileri gibi görülebilir, ancak onların, içinde yer aldıkları çevreyi de kapsayan *genel bir yapının* oluşturulmasına katkıda bulunabilmeleri için nasıl seçilmiş olduklarını, nasıl düzenlenip, kullanıldıklarını bilmek çok daha önemli bir konu olup, bu aynı zamanda davranışları etkilemeye yönelik bir düzenleme anlamına gelmektedir. Artık bu yapı önceden belirlenmiş ve sınıflandırılmış bir statüye doğrudan bağlanmak yerine; bireyler ve gruplar tarafından başvurulan ve bunların özlemlerini doğrudan dışavuran *bir toplumsal taktik* aracı olarak çözümlenecektir, ki bu sonuncu daha büyük çaplı bir düzende aynı toplumsal ilişkilerin (meslekte ilerleme, çocukların eğitimi, yaşanılan semt, ilişki kurulan insan toplulukları vs.) başka yönleriyle ya çakışmakta ya da kısmen dışında kalabilmektedir.[9]

Bir sonuçtan söz etmek gerekirse, nesneleri hem nesne hem de toplumsal mantık ve strateji terimleriyle ifade edebilmek mümkündür. Öte yandan belli bir alanı kapsa-

[9] Keza çocukların eğitimi toplumun tüm katmanlarında temel bir taktik unsur olarak yer almakla birlikte kimi düzeylerde bu yetiştirme biçimi, sahip olunmak istenen nesneler yüzünden çelişkili sonuçlara yol açabilmektedir.

ması gereken çözümlemenin başka gösterge sistemleriyle karşılaştırmalı bir şekilde nesnelerin toplumsal davranış biçimlerinin genel yapısı içinde özgün bir konum ve yere sahip olup olmadıklarını göstermesi gerekmektedir.

Nesnelere özgü bir söylevden söz edilebilir mi?

Tüketici davranışlarıyla ilgili norm bir yandan farklı kılmaya, bir yandan da uyum sağlamaya yönelik özelliklere sahiptir.[10] Genel kural olarak ait olunan grubun hedeflenen (ideal olarak görülen) grubu belirlediği söylenmektedir. Örneğin ikincilerin sahip oldukları nesnelerin uydukları "normlara boyun eğen" nesneler ya da bu nesnelerin "benzerlerine" sahip olunmaktadır. Ancak sorunu bu şekilde çözebilmek mümkün değildir; çünkü tüketici davranışlarıyla ilgili bu çok genel özelliklere sahip norm çerçevesinde nesnelerin sahip oldukları özgün konumu –varsa bile– belirleyebilmek zordur. Yoksa tüketim konusunda aynı işleve sahip çok sayıda değişik gösterge sistemi ve davranış biçiminden mi söz etmek gerekmektedir? Örneğin giysiler, nesneler, ev, boş zamanı değerlendirme biçimleri, kültürel etkinlikler gibi. Yoksa göreceli özerklikten mi söz etmek gerekmektedir. Keza giysi, mutfak eşyası, otomobil ve konut sektörleri görünüşe göre toplu halde, ancak her biri kendi üretim ritmine uygun bir şekilde, hızla yenilenen normlara boyun eğmektedirler. Doğal olarak nesnelerin yıpranmasıyla ilgili görüşler ait olunan toplumsal kategorilere göre değişebilmektedir. Bu arada "konut" hariç bütün diğer sektörlerin hep birlikte bu birinciye karşı direndikleri söylenebilir, zira genel süreçle dayanışma içinde göründüğü

[10] Bu aynı zamanda modanın da içine düştüğü bir paradokstur. Modaya uyarak diğerlerinden farklı görünmeye çalışan insanlar sonuçta birbirlerine benzemektedirler. Riesman, bu paradoksu, birbirini izleyen iki uygarlık tipi üzerinden açıklamaya çalışarak diğerlerinden farklı olmayı amaçlayanları [*innerdirected*] uyum sağlamaya çalışanların [*otherdirected*] izlediğini söylemektedir.

zamanlarda bile, konut sektörü sahip olduğu özgün işlev nedeniyle ister doğrudan isterse dolaylı bir şekilde olsun tüketim ve modanın sahip oldukları diğer özelliklere sahip olamaz.[11] Bütün ayrımlayıcı gösterge sektörlerini eşzamanlı bir hale getirip, toplumsal değerlendirme ölçütleri çizelgesindeki (ya da izlediği yolla birlikte) durumuna bakarak onlara tek bir anlam yüklemek hiç kuşkusuz çok zengin bir karşıtlıklar, çelişkiler, uyuşmazlıklar alanını tasfiye etmek anlamına gelecektir. Başka bir deyişle nesnelerle kurulan ilişkilerin herhangi bir özelliği var mıdır? İnsan duyduğu toplumsal özlem ve arzularını çocukları, dostları, giysileri vs. ya da sahip olduğu nesneler aracılığıyla mı dışavurur; yoksa toplumsal kurallara boyun eğdiğini, kendini güvende hissetmek istediğini göstererek mi? Doğru olan birinci yaklaşımsa bu durumda hangi tür özlemler hangi nesne kategorileri aracılığıyla dışavurulmaktadır. Nesnelerin bu görece özerkliği ve toplumsal davranış biçimleri bağlamında kendileriyle kurulan ilişkilerden yola çıkılarak, örneğin konuya statü açısından bakıldığında, apartman dairelerinin döşenme biçimlerinin birbirine benzemediği, yani bütün eşyaların mekâna benzer bir şekilde –bir ev içindeki eşyaların hepsinin nadiren birbirleriyle uyumlu oldukları görülmektedir– yerleştirilmedikleri bizzat bu nesneler arasında bile çoğu kez bir kategoriden diğerine değişiklikler olduğu gibi bir varsayım üretilebilir. Kimi nesneler hangi toplumsal katmana ait olunduğunu yansıtırken diğerleri gerçek olmayan, özlemi çekilen bir statüyü yansıtmaktadır. "Gerçekçi olmayan", yani kişinin sahip olduğu gerçek statüyle uyuşmayan ve erişilmesi olanaksız (kültürsüzleştirme sürecinin bunalımlı evrelerine özgü "hayalperest" ya da ütopik davranışlara kusursuz bir şekilde benzeyen) bir refah düzeyinin arzulandığını gösteren nesneler var mıdır? Yoksa tam tersine değişken bir statüye karşın başlangıçta ait olunan sınıfa sadık kalındığını gösteren ve ödün ver-

[11] Bu konuda bkz. George Katona, *The Powerful Consumer* ve *unconspicious consumption* nosyonu.

meksizin "kültürüne sahip çıkma" anlayışına uyan nesnelerden mi söz etmek gerekmektedir?

Kod mantığının toplumsal yaşama uygulanması

Bu durumda bir nesneler dizini oluşturmanın ve bu nesnelere toplumsal bir anlam atfetmenin bir anlamı olamaz. Böyle bir kod olsa olsa düş tabirleri kitabına benzeyebilir. Hiç kuşkusuz nesnelere önceden belirlenmiş toplumsal anlamlar yükleyebilmek, onlar aracılığıyla kültürel ve toplumsal bir hiyerarşi, kısaca bir kod oluşturabilmek mümkündür. Üstelik bu iş; biçim, malzeme, renk, dayanıklılık, mekânsal düzenleme vs. gibi çok ince ayrıntılara kadar inilerek yapılabilir. Yine bu yüzden birey ve grupların bu buyruklara körü körüne uymak yerine tıpkı herhangi bir ahlaki ya da kurumsal kodla kurdukları ilişkilere benzer bir şekilde; nesnelere özgü o ayrımlayıcı ve uyulması zorunlu dizinle de benzer bir ilişki kurdukları, yani onlarla oynadıkları, değiştirdikleri, kendi sınıfsal şivelerine uydurmaya çalıştırdıklarını düşünmemek için de hiçbir neden yoktur.

Öyleyse bu söylevin belli bir sınıfsal dilbilgisi ve sınıfsal vurgulamalar doğrultusunda ancak birey ya da grubun sahip olduğu nesneler ve içinde bulunduğu toplumsal durum arasındaki çelişkiler göz ardı edilmeden okunması gerekmektedir. Doğru bir toplumbilimsel çözümlemenin nesne kümelerinin oluşturdukları kendi kendisiyle tutarlı olma seçeneğine sahip olmayan –bir öykünün eşdeğerlisi gibi kabul edilebilecek ve görülen düşün bilinçaltındaki çatışmalar şeklinde yorumlanabilmesi gibi toplumsal bir konuma bağlanmasını sağlayabilen– sözdiziminin yanı sıra (aksi takdirde bu, bizim toplumlarımızda karşılaşılması olanaksız kalıcı, ideal bir statüye sahip olunabileceği anlamına gelirdi) üretilen söyleve özgü anlamsal boşluklar, uyumsuzluklar ve çelişkilerle bir ilişkisinin bulunmaması, tersine nesne kümelerinin sözdizimsel yapısına bakarak bunların her zaman toplumsal bir hareketlilik, atalet ya

da gerileme nevrozunun karşılığı olduklarını görmesi gerekmektedir. Öte yandan bu çözümleme nesneler üstüne kurulan bu söylevin diğer toplumsal davranış biçimleriyle (meslekî, ekonomik, kültürel) olası farklılık ve çelişkilerini de göz önünde bulundurmak; başka bir deyişle hem "fenomenolojik" bir çözümlemeye (belli özellikler yüklenen nesne "gruplarıyla" toplumsal tipler gibi) benzemekten kaçınmak hem de herkesin boyun eğer gibi yaparak aslında sürekli göz ardı edip, hep içinde bulunulan duruma uygun hale getirmeye, güdümlemeye çalıştığı toplumsal bir mantığa sahip tek biçimsel düzenleme sayılabilecek nesneler kodunu dışlamak zorundadır.

Nesneler, sözdizimsel yapıları ve söylev çekme biçimlerinin toplumsal bir amaç ve mantığa sahip oldukları apaçık bir şekilde ortadadır. Bize anlatmaya çalıştıkları şey kullanıcı ve teknik uygulamalarla ilgili olmaktan çok toplumsal talep ve elde edilenle yetinme, toplumsal hareketlilik ve atalet, kültürsüzleştirme ve kültürüne sahip çıkma, toplumsal katmanlara ayrılma ve sınıflandırılmadır. Bu nesneler aracılığıyla her birey, her grup, hem kurulu düzende kendine bir yer edinmek hem de kişisel gelişimi doğrultusunda bu düzeni bozmak istemektedir. Nesneler aracılığıyla katmanlara bölünmüş bir toplum kendini ifade etmekte[12] ve bu sırada kitle iletişim araçları gibi nesneler de herkese sesleniyorsa (artık hukuken kastlara özgü nesneler yoktur) burada amaç herkesin kendini yerini bilmesini sağlamaktır. Özetle nesneler ve özel mülkiyet görünümü altında devam ettirilen şey bir toplumsal değer sürecidir. Araç gereç olarak adlandırılan şeyler bir kenara bırakılacak olursa hemen her yerde karşımıza çıkan ve tükenmek bilmeyen nesneler bu toplumsal değer süreciyle iyi ilişkiler içinde olup, uyumlu bir görünüm sergilemektedirler.

[12] Hatta devam eden sayfalarda sınıflı bir toplum olduğunu göreceğiz.

III. NESNELER ÜZERİNDEN GERÇEKLEŞTİRİLEN AYRIMLAMA

Sayılan bütün bu nedenler sayesinde ortaya çıkan toplumsal katmanlardaki hareketlilik ve özlemler, nesneler "dünyasına" yönelik bir toplumsal araştırmanın anahtar terimlerine dönüşmektedirler; zira bunlara oynak ya da "tırmanma eğilimindeki" gelişen sınıflarda, yani katmanlara ayrılmış bir toplumda, sürekli yer değiştiren bir köprü vazifesi gören orta sınıflarda belirsiz ve oynak bir statü kazandırılmıştır. Bu sınıflar ya bir başka sınıfla bütünleşmeye çalışmakta ya da kültürsüzleşmektedirler; söz gelimi sanayileşmiş toplumlara özgü proletarya ya da kırsal kesim gibi kendilerine miras bırakılmış herhangi bir konuma sahip olmayan ve toplumsal dışlanmaya meydan okumaya çalışan insanlar gibi. Biz özellikle bu toplumsal kategorilere ait insanların nesnelerle kurdukları ilişkilerle (ve bu ilişkileri doğrulayan psikolojik görünümlerle) ilgileneceğiz.

Toplumsal hareketlilik ve atalet

Bu hareketli toplum katmanlarında karşılaşılan bilinçli tavır (özlemler) ve mevcut hareket kapasitesi (toplumsal ilerleme şansının gerçeğe uygunluğu) arasındaki eşitsizlik temel bir sorundur. Ayrıca bu özlemlerin kendiliğinden ortaya çıkmadığı, devralınan toplumsal miras ve toplum içinde edinilen yerle ilişkili olduğu bilinmektedir.[13] Belli bir hareketlilik düzeyinin berisine geçildiğinde özlemler sona ermekte ve insanlar yalnızca ellerindekiyle yetinmeye çalışmaktadırlar. Genel kural olarak gerçekten ulaşabilecekleri düzeyin çok üstünde bir yerlere ulaşmayı arzuladıkları için bunların pek de gerçekçi olmadıkları ya da (hastalıklı durumlar hariç) hırslarının büyüsüne kapılmadıkları için görece gerçekçi oldukları söylenebilir. Bu karmaşık psikolojik betimleme nesnel toplumbilimsel verileri bizzat yo-

[13] Çocuklarının yüksek öğrenim görmesini arzulayan işçilerin oranı ayrıcalıklı sınıflara mensup ana babalarınkinden çok daha düşüktür.

rumlayan toplumsal kesimlerin açıklamaları üstüne oturmaktadır. Sanayileşmiş toplumlar orta sınıflara görece bir yükselme olanağı sağlamaktadırlar. Güçlü bir toplumsal atalet döneminde izlenecek yolun –istisnai durumlar dışında– kısa olması nedeniyle geriye gitme olasılığı her zaman mevcuttur. Bu koşullarda:

- toplumsal basamakları tırmanma arzusu, gelişmekte olan bir topluma ait normlar ve uyulması gereken genel kuralların içselleştirilmiş olduğunu göstermektedir;
- ancak mevcut olanaklar karşısında özlemlerin abartılı bir görünüme sahip olması, toplumsal gelişmeye bağlı "demokratik" *ideolojinin* egemenliği altında bulunan bir topluma özgü dengesizlik ve güçlü çelişkilerin varlığını kanıtlarken genellikle toplumsal mekanizmalardan kaynaklanan görece ataletin dengelenip bir yandan da güçlenmesini sağlamaktadır. Başka bir deyişle bireyler umut edebileceklerini *bildikleri* için *umut etmektedirler*. Yine de *çok fazla bir umuda kapıldıkları* söylenemez zira bu *toplumun* özgürce yükselme arzusunun önüne aşılması olanaksız engeller koyduğunu *bilmektedirler*. Buna rağmen *sahip olabileceklerinden fazlasını istemelerinin* nedeni, içinde yaşamakta oldukları ortamın dinamizm ve gelişmeye dayalı bir ideolojinin egemenliği altında bulunmasıdır. Ulaşmayı bekledikleri yaşam düzeyi kesinlikle olgularla beslenen bir gerçekçilikle toplumsal yaşamı etkisi altına almış olan ideoloji tarafından beslenen bir hayalciliğin ürünüdür. Bu uzlaşmanın daha genelinde bütün bir topluma özgü içsel çelişkiyi yansıttığı görülmektedir.

Oysa toplumsal kesimlerin geleceğe ve çocuklarının istikbaline yönelik projelerinde karşımıza çıkan böyle bir uzlaşma düşüncesini, öncelikle satın aldıkları nesneler aracılığıyla ifade etmeye çalıştıkları görülmektedir.

Ev düzeni ve toplumsal beğeni

Bu noktada kişisel nesnelerle kurulan özel ilişkilerin toplumsal çelişkilere boyun eğmeleri nedeniyle kesinlikle diğerlerinden ayrılması gerektiği gibi bir düşünceden yola çıkılarak nesnelerin satın alınma biçimiyle ilgili özel bir hukuki düzenlemeye gidilmemelidir. "Özel yaşam" ve "toplumsal yaşam" birbirlerini yalnızca gündelik yaşamla kurulan hayali ilişkiler düzeyinde dışlayabilir. Bir ev düzeni kurulmasına belli bir katkıda bulunsalar bile nesnelere atfedilen anlamların toplumsal dayatmalara ne ölçüde boyun eğdikleri ya da karşı çıktıklarıyla ilişkili bir şey olduğunu biliyoruz. Nesnelerle kurulan bu özel ilişki aslında kamusal *beğeninin* kayıtsız şartsız kabul edilmesi ve uyulması gibi bir düşünceyi gizlemeye çalışmaktadır. Aslında herkes sahip olduğu nesneler ve bu nesnelere atfedilen değerlere bakılarak belli bir yere oturtulduğunun az çok bilincinde olduğundan inkâra yeltendiği zaman bile bu beğeniye boyun eğdiğinin farkındadır. Üstelik burada sözü edilen şey ait olunan küçük grup ya da hep daha iyisinin ve güzelinin peşinden koşan genel bir toplumsal düzene uyum sağlamak değil; her grup ya da bireyin toplumsal anlamda kendilerini var eden hareket içinde yer almaya çalıştığı bir düzendir. "Özel yaşamda" birey, sahip olduğu "evi" (öyleyse içinde yer alan bütün eşyaları da) bir yandan toplumsal çelişkilerin ötesinde ya da berisinde kalan bir sığınak, gereksinimlerle bunların karşılanmasına hizmet eden özerk bir alan gibi görürken; diğer yandan da görünüşte yadsıyıp gerçekte herkesin boyun eğdiği bir kamusal beğeniyi içkinleştirmekte ve kullandığı göstergeler aracılığıyla bu beğeninin normlarını kabul edip, çok iyi uyum sağladığını ve bunları sürdürme konusunda çok kararlı olduğunu tüm davranışlarıyla ortaya koymaktadır.

Çelişkili söz sanatı kapsamında başarının getirdiği şımarıklık ve elindekiyle yetinmeyi bilmek

İlgilendiğimiz toplumsal kategorilere yönelik bu yargı hep

olumsuz kalmaya mahkümdur, zira bu insanlar, toplumsal basamakları düzenli bir şekilde tırmanamadıkları gibi, bu başarının üstünde durulmayacak kadar önemsiz olduğu durumlarda bile ilerleme düşüncesine boyun eğmekten hiç vazgeçmemekte, yani elde ettikleri toplumsal konuma özgül bir değer atfetme konusunda zorlanmaktadırlar. (Kültürel, politik, mesleki anlamda) çelişkiler üstüne oturtulmuş olan bu ilerleme düşüncesi adı geçen orta sınıfların özel yaşamlarına, özel mülkiyete ve çok sayıda nesne sahibi olmaya büyük bir önem vermelerine neden olurken aynı zamanda kurallarını kendisinin belirleyemediği bir düzenden keyif almalarını ve toplumda kendilerine belli bir yer edinmelerini engellemektedir.

Böyle bir "ortamda" nesnelerin çelişkili bir statüye sahip olmalarına yol açan şey de zaten budur. Zira toplumsal ilerleme göstergeleri olarak yüceltilmelerinin gerisinde yatan asıl sorun, çok dolaylı bir şekilde bile olsa toplumsal bir bozgun düşüncesini (belgelemeleri) yansıtmalarıdır. Nesnelerin sayısal çokluğu, "stilleri", düzenlenme biçimleri belli bir söz sanatına uygun bir şekilde yapılmaktadır. P. Bourdieu'nün terimleriyle ifade etmek gerekirse bu "umutsuzluk üreten bir söz sanatıdır"

Nesnelerin sunuluş ve değerlerinin tartışılmasını engelleme, toplumsal hiyerarşinin dolaylı beğeni kurallarını önce yadsıyıp sonra boyun eğme biçimleri gibi durumlar, özel mülkiyet adlı güncel bir dramın yaşanmasına neden olur ve bunun, toplumsal bir *tutku* gibi sunulmasına yol açarken, nesneler aracılığıyla söylev çekme uygulamasını da toplumsal bir hastalığa dönüştürmektedir. Trobriandlıların bahçelerine yığıp, konu komşu herkese gösterdikleri hasatın, bir kışkırtma, bir yarış, bir meydan okuma biçimi olmanın yanı sıra, konuyla ilgili gerekli değişikleri yapma koşuluyla bir değerler düzeninin varlığını kanıtlamaya yönelik bir ritüel, toplumla bütünleşmeye yönelik bir oyun kuralı gibi yorumlanabileceğini de unutmayalım. *Potlaç*

şöleninde bu toplumsal bütünleşme, nesneler ve zenginliklerin göz göre göre yok edilmesiyle mümkün olmaktadır. Görünüşe göre bireyin egemenliği altında olan bize özgü kişisel mülkiyet ve tüketim düzeninde, yükümlülüğe karşıt bir toplumsal görünüm kazandırılarak bu sorun çözülmüş gibidir. Oysa sorun çözülmüş olmaktan uzak olup, "tüketim" toplumuna özgü süreçlerin nesneler konusundaki bu karşıt "açıklamaları" yeniden ön plana çıkartabileceği görülmektedir. Her durumda ilkel uygulamalara özgü bir şeylerle güncel nesnelerde de karşılaşıldığı ve bu sayede nesnelerin her zaman güçlü ve belirleyici bir konuma sahip olmayı sürdürdükleri görülmektedir.

Özgün stiller

Nesnelerin sahip oldukları çeşitli özgün stiller "bir umutsuzluk söylevine" benzemektedirler. Bunların hepsi bir simülasyon mantığına (ve estetiğine) boyun eğmektedirler. Örneğin, ev dekorasyonuyla ilgili burjuva modellerinin simülasyonu. Referans görevi yapan modellerin çağdaş üst sınıflara ait evler olmadıkları zira bunların kesinlikle çok daha büyük bir kitleyi etkiledikleri söylenebilir. "Sınıf atlamak isteyenlerin" dekorasyon konusunda örnek aldıkları evler, kendinden önceki aristokrat evlerini örnek alan İmparatorluk ve Restorasyon döneminden bu yana yerli yerine oturmuş olan geleneksel burjuva evleridir.

Bu "küçük burjuva" tarzı dekorasyon özünde iki modele indirgenebilir. Bir yanda *eşyaya doymuşluk ve eşya bolluğu*, diğer yandaysa *simetri ve hiyerarşi*. Bu modeller arasında çok sayıda benzerlik olduğu söylenebilir. Keza simetri de bir tür tekrarlama (sayısal çokluk) anlamına gelmekle birlikte bir merkezin varlığını zorunlu kılmaktadır. Yine de bu iki modeli birbirlerinden ayırabilmek mümkündür. Örneğin, birinci model, yani eşyaya doymuşluk/eşya bolluğu bir düzensizliğe gönderme yaparken; ikinci model, yani simetri/hiyerarşi bu düzenin organik yapısını açıklamaya

çalışmaktadır. Bir kez daha bu örgütlenme biçimlerinin özünde burjuva ya da küçük burjuva düzeniyle bir ilişki yoktur. Bu modeller daha genel bir antropolojik ve estetik çözümlemenin sonucudur. Bizi onların yalnızca toplumsal, yani belli bir toplumsal kategoriye özgü söz sanatsal boyutları[14] ilgilendirmektedir.

Doymuşluk konusunda burjuva evinin dışa kapalı ve içi ağzına kadar eşyayla dolu bir mekân olduğu söylenebilir. Miras, servet birikimi gibi şeyler belli bir "statü" ve refah göstergeleridir. Aynı bakış açısı doğrultusunda burjuva evinin içine gereğinden çok eşya tıkıştırılmış olduğu söylenebilir. Gerçekten de bir burjuva evindeki eşya çokluğu nedeniyle rahat hareket edebilmek son derece güçtür. Bu evde boş bir alan bulabilmek oldukça zor olmakla birlikte bu yersizlik bir zenginlik göstergesine dönüşmekte ve bir evde ne kadar az yer varsa o kadar büyük bir servet birikiminden söz edilebilmektedir (bu olay biraz, "üstün niteliklere sahip" kültürel yönlendirmelerde bulunamayan radyofonik yarışma programlarının ölçüt olarak belleğe yüklenen bilgi miktarını almasına benziyor). Kimi zaman eşyalar evin yalnızca belli odalarıyla belli köşelerine "yığılmaktadır." Burada üstünde durulması gereken nokta daha çok bir oyuna benzeyen değişik boş alan dolu alan görünümleriyle evin kimi yerlerini mal stoklama deposuna, bir mağazaya dönüştüren bir yaklaşım biçimidir. Eskiden de tavan arası ve bodrum katları buna benzer bir işleve sahiptir. Eşyalar bir yere yığılmakta ya da eşya kümeleri oluşturulmakta, bunlarla kısmi ve kalıntıyı andıran dizimsel bağıntılar kurulmakta, bütüne yönelik sözdizimsel tasarımlar yapılmakta; böylelikle bir ev ya da bir odaya topografik çözümlemeye uygun bir görünüm kazandırılmaktadır. Bir kez daha, toplumsal bir mantık üzerine oturtulmadığı sürece bu anlamsız bir girişim olmaya mahkümdur: Birikim fazlalığının neden olduğu yer

[14] Diğer bir deyişle evlerin dekore edilme biçimleri [—*çev. notu*].

darlığından bilinçli mimariye, her sınıf kendi ev döşeme modellerine sahiptir.

Saksı ve saksı kovası taktiği

Sahip olunan eve tiyatral ve barok bir görünüm kazandıran şey içindeki eşya miktarının bolluğudur. Örneğin, masa örtüsü ikinci bir plastik masa örtüsüyle korunmaktadır. Pencerelerde çift kat perde vardır. Halılar, koltuk kılıfları, terlik altlıkları, ahşap duvar kaplamaları, abajur vardır. Her biblonun altında minik bir örtü vardır. Her çiçeğin bir saksısı, her saksıyı gizleyen bir saksı kovası vardır. Her şey koruma ve gözetim altına alınmıştır. Bahçede bile her öbek bir çitle çevrilmiş, her patikaya tuğla ya da mozaik vs. döşenmiştir. Bütün bunları insanın içini daraltan bir tecrit edilme içtepisi, saplantısal bir simgesellik anlayışı şeklinde çözümleyebilmek mümkündür. Bahçeli ya da küçük bir evi olan kişi sahip olduğu şeyi yalnızca göstermek değil, bunu değişik şekillerde defalarca yinelemek istemektedir. Başka yerlerde olduğu gibi, bilinçaltı, burada da kendini çok sayıda göstergeyle bunların sahip oldukları yananlam ve ek anlamlar aracılığıyla ifade etmektedir.

Bilinçaltı kendini başka şeyler aracılığıyla da ifade etmeye çalıştığından bunlardan da çıkarılacak birtakım önemli sonuçlar vardır:

1) Sahip olduklarını göstermek amacıyla başvurulan mülkiyete yönelik gösterge sayısının çokluğu yalnızca nasıl sahip olunabileceğini değil, nasıl *layıkıyla*[15] sahip olunabileceğini göstermeyi amaçlamak şeklinde çözümlenebilir. Oysa bu mal, mülk gösterme biçimiyle kuralları önceden belirlenmiş bu "stil" her zaman ait olunan grupla ilişkili bir şey olup, bu davranış psikolojik açıdan mülk

[15] Bkz. Sartre'ın sözünü ettiği kafenin garsonu işini nasıl yaptığını değil nasıl layıkıyla yaptığını abartılı hareketleriyle göstermeye çalışmaktadır.

sahibinin rahatlamasını sağlarken, toplumbilimsel açıdan kendisiyle aynı şeylere sahip bireyler sınıfına ait olduğu gibi bir duygu da yaşatmaktadır. Herhangi bir simgesel davranış aracılığıyla kendisine boyun eğilmek durumunda kalınan şey sınıfsal kültürdür yoksa bunun politik bir sınıf bilinciyle hiçbir ilişkisi yoktur.

2) Bu bilgiler doğrultusunda mülkiyetle ilgili davranışlarda karşılaşılan can sıkma ve gurur duymaya yönelik ikili bir özelliğin orta sınıfın (ya da sınıfların) toplumsal başarı grafiğinde nasıl bir yere sahip olduğunu gösterebiliriz. Ama önce bunu nasıl tanımlayabileceğimizi tartışalım. Bu, toplumsal başarı modellerini oldukça iyi bir şekilde özümsemiş bir sınıf olsa da bu süre içinde başarısızlığı hazmetme konusunda benzer bir çaba göstememiştir. Proletaryadan ayrı bir şekilde değerlendirilmesini sağlayan şey sahip olduğu mal, mülk ve buna bağlı olarak toplum içinde kendine biçtiği abartılmış konumdur. Ayrı bir şekilde değerlendirilmesine neden olan ikinci noktaysa elde ettiği başarının kendisini doğrudan içinde yer almadığı üst sınıflardan ayıran maddi bir sınırla, bu *olanaklara* hiçbir zaman sahip olamayacağı gerçeğinin bilincinde olmasıdır. Bu durum o insanı başarılı olma ve eldekiyle yetinme gibi ikili bir süreç içinde yer almaya zorladığından insanlar, sahip oldukları nesneleri değişik çerçeveler içine alarak, olduklarından daha da güzel görünecekleri bir şekilde sunmaya çalışmakta ve bütün bunlar aracılığıyla da asla sahip olamayacakları büyük servetlerin sahiplerine karşı bıkıp usanmadan meydan okumaktadırlar. Katmanlara ayrılmış bir toplumda uzlaşmacı bir tavır sergileyen orta sınıf, sanki belli bir uzlaşma biçimi bulmaya mahkûm edilmiştir. Başarılı olma ve eldekiyle yetinme ritüeli üstüne oturan bu uzlaşmacı tavrı toplumbilimsel bir şekilde tanımlayabilmek mümkündür.

Eski eşya beğenisi

Eski eşyalardan yola çıkılarak (aslına uygunluk saplantı-

sıyla eşyanın gizemli geçmişi, ilk sahipleri, "simgesel" değeri ve doğası hakkındaki az çok bilinçli açıklamalara dayanan) başlı başına bir psikoloji hatta bir psikanaliz çalışması yapılabilir. Biz burada yalnızca "eski" eşyanın sahip olduğu ve her düzeyde karşımıza çıkan psikolojik "tözle" aynı eşyanın ayrımlayıcı toplumsal işlevi üzerinde duracağız.

Eski eşya beğenisi barok bir kültür anlayışına dayandırılabilir. Sonradan üretilmiş bir "estetik değere" sahip olan bu eşya üzerinde sınai üretimin izlerine rastlanamayacağı gibi, bir işe yaraması da beklenemez. Bu yüzden eski eşya beğenisi tipik bir zengin olma düşüncesinin ötesine geçme arzusuyla toplumsal bir başarı ya da sahip olunan ayrıcalıklı bir konumun simgesel ve kültürel göstergeye dönüştürülerek yüceltilmesi anlamına gelmektedir. Eski bir eşyaya sahip olmak demek, diğerleri arasında, toplum içinde meşru bir yer, bir veraset talebinde bulunmak ve kendini bir "soyluluk" unvanıyla ödüllendirmek demektir.

Bu durumda zenginliğe, bir kuşaktan diğerine miras yoluyla devredilen bir biçim kazandırılması ayrıcalıklı sınıflara özgü bir olguya benzemektedir. Oysa bu aynı zamanda orta kesime mensup ücretli insanları da kapsayan bir olgu olup, sahip oldukları değişken toplumsal statünün (kendilerinden daha alt bir konumda bulunan sınıflara oranla) tartışmasız bir başarının sonucu gibi algılanmasını sağlayabilmek amacıyla (seri bir şekilde imal edilip edilmediklerine bakmaksızın) rustik mobilyalar satın almaktadırlar. Bu aynı zamanda entelektüeller ve sanatçılar gibi marjinal kesimleri de kapsayan bir olgu olup, bu kesimlerde eski eşyanın beğenilmesi daha çok ekonomik bir statüyle toplumsal bir konumun yadsınması (ya da pek hoş bir yoldan olmasa da onaylanması), sınıflar dışında kalma arzusu şeklinde yorumlanacak ve bu amaçla belirsiz bir geçmiş zaman diliminden sanayi devrimine giden süre içinde kalan simgesel göstergeler yığınından yararlanılacaktır.[16]

[16] Günümüzde Paris'in "rive gauche" bölgesindeki dükkân vitrin-

Görüldüğü üzere şu sınıfın geçmiş yüzyıllara ait eşyaları, bu sınıfın seri bir şekilde imal edilmiş rüstik mobilyaları, bir diğerinin XVIII. yüzyıla ait gerçek köy işi mobilyaları beğenmesinin stratejik açıdan toplumsal bir katmanlaşmaya yol açıp açmamasıyla ilgilenmenin bir anlamı yok zira böyle bir bilgi bizi kültürel çelişkiler ve pazar ilkelerinden başka bir konuda aydınlatamayacaktır. Oysa önemli olan bu geçmişe yönelik beğeninin hemen her düzeyde nasıl belli bir toplumsal sınıfın simgesi haline geldiğini ve bu beğeni aracılığıyla da her sınıfın kendini diğerlerinden nasıl ayırdığını anlayabilmektir. Bu tür eşyalardan hangi toplumsal konum sahipleri hoşlanmaktadır? Hangi sınıf ya da sınıfsal model örnek alınmaktadır? Yalnızca belli toplumsal düzeylerle belli tipte nesneler ya da davranış biçimleri arasındaki ilişkilerin betimlenmesiyle yetinmeyip toplumsal statüdeki iniş çıkışlarla ilgili kültürel mantığı da açıklamak gerekmektedir.[17]

---

lerinde sayıları her geçen gün artan ve yine modaya "uymayan" bütün bir çirkin, alışılmadık, tuhaf, anormal nesneler kümesi için de benzer şeyler söylenebilir. Faubourg Saint-Honoré sokağı, satın alınmayı bekleyen ancak hiçbir işe yaramayan ya da sıradışı bir biçime sahip "eşi benzeri olmayan" (ya da çok kısıtlı sayıda üretilmiş) bir nesneler ve lüks nesneler cehennemini andırmaktadır. Başka bir deyişle bu zoraki özgünlük, marjinal entelektüellerin, sanayi toplumunda ortaya çıkan ve kendilerine "meşruiyet kazandırılmış" ayrıcalıklı kesimlere karşı giriştikleri sınıfsal bir meydan okuma gibi yorumlanmalıdır.

Modaya uymayan kışkırtıcı nesneler hoşa gitmekte, genel beğeni anlayışına ters düşmeleri her ne kadar bir meydan okuma biçimine benziyorsa da büyük çoğunluk tarafından beğenilmemeleri kendilerine tartışmasız bir değer atfedilmesine yol açmaktadır. Yalnızca herkes tarafından beğenilen modellere karşı değil aynı zamanda seri bir şekilde üretilen nesnelere karşı da bir meydan okumaya benzemektedir. Kesinlikle özgün bir biçime sahip olmaya çalışan bu tuhaf nesneler, "sınıf dışı" bir yaşantı sürdüren entelektüelin içinde bulunduğu duruma bire bir uymaktadır.

[17] Geçmişi anımsatan birer göstergeye benzeyen eski eşyalardan kurtularak modern ve işlevsel nesnelere sahip olmak isteyenler

Cilalı ve lakeli

Ev dekorasyonu konusunda sınıflararası kültürel uzlaşmanın varlığını doğrulayan başka veriler sunabiliriz. Örneğin, topluma büyük ölçüde egemen olan ve bir ayin niteliğine sahip olan püriten temizlik ahlâkının insan davranışlarını nasıl belirlediğinden söz edebiliriz. Bu belirleyici güçler sırasıyla: vernik, zımpara, kaplama, cila, parlatma, lakeleme, ışıldatma, cam kaplama ve plastik kaplamadır. Kusursuz bir koruma altına alma, bakımını yapma ve temizleme etiği, yukarıda sözü edilmiş olan disiplinli bir gözetim altında tutma düzeniyle (sahip olunan bir evin vazgeçilmez unsurlarını oluşturan kepenkler, perdeler, güneşlikler; ahşap duvar kaplamaları, kartonpiyer işleri, duvar kağıtları; masa örtüleri, sehpa örtüleri, yatak örtüleri, masalara konulan sumen vs.) örtüşmektedir. Eşyaların da bu anlayışa uygun, karşılıklı olarak simetrik bir şekilde yerleştirilmeleri bu yapaylığa yapaylık katmaktan başka bir şey yapmamaktadır. Bir nesneye gerçekten sahip olunduğunu göstermenin yolu çok sayıda aynı nesneye sahip olmaktır; dolayısıyla mülkiyet anlayışının da, "A'nın karşılığı A'dır"a benzeyen bu spekülatif değişkenler tarafından belirlendiği söylenebilir. Daha çok simgesel bir mülkiyet anlayışına (cam vitrinli büfeler ve aynalar) uyan bu ekonomik ilke, mantıksal açıdan "küçük burjuva"[18] tarzında döşenmiş soyut bir ev dekorasyonu açıklaması gibidir. İdeolojik açıdan çok önemli olan bu biçimsel düzenleme Öklitçi ve Aristocu

yalnızca köylüler ve gerçek anlamda bir statüye sahip olamamaları nedeniyle kültürel iniş çıkışlardan etkilenmeyen işçilerdir. Bunlar, (geçici bir süreyle) barok bir kültür anlayışına dayalı eski eşya beğeni düzeninin dışında kalmış görünmektedirler. Sur l' "Ancien", bkz. *Le Système des objets.*

[18] İlke olarak "sadelik" (işlevsel ve biçimsel açıdan nesnelere kişisel bir boyut kazandırılarak eksiklikleri giderilmektedir) ve eşya çokluğu üzerine oturan küçük burjuva tarzı ev dekorasyonu; uyumluluk, değişik işlevlere sahip olmak, birbirlerini tamamlama ve birbirleriyle bütünleşme gibi özelliklere sahip olan "modern" bir dekorasyon anlayışına ters düşmektedir.

bir mantık üzerine oturtularak belli bir toplumsal düzenin oluşmasına ne kadar hizmet ediyorsa çelişkilerin ortadan kaldırılmasına da değişik şekillerde tekrarlanan ritüeller aracılığıyla o kadar hizmet etmektedir.

Simetri (temizlik ve ahlakla birlikte), orta sınıflara özgü kültür anlayışının en "doğal" göstergesidir. Asimetrik bir kültür anlayışıyla yapılan karşılaştırmalar toplumun bu göstergeyi daha çok benimsemesine neden olmaktadır.

Ev temizliği konusundaki ahlaki fanatizm

Bu bakış açısı doğrultusunda cila, vernik (çerçeveleme, simetri) gibi şeylerin güzellik ve düzen anlayışından çok ahlak, temizlik ve uyumluluk üstüne oturtulmuş "vasat" bir kültürel modelin yüceltilmesi anlamına geldiği söylenebilir. Burada nesnelerle çocuklar arasında bir eşdeğerlik ilişkisi kurabilmek mümkündür. Örneğin çocukları "uygarlaştırabilmek" amacıyla öncelikle terbiye edip, nezaket kurallarına kesinkes boyun eğmeleri sağlanmaktadır. Bu bir sınıfsal *uzlaşma* biçimi olup evi kusursuz bir şekilde döşeme gibi bir saplantı ve tek bir toz parçasına bile tahammül edemeyen fanatik bir temizlik anlayışının kullanımla sınırlı bir anlayışın ötesine geçerek –kültürel sınıf atlamanın zorunlu koşulu olan– görünümü ön plana çıkartmaya çalıştığı söylenebilir. Ancak, çalışma ve liyakat üstüne oturan bir ahlak anlayışının toplumsal yaşama egemen olması bu görünümü amaçsızlık ve israfçılıktan başka özelliklere sahip olmaya zorlamaktadır. Bu durumda görünümün korunması sürekli, ritüelleşmiş ev temizliğine yönelik bir çaba harcamayı, ev için her gün bir *özveride* bulunmayı gerektirmektedir. Çok geniş bir sosyo-kültürel kategori açısından cilalanmış nesne bu görünümün sağlanması için yeterlidir; çünkü biçimsel açıdan çelişkili görünmekle birlikte hemen herkesin boyun eğdiği toplumsal bir mantık çerçevesinde dayatılan prestij (göstergeleşmiş değişim değeri) ve liyakat (kullanım ve üretkenlikle ilgili değer) gibi iki yükümlülükten ibaret bir şey olup sanki

conspicious morality'nin (gösteriş amaçlı ahlak anlayışının) biçimsel bir özetidir.

Nesnenin sahip olduğu bu kültürel statü işlevsel statüsüne kesinlikle ters düşmektedir. Ev hanımının bu çelişkiye bir son vermek gibi bir niyeti olmadığından: "Cilalanmış eşya daha güzel duruyor ve daha uzun ömürlü oluyor" demekle yetinmeyip çelişkiyi gidebileceği en uç noktaya taşıyarak: "Cilalanıp, plastikle kaplanmış bir nesnenin bakımı daha kolay oluyor, insanı yormuyor" gibi sözler sarfetmektedir. Oysa belli bir çaba gerektiren bu özen ve bakım yüzünden nesnelerin ellenip, kullanılması zorlaşmaktadır. Burada asıl amaç evin temiz ve yaşanılır bir yer olmasını sağlamak (nesneleri hep kullanıma hazır tutmak) değildir. Asıl amaç kimi zaman nesnenin işlevini tamamıyla dışlayarak ona simgesel bir anlam (örneğin hiçbir zaman kullanılmayan ancak düzenli bir şekilde parlatılan gümüş takımları gibi) kazandırabilmektir. Kadınların ev içinde (çocuklar ve eşyalar için) harcadıkları muazzam enerjinin gayri safi milli hasıla türünden istatistik verilerde yer almamasının nedeni hiç kuşkusuz bunun biçimsel bir toplumsal rantabilite hesabı kapsamında değerlendirelemeyecek kadar soyut bir enerji olması kadar, bu çalışma anlayışının ekonomik bir düzenden çok toplumsal sınıf[19] ilişkilerince belirlenen simgesel ve statü ağırlıklı bir düzene uymak istemesidir.

Zaten çözümlemesini yaptığımız bu kusursuz olma etiğinin ötesine geçildiğinde; bir de bu anlayışa uyma konusunda hastalık derecesine varan bir çaba harcandığı görülmektedir. Nesnelerin hep işlevleriyle doğru orantılı bir şekilde kullanımlarının tersine, nerede başlayıp nerede bittiği belli olmayan simgesel işlev hem değişik kıvranma süreçlerine uygun bir şekilde ıstırap çekilmesine hizmet etmekte hem de kendi kendini yok etmektedir. Kusursuz bir

[19] Bu amaçla evde bir insan (hizmetçi, temizlikçi, evde görevli personel vs.) çalıştırılması temel bir toplumsal ölçüt olarak kabul edilebilir. Bir hizmetçi çalıştırmak orta sınıfın üstüne çıkmak demektir.

biçime sahip olmak isteyen bu simgesel işlevin sanat için sanat anlayışına öykünmesinin nedeni gerçek anlamda bir kültür ya da bir çabaya benzeyememesidir. Bu, kültürel amaçlarıyla bağlantısı kesilmiş uygarlık göstergelerinin gerçekleştirdikleri bir meydan okuma biçimi, yani bir söz sanatıdır. Akılcı bir ev ekonomisinden değil, evdeki huzur ve güvenden bahseden bir söz sanatı. Hem başarı hem de acı çekmeye endeksli; değiştirilmesi olanaksız dogmatik ve ritüel özelliklere sahip, anlamı bozulup değiştirilmiş bir söz sanatı, yani gündelik yaşamı şekillendiren gerçek bir kültür anlayışı.

Öncelik tanınan "doğallık"

Kültürel farklılık üreten mantık, ayrıcalıklı bir konumda bulunanları bu vernik, cila, bakım gibi değerleri yadsıyarak soyluluk ve "doğallık", yani işlenmemişlik, matlık, vahşilik, bakımsızlık gibi değerlere sahip çıkmaya zorlamıştır. "Doğallığın" nesnenin sahip olduğu bu belli bir zevk anlayışının ürünü olan "soylulukla" hiçbir ilişkisi olmamakla birlikte; yapaylık, ev dekorasyonunda sahte bir barok beğeni anlayışı, örtme, kaplama, bakım yapma, özenmeyle ilgili ahlaki değerlere iman eden alt katmanlardaki sınıfların zorlamasıyla ortaya çıktığı söylenebilir. Burada "yapaylık" kültürsüzlüğe bağlanmaktadır. Görgü (baskıya dayalı koşullandırma), başka dönemlerde burjuvazinin kültürel simgeleri arasında yer alan nesnelerle zarif ilişkiler kurma günümüzde bunları sahiplenen küçük burjuva sınıfların ayrımlayıcı özellikleri arasında yer almaktadır. Esas işlevleri farklılık yaratmak olan: "içtenlik", "sahicilik", "sadelik" vs. –ham beton bölmeler, mat ahşap malzeme, duvara asılan "postlar" vs.– gibi değerler öncelikle toplumsal bir niteliğe sahiptirler.

Akılcı düşünce burada da devreye girmekle birlikte, işleve yönelik terimler ("kullanımı kolay", "daha kolay yıkanıyor") yerine ikincil bir işlevden söz eden terimler ("doğrudan temas", "daha sıcak/insancıl bir ortam) ve özellikle de

işlevsel estetiğe özgü terimlerden ("dekordan vazgeçmek", "nesnenin doğası", "biçimde görülen gelişme" vs.) yararlanmaktadır. Bu açıklamalarda sonuç itibarıyla nesnelerin işlevleri ve biçimleri arasındaki uyumlu sentez üstüne oturan "doğallıklarını" ortaya çıkartacak sürekli bir gelişim anlayışıyla içsel bir estetiğe boyun eğdikleri türünden bir izlenim yaratılmaya çalışılmaktadır. Bunun adı olsa olsa temel bir tasarım kuramı olabilir. Oysa modelden modele atlayarak ideal bir ev dekorasyonu aşamasına doğru sürekli bir ilerlemeyi öngören varsayım, gizliden gizliye teknolojik gelişme anlayışı üstüne oturduğundan ayrıntılı bir ideolojik açıklama yapılmasını gerektirmektedir zira aynı zamanda kültürel bir farklılık yaratma işlevini yerine getiren biçimsel yeniliğin toplumsal işlevini görmezden gelmektedir. Nesneler alanındaki biçimsel yenilik ideal bir nesneler dünyası yaratmaya değil, sahip oldukları kültürel ayrıcalığı sonsuza dek sürdürme peşinde koşan ayrıcalıklı sınıflara özgü toplumsal bir ideal oluşturmaya çalışmaktadır.

Biçimsel yenilik ve toplumsal ayrımcılık

Farklılık yaratmaya yönelik toplumsal bir işlevin, "estetik" işlevden önce geldiğini anlayabilmek için, sürekli yenilenen bir malzemeyi ayırt edici göstergelere dönüştürebilmek amacıyla onlara estetik açıdan en akıl almaz ve gelişigüzel biçimleri verip, istediği an ön plana çıkartabilen modaya bakmak yeterlidir.

Bu açıklamalardan kasıt vernikli/mat, süslü/sade, cilalı/cilasız vb. *paradigmatik karşıtlıkların* yalnızca nesneler dünyasına yönelik göstergebilimsel bir çözümlemenin işine yarayan araçlar olmakla kalmayıp aynı zamanda *toplumsal açıdan farklılık yaratma işlevini yerine getirdikleri*; yalnızca biçimsel açıdan değil aynı zamanda toplumsal açıdan da *farklı kılıcı* özelliklere ve görece bir bağlamsal değere sahip olduklarını gösterebilmektir; çünkü çıplak bir duvar kimi zaman yalnızca sefalet ya da sadelik kimi

zamansa gösterişe dayalı "kaba bir gerçekçilik anlayışını" ifade edebilmektedir.

Bu düşünceyi başka sözcüklerle yinelemek gerekirse "evrensel", kusursuz güzellik, biçim ve işlevin tek gerçek olarak kabul edilmesi gibi akılcı bir mantık üstüne oturtulan "model" açıklamalarının aslında bu düşüncenin dayattığı toplumsal mantık içinde hakikatin sahip olduğu geçici ve görece bir konumla doğru orantılı bir geçerliğe sahip oldukları söylenebilir. Bu "evrensellik" iddiası da yine ayrımlayıcı bir gösterge, sınıfsal bir özellik olarak kabul edilebilir. "Güzellik", "doğallık", (idealist bir işlevselcilik anlayışına uyan) "işlevsellik" bu sınıfsal ilişki tarafından üretildiği için ondan ayrı düşünülmeleri olanaksızdır.

Daha ileri bir aşamada cila ve ham nesneyle olan ilişkisine bir son veren estetik ayrıcalık artık bütün terimleri özgürce bir araya getirebilmektedir. Örneğin, lake sandıkla budaklı tahta, perdahlanmış mermerle sıvasız beton vs. bir araya gelebilmektedir.[20] Küçük burjuvaları yapay bir parlaklık, entelektüelleriyse "doğal" bir sadeliğe mahkûm eden farklılaştırma düşüncesine bir son verebilecek aşamaya ulaşan bir *avant-garde* anlayış hiçbir malzemeyi dışlamadan her türlü düzenlemeye izin vermektedir. Bir kez daha biçimsel açıdan unutulmaması gereken bir nokta varsa o da evrenselleşiyor gibi görünen şeye aksi yönde gelişen toplumsal bir sürecin anlam kazandırdığı gerçeğidir ve bu noktada evrensel terimi (farklılıkların sentezi) yeniden etkili bir ayrımlama unsuru haline gelmektedir; çünkü bu *estetik* düzenleme aşamasına ancak birkaç talihli kişi ulaşabilmektedir. Bu durumda diğerlerinin, ev eşyalarıyla ahlaki *ilişkiler*

---

[20] Günümüzde her türlü reklam, dekorasyon ve giysi alanında bu karma biçim moda haline gelerek aynı "özgürlüğün" varlığına tanıklık etmektedirler. Örneğin, Mondrian usulü geometrik biçimler pişmiş makarnanın uçuk kaçık versiyonlarını andıran abartılı bitkisel biçimlere sahip süslemelerle kardeş kardeş bir arada yaşayabilmektedirler.

kurmaları için, kendi hallerine terkedildikleri görülmektedir. Başka alanlarda olduğu gibi nesneler ve nesnelere yönelik beğeni konusunda da, evrensel, belli bir kategoriye özgü bir soyluluk göstergesine dönüşmektedir.

Estetik beğeni toplumsal bir mantığa sahip olmak zorundadır. Bu ideolojik sürecin dışında kalmaya çalışan tasarımcılarsa "işlevsel", "akılcı", denenmemiş yeni biçimleri yaygınlaştırmak amacıyla kendilerini paralamalarına karşın büyük kitlelerin bu biçimlere karşı neden duyarsız kaldıklarını anlayamamaktadırlar. Oysa halkın beğeni düzeyini yükseltme konusunda bir dayanaktan yoksun olan bu sızlanmaların gerisinde, güttükleri bilinçsiz stratejiyle (gösterilen bütün iyi niyete rağmen) "popüler" tasarımcıların çok-bilinçli bir şekilde, en azından belli bir süreliğine *büyük çoğunluk tarafından beğenilmesini istemedikleri* bir stile sahip güzel modern nesneler vs. çizdikleri görülmektedir. Bu nesnelerin toplumsal işlevlerinin öncelikle ayrımlayıcı göstergelere benzemek, yani kendilerini öteki nesnelerden ayıran insanlara diğerlerinden farklı olduklarını hissettirmek olduğu söylenebilir. Çünkü diğer insanlar bunların farkına bile varamayacaktır.[21]

---

[21] Mobilyalar konusunda da benzer bir çözümleme yapılabilir; ancak bu çözümleme nesnelere değil işlevlere bakılarak yapılabilir. Mobilya alanında işlevsel anlamda gerçekleştirilen son yeniliklere verilecek örnekler arasında çok işlevlilik, iç içe geçme özelliğine sahip olmak, üstüne birkaç yastık konulduğunda duruma göre yatak, koltuk, dolap, kütüphane ya da hiçbir şeye benzemeyen saf nesneler vardır. Bunlar mobilya tasarımının ulaşabileceği en üst noktadır. Denenmemiş tasarımlar, her mobilyanın birden çok isimle anılması, kesinlikle "akılcı" bir çizimin ürünü olan eşyalar gibi. Bu tasarım anlayışının tuhaf bir şekilde ortaçağda yaşamış yoksul köylülerinkiyle benzeştiği görülmektedir. Örneğin, bu köylülerin kullandıkları sandık aynı zamanda masa, sıra, yatak, dolap görevi yapmaktaydı. Ancak bu evrende o nesne bugünkünün tersi sayılabilecek bir anlama sahiptir; zira çağdaş anlamda çok işlevli bir mobilya yoksulluğun dayattığı bir çözüm değil, her türlü farklı kılıcı işlev

Yerlerinde duramayan ayrımlayıcı göstergeler

Akılcı ve ekonomik mantıkla sınıfsal kültür mantığı arasındaki bu çelişki nesnelerin zaman içinde sahip oldukları statü, yıpranma süreleri ve yenilenme biçimlerini de etkilemektedir.

Ev, mobilya, elektrikli mutfak eşyası, çamaşır, giysi, değişik süs eşyaları gibi nesne kategorilerinin her biri farklı bir ömre sahiptir. Nesnelere ömür biçilirken ön plana çıkan iki ayrı değişken vardır: teknik yapıları ve üretildikleri malzemeye bağlı olarak gerçekten ne kadar dayanıklı oldukları. Bunlar ya bir miras gibi ya da tersine modaya koşut olarak hızlı bir şekilde değer yitiren nesneler olarak algılanmaktadırlar. Burada bizim açımızdan önemli olan bu ikinci değer anlayışı ve devingen, katmanlara ayrılmış bir sanayi toplumu bünyesinde yer alan grupların her biriyle kurduğu karşılıklı ilişkidir. Örneğin, hangi grubun bir diğerinden daha çok ya da daha az dayanıklı ve dayanaksız eşya satın aldığı; toplumsal ilerleme çizelgesindeki konumlarına oranla değişik grupların modanın dayattığı hızlı değişikliklere karşı nasıl bir tavır takındığı gibi.

Gerçekten de moda doğal bir değişiklik gereksinimini ifade edemez zira değişik giysilere, nesnelere, bir arabaya sahip olma arzusu psikolojik açıdan toplumsal farklılaşma ve

---

ve lüksün bir sentezidir. Bu mobilya yalınlık ya da aldatıcı bir sözde yalınlığın ulaşabileceği en üst aşama olup tasarımcılar bunu geleceğin en ekonomik ve "popüler" ev eşyası olarak sunmaktadırlar. Her zamanki gibi kesinlikle gerçekçi olan fiyatlar acımasız bir toplumsal mantığın yansıması gibidir çünkü yalın biçimlere sahip bu nesneleri beğenmek alıcıya pahalıya patlamaktadır. Burada da biçimsel yenilik kusursuzluk, ekonomi, "yapı" kimi zamansa yer darlığı ve acil çözüm gibi terimlerle dile getirilmektedir. Örneğin, "Gerekirse yatağınızı bir dolap gibi de kullanabilirsiniz" vs. Kullansak ne değişir ki? İhtiyaç terimi üstüne oturtulmuş bu oyunda moda ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Teknik, yani gerçek yeniliğin amacı gerçek bir ekonomi düzenine değil, toplumsal farklılık yaratma oyununa hizmet etmektir.

prestij gibi başka türlü zorunluluklara boyun eğilmesine yol açmaktadır. Moda yalnızca toplumsal açıdan oynak bir yapıya (ve belli bir düzeyden sonraysa sahip olunan ekonomik güce) sahip toplumlarda etkili olabilmektedir. Toplumsal statüdeki iniş çıkışlara koşut olarak ayrımlayıcı göstergelerin de sürekli değişmesi gerekmektedir. Şu sınıfın şu nesne kategorisiyle (ya da şu giyim tarzıyla) değişmez bir ilişki kurduğunu söyleyebilmek artık mümkün değildir, zira bütün sınıflar değişime boyun eğmek zorunda kalmaktadırlar. Hepsinin modayı zorunlu bir değer olarak benimsemesi ve yine hepsinin oynak bir toplumsal yapının evrenselliğine (az ya da çok) inanması gibi. Başka bir deyişle nesneler insanların sahip oldukları toplumsal statüyü gösterirken, bu statünün gücül anlamda oynaklaştığı, nesnelerinse (her zaman olduğu gibi) hem toplum içinde edinilmiş bir yer hem de modanın ayırt edici döngüsü içinde kendilerine biçilen konum doğrultusunda bu toplumsal statüdeki gücül kıpırdanmalara tanıklık ettikleri görülmektedir.

Maddi bir boyuta sahip olan nesnelerden öncelikle dayanıklı olmaları beklenmektedir; çünkü bu sayede toplumsal statünün kalıcı kılınabileceği düşünülmektedir. Bu varsayım geleneksel toplumlar için geçerlidir; çünkü öyle bir çevrede devralınan miras, ait olunan toplumsal konumun ulaştığı düzeyi ve edinilmiş yerin kalıcılığını göstermektedir. Böyle bir ev dekoru betimlemesi yapmak ve toplumsal anlamını açıklamak görece kolay bir iştir. Bir anlamda durumda bir değişiklik olmadığı, yani hangi toplumsal düzeye ait olunursa olunsun, edinilmiş konumun hâlâ nesneler (ve çocuklar) aracılığıyla sürdürülmeye çalışıldığı söylenebilir. Çevremizi saran nesneler öncelikle sahip olunan (kendisiyle yetinilen) toplumsal konumun maddi boyutunun belirlenip kayıt altına alınması demektir. Eskiden sahip olunan diplomaların duvara asılması gibi onlar da simgesel bir şekilde çerçevelenerek duvara asılmaktadırlar. Nesneler bize öncelikle bir konum, bir yazgıdan söz etmektedir. Öyleyse

oynak bir toplumsal yapının tam tersini ifade etmektedirler. Teker teker seçilip, satın alınarak belli bir yerde sergilenen eşyalar başarıya endeksli bir toplumsal ilerleme anlayışından çok, yürürlükten kalkmış bir statü anlayışının karşılığıdırlar. Eşyalar insana doğdukları andan itibaren belli bir konum kazandırmaktadır. Gerçek bir toplumsal başarıya (bu sık sık karşılaşılan bir durumdur) olduğundan daha abartılı bir görünüm kazandırdıkları, geleceğe yönelik çıkarsamalar yapılmasına neden oldukları zamanlarda bile, nesneler, insanın başarılı olmasını ve statü değiştirmesini sağlayamazlar. İnsanlar olsa olsa sahip oldukları nesnelerin arkasına gizlenebilir ve bunlar da çoğu kez çelişkili toplumsal özlemlerin ifadesi olabilir.

Kimi zaman miras bırakılan kalıcı bir statünün göstergesi olarak kabul edilen nesnelerin üstlendikleri bu işlevsel atalet günümüzde toplumsal değişim süreci denilen şey aracılığıyla yıkılmaya çalışılmaktadır. Toplumsal basamakları tırmandıkça nesneler sayısal olarak artmakta, çeşitlenmekte ve yenilenmektedir. Çok kısa bir süre içinde moda akımlarına uyularak sanki gerçekten yukarı basamaklara geçilmiş gibi bir izlenim yaratılmaya çalışılmaktadır. Bu, yeni bir ev alamıyorsan arabanı değiştir örneğinde olduğu gibi ulaşamayacağın şeyden vazgeç, ulaşabileceğine el uzat mantığına uygun bir davranış biçimidir. Sahip olunan nesnelerin çok kısa sürede yenilenmelerinin nedeni toplumsal ve kültürel açıdan uğranılan düş kırıklığını telafi etmektir. Bu da nesneler üzerine oturtulan *çözümlemenin* çok karmaşık bir görünüm almasına neden olmaktadır; zira değiştirilen nesneler bazen şu toplumsal kategoriden bir üst kategoriye geçilmiş olduğunu gösterip, olumlu bir anlama sahip olurken; bazen de tam tersine arzularını gerçekleştiremediği için düş kırıklığına uğrayıp hırçınlaşan ve bu yüzden de toplumsal açıdan yerinde saymak durumunda kalan şu grup ya da bu bireyin telafi için başvurduğu kandırıcı bir dekorun unsurları haline gelmektedir.

Burada kesinlikle moda üstüne oturan bir ideolojiden söz ediyoruz. Modaya özgü biçimsel mantık, bütün ayrımlayıcı toplumsal göstergelerin her geçen gün daha hızlı bir şekilde değişmelerini sağlamaya çalışmaktadır. Göstergelere kazandırılan bu biçimsel oynaklık acaba toplumsal yapılarda (mesleki, politik, kültürel) görülen gerçek bir hareketliliğin sonucu mudur? Hayır, kesinlikle değildir. Moda ve daha genelinde modanın ayrılmaz bir parçası olan tüketim çok yaygın bir toplumsal ataleti gizlemeye çalışmaktadır. Sıklıkla döngüsel bir özelliğe sahip, gözle görülür değişiklikler aracılığıyla nesneler, giysiler ve fikirler düzeyinde toplumsal ilerlemenin gerçek anlamda nasıl gerçekleşeceğine keyfince karar veren modanın bizzat kendisi toplumsal bir atalet unsurudur. Değişim yanılsamasına bir de demokratik yanılsama (aynı şeyin değişik bir görünümü) eklenmektedir. Geçici olmaya mahkûm edilmiş bir modaysa miras yoluyla edinilmiş ayrımlayıcı göstergeleri saf dışı etmek ve döngünün her anında herkesin eşit şanslara sahip olmasını sağlamak durumundadır. Modanın dayattığı kurallar çerçevesinde bütün nesnelerin statülerinde değişiklik yapılabilir. Bu bile herkesin nesneler karşısında eşit bir konumda bulunduğunu göstermek için yeterlidir. Elbette bu da bir yalandır; zira kitle kültürü gibi modanın da herkese seslenmek istemesinin asıl nedeni kimin hangi kategoriye ait olduğunu anlayabilmektir. Bir son verir gibi görünmeye çalıştığı kültürel eşitsizlik ve toplumsal ayrımcılığın aslında dik âlâsını yapan kurumlardan biridir. Toplumsal kuralları belirlemekle yetinmeyip, insanın kişiliğini değiştirebilme gücüne sahip olmak ister gibidir. Aslında moda, toplumsal bir sınıf stratejisine boyun eğmekten başka bir şey yapmamaktadır. "Modern" anlamda nesnelere (ve diğer göstergelere) biçilen kısa ömrün aslında mirasyedilere özgü bir ayrıcalık[22] olduğu söylenebilir.

[22] Moda, "modern" toplumların, yenilik yapma ve kurulu düzende hiçbir değişikliğe yol açmama zorunluluğu arasında bir uzlaşma sağlamak amacıyla başvurdukları en önemli araçlardan biridir. Modanın bir tür değişiklik yapma *oyununa* benzediği

Kısa ömürlü olma lüksüne sahip olmak

Moda ve toplumsal sınıf ayrımı konusunda söylediklerimize bir açıklık kazandırabilmek amacıyla nesneler evreninden mimariye doğru uzanan bir yolculuk yapacağız. Gerçekten de mimaride kısa ömürlü/kalıcı karşıtlığı önemli bir tartışma konusudur.

Belli bir öncü mimari akıma göre, geleceğin evleri kısa ömürlü olmak durumundadır. Bu inşaatlar çok işlevli, değişebilen, sökülebilen yapısal elemanlarla gerçekleştirilecektir. Oynak bir yapıya sahip olan toplum oynak konutlarda oturmalıdır. Bu, modernleşmenin getirdiği bir toplum ve ekonomi anlayışıyla örtüşen bir zorunluluktur. Günümüzde sabit ve kalıcı inşaatların yol açtığı toplumsal kayıp devasa boyutlara (gelecekte bu daha da büyüyecektir) ulaşmaktadır; zira bu inşaatlar ekonomik akılcılık ve toplumsal değiş tokuş anlayışıyla çelişmenin yanı sıra toplumsal yapıyı daha oynak ve altyapıları vs.[23] daha

---

söylenebilir. Bu oyunda yenilik, yeni ve eski işlevsel açıdan eşdeğerli bir konumdadırlar. Mevcut uygulamalara bakarak birbirinin karşıtı olan iki eğilimden söz edebilmek mümkündür. Birincisi değişiklik yapma gereksinimi; ikincisiyse eski eşyalara özlem duyma gereksinimi. Aslında *new look* ve *old fashion* işlevsel açıdan birbirlerini izlemek durumundadırlar zira bu döngünün, her düzeyde, sisteme özgü mantıksal bir çelişki tarafından üretildiğine tanık olunmaktadır. Eski ve yeni nesnelerin çelişkili gereksinimlere yanıt vermek gibi bir sorunu yoktur. Onlar modaya özgü "döngüsel" paradigmalardır. Bir anlamda "modern" demek zamanı dışlayan bir yeni ve eski demektir. Aynı nedenden dolayı bir işe yaramak gibi bir sorunu olmayan "modern" nesnenin, gerçek bir toplumsal değişim süreci ya da yapısal bir yenilikle de ilişkisi olmadığı görülmektedir. Değişim adlı oyunda yeniyle eskinin, uydurma sözcüklerle çağdışı sözcüklerin türdeş oldukları söylenebilir.

[23] "Dayanıklı", sert olanın toplumun gözünde sahip olduğu gizli işlevlerin göz ardı edilmemesi gerekir; zira bunlar kolektif "bilançonun" bir parçası olan toplumsal kaynaşmayı hızlandırma işlevini yerine getirmektedirler.

esnek hale getirerek tersine döndürülmesi olanaksız bir eğilimle de çelişmektedirler. Bütün bu nedenler yüzünden kısa ömürlü inşaatlar günün birinde kolektif bir çözüme dönüşebilir, ancak şimdilik kalıcılık efsanesini yıkabilecek ekonomik ve kültürel olanaklara sahip ayrıcalıklı bir kesimin tekelinde oldukları muhakkaktır.

Burjuvazinin yüzyıllar boyunca sürdürdüğü dayanıklı ve modası geçmiş ev anlayışı sayesinde torunları, günümüzde, kesme taşı beğenmeme ve geçici olanı yüceltme gibi bir ayrıcalığa sahip olabilmektedirler. Bu onlara mahsus bir modadır. Buna karşın alt sınıflara ait kuşakların hiçbiri geçmişte belli kültürel yaşam biçimleri ve dayanıklı konutlara sahip olmayı asla başaramamışlardır. Bu kuşaklardan burjuva yaşam biçiminden başkasına özlem duymaları nasıl beklenebilir ki? Bu sınıflar da hem kendileri hem de çocukları için beton konutlar ya da bahçe içinde taş duvarlı banliyö evleri satın alarak önemsiz hanedanlıklar kurmaya çalışmaktadırlar. Günümüzde "toplumsal basamakları tırmanabilecek" bir konuma gelmiş bulunan bu sınıflardan bir anda konutlarını kutsallaştırmaktan vazgeçip, oynak yapıları benimsemeleri istenebilir mi? Onlar kalıcı olanı istemeye mahkûm edilmiş sınıflar olup, bu özlem onların sınıf kültürü anlayışlarının bir yansımasıdır.

Buna karşılık geçici olana tapınma ideolojik açıdan öncülere özgü bir ayrıcalık şeklinde yorumlanabilir. Şu ezeli kültürel farklılık mantığı uyarınca ayrıcalıklı bir kesim, mimari yapılarda her an değişiklik yapmaya ve unsurların yerini değiştirmeye izin veren oynak yapıların tadını çıkartırken; diğerlerinin dört duvarla çevrili bir eve henüz yeni sahip oldukları görülmektedir. Güncel modellerden yararlanma hakkına yalnızca ayrıcalıklı sınıflar sahip olabilmektedir. Diğerleri bu modellere ancak modası geçtikten sonra sahip olabilmektedirler.

Biçimler mantığından yola çıkarak modernleşmenin temsil ettiği geçiciliğin, akılcı ve uyumlu bir toplum için geleceğin çözümü olduğu türünden sözler söylense de, bu-

nun, mevcut kültürel sistem içinde bambaşka bir anlama sahip olduğu görülmektedir. Mantıksal temeline inildiğinde kültürün kendi başına bir anlam ifade etmeyen (mimarlık ikisi arasında gidip gelen bir oyuna benzemektedir) geçici/kalıcı gibi iki ayrı terimden yararlandığı görülmektedir. Sınıf kültürü sistemindeyse tam tersine bu ilişkinin biri üst kültür modeli olarak geçicilik, diğeriyse naif[24] bir çoğunluğun özlem duyduğu kalıcılık, modası geçmişlik şeklinde iki karşıt kutba bölündüğü görülmektedir.

IV. AYRIMCILIK ÜZERİNE OTURAN BİR MANTIK

Bütün bunlar nesnelere (ve kendilerinden yararlanma biçimlerine) ayrımlayıcı işlevler yükleyen toplumsal mekanizmaların mantıksal bir çözümlemesinin yapılmasını sağlayan unsurlardan birkaçıdır. Bunları "orta sınıfa" özgü kültürel taktik unsurlara dayanarak ayrıcalıklı bir sınıfınkilerin karşıtı gibi değerlendirdik. Bu indirgeyici bir açıklamaya benzemekle birlikte, yapılacak daha derinlemesine bir çözümleme ortaya daha ince farklılıklar üstüne oturan hiyerarşik bir sınıflandırmayla daha çok katmana bölünmüş toplumsal bir piramit çıkartabilir.

Katmanlaştırma terimleriyle bu yönde gerçekleştirilecek bir çözümleme konusunda harcanacak her türlü çaba temel bir gerçeğin göz ardı edilmesine yol açabilir. Zira unutulmaması gereken bir gerçek varsa o da toplumbilimsel çözümlemenin yalnızca mantıksal değil aynı zamanda ideolojik ya da politik bir çözümleme olduğudur. Başka bir deyişle, nesnelere (keza "tüketimle" ilgili tüm diğer gösterge sistemlerine) yüklenen *farklı kılma işlevinin,* özünde bir *ayrım yapma işlevi* çerçevesinde ele alınması gerekir. Bu durumda (katmanlara ayırma amacıyla başvurulan tak-

[24] İşin içinde bir de fiyat olayı vardır; zira bütün alanlarda en gözü pek moda akımı, yani en kısa süren en pahalıdır. Oysa fiyat ayrımlayıcı bir *mantıksal* sürecin onaylanması anlamına gelmektedir.

tik terimlerle gerçekleştirilecek) mantıksal bir çözümleme, mecburen (sınıf staretejisi terimleriyle gerçekleştirilecek) politik bir çözümlemeye benzeyecektir.

Tüketim düzeyinde bu sonuçlara genel bir anlam yüklemeden önce nesneyle kurulan ilişkiden yola çıkarak, olabilecek en basit düzeyde, farklılıkların giderek keskinleşen bir toplumsal hiyerarşi oluşturmak yerine yalnızca belli "sınıfları" belli göstergeler ve ilişkilere mahkûm edip, belli bir toplumsal sistemin ayrılmaz parçaları haline gelmelerini sağlayan keskin bir ayrımlama, bir ayrıcalıklı kılma görevini nasıl yerine getirdiklerinden söz edebiliriz. Böylelikle, tüketimin, politik güdümlemeye çok elverişli, genel bir gösterge değiş tokuşu biçimi olduğunu söyleyebiliriz.

Nesnel ve ritüel bir ilişki nesnesi olarak televizyon

Bu konuda televizyon adlı eşyayı örnek olarak gösterecek ancak bu işi bir nesne perspektifi doğrultusunda yapacağız. Televizyon konusunda yapılan anketlerin bir yandan bu nesneye sahip olanlar ve televizyon izleyenler; diğer yandansa ait olunan meslek grubu, gelir ve eğitim düzeyi arasında kurdukları karşılıklı bağıntıların belli gerçekleri yansıttıkları söylenebilir.

Daha ayrıntılı anketlerdeyse izleme biçimiyle (ailecek, kolektif, bireysel, karışık) izleme sürecinin (soluk almadan, meraklı bakışlarla, dikkat etmeden, ne bulursam seyrederim, seçiciyim, eğlenmek amacıyla vs.) belli toplumsal kategorilerle her zaman büyük ölçüde örtüştükleri görülmektedir. Bütün bu anketler, izleyicinin, televizyonun gönderdiği mesaj, çektiği söylev, bir kitle iletişim aracı olarak imgelerle olan ilişkisine odaklanmıştır. Bu anketlerin çok büyük bir çoğunluğu televizyonu bir nesne olarak dikkate almamaktadır. Oysa bir imge yansıtıcısı, bir alıcıya seslenen bir gönderici olmadan önce televizyon belli bir imalatçının belli bir kişiye sattığı bir nesnedir. Toplumsal basamaklar düzeyinde ele alındığında televizyonun yalnızca

bir nesne statüsüne sahip olmadığı; imgelerin algılanma düzeyinde devreye çok dolaylı bir şekilde çok sayıda karmaşık kültürel davranış biçimini de soktuğu görülmektedir. Başka bir deyişle nesne olarak televizyon ile ekrandan imgeler yansıtması beklenen televizyon arasında ikiye bölünmüş bir talep vardır. Yine başka bir deyişle söz konusu olan şey, bir nesne (imge üreticisi) ve imgeler (anlam taşıyıcılar) arasında gidip gelen bir taleptir. Uygulamada bu iki boyut iç içe geçip çok karmaşık bir görünüm almakla birlikte mantıksal açıdan bunların birbirine karıştırılması söz konusu değildir. Televizyonun bir nesne ya da bir iletişim aracı olarak görülmesiyle doğru orantılı bir şekilde, televizyonun çektiği söylev de ya nesneyle ya da anlamla ilgili bir şey olacaktır. Nesne (gösterge) statüsüyle nesnel (akılcı ve pratik) işlev birbirlerine ters düşmektedir. Oysa böyle bir ayrımlamanın gösterge değişim değeri ve kullanım değeriyle örtüştüğü görülmektedir. Kültürün toplumsal mantığı tamamıyla bu radikal farklılık anlayışı üstüne oturtularak açıklanabilir. Bizim de amacımız bu göstergenesneden yola çıkarak genel bir tüketim kuramıyla uyumlu bir toplumsal kuram oluşturabilmektir.

Televizyonun kültürel gelişme ya da salt görüntü izleme, yani bilinçli kişisel amaçlara hizmet etmesi için satın alındığı gibi bir düşünce, toplumsal basamakların alt tarafına doğru inildikçe anlamını yitirmektedir. Toplumsal çelişkinin onayladığı bir şey varsa o da televizyon sahibi olmanın (tıpkı bir araba, bir buzdolabı ve bir çamaşır makinesi gibi) zorunlu kıldığı toplumsal uyum ve itibar endeksinin (endeks teriminin sahip olduğu ahlaki buyruk boyutunu da dışlamadan) merak ya da zevkten daha belirleyici bir yere sahip olduğudur. Stuart Mill'in terimleriyle konuşmak gerekirse, şu ya da bu nesnenin sahibi olmak zaten toplumsal bir görevi yerine getirmek demektir. Bir yurttaşlık beratına benzeyen televizyon, toplumla bütünleşildiğini, bir yer sahibi olunduğunu gösteren bir *kanıttır*. Toplumsal düzene bu neredeyse bilinçsizce olduğu söylenebilecek

boyun eğme biçiminde söz konusu olan şey nesnenin kendisidir yoksa nesnel işlevi değil. Burada önemli olan nesnenin bir *kanıt* görevi yapıp yapmadığıdır yoksa işlevi değil. Televizyon adlı nesne toplumsal bir konum göstergesi olduğundan herkese gösterilecek ve herkesin görebileceği bir yere konulacaktır. Orta sınıflara (ve daha alt sınıflara) ait evlerde görüldüğü üzere televizyon her zaman dikkatleri üstüne çeken bir sehpanın üstüne yerleştirilmektedir.

Sıradan bir televizyon izleyicisinin çalışıp çabalayarak bir kenara koyduğu parayla bir nesne sahibi olmaya çalışmasının nedeninin toplumsal standartlara uymak ve toplumda saygın bir yer edinmek olduğunu anladığınızda; televizyon izlerken gönderilen mesajların içeriğini algılama konusunda sergilediği "edilgin" tutum karşısında neden şaşırmamanız gerektiğini de anlarsınız. Böyle düşünenler nesnenin satın alınmasını bir gereksinimin karşılanması, yani bir tatmin olma biçimi gibi gören ve bu yüzden de izleme aşamasında nesnenin sahibinden "etkin" bir kültürel tavır sergilemesini bekleyen saflardır. Bu görüş, üst katmanlarda yer alan eğitilmiş sınıflar için geçerli olabilir; oysa alt sınıflara doğru gidildiğinde durum tersine dönmektedir. Alt sınıfların amacı hem bir prestij göstergesi ve toplumsal konum teminatı hem de bir yatırım gibi gördükleri aracı ne yapıp edip satın almaktır. Bu durumda araçla kurulan ilişki mantıksal açıdan kendi kendini tatmin etmek, toplumsal bir görevi yerine getirmenin karşılığında bir mal sahibi olmak ve toplumsal koda uyma karşılığındaysa ondan yararlanarak ödüllendirilmek (*reward*) şeklinde olmaktadır. Toplumsal bir konumun teminatı gibi görülen nesne simgesel bir ekonomiye (bkz. Mauss ve simgesel değişim değeri) gönderme yaparken, bir yatırım gibi görülen nesnenin bir işe yaraması beklenmekte ancak, bu nesne her iki durumda da başka bir değerler sistemine ait olan kendi başına buyruk bir kültürel yaklaşıma yol açamamaktadır.

Toplumsal bir konumun teminatı gibi görüldüğü için

kendisinden akılcı bir şekilde yararlanılmayan nesne, mantıksal açıdan neredeyse bir dine benzeyen gösteriş yapma sürecine uyularak baş köşeden hiç indirilmemektedir. Öte yandan bir yatırım aracı olarak da bir işe yaraması istenmektedir. Modern sanayi toplumlarında nesne nadiren kusursuz bir fetiş[25] niteliğine sahiptir. Genellikle nesneden çalışması, yani teknik bir işleve sahip olması beklenmektedir. Nesneler çalışır durumda olmalı ya da bir işe yaramalıdır. Bu nesnel bir amaca hizmet etmekten çok nesneye ek bir *mana* kazandırma şeklinde olmalıdır. Çalışmayan bir nesne, prestij aracı olma özelliğini yitirebilmektedir. Burada da kullanım değerinin aslında gösterge değişim değerine yataklık yaptığı söylenebilir. Nesne bir işe yaramak zorundadır sözlerini ekonomik bir işleve sahip olmaktan çok ahlaki bir görevin yerine getirilmesi şeklinde anlamak gerekir. Aynı toplumsal kategoriler mantıksal anlamda bir nesne olarak gördükleri televizyonun iletişim işlevine bir de kutsallık ekledikten sonra her gün karşısına geçip ne gösterirse izlemektedirler. Her akşam televizyon izlenmekte, iyi kötü demeden hemen her program gelişigüzel bir şekilde baştan sona seyredilmektedir. Nesneden akılcı bir şekilde nasıl yararlanılacağı bilinemediği için de bile bile ekran karşısında olabildiğince çok zaman harcama gibi biçimsel ve irasyonel bir kullanım normuna boyun eğilmektedir. Saatlerce televizyon izlemek için aslında çok sabırlı olmak gerekmektedir. Program konusunda seçici olunmadığı için gösterilen her şeye sabırla katlanılmaktadır (örneğin radyolardaki yarışma programlarında karşılaşılan

---

[25] Nesneye atfedilen bu prestij değeri ve işlevinden bağımsız bir şekilde sahip olduğu akıldışı gösteriş yapma özelliğiyle ancak uç durumlarda karşılaşılmaktadır (bilinçli bir şekilde "ilkel mantık" dediğimiz şey aslında toplumsal mantığın kendisidir). Örneğin, bozuk bir televizyon ekranı, bir elektrik süpürgesi ya da bir saat, benzini bitmiş bir otomobil Afrika'nın kuş uçmaz kervan geçmez bölgelerinde yine de bir prestij unsuru olmayı sürdürmektedirler.

ezbercilik ve talih konusunda gösterilen sabır gibi).[26] Ancak onlardan bu süreci bu şekilde ifade etmeleri beklenemez aksini yapmak daha üst düzeydeki özerk (yani bu gizli işe yarama buyruğuna boyun eğmeyen) kültürel etkinliklere muhatap olmak ve oyun dışı kalmayı peşinen kabul etmek demektir. Sanki yalnızca televizyon izleme zevki, merak, zamanı istediği gibi harcamakla, ne gösterilirse izlemekle yetinilmek istenmektedir. Oysa böyle bir zevk anlayışı, hiç kuşkusuz asla açıkça dışavurulmayacak (ya da alışkanlık haline gelen dolaylı karşı suçlamalarda dile getirilen: "Anlamadığımız şeylerle canımızı sıkıyorlar" ya da "hep aynı şeyi gösteriyorlar yahu!" gibi sözler beğeni ölçütleri, seçicilik vs. gibi üst düzey kültürel süreçlerden yoksun sınıflarda karşılaşılan simülakrlara benzemektedir) kültürel düzey düşüklüğü gibi önemli bir iddiaya karşı bir meydan okuma biçimidir.

Kimi toplumsal kategoriler "bir işe yaramalı" dedikleri zaman, bu, üst düzey kültürel amaçlara sahip olmayan bir nesne anlamına gelmektedir. Keyif almarın, öncelikle bu nesne aracılığıyla kurallara uygun, alışkanlık haline getirilmiş bir toplumsal yükümlülüğe boyun eğme anlamına geldiğini yadsıyan, alışkanlık haline getirilmiş bir akılcılık anlayışı. Özetle, "alınan zevkle" ilgili bir şey olan izleme süresinin uzunluğu sosyo-ekonomik bir yararlılık kuralıyla *yatırım nesnesinin* varlığını zorunlu kılarken; aynı zamanda bu yatırımın çok daha derinlerinde yer alan simgesel yükümlülük, simgesel kuralların meşrulaştırılması, toplumsal yükümlülük, *fetiş nesneyle* bağlantılı *mana*'dan oluşan toplumsal bir çelişkiyi daha da belirgin hale getirmektedir.

Bütün bunlar toplumsal ilerlemeyle *kültürel zorunluluk* arasında kurduğu görece ilişkiyi *nesneler ve tapındığı nesneler* aracılığıyla yadsıyan ya da en azından herkesi

[26] Bu "ekonomik fetişizm" ya da bir işe yarama fetişizmi aslında –toplumsal bir tanıma sahip– kültürel anlamda özerk olabilme olanaksızlığıyla çok güçlü bir ekonomik yaptırıma boyun eğen (kapitalist) sanayi toplumu arasında bir uzlaşmanın gerçekleşmesini sağlamaktadır.

akıldışı ve ekonomik çelişkilere boyun eğme konusunda uzlaştıran; kültüründen kopmuş ve elindekiyle yetinen belli bir sınıf -sınıfsal bir kültürün, bir nesne aracılığıyla akılcı ve kendi belirlediği amaçları özgürce yaşama geçirmek gibi bir sorunu olmamasına karşın bunları içselleştirme gibi bir çelişkiye düşmesi- kültürüne özgü biçimin unsurları olup, kusursuz bir *tüketim* tanımı ve betimlemesi yapılmasını sağlamaktadırlar.

İzleyici kitlesi ve izleme biçimi konusunda da aynı sınıf mantığına uygun başka belirtilerle karşılaşılmaktadır. Örneğin, televizyon denilen nesneye ev içinde uygun görülen yer. Alt kesimlerde en sık karşılaşılan uygulamaya göre televizyon, sehpa (masa, televizyon sehpası, raf vs.) üzerine oturtularak tek başına bir köşeye belli bir şekilde yerleştirilmektedir. İzlenmediği zamanlardaysa üstüne bir örtü ve bir biblo yerleştirilmektedir. Genellikle televizyon izlemek amacıyla tasarlanmamış (radyonun varlığının herhangi bir değişikliğe yol açmadığı) bir odada, televizyonun izlenebilmesi için özellikle görüş alanını etkileyecek bütün eşyalar kenara çekilmektedir. Bunlar doğal olarak büyük yer kaplayan mobilyalar, avizeler vb. şeylerdir. Böyle bir yerleştirme düzeninde televizyon eskiden ayrıcalık tanınan başka eşyalar gibi odanın ortasında değil belli bir köşesinde durmaktadır. Bir üst düzeyde diğer mobilyalarla birlikte televizyonun da üzerinde durduğu sehpa alçalmakta ve ekran göz hizasına indirilmektedir. Bu evlerde televizyon ya alçak bir sehpa üstüne ya da bir dolabın içine yerleştirilmektedir. Artık bir köşede durmamakta ve hep birlikte izlenmemektedir. Oda değişik bir şekilde döşendiğinden televizyonun da bir köşede durmasına gerek kalmamaktadır. Çok modern mobilyalarla döşenmiş, çok lüks bir evde, diğer mobilyalar ya da duvara monte edilmiş bir bölme içine yerleştirilen televizyonun nesne-mobilya olma özelliğine son verilmektedir.

Göze çarpan diğer unsurlar arasında, sinema salonlarının büyüleyici film izleme atmosferine benzer bir karanlık ortam oluşturmak ya da yarı aydınlatılmış veya normal bir

şekilde aydınlatılmış bir odada izlemek gibi seçenekler vardır. Oda içinde ya istenildiği gibi hareket edilmekte ya da kimse yerinden kıpırdamamaktadır. Bütün bu unsurlar, her toplumsal kategori düzeyinde ortama uygun özelliklere sahip çok önemli başka bir unsur olan ayarlanabilir ses düzeniyle tamamlanmak durumundadır. Çok önemli bir başka nokta da anketler ve kurulan ampirik bağıntılar üzerinde titizlikle durulmasının bize katmanlaşmış bir toplum imgesi sunmaktan başka bir işe yaramayacağıdır. Salt gösteriş amaçlı kullanımdan kişisel kullanım sürecine; ev içi bir ritüelden istenildiği zaman yararlanılan bir kültürel araç olma aşamasına televizyonla ilgili tüm anketler bir toplumsal kategoriden diğer toplumsal kategoriye geçişte hangi *farklılıklarla* karşılaşıldığını gösteren tam bir liste sunarken bugüne kadar *nesneye odaklanmış ritüel ilişkilerle işlev ve anlamla ilgili akılcı ilişkileri karşılaştıran kuramsal bir çalışma* sunamamıştır. Çelişkili bir toplumsal strateji üstüne oturtulan bu kuramsal kopukluğa ancak bir kültür kuramı son verilebilir. Ampirik çalışmalar bize yalnızca bir katmanlaştırma (ayırıcı/kapsayıcı/basamakları tek tek tırmanma-düzenli yükselme) mantığından söz edebilirler; oysa kuramsal çözümleme bize bir sınıf mantığından (ayırıcı/dışlayıcı) söz etmektedir. *Televizyon kimileri için bir nesne kimileri içinse kültürel bir alışkanlıktır.* Bu radikal karşıtlıktan yola çıkılarak özünde toplumsal olarak nitelendirilebilecek sınıfsal kültürel ayrıcalıklardan söz edilebilir.

Bu iki sınıfın kültürleri arasında tam bir karşıtlık bulunmamasına karşın, kesinlikle[27] bir kültürel sınıf stratejisinden söz etmek olasıdır. (Ampirik bir şekilde araştırılıp, doğrulanabilen) *toplumsal gerçeklik* her toplumsal "kategorinin" hiyerarşik satatüsünün neye göre belirlendiğini gösterirken; (kültürel sistemin kuramsal çözümlemesi)

[27] Tıpkı gerçek toplum içinde burjuvazi ya da proletaryaya asla tek başlarına rastlanmaması, hiçbir zaman tek başlarına varolmamaları gibi.

toplumsal mantık iki karşıt terimden söz etmektedir, ancak bunlar belli bir gelişim sürecine bağlı iki "kutbu" değil, bir karşıtlığı dile getiren ayrıcalıklı terimler olup biçimsel bir karşıtlıktan çok toplumsal ayrıncılığın dışavurulmasını sağlayan ayrımlayıcı/dışlayıcı olarak iki terimdir.

Tüketim "evrenin" bir demokrasi aracına dönüştürülmesi

Bu kültürel sınıf mantığına somut bir şekilde tanık olabilmek asla mümkün değildir. Oysa tüketimi tam tersine, toplumsal açıdan demokratik bir işleve sahip sınıfsal bir kurum gibi görebilmek mümkündür. İnsani gereksinimlere –nesneler, mallar, hizmetler vs. toplu halde bireysel ve toplumsal bir varlık olan insanın her yerde geçerli arzularını "hoşnut etmeye" çalışmaktadırlar– yanıt veren bir kurum olmaya çalışan tüketim, her yerde geçerli olan ampirik bir işleve sahiptir. Bu verilerden yola çıkarak tüketimin (bu tüketim ideologlarının işledikleri ana temadır) katmanlaşmış bir toplumdaki toplumsal eşitsizlikleri düzeltmek gibi bir işleve sahip olduğu ileri sürülebilir. Başka bir deyişle iktidar hiyerarşisi ve toplumsal kökenlere boş zamanı değerlendirme, otoyol ve buzdolabı demokrasisiyle karşı çıkılamaz.

Burjuvaziye özgü kültürel sınıf mantığının, her zaman ve her yerde geçerli olan demokratik değerler üzerine oturtulduğu gibi bir izlenim yaratılmaya çalışılmaktadır. Özgürlük ve eşitlik, evrensel insani idealler olarak sunulmaktadır. Günümüzdeyse evrensel denilen şey kesinlikle somut bir görünüm almaya başlamış, yani insani gereksinimlere yanıt veren maddi ve kültürel bir üretim sürecine benzemiştir. Bu, tüketimin evrenselleşmesi anlamına gelmektedir.

Tüketime özgü bu anlam karmaşasının –örneğin, sözüm ona katmanlara ayrılmış bir toplumda önemli bir demokratikleşme aracı olabileceği söylense de asıl amacı görevini iyi yapan bir sınıfsal kuruma benzemektir– en canlı örneği kısa

bir süre önce *Sélection du Reader's Digest* dergisinin[28] Avrupalı tüketiciler üzerinde yaptırdığı araştırma sonuçlarıdır.

Yapılan araştırmaya göre (Ortak Pazar ve İngiltere'de): "221.750.000 tüketici vardır" André Piatier, yedi ülkeye mensup yurttaşların yaşam biçimi, tüketim alışkanlıkları, kanaatleri, tutumları, sahip oldukları mallar hakkında sayısal ve karşılaştırma yapma olanağı tanıyan veriler sunan bu devasa ekonomik tabloya bakarak bazı sonuçlar çıkarmıştır:

> Daha ayrıntılı verilere ulaşmamızı sağlayacak bir yöntemle, A grubuna (üst düzey yönetici) mensup insanların vermiş oldukları yanıtlar teker teker incelenerek bütün diğer grupların vermiş oldukları yanıtlarla karşılaştırılmıştır.
>
> Bu verilerden yola çıkarak gerek Ortak Pazar gerekse İngiltere'de bir A grubu ya da daha cafcaflı terimlerle ifade edecek olursak, bir beyaz yakalılar uygarlığından söz edebilmek mümkündür. *Sélection* dergisinin yaptırdığı araştırmanın ortaya çıkardığı en önemli sonuçlardan biri hiç kuşkusuz bu üst düzey yönetcilerin sınırlar ötesi türdeş bir grubu temsil ediyor olmalarıdır.
>
> Bu varsayıma göre yedi ülkede yaşayan insanlar aynı tüketim modeline boyun eğmektedirler. Tüketimin gelişme sürecinde A grubuna mensup insanlar toplumun geri kalanı tarafından gelir düzeyleri yükseldikçe örnek alınacak kişiler haline gelmektedirler.

A grubuna mensup insanlarla (üst düzey yöneticiler, serbest meslek sahipleri, büyük sanayi ve ticaret şirketi yöneticileri) A grubuna mensup olmayan insanları birbirlerinden ayıran göstergeler ana hatlarıyla şunlardır: lüks ev eşyaları (bulaşık makinesi, teyp, kamera vs.), pahalı yiyecekler, oturulan ev ve sahip olunan aracın konfor düzeyi, kadın bakım ürünleri, temel beyaz eşya (televizyon,

---

[28] *Sélection du Reader's Digest*'ta yayımlanmış olan "Avrupa'da Tüketime Özgü Yapılar ve Perspektifler", (André Piatier), Paris, 1967.

buzdolabı, çamaşır makinesi vs.), ev temizlik ürünleri, gündelik yiyecekler, erkek bakım ürünleri ve sahip olunan entelektüel meraklar (yabancı ülkelere seyahatler, yabancı bir dili konuşmak).

Burada, bilinçli bir şekilde basitleştirilerek biçimsel tüketim göstergelerine dönüştürülmüş toplumsal gerçeklerden yola çıkılarak, A grubuna ait olanlar ve olmayanlar yapay bir şekilde katmanlara bölünmüştür. Burada politik, toplumsal, ekonomik (üretim ve pazarla ilgili yapılar) ve kültürel görünümler saf dışı edilmektedir. Bize yalnızca bireysel/kitlesel düzeyde sayısal verilerle toplumsal özün[29] ayrılmaz bir parçası olarak görülen tüketim nesneleriyle ilgili istatistiksel veriler sunulmaktadır. Böylelikle ortaya belli değerler ve bir iktidardan yoksun ancak çok sayıda eşya ve sürüyle pahalı *gadgete*, ideolojiler ötesi bir konuma sahip, Avrupa'yı maddi anlamda temsil eden bir seçkinler grubu çıkmaktadır. Tam olarak neyin peşinde oldukları belli olmayan tüketici kitlelere bu şekilde tanımlanan bir Avrupa ideali sistemli bir şekilde dayatılmaya ve onaylatılmaya çalışılmaktadır. Bu durumda Avrupalı olmak; televizyon, buzdolabı ve çamaşır makinesi gibi bir üçlüden, spor araba, streo müzik seti ve yazlık ev gibi bir üçlüye geçmekten ibaret bir şey olacaktır.

Nitekim Avrupalılara modellik yapan A grubuna ait bu insanlar Avrupa adlı gerçekliğin bir parçasıdırlar. Bu, dünyadaki rekabet karşısında Batı Avrupalı sanayi ve ticaret burjuvazilerinin kendi aralarında gerçekleştirdikleri az çok zoraki bir dayanışmaya benzemektedir. Bu, ortak strateji ya da uluslararası politika uluslararası bir refah düzeyi gibi sunulmaktadır. Bu, gerçek anlamda bir dayanışma olup, kendini tüketici kitleler arasındaki biçimsel (bu biçimsellik neredeyse tüketim nesneleri kadar "somut"

[29] Chapin'in *living-room* değerlendirme ölçütlerine (bkz. önceki sayfalar) oranla çok daha tartışmalı bir yöntem.

bir görünüme sahiptir) bir dayanışma gibi sunma gayreti içindedir. Tröstler Avrupası, motor gücü, *living-room* ve dondurmanın ardına gizlenmeye çalışan bir Avrupaya benzemektedir.

"A" grubuna mensup olanlar ve olmayanlar

Aslında bu uluslararası ölçekteki katmanlara bölme düşüncesinin amacı, simgesel bir "Avrupa" başlığı altında özellikle sürece katılan toplumların ulusal bir bütünleşme politikası yürütmesini sağlayabilmektir. Bu bütünleşme hem tüketim hem de katmanlara bölme aracılığıyla gerçekleştirilebilmektedir. Aslında ortaya daha karmaşık bir model çıkabilecekken, araştırmadaki istatistiksel verilerle oynanması sonucunda "A grubuna mensup olanlarla" "Diğerleri", yani "A grubuna mensup olmayanlar" gibi yalnızca iki terimden oluşan yalın ve çarpıcı bir model çıkmıştır. Böylelikle eski sınıf mücadelesinden geriye kalanlar istatistiksel bir dikotomiye dönüştürülerek yok edilmiştir. Görünüşe göre ortada hâlâ iki sınıf vardır, ama bir mücadele yoktur. Bu iki terim "toplumsal bir dinamiği" ifade eden iki kutba dönüşmüştür. Bu ikiye bölünme taktik icabı olup aşırı uçları, yani toplumsal düzeyde ortaya çıkabilecek bütün çelişkileri etkisiz kılmayı amaçlamaktadır. Öne sürülen bir model (yönlendirici şema) ve bir de geriye kalanlar vardır. İstatistiksel verilere dönüştürülen bu sonuncular görünüşte nüfusun belli bölümünü temsil etmekte ve devasa bir orta sınıf görünümüne sahip olmaktadırlar. Bunlar ayrıcalıklı sınıfların göz kamaştırıcı yaşantıları karşısında sahip oldukları ahlak kültürünü çoktan yitirmiş gibidirler. Artık şirket yöneticisi ve asgari ücretli işçi arasında kesin bir ayrım yoktur; çünkü istatistiksel veriler aracılığıyla orta sınıfların içine çekilen işçiye bunların sahip oldukları "orta sınıf" refah düzeyi uygun görülürken üst sınıflar da ulaşılması gereken model olarak sunulmaktadırlar. Basamakların en altıyla en üstü arasında büyük uçurumlar yoktur. Aşırı uçlar ve çatışmalar sona ermiştir.

Başka bir deyişle A grubuna mensup olanlarla olmayanlar arasındaki biçimsel ayrım çizgisinin amacı, refah içinde yaşayanlara özlem duyulmasını sağlamak, dolayısıyla da kısa ya da uzun vadede herkesi A grubuna mensup olanların yaşadığı cennette buluşturma gibi bir yanılsamayla kandırmaktır. Zira "Avrupa'nın" demokratik düzenden bir başkasına sahip olması söz konusu değildir!

Biçim ve görünüm olarak karşıt iki türdeş grup vardır. İstatistiksel veriler üstüne oturan katılımcı toplumbilim açısından bu abartılı basit katmanlara bölme işi tam bir zaferdir. Burada her türlü toplumsal çelişki ortadan kalkmaktadır. Bu, iki terim üstüne oturtulan sihirli bir katılım şeması olup, aynı ayrımlayıcı göstergelere sahip, keyfi bir şekilde belirlenmiş değer ölçütleri aracılığıyla hem uluslararası bir ayrımlama (A grubuna mensup olanlar) hem de uluslararası bir demokrasi modeline benzemek istemektedir. Bütün toplumsal kategorileri kâr getiren bir nesneler evreni şeklinde sunan bu Avrupa modeli, onları yalnızca görünüşte benzer kılabilmektedir.

Bu, katmerli bir kandırmacadan başka bir şey olamaz zira:

- tüketimle ilgili bu açıklama yanılsamasına göre olguların nedenleri ve sonuçları beklentiler ve diğerlerinden farklı görünme çabalarında görülen artışa bağlanabileceğinden, günün birinde herkes paradoksal bir şekilde aynı saygınlıkta bir yaşam düzeyine sahip olabilir. Bu yanlış açıklamaya göre, gerçek iktidara kimin sahip olacağına, en ufak bir değişme olasılığı bulunmayan toplumsal düzeni baştan aşağıya sarmış olan atalet karar vermektedir;
- tüketimin "demokratik" bir düzenin oluşmasında önemli bir rol oynayacağı yanılsamasına göre toplam nesne sayısına bakılarak çok farklı toplumsal kategorileri biçimsel anlamda bir araya getirmek mümkündür; başka bir deyişle gerçek ayrımlama nesnelerle kurulan özel ilişkilere (nesne seçimi, be-

ğeni vs.) ve özellikle de tüketim değerlerine hangi ölçüde bağlı olunduğuna bakılarak yapılmaktadır. Bu son nokta daha ayrıntılı bir yoruma muhtaçtır.[30]

Bu araştırmaya göre donanım, lüks gıda maddeleri, entelektüel uğraşlar (!) gibi alanlarda A grubuna mensup olanlarla olmayanlar arasında belirgin farklar vardır. Yazarlar başka alanlarda göğüslerini gere gere A grubuna mensup olanlarla olmayanlar arasında önemli bir fark bulunmadığını söylemektedirler. Örneğin, günlük gıda maddeleri, temel ev ihtiyaçları, cilt bakım ürünleri gibi. Almanya, İngiltere, Hollanda gibi en zengin ülkelerde aradaki fark azalmaktadır. İngiltere'de A grubuna mensup olmayan erkekler cilt bakım ürünleri konusunda A grubuna mensup olanlara oranla daha çok para harcamaktadırlar! Tüketilen ürünlerle ilgili ölçütler belirleyici olamadığına göre asıl eşitsizliğin başka yerde aranması gerekmektedir. Bu araştırmanın dışında kalmayı başaran[31] eşitsizliğin istatistiksel ve araştırmaya dayalı verilerin dışına çıkılarak araştırılması gerekmektedir zira araştırmanın amacı bu eşitsizliğin varlığını gizleyebilmektir. Başka bir deyişle tüketimin toplumsal işlevi konusunda yapılan yanıltıcı açıklamalar gerçek politik stratejinin fark edilmesini güçleştirdiğine göre, tüketim bu politik stratejinin temel unsurlarından biri haline gelmiş demektir.

Kölelere özgü bir ahlak anlayışı

Maddi ve kültürel nesnelere sahip olma konusunda yepyeni bir sınıf stratejisi oluşturulmaya çalışılmaktadır. "Sorumluluk taşımayan" (karar mekanizması dışında kalan) sınıfları tüketime daha yoğun bir şekilde yönlendirebilmek

---

[30] Toplumsal bir yazgıya dönüşen tüketim konusunda daha sonraki sayfalara bakınız.

[31] Örneğin herhangi bir nesneye diğerlerinden bir ay hatta bir gün önce sahip olmak bile bir tür ayrıcalık gibi görülebilir.

ve böylelikle yönetici sınıfların iktidarda kalmalarını sağlayabilmek amacıyla tüketim değer ve ölçütleri her yerde geçerliymiş gibi yapılmaktadır. İstatistiklerin A grubuna mensup olanlarla olmayanlar arasında oluşturdukları biçimsel sınır çizgisi aslında toplumsal bir engeldir; ancak bu çizgi rahat yaşam koşullarına sahip olanları daha ileride bu yaşam koşullarına sahip olacaklardan ayırmak yerine, ayrıcalıklı bir tüketici konumuna sahip olanları, yani tüketimin sağladığı ayrıcalığı bir anlamda asıl sahip oldukları ayrıcalıklı (politik ve kültürel) konumlarına borçlu olanlarla tüketime *mahkûm edilmiş*, toplumsal açıdan ikinci planda kalmış olduklarını gösterse de bu tüketim düzenine seve seve katlanan; tüketimle birlikte eşya ve mal bolluğunun toplumsal açıdan ne kadar talihli olduklarını gösterdiğine inanan; kültür, toplumsal sorumluluk ve kendini geliştirmenin birer gereksinim görünümüne bürünerek salt nesnelerle karşılanabileceğini düşünenleri birbirinden ayırmaktadır. Mevcut toplumsal mekanizmalara bakılarak algılanması zor olan bu bakış açısı doğrultusunda tüketim ve tüketim *değerlerini* yeni bir toplumsal farklılık ölçütü şeklinde tanımlayabilmek mümkün çünkü bu yeni değerlere uyum sağlama oyunu kölelere özgü yeni bir ahlak anlayışına benzemektedir.

Eskiden şefler ve toplumun ileri gelenleri tüketim, bolluk, gösterişe yönelik harcamayla toplumsal çözümler üretirlerken; günümüzde bu görevin alt ve orta sınıflara *devredilip devredilmediğine* bakmak durumundayız. İktidar düzeyindeyse bu üstünlük ölçütü yerini çoktan üretim, sorumluluk, ekonomik ve politik kararlara bırakmıştır.

Kimi sınıfların sorunlarını nesneler aracılığıyla çözümlemeye mahkûm edilip edilmediğine, tüketimin kendileri için bir yazgıya dönüşüp dönüşmediğine bakmakta yarar var. Köle ve ast konumunda bulunan sınıfların mirasçıları ya da bin bir çeşit ıvır zıvır sahibi olmaya mahkûm kadınlar gibi bunlar da efendilerin sahip oldukları ahlak anlayışı-

nın (sorumluluk ve iktidar) tam karşıtı olan kölelere özgü bir ahlak anlayışına (haz almak, ahlaksızlık, sorumsuzluk) sahip olmaya mahkûm edilmişlerdir.

Bu düşünceden hareketle bir "tüketim toplumundan" söz etmek saçma bir şeydir çünkü tüketim bütün insanlar tarafından paylaşılan evrensel bir değerler sistemi olmayıp, özünde bireysel gereksinimlerin karşılanması anlamına gelmektedir. Bir kurum ve bir ahlak biçimi olarak tüketim, hem günümüz hem de geleceğin toplumları açısından iktidara özgü stratejik bir unsur olarak kalmak durumundadır.

Tüketim ideolojisini tüketimin kendisi gibi algılayan bir toplumbilim çoğu kez bir süreci diğeriyle karıştırıp onun suç ortağı olmaktadır. Toplumsal basamakların en altı ya da en üstünde nesneler ve tüketimin (eskiden ahlak ilkeleri ve din konusunda yapıldığı gibi) aynı anlama sahip olduklarını varsayarak, yaşam düzeyi denilen evrensel masalın sürüp gitmesine hizmet etmekle yetinmeyip rakamlara bakarak bağıntılar kurmaya, tabakalar oluşturmaya, dengelerden söz etmeye çalışarak duruma toplumbilimsel bir görünüm kazandırmaktadır.

Upper class'ın (üst sınıflar) beyaz eşya ya da lüks gıda maddeleri konusundaki üstünlüğünün maddi kazançla ilgili değer ölçütlerine bakılarak belirlenmesi çok zordur. Bu yüzden bu sınıfın sahip olduğu *mutlak ayrıcalığın* kökeninde itibar ve bolluk gibi göstergelerden çok gerçek karar, yönetim, politik ve ekonomik iktidar çevreleriyle göstergeleri ve insanları belli bir düşünce doğrultusunda yönlendirmek gibi amaçların bulunup bulunmadığına bakmakta yarar var; zira "Ötekileri", yani *lower* (alt sınıfı) ve *middle class*'ı (orta sınıfı) ancak bu şekilde bir bolluk ülkesinde yaşadıkları gibi bir hayalin peşinden koşturabilmektedirler.

BİR GEREKSİNİMLER İDEOLOJİSİNİN ORTAYA ÇIKMASI[1]

Gündelik yaşam artıklarıyla karışarak düşlerde birbirini izleyen imgeler örneği, içinde yüzdüğümüz tüketim evrenine özgü bir düşe benzeyen arzuların nesneler aracılığıyla gerçekleştirilme süreci ve bu evren konusunda çekilen söylevi belirleyen mantıksal bir açıklama biçimi; bir başka deyişle Freud'un *Rüyaların Yorumu* isimli eserinde gerçekleştirdiği yorumlamanın bir eşdeğerlisini henüz üretemedik. Bu bağlamda naif bir psikoloji anlayışına sahip olduğumuz ve rüya tabirlerini açıklamanın ötesine geçemediğimiz söylenebilir. Biz, "Tüketime", yani gereksinimler tarafından yönlendirilen ve bir tatmin olma kaynağı olarak görülen gerçek nesneler dünyasında yaşamayı seven somut bir Özneye inanıyoruz. Aslında bu psikoloji, sosyoloji ve iktisat biliminin suç ortaklığıyla oluşturulmuş basit bir metafizik açıklamaya benzemektedir. Çünkü nesne; tüketim, gereksinimler, özlem çekme gibi nosyonların hepsinin yeniden tanımlanması gerekmektedir; zira düş ya da düşsel söylevin gerçekliğinden söz edebilmek ne kadar olasıysa gündelik yaşamın gerçekliğinden söz edebilmek de artık o kadar olasıdır. Bilinçaltı tarafından üretilen bir başka söyleve özgü mantığı ortaya koyabilmenin yolu düş ve düşsel süreçleri çözümlemeden geçmektedir. Tüketime atfedilen ideolojinin gerisinde, bilinçaltı tarafından üretilen toplumsal bir mantık ve süreçler vardır.

I. ANLAM ÜRETİM BİÇİMİ OLARAK TÜKETİM

"Nesne" denildiğinde insanın aklına artık belli bir biçim,

[1] *Cahiers Internationaux de Sociologie*, 1969'da yayımlanmıştır.

renk, malzeme, işlev ve söylevden oluşan ampirik ya da belli bir estetik amaca sahip kültürel bir varlık gelmemektedir. Bütün bunlar bir *masaldan* ibarettir. Hiçbir anlama sahip olmayan nesneden sanki görünmemesi, gizlenmesi istenmektedir. Böyle bir nesne olsa olsa hakkında üretilen değişik ilişki ve anlam tiplerini hem olumlayan hem olumlamayan hem de birbirleriyle uyumlu kılan bir şey olabilir. Nesne, hem bu ilişkiler dünyasına bir çeki düzen veren hem de hakkında yapılan açıklamaların gerisinde belirsizleşerek ortadan kaybolan, fark edilmesi çok zor bir akıl yürütme biçimi demektir.

Nesnelere kazandırılan mantıksal statü

Buzdolabından bir makine olarak yararlanıyorsam o zaman bu bir nesne değil, bir buzdolabıdır. Bir buzdolabı ya da bir otomobil hakkında "nesnelerden" söz edercesine konuşmak onlara "nesnel" bir anlam yüklemek, yani soğuk ve hareketle ilgili nesnel verilerden söz etmek anlamına gelmemektedir. Bu tür bir konuşma onları işlevsel bağlamlarından kopartıp almak anlamına gelmektedir. Şöyle ki:

1) Böyle bir yaklaşım, onları, baştan çıkartıcı ve büyüleyici, tutku ve arzuları yansıtıcı nesneler olmaktan çıkartmaktadır. Oysa onlar, kendilerine bu türden anlamlar yükleyen ve (neredeyse) bedeninin bir uzantısı gibi gören özneyle bütün düzeylerde çok ayrıcalıklı bir ilişki kurmaktadırlar. Bu haliyle yararsız ve hayranlık uyandırıcı bir şeye benzeyen nesne, cins ismini yitirerek büyük harfle yazılan (Nesne), özgün özelliklere sahip özel isme dönüşmektedir. Zaten bir koleksiyoncu da sahip olduğu bir heykelcik ya da bir vazoyu güzel bir heykelcik ya da vazo olarak değil, "güzel bir Nesne" olarak adlandırmaktadır. Nesne, kendisine tanınan bu statü sayesinde, sözlükte küçük harfle yazılan bir cins isim olan "nesne"ye direnmektedir. Örneğin, "buzdolabı: ...meye yarayan nesnedir" gibi.

2) Nesne, (büyük harfle yazılan, özel isim statüsüne sahip ve öznenin bir yansıması olan Nesneyle küçük harfle

yazılan ve bir cins isim ve araç statüsüne sahip olan nesne arasında yer alan) statü, prestij ve moda farklılıklarını ima eden yananlamlarla yüklü belli bir MARKANIN belirlediği bir nesneye benzeyebilmektedir. "Tüketim nesnesi" olan da zaten budur. Bu bir buzdolabı, bir vazo ya da herhangi bir şey olabilir. Doğruyu söylemek gerekirse dilbilimdeki sesbirim tek başına ne kadar anlamlıysa o da o kadar anlamlıdır. Özneyle ("Nesne") simgesel bir ilişki ya da çevreyle (araç-nesne) işlemsel bir ilişki içinde olmayan bu nesne hiyerarşik bir anlam dizgesi çerçevesinde diğerleriyle karşılaştırıldığında yalnızca farklı özellikler taşıyabildiği takdirde belli bir anlam sahibi olabilmektedir. Bu tanımın dışında kalan bir tüketim nesnesi tanımı inanılmaz bir anlam karmaşasına yol açabilmektedir.

Simgesel değiş tokuş değeri üzerine

Simgesel değiş tokuş düzenindeki armağan bizim de yakından bildiğimiz bir uygulama olup burada nesne, bir nesne özelliği taşımamaktadır. Armağan, verme-alma sözleşmesiyle iki kişiyi birbirlerine bağlarken aynı zamanda bu değiş tokuş ilişkisinin somut karşılığına dönüştüğünden, kendi başına buyruk olması söz konusu değildir. Kelimenin tam anlamıyla armağan bir kullanım değeri ya da ekonomik bir değişim değerine sahip değildir. Yalnızca *verilen nesne* simgesel bir değiş tokuş değerine sahiptir. Bu, armağana özgü bir tuhaflıktır; zira armağan (görece) mantıksal bir açıklaması olmayan, keyfî bir şeydir; çünkü herhangi bir nesne verildiği andan itibaren bir armağan niteliğine sahip olmaktadır. Bir başkası değil yalnızca *verilen nesne*, verildiği andan itibaren bir armağan niteliğine sahip olabilmektedir. İki kişi arasında, belli bir anda gerçekleştirilen ve eşi benzeri olmayan bir şeydir. Armağan, mantıksal bir açıklamadan yoksun özgün bir uygulamadır.

Konuşan kişiyle konuştuğu dili birbirinden ayırabilmek mümkünken, simgesel değiş tokuş aracı olan ve karşı tarafa verilen nesneler ne kendi başlarına var olabilirler ne

de kodlanmış birer göstergeye dönüştürülebilirler. Ekonomik bir değiş tokuş düzenine ait olmadıklarından, mal ve değişim değeri terimleri aracılığıyla sistematik bir şekilde açıklanamazlar.

Nesnenin simgesel bir değiş tokuş değerine sahip olabilmesi için karşıdaki insana verilmesi, ayaklarının dibine atılması, gözlerinin önüne serilmesi ya da gözünün içine sokulması (*ob-jicere*) gerekmektedir. İnsanın kendinden bir parçayı karşısındakine vermesi ona bir anlam kazandırmakta ve bu da armağanı verenle alanı ifade eden terimlerin birlikte var ya da yok olmalarını (aralarındaki ilişkinin derecesini) zorunlu kılmaktadır. Simgesel değiş tokuş malzemesine (bakışlar, nesneler, düşler, dışkılar) ait bu aynı anda karşıt anlamlara sahip olma özelliğinden yola çıkarak bir ilişki kurma ve ilişkiye son verme aracı olarak armağanın her zaman aşk ve öfkeyi[2] birlikte ifade ettiği söylenebilir.

Simgesel değiş tokuştan gösterge/değer anlayışına

Karşılıklılığa dayanmadığı (kuramsal bir şekilde yalıtabildiği) anda değiş tokuş ya da nesne (değiş tokuş malzemesi) derhal bir göstergeye indirgenmektedir. Kendisinden çok oluşturduğu ilişki sayesinde (armağan değiş tokuşundaki gibi) simgesel bir değere sahip olan nesne kendi başına buyruk, değiş tokuş edilmeyen, belirsiz bir şeye dönüştüğü an ilişki kurma becerisini de yitirmektedir. Bu noktadan sonra gösterge-nesne iki kişi arasında gerçekleştirilen duygusal bir ilişki anlamına sahip olma özelliğini (başka bir düzlemde metanın emek gücünün şeyleşmiş hali olması gibi) yitirerek, şeyleşmiş bir ilişkiyi ifade etmeye başlamaktadır. Duygusal bir ilişki kurma arzusunun eksikliğini

[2] Keza değiş tokuşun yapısı (bkz. Lévi-Strauss) basit bir karşılıklılık ilişkisiyle açıklanamaz. Bunlar iki basit terimden çok değiş tokuş edilen *karşıt anlamlı* terimler olup, *karşıt anlamlara* sahip olmalarının nedeni de zaten bu değiş tokuşun kendisidir.

(yokluğunu) ifade eden simgeye karşılık; gösterge-nesne bir ilişki yokluğuyla her biri ayrı birer birey haline gelen özneleri ifade etmektedir.

Gösterge-nesne verilen ya da alınan bir şeyden çok bireysel öznelerin bir gösterge gibi sahiplendikleri, ellerinde tuttukları ve yararlandıkları bir şey, yani kodlanmış bir farklılıktır. Tüketim, gösterge-nesne tüketmek anlamına gelirken; gösterge-nesne de geçmişe özgü, şeyleştirilmiş, bir kod görünümü kazandırılmış toplumsal bir ilişki biçimine benzemektedir.

"Simgesel" nesne (gerek armağan gerekse geleneksel nesne, hep aynı teknikle üretilen ve zanaat eserine benzeyen şey) her türlü toplumsal ilişkinin kökeninde yalnızca arzunun bulunduğunu (karşıt anlamlara sahip ama bu karşıt anlamlar sayesinde tüm toplumsal ilişkileri belirleyen) göstermekle kalmayan, aynı zamanda özgün bir nesne aracılığıyla karşılıklılığa dayalı ya da grupla bütünleşmek amacıyla kurulan ve herkesin gözü önünde gerçekleştirilen toplumsal ilişkiler demektir. Meta aracılığıyla algılanansa üretime dayalı toplumsal ilişkilerdeki belirsizlik ve iş bölümü adlı gerçekliktir. Günümüzdeki gösterge-nesne ve tüketim nesnesi bolluğuna bakılarak, toplumsal değeri belirleyen şeyin *kendini tüm yaşam alanlarına dayatan* belirsiz bir *kod* olduğu, toplumsal değiş tokuş mantığınınsa yalnızca göstergelere boyun eğdiği söylenebilir.

Bundan böyle bir göstergeye dönüşmüş olan nesneyi anlamlı kılan şey iki kişi arasındaki somut ilişki değil; diğer göstergelerle kendisi arasındaki farklılıkları ortaya koymayı amaçlayan ilişki biçimidir. Bir bakıma Lévi-Strauss'un anlattığı efsanelerde kendi aralarında değiş tokuş edilen gösterge-nesneler gibi. Tüketim ve tüketim nesnelerinden söz edebilmek ancak nesneler özerk ayrımlayıcı göstergelere dönüşerek, (görece) belli bir sistem içine oturdukları zaman mümkün olabilmektedir.

Anlam üstüne oturtulan bir mantık

Bir *gösterge ve farklılaştırma mantığı* üstüne oturan tüketim mantığını genellikle kendiliklerinden iç içe geçmiş gibi görünen diğer mantık çeşitlerinden (bu mantıksal karmaşanın konu hakkında derinlemesine araştırma yapılmadan yazılan ya da belli bir düzeye sahip metinler aracılığıyla giderek yayılan bulaşıcı bir hastalığa dönüştüğü söylenebilir) ayırmak gerekir. Bu bağlamda dört mantıksal yaklaşım biçiminden söz edebilmek mümkündür:

1. Kullanım değerinin işlevsel mantığı;
2. Değişim değerinin ekonomik mantığı;
3. Simgesel değiş tokuş mantığı;
4. Gösterge/değer mantığı

Birincisi *somut işlevlerle* ilgili bir mantıktır.
İkincisi bir *eşdeğerlik* mantığıdır.
Üçüncüsü bir *karşıt anlamlılık* mantığıdır.
Dördüncüsü bir *farklılık* mantığıdır.

Bunlar yararlılık mantığı, piyasa mantığı, armağan mantığı, statü mantığı olarak da adlandırılabilir. Boyun eğdiği mantık doğrultusunda, nesne, duruma göre sırasıyla bir *araç, meta, simge ya da gösterge* statüsüne sahip olabilmektedir.

Tüketim evreninde yalnızca sonuncu mantık geçerlidir. İki örnek verelim:

Alyans (evlilik yüzüğü). Evli bir kadın ve bir erkek arasındaki ilişkinin simgesi olan alyans tek olup, ikinci bir örneği yoktur. Kazaya uğrama dışında alyans değiştirilemez ya da birden çok alyans takılamaz. Bu simgesel nesnenin sağlam olması gerekmektedir; zira uzun süreli olması arzulanan bir ilişkiye tanıklık etmesi beklenmektedir. Moda, nesnenin salt araçsal işlevi kadar simgesel boyutuna da kesinlikle müdahale edememektedir.

Oysa sıradan bir yüzük için durum *farklıdır*. Bu nesne bir ilişkinin simgesi değildir. Diğer insanlar tarafından bireysel bir saygınlık göstergesi gibi algılanan, özelliği olan

tekil bir nesne değildir. Bu tür yüzüklerden birden çok takılabilir, istenildiği zaman verilip yenileri satın alınabilir. Bir aksesuar işlevine sahip olan bu yüzük moda evreninin oyun kurallarına boyun eğmek durumundadır. Çünkü o bir tüketim nesnesidir.

ABD'de alyans günümüzde bu yeni mantığın egemenliği altına alınmaya çalışılmaktadır. Çiftler her yıl eski alyanslarını yenileriyle değiştirmeye teşvik edilmektedir. Bir ortak yaşam simgesi olan nesne, kendinde özel ilişkiye bir yön verme hakkı gören modanın kapsama alanı içine alınarak "kişiselleştirilmiş" bir ilişkiye dönüştürülmektedir.

Konut. Ev, konut, apartman dairesi arasında sınai üretim ya da yaşam düzeyine bağlı anlamsal farklılıklar vardır. Ancak Fransa'da bugün hangi düzeye ait olunursa olunsun ev "tüketim" amaçlı bir mal gibi algılanmamaktadır. Daha çok babadan kalma bir mirasa benzemekte ve büyük ölçüde insan bedeniyle aynı simgesel şemayı paylaşmaktadır. Oysa bir tüketim mantığının yerleşebilmesi için nesnenin bir gösterge görünümüne sahip olması gerekmektedir. Bu durumda miras yoluyla ev sahibi olunmaması ve evle kurulan organik bağın sona ermesi gerekmektedir. Modanın kapsama alanı içine girebilmesi için evin bir kuşaktan diğerine aktarılan ve kendisiyle özdeşleşilen bir mekân olmaktan çıkarılması gerekmektedir.

Başka bir deyişle günümüzde ev sahibi olmak büyük ölçüde:

- simgesel (yoğun duygusal ilişki içinde olma vs.)
- ekonomik ve mülk sahibi olmayı arzulamak gibi nedenler tarafından belirlenmektedir.

Aslında bu iki nedeni birbirlerinden ayırmak anlamsız bir şeydir, zira nesnelerin bir statü göstergesine sahip olabilmeleri için kesinlikle belli bir gelir düzeyine sahip olunması gerekmektedir. Bu durumla ancak simgesel ve yararlılığın birbirleri içinde eriyip gittiği moda ve oyun aşamasında karşılaşılmaktadır. Konut konusunda Fransa oyuna, değişik itibar sağlayıcı düzenlemelere ve değişikliğe henüz ye-

terince açık bir ülke değildir. Buna karşın ABD'de konutun toplumsal ilerlemeyle, yani kariyer ve statüyle bağlantılı bir şey olduğu görülmektedir. Statüyü belirleyen unsurlardan biri olan evin yaşam düzeyini gösteren tüm diğer nesnelere koşut bir hızda yıpranması gerektiğinden, gerçek bir tüketim nesnesine dönüşmüş olduğu söylenebilir.

Bu ilginç bir örnek olup nesneyle ilgili tüm ampirik tanımlama girişimlerini anlamsız kılmaktadır. Kalem, kitap, kumaş, gıda, otomobil, biblolar birer nesne midir? Ev bir nesne midir? Kimileri bu tanımlamaya karşı çıkmaktadır. Oysa asıl önemli olan evin (konut darlığı çekilmesi nedeniyle) simgesel değerinin yok edilip edilemeyeceği ya da evin de ayrımlayıcı yananlamlar mantığına uygun bir şekilde açıklanıp açıklanamayacağı ve moda tarafından şeyleştirilip şeyleştirilemeyeceğidir, çünkü ev ancak o zaman bir tüketim nesnesine dönüşebilmektedir. Az çok aynı tanıma sahip oldukları andan itibaren herhangi bir varlık, kültürel özellikler, düşünce, hareketler, dil vs. gibi ev de bir tüketim nesnesine dönüşebilir ve tüketim nesnesi adını alabilir. Tanım, nesnelerden bağımsız olarak ve *yalnızca anlam kazandırma mantığına uygun bir şekilde* yapılmaktadır.

Çünkü yalnızca:

- psikolojik tanımlamalardan arındırılmış bir *simge;*
- işlevsel tanımlamalardan arındırılmış bir *araç-gereç;*
- ticari tanımlamalardan arındırılmış *ürünler* gerçek bir tüketim nesnesi haline gelebilmektedirler.

Öyleyse *önce özgür göstergelere dönüşmeleri* sonra da *modanın biçimsel mantığına* uygun hale getirilmeleri, yani ayrımlama mantığının süzgecinden geçmeleri gerekmektedir.

Göstergeler düzeniyle toplumsal düzenin karşılaştırması

Bir tüketim nesnesinden söz edilebilmesi için bunun takas edilebilir bir şey olması ve bu takasın da değişik kesimlere

özgü somut şeylerin sürekli yenilenmesi ve bireylerin de bu sürece, katılmalarını zorunlu kılan TOPLUMSAL bir boyuta sahip olması gerekmektedir. Bireyler, statülerin belirlendiği *toplumsal düzen* adlı bu sürece ait oldukları grup ve bu grubun diğer gruplarla kurduğu ilişkiler aracılığıyla katılabilmektedirler, çünkü bu ayrımlayıcı göstergelere özgü hiyerarşik yapı kabul edildiği anda bir norm ve değerlerle uyulması gereken bir toplumsal zorunluluk görünümünü alan göstergeler bireyler tarafından içselleştirilmiş –ideolojik normlara boyun eğmenin ötesine geçen– nihai ve kesin bir toplumsal denetim biçiminin temel unsurları haline gelmektedirler.

Öyleyse bu andan itibaren yalnızca nesneleri kapsayan bir sorunsaldan söz edilemez, ihtiyacımız olan şey çok daha geniş kapsamlı bir toplumsal mantık kuramıyla buna bağlı kodlardır (göstergeler sistemi ve değişik kesimlere özgü malzeme).

Cins isim, özel isim ve marka

Özgün ve (kuramsal düzeyde) birbirlerini dışlayan mantıksal yaklaşımlardan yola çıkarak nesnenin sahip olduğu değişik statülerin bir özetini sunabiliriz. Buna göre:

1) Belli bir işleve sahip olan buzdolabının yerini bir başka nesnenin alabilmesi söz konusu değildir. Nesne ve işlevi arasındaki zorunlu ilişki onun gelişigüzel bir statüye sahip olmasını engellerken; aynı (nesnel açıdan) işleve sahip olmaları nedeniyle bütün buzdolaplarının farklı bir statüye sahip olmalarını da engellemektedir.

2) Buna karşın buzdolabı yaşamı kolaylaştıran ya da yaşam düzeyini gösteren bir unsur olarak kabul edildiğinde yaşamı kolaylaştıran ya da yaşam düzeyini gösteren herhangi bir unsur kolaylıkla onun yerini alabilmektedir. Burada nesne bir gösterge statüsüne sahip olmakta ve her toplumsal statü değiş tokuş edilebilen bir göstergeler kümesine ihtiyaç duymaktadır. Dünya ve özneyle bir ilişki kurmak zorunluluğundan kurtulan gösterge bu durumda

tüm diğer göstergelerle sistemli ilişkiler kurmak zorunda kalmaktadır. Değişik anlamlara sahip olabilen bu göstergeler kümesi belli bir kodun unsurları olarak görülebilir.

3) Özneyle kurdukları simgesel ilişkiye (ya da karşılıklı değiş tokuş sürecine) bakılarak görünüşte bütün nesnelerin birbirlerinin yerini alabilecekleri söylenebilir. Küçük kız için herhangi bir nesne oyuncak bebeğin yerini alabilir. Ancak çocuk bu nesneye bir oyuncak bebek statüsü kazandırdığı andan itibaren nesne başka bir oyuncağa dönüşemez. Neyin simgesel bir anlama sahip olacağı belli değilken nesne-özne arasındaki ilişki zorunludur. Simgesel söylev bir dile benzer.

1) Teknik özellikleri ve kullanım amacı nesnenin işlevini belirler. Burada buzdolabı bir cins isimdir.

2) Simge-nesne olabilmesi için buzdolabının bir "özel" isme dönüşmesi gerekir. (Özneyle özdeşleştirilen) böyle bir isim için nesnenin sahiplenilmesi ve tutkuyla sevilmesi gerekmektedir.

3) "Tüketim" nesnesi, bir özel isimden çok genellikle takma bir isme benzeyen bir markaya sahip olmak durumundadır.[3]

II. BİR DEĞİŞ TOKUŞ VE AYRIMLAMA DÜZENİ OLARAK TÜKETİM

Nesne ve gereksinim nosyonunun geçerliklerini yitirmeleri

Görünüşe göre nesneler belli bir anlama sahip olabilmek için mantıksal bir bağlama ihtiyaç duymaktadırlar. Bu mantıksal bağlamlar ise çoğu kez açıklanması zor bir şekilde tek bir nesne düzeyinde birbirlerine karışmakta ve her mantıksal bağlam çerçevesinde ortaya çıkan değişik anlamlar belli bir özellik ve farklı yöntemlerin varlığını zo-

[3] Meta mantığında bütün mallar ya da nesneler birbirlerinin yerini alabilmektedirler. Bunlarla kurulan ekonomik ilişkiyi belirleyen şey fiyattır. Özne ya da dünyayla değil pazarla ilişki kurmaktadırlar.

runlu kılmaktadırlar. Nesneler (bir kez daha sözcüğün olabilecek en geniş anlamında) işlevsel ve ekonomik açıdan *eşdeğerlik* kuralı; göstergeler düzeyinde *farklılık* kuralı; simge düzeyinde *karşıt anlamlılık* kuralı gibi değişik kurallara boyun eğerek birbirlerinin yerini aldıkları –bilinçle bilinçdışına özgü söylevlerin birbirlerine karıştığı yani, öznenin tamamıyla bilinçli (temel anlama sahip) söylevle bilinçdışına özgü (yan anlamlarla yüklü) bir söylevi, kendi kendine çektiği söylev ile ilişkilerin ürettiği toplumsal söylevi birbirlerine karıştırdığı, dil düzeyinde nesne[4] üzerinden kendisiyle bir başkası arasında bir farklılık ilişkisi kurmaya çalıştığı– andan itibaren nesneleri bir nesne olarak herhangi bir şekilde sınıflandırabilmek, tanımlayabilmek ya da kategorilere ayırmak mümkün müdür? Bütün bu ampirik açıklamaların bir anlamı yoktur. Borges'in hayvanları nasıl sınıflandırdığını anımsayın. "Hayvanlar: a) İmparatora ait olanlar; b) içi doldurulmuş ölü hayvanlar; c) evcil hayvanlar; d) süt domuzları; e) deniz kızları; f) düşsel hayvanlar; g) sokak köpekleri; h) birden çok grupta yer alanlar vs. şeklinde sınıflandırılabilirler." Her türlü nesne ve gereksinim sınıflandırması ancak bu kadar mantıklı ya da bu kadar çılgınca olabilir.

---

[4] Aynı açıklama yiyecek maddeleri için de geçerlidir; zira "yaşamsal bir gereksinim" olan açlık, giderilmesi gereken bir durum olduğundan simgesel bir niteliğe sahip olamaz, dolayısıyla gıdanesne de bir başkasının yerini alamaz. Öte yandan yemek yemek *oral* bir içgüdünün tatmin edilmesi, sevgi eksikliğinin nevrotik bir ifadesi olabilir. Bu ikinci işlevden yola çıkarak yemek, sigara içmek, eşya koleksiyonculuğu yapmak, saplantılı bir ezberleme alışkanlığının aynı anlamlara sahip olabilecekleri söylenebilir; zira simgesel paradigma işlevsel paradigmadan kesinlikle farklıdır. Açlığın kendi başına bir anlamı yoktur, o giderilmesi gereken bir durumdur. Arzuyu açıklayabilmek içinse çok sayıda gösterene gerek vardır. Arzu bir şeyin eksikliğini duyma, yitirilmiş bir şeyin yerini onu simgeleyen nesnelerin alması anlamına geldiği andan itibaren, nesne yalnızca bir nesneye benzediğinden, gereksinim nosyonu ne anlama geliyor gibi sorular sormak anlamsızlaşmaktadır.

Gereksinim ve mana ilişkisi

Nesneyi soyut bir kavrama indirgemek, gereksinim denilen soyut kavramın anlamını değiştirmek demektir. Bu arada özne denilen soyut kavramla da yollarımızı ayırabiliriz. Özne, nesne ve gereksinim kavramları aynı masalsı yapıya sahip olup, basit bir psikoloji anlayışına uygun şemalar ve kesinliği tartışmalı sonuçlar doğrultusunda aynı anda üç ayrı kategoriye bölünmüşlerdir.

Gereksinim terimleriyle ifade edilen her şey akıldışı bir düşünce yapısının ürünüdür. Buna göre özne ve nesne özerk ve birbirleriyle ilişkisi olmayan, hem karşılıklı olarak birbirlerini yansıtan hem de ayrı anlamlara sahip düş ürünü soyut kavramlara benzediklerinden aralarında bir ilişki kurulması ve gereksinimin de bu ilişkinin kurulmasında sihirli bir rol oynaması gerekmektedir. *Gereksinim* konusunda söylenen her şey (Mauss'un *L'Essai sur le don* [*Armağan Üstüne Deneme*] başlıklı çalışmasında) *mana* için de geçerlidir. Değiş tokuş, değiş tokuştan önce de tek başlarına var olan, birbirinden bağımsız iki terim arasında gerçekleştirilen bir işlem olarak algılandığında, bu işlemin vermek ve fazlasıyla iade etmek gibi ikili bir yükümlülük anlayışı üzerine oturtulması gerekmektedir. Bu durumda (yerli ve Mauss'un yaptığı gibi) nesnenin *hau* denilen içkin bir güce sahip olduğunu ve bu güç tarafından etkilenen kişinin de nesneden bir an önce kurtulmaya çalıştığı, yani onu bir başkasına verdiği görülmektedir. Değiş tokuş terimleri arasındaki bu karşıtlık ortadan kaldırılamayınca ikincil, büyülü, yapay, totolojik gibi ek anlamlara gerek duyulmaktadır ki, Lévi-Strauss, yapmış olduğu eleştiride bütün bunları dışlayarak değiş tokuşu bir yapı, yani toplumsal olguları açıklamaya yarayan modeller olarak kabul etmektedir. Keza psikologlar, iktisatçılar ve diğer araştırmacıların gereksinim kavramını yarattıkları bir özne ve bir nesneyle bir araya getirmeye çabaladıkları görülmektedir. Bu kavram nesneyle özne arasındaki ilişkiyi uygun, nesneler ve özneler arasındaki denkliği ise işleve yönelik terimlerle açıklamak, bir başka deyişle gereksinimlerle uyumlu,

dengeli bir işlev kazandırmak, onlara uygun hale getirmek vs. psiko-ekonomik bir ideolojinin oluşmasına yol açan işlevsellik üstüne oturan bir nominalizme benzemekten başka bir şey yapmamaktadır.

Aslında bu nesne aracılığıyla öznenin, özne aracılığıyla da nesnenin karşılıklı olarak birbirlerini tanımlamalarından ibaret bir işlem olup, gereksinim kavramının kutsanması anlamına gelen devasa bir *totolojidir* (aynı konunun değişik terimler ya da sözcükler aracılığıyla tekrar tekrar açıklanması). Metafizik düşüncenin de zaten kesinlikle bundan başka bir şey yapmamış olduğu ve Batı düşüncesinde *metafizik ve iktisat biliminin* (keza geleneksel psikolojinin) özellikle özneyi açıklar ve dünyayla kurduğu ilişkilerden söz ederken farklı sözcüklerle aynı şeyleri dile getirerek, zihinsel ve ideolojik açıdan *tam bir dayanışma içinde oldukları* söylenebilir. Bu işi *mana*, yaşamsal güç, içgüdüler, gereksinimler, yapılan seçimler, seçenekler, yararlılık, yönlendirme biçimleri aracılığıyla yapmaya çalışan metafizik ve iktisat biliminin açıklamaları hep aynı, yani A=A şeklinde sonuçlanmaktadır. Öznenin gerçek, nesneninse soyut anlamda başına buyruk olduğunu öne süren metafizik ve ekonomi başlangıçtan itibaren kendilerini hep aynı açmazlar, aynı belirsizlikler, aynı çelişkiler ve işlevsel bozukluklarıyla karşı karşıya kalmaya, kısaca sonsuza dek sürebilecek bir kendini tekrarlamaya mahkûm etmektedirler.

İktidar totolojisi

Aynı konunun farklı sözcüklerle tekrarlanması asla bir rastlantı sonucu olamaz tıpkı amaçtan yoksun kusursuz bir gereksinimler masalına amaç kazandırmaya çalışılması gibi. Tekrarlar demek hemen her zaman akılcı bir ideolojiyle politik bir egemenlik biçimine gönderme yapmak demektir. Afyonun insanı uyutma gibi bir özelliğe sahip olması, "bu iş böyledir, çünkü başka türlü olamaz" türünden sözler, Borges'teki "bu sınıflandırmada yer alan hayvanlar kategorisi", "şu insan yaptığı seçimler ve

tercihler sonucunda şu ya da bu nesneyi satın alır" türünden gizemli tümce örneklerinde olduğu gibi bütün bu hayranlık uyandırıcı anlamsız metaforlar aslında mantıksal bir özdeşleşme sürecinin arkasına gizlenen bir iktidar sistemine özgü tekrarlar ilkesiyle kendi kendini yeniden üretmeye programlanmış toplumsal bir düzen oluşturmak ve özellikle de gereksinimler konusunda üretim düzenine bir amaç kazandırmaya çalışmaktan başka bir şey yapmamaktadırlar. İktisat bilimi taleple ilgili sayısal verilere bakarak karar verdiğinden, yaptığı hesaplamalarda gereksinim kavramından kolaylıkla vazgeçebilecek bir konumda olmasına rağmen ideolojik açıdan tam tersini yapmak ve ondan yararlanmak zorunda kalmaktadır.

Üretime *yasal bir konum kazandırmaya çalışırken* bilinçli bir şekilde nedenlerle sonuçları birbirine karıştıran, yani insanları üretilmiş ve pazara sunulmuş mallara üstelik *a'posteriori* (iş işten geçtikten sonra) ve mucizevi bir şekilde gereksinim duymaya (dolayısıyla bu mallara gereksinim duyabilmek için insanların, önce bunu bir gereksinim gibi görmeleri gerekiyor) zorlayan akılcı düşüncenin aslında üretim düzeninin *algılanması güç amaçlarını* gizlemeye çalışmaktan başka bir şey yapmadığı görülmektedir. Amaçsızlığı bir amaç haline getirmeye çalışan her sistem gerçek amacını gizlemek zorundadır. Aslında baskı altına alınmış üretim sisteminin sahip olduğu tek toplumsal ve politik amaç, gereksinimlerle bu gereksinimlerin karşılanmasına bilinçli bir şekilde etik sayılamayacak bir yoldan yasal bir konum kazandırmaya çalışmaktır.

Bu akılcı düşüncenin kimseye zorla bir şey dayatmadığı çünkü öznelerin nesneler ve dünyayla olan ilişkilerini yorumlarken gereksinimler konusunda çekilen söylevden yararlandıkları gibi bir itirazda bulunulabilir. Oysa bu söylevi yeniden üretmekten başka bir şey yapmayan modern toplum çözümleyicisi, pek de zeki sayılamayacak bir antropologla aynı yanlışa düşecek, yani *değiş tokuş ve anlam süreçlerini kendi kafasına göre açıklayacaktır.* Böyle bir açıklamanın toplumsal mantıkla hiçbir ilişkisi olamaz. Her

akıldışı düşüncenin ampirik güdümleme ve kuramsal bilgi eksikliği sayesinde geçerli sonuçlara ulaştığı yadsınamaz. Keza gereksinimler konusundaki spekülasyon da ilkel toplumların *mana* konusunda uzun uzadıya çektikleri söyleve benzemektedir. Bu, ekonomik "akılcılık" terimleriyle açıklanmaya çalışılan hayal ürünü bir düşüncedir.

Disiplinler arası yeni-humanizma anlayışı ya da psikososyal-ekonomi

Yapılması gereken iş toplumsal mantığı yeniden gözden geçirmekten ibarettir. Bu açıdan iktisat biliminin insan bilimleriyle kurduğu gayri meşru ilişkiler son derece öğreticidir. Uzun bir süreden bu yana erdemli düşünürler (dillerinden düşürmedikleri *İnsan* adına) bu tuhaf disiplinleri birbirleriyle uzlaştırmaya çalışmakta, ayrıca kendi dışındaki diğer disiplinlerin varlığına tahammül edemeyen ve kendi sahip olamadığı bilgiye başkasının sahip olmasından korkan bu disiplinlerden her birinin diğerlerini ahlaksızlıkla suçlamaya çalıştığına tanık olunmaktadır. Özellikle iktisat, matematiksel veri üretiminde bilinçaltına özgü psikolojik bir mantık ya da toplumsal yapılarla ilgili en az birinci kadar bilinçaltı ürünü olan bir mantığın devreye girmesini erteleyebilmek amacıyla elinden geleni yapmaktadır. Ne karşıt anlamlar mantığı ne de farklılaştırma mantığı kutsal eşdeğerlik mantığıyla hiçbir şekilde anlaşamaz. Her iki mantığın "iktisat bilimi" üzerinde yıkıcı etkiler yapmasını engellemek amacıyla eşdeğerlik mantığı, ahmak ve zararsız psikolojik ve sosyolojik verilerden yararlanacak, yani gelenekselleşmiş psikoloji ve sosyolojiyle işbirliğine gidecek, üstelik bu işi neredeyse dinsel bir biçim kazanmış disiplinler arası çalışma adı altında gerçekleştirecektir. Dolayısıyla bu çalışma toplumsal ya da psikolojik açıdan herhangi bir özgünlüğe sahip olamayacaktır; zira bireysel yararlılık ölçütlerine ("akılcı" ekonomik değişkenler) biraz "akıl dışı" (güdümleme ve bilinçaltıyla ilgili incelemeler) *bireysel* psikolojiyle bireyler arası toplumsal-

psikoloji (*bireysel* itibar ve statü gereksinimi) ya da genel toplumsal-kültürel veriler eklemekten başka bir şey yapamayacaktır. Kısaca bu verileri içine oturtabileceği bir bağlam oluşturmak zorunda kalacaktır.

Örneğin kimi anket sonuçlarına bakıldığında (Chombart de Lauwe) alt kesimlere mensup insanların anormal miktarda az ya da çok et tükettikleri görülmektedir. Normal miktarda et tüketenler ekonomik anlamda akılcı davrandıklarından bu kesimde bir sorun yoktur. Normalden az ya da çok et tüketmek, itibar sahibi olmaya, gösteriş yapmaya çalışmak vb. psikolojik nedenlere bağlanmaktadır. Bu açıdan toplumsal ve psikolojik dünyanın "ekonomik anlamda hastalıklı" olduğu düşünülmektedir! Katona, "keyfi bir şekilde harcanmak istenen gelir" ve kültürel uzantıları diye bir şey keşfedince heyecanlanır ve alım gücünün ötesine geçerek "müşteriyi güdümleyen, eğilim ve beklentilerini yansıtan neredeyse içgüdüsel olduğu söylenebilecek bir satın alma eğilimi" konusunda araştırmalar yapar! (Kitlesel Tüketim Toplumu) Bunlar psiko-ekonomiyi heyecanlandıran bilimsel açıklamalardır.

Bunların dışında (başka türlü davranmanın olanaksız olduğu durumlarda) bireyin hiçbir zaman yalnız olmadığı, dolayısıyla başkaları tarafından etkilendiği –bu türden açıklamalarda Robinson tipi yaşam biçimi devre dışı bırakılarak konu mikrososyoloji düzeyinde ele alınmaktadır– söylenmektedir. Bu, Amerikan toplumbiliminin ötesine geçmeyi başaramadığı bir aşamadır. Metron bile, referans grubu kuramında belli ampirik gruplarla toplumsal dinamiğin hızlandırıcısı olarak gördüğü ampirik esinlenme kavramı üstünde çalışmaktan başka bir şey yapmamaktadır.

Her şeye psikolojik bir görünüm kazandırma arzusu genellikle insanı hiçbir şekilde etkilemeyen bir toplumbilimin yumuşak bir versiyonuna benzemekte ve her şeye kültürel bir görünüm kazandırmaya çalışan diğer yumuşak versiyonla el ele çalışmaktadır. Bunlara göre gereksinimler her toplumda tarihsel ve kültürel süreçler tarafından belirlenmektedir! Bu, liberal çözümlemenin ulaşabileceği en

üst aşama olup, daha ötesi yoktur. Gereksinimleri olan insanın, bunları karşılamaya yönelik doğal yeteneklere de sahip olması gerektiğini söyleyen postulat (çoğunlukla başka bir alan tarafından daha önce tanımlanmış) kesinlikle sorgulanmadığı gibi kendisine tarihsel ve kültürel bir boyut kazandırıldıktan sonra mantıksal içerme, ilişki kurma, karşılıklı etkileşim, eklemlenme ya da bir şeyle başka bir şeyi birbirine karıştırma yöntemine başvurularak farklı özellikler kazandırılan bir toplumsal tarih ya da kültür anlayışı doğrultusunda yeniden bir bağlama oturtulmaktadır. Sonuç olarak karşımıza kendilerini birer yapı olarak sunmak isterken aslında belli karakter özelliklerini ampirik düzeyde bir araya getirmekten başka bir şey yapamayan büyük kültürel tiplerle "vazgeçilmesi olanaksız kültürel gruplar" çıkarılmaktadır. Aslında bunlar da devasa totolojilere benzemektedirler çünkü sahip oldukları karakter özelliklerinin birbirlerine karıştırılmasıyla elde edilmiş "modelden" yola çıkılarak çözümlenmektedirler.

Nereye baksak totolojiyle karşılaşıyoruz. Örneğin, "tüketim modelleri" kuramında, tüketim düzeyini (Fransa'da şeker, annelerin ve babaların vazgeçemedikleri bir eğitim aracıdır) belirleme konusunda, toplumsal durumlar en az beğeni kadar önemli bir rol oynayabilmektedirler. "Ürünlerin toplumbilimsel anlamları belirlendiğinde, ürünler aracılığıyla bu normlara uygun bir toplumsal portre çizilebilecektir. Örnek alınan gruplarla ait olunan gruplar tüketim davranışlarına bakılarak saptanabilecektir." Öte yandan Lazarsfeld'in (ve diğerlerinin) tanımladığı rol kavramına bakılarak iyi ev kadınının çamaşırı kendisi yıkaması, dikiş dikmeyi bilmesi, hazır kahve kullanmaması gerektiği söylenebilir. Öznenin normlarla olan ilişkisinde rol kavramı nasıl bir yere sahipse, gereksinim de öznenin nesnelerle olan ilişkisinde aynı yere sahiptir. Aynı totoloji, aynı akıldışı çözümler.

Böylelikle bir araba sahibi olmayı biyografik, teknik, yararcı, psikosimgesel (aşağılık kompleksini yenme arzusu, saldırganlık), toplumbilimsel (grup normları, itibar

sahibi olma arzusu, normlara uyma ya da özgün olma isteği) güdümleme biçimlerinin toplamı şeklinde açıklamak mümkün olmaktadır. İşin kötüsü bunların hepsi "doğrudur". Aralarından bir tanesi bile yanlış değildir. Biçimsel düzeyde bu güdümlemelerin sık sık birbirleriyle çeliştikleri görülmektedir. Örneğin, kendini güvende hissetme/riske atılma, normlara uyma isteği/farklı olma isteği vs. Bunların hangileri belirleyici bir role sahiptir? Bunlara bir yapı ya da hiyerarşik bir görünüm kazandırmak mümkün müdür? Bu düşünürler son bir gayretle ürettikleri totolojilere "diyalektik" bir görünüm kazandırmaya çabalamakta ve bu amaçla kesintisiz (birey ve grup, grupla diğer grup, bir güdümleme biçimiyle diğeri arasında) bir karşılıklı etkileşimden söz etmektedirler. Genelde "diyalektik" değişkenlerden pek hoşlanmayan iktisatçılarsa matematiksel yararlılık ölçütleri dışına çıkmamaktadırlar.

Bu karmaşanın içinden çıkabilmek olanaksızdır. Çeşitli düzeylerde (gereksinimler, toplumsal özlemler, roller, tüketim modelleri, örnek alınan gruplar vs.) elde edilmiş olan bu sonuçlar kesinlikle ilginç olmadıkları gibi yarım yamalak ve tehlikelidirler. Psiko-sosyal ekonomi masallarda karşılaşılan yedi başlı şaşı ejderhaya benzemekle birlikte sanki bir şeyleri korumaya ve gözetmeye uğraşmaktadır. Bilinçli bir grup ya da bireysel özneden çok, çözümleme *ilkelerinden* biri haline getirilmesi gereken toplumsal mantığın radikal çözümlemesi gibi bir tehlikeyi bertaraf etmeye çalışmaktadır.

Bize göre bu bir farklılaştırma mantığıdır. Bir kez daha altını çizerek söyleyelim, burada söz konusu olan şey itibar, statü, farklı görünme gibi büyük ölçüde çağdaş toplumbilim tarafından üretilen güdümleyici temalar değil, hâlâ geleneksel psikolojik verilerin toplumbilimselleştirilemeyen bir uzantısına benzeyen mantıktır. *Bireylerin* (ya da bireylerden oluşan grupların) *bilinçli* ya da *bilinçsiz* bir şekilde toplumsal bir konum ve itibar peşinde koştuklarını yadsıyabilmek mümkün olmadığından bu durumun çözümlemede gözden kaçırılmamasında yarar görülmekte-

dir. Ancak asıl üstünde durulması gereken konu *toplumsal* farklılık üretimini düzenleyen *bilinçaltına özgü yapılardır.*

Gösterge değiş tokuşunu belirleyen mantık farklılık üretme anlayışı üzerine oturmaktadır

Yaşamsal gereksinimlerini karşılamadan önce her grup ya da birey bir değiş tokuş ve ilişkiler sistemi içinde kendine bir yer edinmek zorundadır. Yine mal üretimiyle eşzamanlı olarak anlam üretmek ve bu ikisinin tek başlarına var olmak yerine birbirleri için yaşamalarını sağlamak gerekmektedir.

Burada belirleyici olan değiş tokuş mantığıdır. Bir anlamda birey anlamsız bir varlıktır (başlangıçta sözünü etmiş olduğumuz nesne gibi). İlk önce hiçbir bireyin dışında kalamadığı toplumsal bir biçime benzeyen dil (sözcükler, kadınlar ya da mallar) vardır; çünkü dil bir karşılıklı değiş tokuş sistemidir. Bu yapının boyun eğdiği mantık aynı anda iki değişik düzlemde farklılık üretmeye çalışmaktadır:

1) Bu mantık insana özgü dilsel değiş tokuş terimlerine, bireyleşmemiş ancak birbirinden farklı partnerler türünden bir anlam yükleyerek farklılaştırırken aynı zamanda onları bir değiş tokuş kuralıyla birbirlerine bağlamakta;

2) Değiş tokuş edilecek nesnelereyse anlam yükleyerek onları birbirlerinden bağımsız farklı şeylere dönüştürmektedir.

Sözlü dil düzeyinde geçerli olan bu açıklama mal ve ürünler konusunda da geçerlidir. Tüketmek, değiş tokuş etmek demektir. Bir konuşmacı gibi bir tüketici de asla tek başına değildir. Tüketim çözümlemesi konusunda kökten bir devrim yapabilmek için işe bu noktadan başlamak gerekmektedir. *İnsanlar dili bireysel bir gereksinim gibi algılamaktan çok* (aksi bir düşünce önce bireysel bir dil yaratmak sonra da bunu bir karşılıklı iletişim sistemi haline getirmek gibi içinden çıkılması olanaksız iki ayrı soruna yol açacaktır)

konuşmaya yarayan bir araç gibi görmektedirler. Onlar için dil değiştirilmesi olanaksız, özerk bir *sistem* değil çağdaş anlam *değiş tokuşuna* aracılık eden, bireyin konuşmak amacıyla yararlandığı özgün bir *sistemdir*. Tıpkı insanın nesnel bir tüketim gereksinimi duyduğu için tüketmemesi gibi. Öznenin asıl amacı tüketmek değildir. İnsanı tüketime iten şey varsa o da bir alma verme sistemine benzeyen ve farklılık yaratabilmek, anlamlar yüklemek amacıyla bir kod ve değişik statülere özgü değerler üreten toplumsal yaşamdır. Mallar ve bireysel gereksinimlere akılcı bir yöntemle sonradan uygun işlevler yüklenmesi temel yapısal mekanizmaların bilinçaltına itilmesine yol açmaktadır.

Burada üretilen anlamın kökeninde yatan şey *a priori* bir varlığa benzeyen özerk, bilinçli bir özne ile akılcı amaçlara hizmet amacıyla üretilmiş bir nesne arasında, alım gücüne uygun olanın seçilmesi şeklinde akılcı terimlerle ifade edilen ekonomik ilişki değil; alım gücüyle bir ilişkisi olmayan ve özneden çok toplumsal ilişkinin varlığını ortaya koymayı amaçlayan ayrımlayıcı bir yapının kodlanmış terimlerle sistematik hale getirdiği farklılık yaratmaya yönelik ilişkidir.

Veblen'e göre statü farklılıkları

Burada Veblen'den söz etmemizin nedeni, her ne kadar farklılaşma mantığını sınıf yerine bireyler, alma verme düzeni yerine itibar kazandırıcı ilişkiler üstüne oturtuyor olsa da, kendisini izleyip onu "aştıklarını" iddia edenlere oranla tartışmasız bir üstünlüğe sahip olmasıdır. Bunun nedeni ise farklılaştırma mantığına radikal bir görünüm kazandırıp onu, toplumu tüm boyutlarıyla ele alan bir çözümleme yöntemine dönüştürmüş olmasıdır. Bu farklılık sonradan ekleme, bağlama, içinde bulunulan duruma göre değişen bir farklılık değil, yapısal düzen tarafından üretilen bir farklılıktır. Veblen, neredeyse bütün çalışmalarında toplumsal bir sınıflandırmaya gitmenin (sınıfsal farklılık ve statü değiştirme konusundaki rekabet) temel kural oldu-

ğunu ve bunun tüm diğer bilinçli, akılcı, ideolojik, ahlaki vs. mantık biçimlerine bir çeki düzen vererek, egemenliği altına aldığını göstermektedir.

Toplumsal yapıyı belirleyen şey ayrımlayıcı nesne üretimidir:

> *The end of acquisition is conventionnally held to be the consumption of the goods accumulated...but it is only in a sense far removed from its native meaning that consumption of goods can be said to afford the incentive from which accumulation proceeds...Possession of welth confers honours: it is an individious distinction*[5]
>
> (*Theory of Leisure Class*).

Boş zamanın değerlendirilmesi

Conspicious abstention from labour becomes the conventional index of reputability... "Tarlada çalışmak insana itibar kazandırmaz" çok eski bir deyim olmakla birlikte günümüzde hâlâ geçerlidir. Her ne kadar toplumsal farklılaştırma mantığı karmaşıklaştıkça itibar yitiriyor görünse de, üretken emek, sonuç olarak kesinlikle uyulması gereken bir buyruğa dönüşmektedir. Aylaklığı ahlaken mahkûm eden ve buna tepki olarak emeği bilinçli bir şekilde en ön plana çıkaran bir duvar afişi bile, günümüzde, orta sınıfların ideolojik açıdan yönetici sınıfların görüşlerini paylaştıklarını göstermektedir. Bir genel müdür günde on beş saat çalışmak zorundadır. Bu onun *fedakârlık* üstüne oturan bir hizmet anlayışına boyun eğdiğini göstermektedir. Bu tepkisel davranış aslında, tam tersine, ruhsal dünyanın derinliklerinde bir yerlerde boş zamana sahip olmayı bir soyluluk göstergesi gibi kabul etmektedir.

[5] Kural olarak satın almadaki amaç, genellikle üretilip, depolanmış malların tüketimidir oysa asıl ilk anlamı değişikliğe uğratıldığı takdirde mal tüketiminin birikimi teşvik ettiği söylenebilir.... Servet sahibi olmak insana bireysel düzeyde bir farklılık anlamında itibar kazandırır.

Öyleyse boş zamanın, bu zamanı keyfince değerlendirerek dinlenmek gibi işlevsel bir gereksinimle ilişkisi yoktur. Boş zaman; ekonomik bir karşılığı olmama koşuluyla değişik etkinliklere katılım yoluyla değerlendirilebilecek bir zamandır. Boş zaman demek herhangi bir üretken iş yapmadan geçirilen zaman demektir. Bunun edilginlikle hiçbir ilişkisi yoktur; zira uyulması gereken *zorunlu* bir toplumsal *etkinlik*, bir toplumsal yükümlülüktür. Bu "özgürce harcanabilecek" bir zaman değil, harcanması *zorunlu* olan bir zaman dilimidir. Bu harcama bir değer üretimi, bir statü elde etme anlamına gelmekte ve toplumsalın bir parçası olan birey bu yükümlülükten kaçamamaktadır. İnsanların boş zamana sahip olmak gibi bir dertleri yoktur; ancak herkes çalışmak dışında yapacak bir şeyleri olduğunu kanıtlamak zorundadır. Boş zaman tüketimi de bir *potlaca* benzemektedir. Boş zaman bir değiş tokuş ve anlam kazandırma aracıdır. Bataille'ın lanetli pay açıklamasında olduğu gibi değiş tokuş ya da yok etme sürecinde bir anlama sahip olan boş zaman, bu "simgesel"[6] işlemin gerçekleştirildiği yerdir.

Güncel boş zaman değerlendirme biçimleri bu sözleri doğrulayan örneklerle doludur. Nihayet özgürce değerlendirebileceği boş zamana sahip olan insanın, kendi haline bırakıldığında çaresiz bir şekilde çivi çakacak tahta ya da sökecek bir motor aradığı görülmektedir. Rekabetin olmadığı yerde ne kişisel gereksinimler ne de çevresel bir etkiden söz edilebilir. Bu insan her şeye rağmen zamanı boş boş geçirmeye çalışmaktadır. Bu boş zamanı (yararlı ya da yararsız) nasıl değerlendireceğini bilememekle birlikte hiçbir şey yapmamakla yükümlüdür; zira boş zaman toplumsal bir farklılık göstergesidir.

Eğer bugün orta sınıfa mensup bir insan yıllık izin ve kendine ayıracak boş zaman talebinde bulunuyorsa, bunun nedeni başını dinleme özgürlüğüne sahip olmak

---

[6] Benzer işlem tiplerini çözümleme konusunda okuyucuyu ilerideki sayfalarda yer alan "Bir müzayede nesnesi olarak sanat eseri" başlıklı metne gönderiyorum.

değildir (neden böyle bir dilekte bulunacak ki? Bulunsa bile kendi hakkında bilmediği neyi keşfedecektir?). Bunun nedeni öncelikle herkese çalışma dışında kendine zaman ayırabildiğini, boş zamanı harcama gibi bir lüks ve *maddi olanaklara* sahip olduğunu gösterebilmektir. Çalışma dışında kalan boş zamanın da tüketime ayrılan zaman gibi genellikle ailecek hep birlikte farklılık üretmek, *aile bütçesini sarsmaktan çok* toplumsal[7] açıdan ekonomik bir sorun olmadığını göstermek amacıyla harcandığı söylenebilir.

Veblen'in ayrımlayıcı değer yasasını çok zorladığı ve işi: "Ayrımlayıcı harcama kuralının doğrudan ya da dolaylı bir şekilde görev, güzellik, yararlılık, gündelik ya da dini yükümlülüklerin hatta bilimsel doğrunun anlamını bile değiştirdiğini" söylemeye kadar götürdüğü görülmektedir.

Ayrımlayıcı değer yasası denilen paradoks

Bu değer yasası zenginlik ya da yoksulluk konusunda etkili olabilir. Gösterişe yönelik lüks ve göze sokulmaya çalışılan bir yoksulluk aynı temel kurala boyun eğmektedirler. Ampirik gereksinimler kuramına göre içinden çıkılması olanaksız gibi görünen biçimsel çelişki bu kurala göre, genel bir ayrımlayıcı nesneler kuramı tarafından açıklanabilmektedir.

Örneğin zenginlerin oturduğu semtlerdeki kiliseler

---

[7] Aynı sistem çerçevesinde "özgürce harcanabilecek" zamanı "çalışma özgürlüğü" ve "tüketim özgürlüğüyle" birlikte değerlendirebiliriz. Buna göre bir gösterge/işleve dönüşebilmesi ve toplumsal bir değiş tokuş değerine sahip olabilmesi için zamanın "özgürleştirilmesi" gerekmektedir. Oysa çalışırken geçirilen ve seçme şansına sahip olunmayan zaman ekonomik bir değişim değerine sahiptir (bkz. birinci bölüm. Buna simgesel nesne gibi bir de simgesel zaman tanımı eklenebilir. Bu ne çalışma gibi ekonomik açıdan boyun eğilmesi gereken ne de gösterge/işlev gibi "özgürce harcanabilecek" bir zaman değil somut değiş tokuş eyleminden ayrı bir şekilde düşünebilmenin olanaksız olduğu, yani *onun aracılığıyla var olabilen* bir zaman, bir ritmdir).

genellikle daha şatafatlı bir görünüme sahipken ait olunan sınıf kanaatkarlığa dayalı bir din anlayışını dayattığında alt sınıflar şatafatlı Katolik kiliselerine sahip olmakta; Protestanlarsa Tanrı'nın (dolayısıyla da o sınıfı diğerlerinden ayıran bir göstergeye dönüşen) sade kiliselerden hoşlandığını iddia etmektedirler. Sadeliğin zenginlik gibi algılandığı bu *değer paradoksu* konusunda sayısız örnek sunabilmek mümkündür. Örneğin, aç kalmak çok pahalıya mal olmaktadır. Modern iç mimari göze batacak derecede boş alanlar bırakmaktan hoşlanmaktadır. Kendini bir şeylerden yoksun bırakmak bir tür gösteriş biçimine dönüşmüş olup, tüketimle ilgili tüm açıklamalarda tüketime yalancıktan karşı çıkanların da aynı değerleri[8] paylaşmalarına karşın hiyerarşik sıralamanın üst katmanlarında yer almak istedikleri söylenmektedir.

Bütün bu sözde işlevsel, ahlaki, estetik, dinî amaçlar ve bu amaçlardaki çelişkilerin gerisinde; varlığı doğrudan fark edilemeyen aksi takdirde tüm davranış biçimlerinin nihai amaçlarının yadsınmak zorunda kalınacağı bir ayrımlama hatta ayrıntılara kadar inebilen bir ayrımlama mantığının her yeri egemenliği altına almış olduğunu görmek gerekir. Bunun adı toplumsal Akıl ya da Mantıktır. Bu mantık bütün değerlerle bütün değiş tokuş ve iletişim nesnelerini kapsamaktadır.

Bu yapısal değer mantığının elinden kaçıp kurtulabilen ne bir nesne, ne bir düşünce ne de bir davranış vardır. Bu mantık, ürettiği resmi söylev aracılığıyla yalnızca "nesnel" bir anlam ve kullanım değerine sahip olduğunu göstermekle kalmayıp aynı zamanda değiş tokuş edilen potansiyel bir gösterge, yani değiş tokuş eylemi ve ötekiyle

---

[8] Bkz. "evrensel" mobilya (ya da R. Barthes'daki "evrensel" giysi) her türlü işlevin özetlenmiş bir biçimine benzemekle birlikte başkalarıyla karşılaştırılmakta ve böylelikle paradigmada bir yer işgal etmektedir. Mobilya evrensel bir değerden çok görece bir ayrımlama değerine sahiptir. Keza bütün (ideolojik, ahlaki vs.) "evrensel" değerlerin hepsi bir anda ayrımlayıcı değerlere dönüşebilmektedirler.

kurduğu farklılık ilişkisi aracılığıyla bambaşka bir değere sahip olabildiğini de göstermektedir. Bu farklılık yaratmaya yönelik işlevin, nesnel işlevi her zaman ya tamamen ön plana çıkardığı ya da tamamen yadsıdığı veya ondan bir bahane olarak yararlandığı hatta onu bir *bahane olarak ürettiği* söylenebilir. Bu mantıksal yapı ancak güzel ve çirkin, ahlaki ya da ahlak dışı, iyilik ya da kötülük, eski ya da yeni gibi karşıt ve çelişkili terimlere başvurularak açıklanabilir; zira biçimsel ayrımlamalar da ayrımlama mantığının kapsama alanı içindedirler. Bu mantığın bilinçaltında karşılaşılan birincil süreç açıklamaları ve düş yorumlarının bir benzeri olduğu söylenebilir; zira özdeşleşme ve çelişmezlik[9] ilkelerini hiç mi hiç umursamamaktadır.

Moda

Bu toplumsal mantıkla modanınki birbirlerine çok benzemektedir. Zira moda mantığını da açıklayabilmek neredeyse olanaksız bir şeydir. İnsanı yeni göstergeler keşfetmeye zorlayan moda adlı bu durmak bilmeyen anlam üretiminin bir amaçtan yoksun olduğu görülmektedir. Oysa bu *içtepisel görünüme sahip* anlam üretimi ile döngüsel bir görünüm arz eden açıklaması zor mantığı araştırmak toplumbilimin temel görevleri arasındadır. Modaya özgü mantıksal süreçlerin bütün bir "kültürle" bütün bir toplumsal gösterge, değer ve ilişki üretimini kapsayacak şekilde genişletilmesi gerekmektedir.

Güncel bir örnek verelim. Ne uzun ne de kısa eteğin tek başlarına hiçbir anlamları yoktur. Yalnızca bu iki eteği birbirinden ayıran uzunluk ölçütünün bir anlamı vardır. Mini eteğin cinsel özgürlükle hiçbir ilişkisi yoktur, uzun etek kısa etek karşılaştırması yapmanın olsa olsa modayla

---

[9] Bu işleve oranla diğerlerinin ikincil süreçlere benzedikleri söylenebilir. Bunlar toplumbilimsel düşüncenin kapsama alanı içinde yer alırken, (psikanalizdeki birincil süreçler gibi) sosyal bilimler yalnızca bu işlevi gerçek bir araştırma konusu olarak kabul etmektedirler.

bir ilişkisi olabilir. Geçici değerler üreten moda her an tersine dönebilir. Örneğin, farklılık yaratma ve seçim yapma konusunda kısa etekten uzun eteğe geçişle uzun etekten kısa eteğe geçiş arasında moda açısından hiçbir fark yoktur. Eteklerin beğenilme sürecinde de hiçbir değişiklik olmayacaktır.

Buna karşın eteğe bir "güzellik" (ya da "şık", "zevkli", "zarif" gibi terimlerle yapılan yorumlar) atfetmek ayrımlayıcı bir nesne olarak eteğin üretim ve yeniden üretimi gibi temel bir sürece akılcı bir biçim ve işlev kazandırmaya çalışmaktan başka bir şey değildir. Moda[10] adlı döngüsel süreçte hiçbir nesne kendiliğinden bir güzelliğe sahip olamaz. Moda kendi başına buyruk bir güzellik anlayışını kabul edemez. Gerçekten güzel, çok güzel bir şekilde dikilmiş bir giysi modaya son verebilir. Moda, böyle bir giysinin varlığını yadsımak ya da onu denetim altına almak, ortadan kaldırmaktan başka bir seçeneğe sahip değildir. *Bütün bunları yaparken de bahane olarak güzellikten yararlanacağına hiç kuşku yoktur.*

Bu yüzden modanın hiç durmadan "güzel" şeyler imal etmeye çalıştığı söylenebilir. Bu işi başarabilmesi için güzelliği kesinlikle yadsıması ve *mantıksal açıdan güzellikle çirkinlik arasında hiçbir fark bulunmadığını* kabul etmesi gerekmektedir. Moda, herhangi bir işleve sahip olmayan, en tuhaf ve en gülünç özellikleri en önemli ayrımlayıcı özellikler gibi dayatabilmektedir. Başarısının kökeninde, akılcılıktan çok daha güçlü bir mantık aracılığıyla akıldışı görüneni dayatıp, kabul ettirebilme özelliği vardır.

---

[10] Güzellik gibi özgünlük, özgün bir değere sahip olma ya da nesnel bir liyakat anlayışının da aristokrasi ya da burjuvazi gibi sınıflardan birine ait olmayla hiçbir ilişkisi yoktur. "Özgün" değerlerin dışlanması durumunda aidiyet, göstergeler aracılığıyla açıklanabilen bir şeye dönüşmektedir.

III. GEREKSİNİMLER SİSTEMİ VE BİR ÜRETİCİ GÜÇLER SİSTEMİ OLARAK TÜKETİM

Görüldüğü gibi "gereksinimler kuramının" bir anlama ihtiyacı yoktur. Burada olsa olsa gereksinimi ideolojik bir kavram olarak ele alan bir kuramdan söz edilebilir. Aynı şekilde "gereksinimlerin ortaya çıkmasıyla" ilgili bir düşünce en az bir irade tarihi kadar uydurmaca olacaktır. Artık doğru ve radikal sorular sorma zamanı gelmiş, geçmektedir. Örneğin, varlık ve görünüm, ruh ve beden arasında kurulan yalancı diyalektik ilişki ya da gereksinim aracılığıyla özne ve nesne arasında kurulmaya çalışılan sahte diyalektik ilişki gibi. Spekülasyon demek, "diyalektik" adı altında, iki tarafın hiç durmadan birbirlerinin düşüncelerini karşılıklı olarak yeniden üretmesi demektir; zira bir çözümleme esnasında hangi terimin diğerini doğurduğu konusunda ortaya bir anlaşmazlık çıkmış ve bunun sonucunda her terim diğerini açıklamak ya da üretmek zorunda kalmışsa bu durumda sorunun başka bir şekilde sorulması gerektiği ortadadır.

Dolayısıyla önce iktisat bilimi ve ardından politik düzenin gereksinim kavramına nasıl bir anlam verdiklerine bakmak gerekmektedir.

Birincil gereksinimler masalı

Gereksinimin bir kavram olarak kabul edilmesini sağlayan şey antropolojinin şu "birincil gereksinimler" dediği, insanın yaşamını sürdürmesi için gerekli olan asgari miktardır. Bu miktar azaltılamaz; zira yemek, içmek, uyumak, sevişmek, barınmak vs. zorunda olan birey bu sayede hayatta kalabilmektedir. Dolayısıyla bu kişinin gereksinimlerini rahat rahat karşılayamadığı daha doğrusu karşılayacak olanaklara sahip olmadığı söylenebilir.

Bu biyo-antropolojik postulat, birincil ve ikincil gereksinimler konusunda bizi içinden çıkılması olanaksız dikotomik bir yaklaşımı benimsemek zorunda bırakmaktadır;

zira kendisine yetecek kadarına sahip olduktan sonra İnsan ne istediğini bilemez hale gelmekte ve bu aşamadan başlayarak iktisatçı açısından kendisiyle ilgilenmeye değer "toplumsal", yani kendine yabancılaştırılabilen, güdümlenebilen, dalga geçilebilen bir varlığa dönüşmektedir. Birincil gereksinimlerini karşılayan insan toplumsal ve kültürel bir varlık haline getirilebilirken; karşılayamayan insan henüz doğadan kopmayı başaramamış, kendine yabancılaşması olanaksız bir varlık olarak görülmektedir. İkincil gereksinimlere sosyo-kültürel bir biçim veren bu ayrımın, insani özellikler düzeyinde, yaşamsal gereksinimler gibi işlevsel bir mazeret aracılığıyla doğanın bir parçası olan insanı nasıl egemenliği altına aldığı görülmektedir. Bazen birincil gereksinimlerle ikincilleri birbirlerinden ayırıp birincillerin hayvanlara, ikincillerin insanlara özgü olduğunu söyleyen (tinselci versiyon) ve sık sık fikir değiştiren bu ideoloji (bu konuda bakınız Ruyer, *La Nutrition psychique*) kimi zaman da (akılcı versiyon) yalnızca birilerinin nesnel anlamda var olduklarını (öyleyse akılcı), diğerlerininse kişiye göre değişen özelliklere sahip olabileceklerini (öyleyse akıl dışı) iddia etmektedir. Ancak her iki durumda da insana öncelik tanıdığı ve toplumsalın anlaşılmasını güçleştiren bir öz ya da akılcılıkla donattığı için bu ideolojinin kendi kendisine ters düşmediği söylenebilir.

Aslında "antropoloji tarafından belirlenmiş asgari miktar" diye bir şey yoktur; zira bütün toplumlarda bu miktar Tanrı'ya sunulan, kurban edilen, gösteriş amacıyla yapılan harcama, ekonomik kâr gibi ayrılması zorunlu miktarın dışında kalanın bölüşülmesiyle elde edilmektedir. Gösteriş amacıyla harcanmak üzere ayrılan bu miktarın olumsuz bir yoldan bile olsa yaşamın sürdürülmesini nasıl sağladığı ve (idealist bir kurmaca olmaktan öteye gidemeyen) tersinin doğru olmadığı görülmektedir. Dünyanın her yerinde toplumsal zenginlik tanımının yerini kâr, getiri, özveri gibi kavramların; işlevsel ekonomi ve asgari yaşamsal miktarın yeriniyse "yararsız" harcamanın aldığı görülmektedir.

Dünyadaki toplumlar hiçbir zaman ne "darlık içinde"

yaşamışlardır ne de "bolluk", zira sahip olduğu *nesnel zenginlik kaynaklarının düzeyi ne olursa olsun* bir toplumun yaptığı harcamaları belirleyen şey yapısal bir fazlalık ya da yapısal bir açıktır. Devasa miktarlara ulaşan ürün fazlalığı inanılmaz bir sefalete yol açabilir. Ürün fazlası her zaman için belli bir sefalete yol açmıştır. Bir toplumun yaşamını belirleyen şey bu ürün fazlasıdır; zira asgari yaşamsal miktar en alttaki insana göre değil en üsttekine göre belirlenir. Toplumsal dayatmalar varsa asgari yaşamsal miktar diye bir şey olmayabilir; bunun için yeni doğan bebekler öldürülebilir (ya da kölenin üretim güçlerinin oluşturulduğu yeni bir bağlamda işe yaramaya başlamasından önce savaş esirlerinin öldürülmesi). Yeni Gine'de yaşayan ve Avrupalılarla ilişkiye geçtikten sonra zenginleşen Sianlar, sahip oldukları her şeyi şölenler esnasında ölçüsüzce tüketip yok ettikleri halde, "yaşamsal asgari miktardan" daha azıyla yaşamlarını sürdürebilmektedirler. Soyut, "doğal" bir darlık aşamasından söz edebilmek ve hiçbir anlam ifade etmeyen "insanlara yaşamak için şu kadar gerekir" türünden soyut iddialarda bulunmak olanaksızdır. Kimi insan pokerde sahip olduğu her şeyi yitirip, ailesini açlıktan ölüme mahkûm edebilir. En akıldışı sayılabilecek harcamaların en yoksul insanlar tarafından yapıldığı bilinen bir şeydir. Bir toplum ne kadar az gelişmişse kumar oynama kültürünün de o kadar yaygın olduğu bilinen bir gerçektir. Hatta az gelişmişlik, aşırı kalabalıklık, yoksul sınıfların din tarafından ele geçirilmesi, ordu, ev hizmetçileri, gereksiz ve yararsız harcama alanları arasında doğrudan bir neden sonuç ilişkisi vardır.

Buna karşın üretim fazlasının zorunlu kıldığı durumlarda hayatta kalabilmek için yaşamsal asgari miktarın altına razı olunabilir ve *zorunlu* tüketim eşiği yine üretilen artıdeğerle doğru orantılı bir şekilde hayati gereksinimlerin karşılanma düzeyini aşabilir. Bu, hiç kimseye ağaç kökü yiyip, su içerek yaşamasına izin vermeyen bizim toplumlarımıza özgü bir durumdur. Buradan da "asgari yaşam için gerekli gelir" kavramının öteki yarısı olan "keyfî bir şekilde

harcanmak istenen gelir" denilen şeyin ne kadar saçma bir kavram olduğu sonucuna ulaşılmaktadır; zira "birey, gelirinin bu bölümünü dilediği gibi harcamakta özgürdür" denilmektedir! Bir giysi ya da bir otomobil satın almanın insanı besin maddesi (bu bile yeterince karmaşık bir konudur) satın almaktan daha özgür kılabilmesi mümkün müdür? İnsan seçim *yapmama* gibi bir özgürlüğe sahip olabilir mi? Örneğin, bir araba ya da bir giysi satın almak, bilinçaltında ev sahibi olamayacağını bilmenin yol açtığı "keyfi bir harcama" mıdır? Günümüzde asgari yaşam için gerekli gelirin adı *standart package*, yani asgari tüketim için gerekli olan para olmuştur. Bu sınırın altına düştüğünüzde asosyal bir insan oluyor ve toplumsal statünüzü yitiriyorsunuz. Öyleyse toplumsal bir statüden yoksun kalmak en az açlık kadar önemli bir konudur.

Aslında "keyfi bir şekilde harcanmak istenen gelir" kavramı kendisine girişimciler ve piyasa analistlerince uygun görülmüş akılcı bir anlama sahiptir. "İkincil gereksinimler" konusunda yaptıkları açıklamaları onaylatmak amacıyla başvurdukları suya sabuna dokunmayan bir kavramdır. Yaşamsal olanla olmayanı birbirlerinden ayıran bu sınır çizgisi ikili bir işleve sahiptir:

1) İnsanın tek başına yaşayabileceği bir alan yaratmak ve bunu koruma altına almak. Bu ideolojik değerler sisteminin çatısını oluşturmaktadır.

2) Antropolojik postulat aracılığıyla "hayatta kalmanın" üretime dayalı gerçek anlamı gizlenmektedir. Bu tanıma göre, biriktirme evresine geçmiş olan bir sistemde "hayati olan", emek gücünün yeniden üretilmesini sağlayacak zorunlu miktardır. Gelişme aşamasında kalkınma hızı ve artı-değer oranının korunması "hayati olan" anlamına gelmektedir.

Tüketicilik anlayışının ortaya çıkması Gereksinim/üretici güç açıklaması

Ulaşılan bu sonuca dayanarak, her türlü gereksinim, bu kez kalıtımsal, insanın benliğine sinmiş, doğal görünüm-

lü, antropolojik bir geçerliğe sahip natüralist/idealist varsayımla kesinlikle hiçbir ilişkisi olmayan ancak sistemin iç işleyiş mantığı tarafından bireylere *telkin edilen* bir işlev şeklinde tanımlanabilir. Bu tanıma göre, gereksinim, bolluk toplumu tarafından *"özgürleştirilmiş" bir tüketici güçten* çok sistemin işleyiş biçimiyle yeniden üretim ve hayatta kalma süreci tarafından dayatılan *üretken bir güçtür*. Başka bir deyişle sistem gerek duymadıkça gereksinimlerden söz edebilmek mümkün değildir.

Her bir tüketici tarafından gereksinimlere-yatırılan-para üretim düzeni açısından en az kapitalist girişimci tarafından yatırılan sermaye ya da ücretli işçi tarafından yatırılan emek gücü-sermaye kadar hayati bir öneme sahiptir.

Öyleyse insan gereksinimlere sahip olmak ve bunlar için harcayacak parayı kazanmak zorundadır. Günün birinde bu zorlamalara (her iki yılda bir araba değiştirme zorunluluğu türünden)[11] yasal bir kılıf uydurulursa hiç şaşırmamak gerekir.

Bu sistemli zorlama elbette bir seçim yapma ve "özgürlük" şeklinde sunulmakta ve haz ilkesinin gerçeklik ilkesine karşı çıkması gibi o da bütün varlığıyla emek sürecine karşı çıkmaktadır. Aslında ne kadar çalışma özgürlüğü varsa o kadar da tüketme özgürlüğü vardır. Kapitalist sistemin özgürlük, emek gücüne kazandırılmış (yoksa yıkmakla meşgul olduğu emeğe gerçekten de başına buyruk bir görünüm kazandıran) biçimsel bir özgürlük anlayışı üstüne oturması gibi; tüketimden söz edebilmek için de, tüketici "özgürlüğü" üstüne oturan soyut bir sisteme gerek vardır. Tıpkı işçinin emek gücünü özgürce satabilmek için kapitalist sistem tarafından özgürleştirilmesini beklemiş olması gibi; kendisine seçme hakkı tanınacak tüketici de, bu hak sayesinde üretim düzeninde üretken bir güç olarak

[11] Tüketimin üretken bir güç olduğuna kuşku yoktur; çünkü zaman zaman bilinçli bir şekilde kendisine kâr etmek gibi bir anlam atfedildiği görülmektedir. Örneğin, "Borçlanan, zenginleşir", "Satın alan zenginleşir" gibi. Tüketim bir harcama biçimi olarak değil, bir yatırım ve kâr etme biçimi olarak yüceltilmektedir.

"özgürce" yerini alabilmelidir.

Kesin bir dille ifade etmek gerekirse, bu sisteme özgü temel kavram *üretkenliktir* (bu kavram sayesinde emek ve üretim her türlü ritüel, dini, öznel vs. çağrışımlardan kurtularak tarihsel bir akılcılık süreci içine oturtulabilmektedir) yoksa üretim değil. Her ne kadar üretim kadar akılcı bir sürece benzemiyorsa da somut, kişisel, öznel haz alma aşamasından sistemin kendine uymak zorunda bıraktığı hatta kendi üretkenliğinin[12] bir alt ürünü gibi *sunduğu* "soyutlanmış" gereksinimler üstüne oturan bitmek bilmeyen kalkınma hesapları aşamasına geçilebilmesi gibi, keza tüketim yerine *tüketicilikten* söz edilmesi de daha doğru olacaktır.

Tıpkı yavaş yavaş soyutlaştırılan somut emek gücüne üretim araçlarıyla (makineler, enerji kaynakları vs.) türdeş bir görünüm kazandırılıp, bu türdeş unsurların bir araya getirilmesiyle ikiye katlanan bir üretkenlik süreci gibi; arzuya da gereksinimler konusunda soyut ve kişiselleştirilmiş bir görünüm kazandırılıp, bunların karşılanmasına hizmet eden araçlarla (ürünler, imgeler, gösterge-nesneler

---

[12] Bu durumda hemen her yerde yapıldığı gibi neden ve sonuç terimleri aracılığıyla tüketim ve üretimin karşılıklı olarak birbirlerine ya da birinin diğerine boyun eğmesini sağlamaya çalışmanın bir anlamı yoktur. Böyle bir şey yapmak aslında türdeş olmayan iki alanı karşılaştırmak anlamına gelmektedir; zira üretkenlik demek emekle somut üretimin yerlerini tartışmasız bir şekilde üretim ilkeleri, biçimleri ve ilişkilerine bırakmış olduğu soyut ve genel bir değişim değeri sistemi demektir. Bu baştan sona somut, kişisel, bireysel gereksinimler yaratmak ve bunları karşılamak amacıyla tasarlanmış tüketim adlı bir mantık, tüketim adlı bir sektör demektir. Öyleyse bunları karşılaştırmaya kalkmak büyük bir yanlışlık yapmak demektir.

Buna karşın tüketim bir üretim daha doğrusu bir gösterge üretim sistemi, yani (göstergelerin) değişim değerini genelleştirmeye çalışan bir sistem gibi düşünüldüğünde nedensel öncelik terimleri aracılığıyla karşılaştırma yapılmasına olanak tanımadığı, oysa yapısal özellik terimleri kullanıldığında iki alanın türdeş bir görünüme büründüğü görülmektedir.

vs.) türdeş bir hale getirilerek, tüketicilik sürecinin hacmi iki katına çıkarılmaya çalışılmaktadır. Gereksinim kavramının ideolojik açıdan başrole sahip olduğu aynı akılcılaştırma (kişisel boyutlara indirgeme ve sınır tanımayan bir basitleştirme) sürecinde *haz alınmasını sağlayan-gereksinimin*, hoşnut etme konusundaki tüm itibarını kullanarak somut bir *üretken güç olarak-gereksinimin* ortaya çıkmasını engellemeye çalıştığı görülmektedir. Bu durumda emek ve gereksinim, üretim güçlerini sömürmeye[13] yönelik bir düzene ait iki ayrı biçime benzemektedir. Her türlü gereksinimi karşılanan tüketici, ücretli işçinin büyü yapılmış versiyonuna benzemektedir.

Öyleyse "tüketimi belirleyen şey tamamen üretimdir" demek yanlış ve çelişkili bir sözdür; zira asıl söylenmesi gereken şey şudur: *Tüketiciliğin, üretkenlik tarafından belirlenen yapısal bir biçim olduğudur.* Bu açıdan "yaşamsal" ya da "birincil" gereksinimler aşamasından "kültürel" ya da "ikincil" gereksinimler aşamasına geçmiş olmak hiçbir değişikliğe yol açmamıştır. Kölenin karnının doyacağından emin olmasını sağlayan şey sistemin çalıştıracak kölelere ihtiyaç duymasıdır. Modern yurttaş "kültürel" gereksinimlerini karşılayabiliyorsa bunun tek açıklaması vardır; o da, sistemin bu gereksinimlere ihtiyaç duyması ve bireyin artık yalnızca yemekle yetinmeyen bir varlığa dönüşmesidir. Bir başka deyişle mevcut üretim düzeni varlığını kendinden önceki üretim, yani şiddete dayalı bir sömürü biçimi aracılığıyla sürdürebileceğine inansaydı bugün gereksinimler[14] diye bir

[13] Sözcüğün gerek teknik gerekse toplumsal anlamında.

[14] Bir an için kişisel ve hiyerarşik ilişkilere dayalı bir iktidar anlayışıyla ayakta kalmayı başaramayacağını anlayan toplumsal düzenin (ayrıcalıkları ve egemenlik biçimini belirleyen yapı) varlığını sürdürebilmek amacıyla emeğin, üretken bir güç olarak ortaya çıkmasına izin verdiğini varsayalım. Toplumsal düzen açısından emek sömürüsü zararın neresinden dönülürse kârdır şeklinde yorumlanabilir; zira toplumsal düzeni tehdit edebilecek tehlikeli bir şey gibi görüldüğünden kadınların çalışmalarına izin verilmemektedir.

şeyden asla söz edilemezdi. Bu durumda gereksinimlerin elden geldiğince baskı altına alınması ve gerektiği zaman da bir baskı[15] aracı olarak kullanılmasında yarar vardır.

Toplumsal değerlerin bilinçli bir şekilde zayıflatılması

Kapitalizm, kadınları ve çocukları olabildiğince çok çalıştırmaktan bir türlü vazgeçememiştir. Bu sistemin insanlık ve demokrasinin temel ilkelerini "keşfetmesi" için zorlanması gerekmiştir. Eğitim süreci ancak genel seçimler gibi bir tür etkili toplumsal denetim ve bütünleşme aracına dönüştüğü gün adım adım yaygınlaştırılmaya başlanmış ve bu iş çok uzun bir zaman almıştır. Sanayileşme evresinde emek gücü kimsenin gözünün yaşına bakılmadan olabildiğince ucuzlatılmıştır, zira o dönemde artı-değer elde edebilmek için sistemin gereksinim üretmeye ihtiyacı olmamıştır. Daha sonra ürettiği çelişkilerle (aşırı üretim, kâr oranında düşme eğilimi) başa çıkmaya çalışan kapitalizmin bunları önce kitlesel imha olarak adlandırılabilecek zarar ve iflaslara dayalı bir sermaye birikimi aracılığıyla aşma gayretindeyken; bu arada üretim ilişkileriyle iktidara özgü yapıların sorgulanmasına yol açacak yeni bir zenginlik dağılımı anlayışına sıcak bakmadığı görülmektedir. Kapitalizm bir emek gücü olarak köleden vazgeçip, bir tüketici olarak bireye ihtiyaç duymaya başladığı gün ani bir değişime uğramıştır. Sistem, *tüketici* birey üretmeye başlamıştır. Aslında

---

[15] Gereksinimlerin ortaya çıkışları biçimsel düzeyde kalmasına ve bir kölelik anlayışına benzemesine rağmen nedense toplumsal düzeni her zaman tehdit edebilecekleri düşünülmüştür. Tıpkı her türlü üretim gücünün özgürleştirilmesi, tıpkı emek gücünün ilk ortaya çıkmış olduğu dönemler gibi. Buna göre emek sömürüsü aynı zamanda en şiddetli toplumsal çelişkilerin, bir sınıf mücadelesinin kökeninde yer alan bir şeydir. "Gereksinimler" denilen bu yeni üretici gücün ortaya çıkış ve yaygınlaşmasının bizi hangi tarihsel çelişkilere gebe bırakacağını kim söyleyebilir ki?

bu yeni bir köle tipi oluşturmak, yani bireyi bir tüketici[16] güce dönüştürmekten başka bir şey değildir.

Bu, politik anlamda gerçekleştirilecek bir "tüketim" çözümlemesinin çıkış noktasını oluşturabilir. Ancak bu çözümlemede, tüketimin, ideolojik açıdan bir istek ve haz süreci, her yeri sarıp sarmalayan yapısal ilişkilerin özümsenme süreciyle ilgili bir abartılı benzerlikler kurma biçimi olarak görülmemesi GEREKİR. Çünkü bütün bunlara zaten oral tatmin içtepisi adlı şemaya uygun bir görünüm kazandırılmıştır. Tüketimin, *bir değiş tokuş ve göstergeler sistemi olarak yalnızca yapısal değil aynı zamanda stratejik bir iktidar aracı olarak* tanımlanabilmesi için, herkesin diline doladığı, kesin bir tanıma sahip olmayan bu uydurma kavramdan kurtulması gerekmektedir. Tüketimin; gereksinimlerle gereksinimlerde görülen niteliksel değişim ya da kitlesel boyutlara ulaşan hacminden yola çıkılarak tanımlanamayacağı ortadadır; zira bütün bunlar bireylerle sınırlı tekelci bir üretim düzeniyle belli bir totaliter (kapitalist ya da sosyalist) ekonominin yol açtığı sonuçlar olup; kesinlikle keyif, rahatlık, yaşam düzeyini vs. ön plana çıkartmaya çalışmaktadırlar. Bunun nedeni özetle bireye üretken bir güç görünümü kazandırarak üretim sistemi ve güç ilişkilerine boyun eğilmesini sağlayan özgürlük ve haz alma gibi işlevsel yeniden üretim unsurlarından vazgeçmelerini sağlayabilmektir. Bu değişik işlevler gerek eskiden gerekse günümüzde emek gücündekine benzer bir kökten basitleştirme ve "yabancılaştırma" yöntemiyle ortaya konulmaktadır. Bu sistemde gereksinimlerin, tüketicilerin, kadınların, gençlerin, bedenin vs. "özgürleştirilmesi" demek gereksinimlerin, tüketicilerin, bedenin *eyleme geçirilmesi* demektir. Bunun genellikle devrimci bir isyana benzeyen bir özgürleşme biçiminden çok; kuralına uydurulmuş, aralarında rekabet yaratarak insanları sömürmeyi amaçlayan bir özgürleştirme biçimi olduğu söylenebilir.

[16] Az gelişmiş ülkelere yapılan yardımın başka bir mantıksal açıklaması yoktur.

"Arzu üzerine oturtulmuş" bir strateji doğrultusunda bilinçaltının en derinlerinde yatan güçler ya da bilinçaltına özgü içtepilere kadar her şeyi harekete geçirebilmek mümkündür. Dolayısıyla *toplumsal değerlerin bilinçli bir şekilde* (ya da Marcuse'e göre baskı yoluyla) *zayıflatılması/sıradanlaştırılması* denilen şeyin sınırlarını belirleyebilmek de mümkün hale gelmektedir. Bu basit psikanalitik çözümleme sayesinde tüketici, insani etkinliklerin sürdürülmesini sağlayan sistemin baskı altına almış olduğu içtepilerden (oynak ve düzensiz üretici güçler) oluşan bir yumağa benzemek gibi yeni bir tanıma kavuşmaktadır. Öyleyse bu işlevlere sıradan bir görünüm kazandırılarak İd ve Üstbenin birer bütünleşme, katılım ve tüketim unsuru olarak "özgürleştirilmesi" –tamamıyla planlanmış bir üretim düzeninin denetimi altında bulunan haz ilkesinin yaşamın tüm alanlarını kapsaması sonucunda, insanın, tüketici bir ahlaksızlık süreci içinde yitip gitmesi– adına insani etkinliklerle bilinçli ahlaki ve bireysel işlevlerin anlamlarının değiştirilmesi gerekmektedir.

Özetlersek, insanın İnsan olmasını sağlayan şey öncelikle Doğanın kendisini karşılamaya mahkûm etmiş olduğu gereksinimler değildir. Beden ruh uyumunu amaçlayan bir düşüncenin ürünü olan bu önermenin aslında bizim toplumumuzdaki *birey-işlev* tanımına uygun düşen bir üretici toplum masalı olduğu söylenebilir. Bireysel değerler sistemiyle doğallık, özgürlük, yaratıcılık vs. adlı inanç sistemi büyük ölçüde üretim düzeni tarafından şekillendirilmişlerdir. Yaşamsal işlevler bile sistem tarafından "belirlenmektedir". Oysa yaşamın hiçbir alanında insan kendi gereksinimlerinin kölesi olamaz.

Öyleyse çözümleme yapmak için başka terimlere başvurmak, bireyi temel referans olarak almaktan vazgeçmek gerekmektedir; çünkü birey de toplumsal mantık tarafından üretilen bir varlıktır. İnsanın kendi kendisi hakkında sahip olduğu görüş konusunda bile bireyi oluşturan toplumsal yapı açıklamasına başvurmak gerekmektedir; zira yaşamın hiçbir alanında insanın kendi gereksinimlerinin

kölesi olmadığı görülmektedir. Bireyin, yalnızca üretimin amaçları doğrultusunda kendini tüketici bir güç olarak yeniden ürettiği "ikincil" gereksinimler konusunda değil; aynı zamanda "yaşamsal" gereksinimler konusunda da bir insandan çok hayatta kalmayı başarmış bir insan (hayatta kalmayı başarmış üretici güç) olarak kendini yeniden ürettiği görülmektedir. Yiyip içip barınıyor ve soyunu devam ettirmeye çalışıyorsa bunun nedeni, sistemin kendini yeniden üretebilmek için onun kendini yeniden üretmesine, yani insanlara muhtaç olmasıdır. Sistemin çalıştıracak köleleri olsaydı "özgür" işçilere gerek duymazdı. Yine bir cinsiyetten yoksun[17] mekanik köleleri olsaydı cinsellik üremeye gerek kalmayacaktı. Sistem, insanları beslemeden çalıştırabilseydi yiyecek ekmek bile bulamazlardı. İşte bu anlamda hepimizin mevcut sistem içinde hayatta kalmayı başaran insanlar olduğumuz söylenebilir. Zaten hayatta kalma içgüdüsü bile temel bir içgüdüden çok toplumsal bir hoşgörü ya da dayatmaya benzemektedir. Sistemin işine geldiğinde insanları bu "içgüdülerinden" vazgeçirmekte ve (tabii ki yüce bir dava adına) ölmeye teşvik etmektedir.

Biz, "bireyi toplum üretir" türünden bir şey söylemeye çalışmıyoruz; zira herkesin birbirine benzediği bu kültürel ortamın aslında insanların bilinçaltlarının en derinlerinde yatan arzulara, sahip oldukları özgürlük anlayışı, "gereksinimler" hatta bilinçaltlarında kendilerini üretici bir güç olarak görmelerini sağlamaya kadar giden; üretime bağlı bir gelişme hızı ve totaliter bir mantığa sahip (yalnızca kapitalist sayılamayacak) bir sistem tarafından üretilmeleri ya da yeniden üretilmeleri gibi çok daha acımasız bir gerçeği gizlemeye çalıştığını söylüyoruz. Yalnızca sistem bi-

[17] Yaşamın tüm alanlarını egemenliği altına almış olan bir üretim sistemi açısından robotlar ya da otomasyon nihai ve ideal bir çözüme benzemektedir. Oysa tam da bu noktada sibernetik düşünce denilen şey anlamını yitirmeye başlamaktadır; zira toplumsal bir düzen ve egemenlikten söz edebilmek için insanlara gerek vardır. Sonuç olarak her türlü üretkenlik ya da *politikanın* bu türden amaçları vardır.

reyleri kendine ait unsurlar olarak üretebilir ya da yeniden üretebilir. Bunun bir istisnası yoktur.

Gösterge/değiş tokuşun genelleştirilmesi ve giderek yitirilen "değerler"

Bu yüzden günümüzde "yitirilen tüm değerleri kendi çıkarına kullanabilmek"[18] mümkündür. Baştaki gereksinimin, gerçek değerin vs. sonradan başka bir görünüme büründüğü, anlam değişikliğine uğradığı, birilerinin çıkarına kullanıldığı gibi bir varsayım inandırıcılıktan uzak olup bu insancıl görünümlü iyilik, kötülük anlayışının bir işe yaramadığına tanık olunmaktadır. Yitirilen tüm değerleri "kendi çıkarına kullanabilmek" mümkünse, bu durumda, tekelci[19] kapitalist düzende mal, bilgi, teknik, kültür, insanlar, aralarındaki ilişkiler ve özlemleri, kısaca her şeyi kendi parçası ya da kendine ait unsurlar gibi gören bir sistem tarafından doğrudan, anında yeniden üretilebileceği söylenebilir.

Ekonomik üretim alanında uzun zamandan bu yana gerçek ve doğru olarak kabul görmüş bir şey varsa, o da, kullanım değerinin ortadan kaybolarak değişim değerine özgü bir mantığın "tüketim" evreni ve kültürel sistemin genelini hemen tamamıyla egemenliği altına almış olduğu gerçeğidir. Her türlü sanatsal, düşünsel, bilimsel üretimin yanı sıra buluş ve suçlar bile hem bir değiş tokuş değeri (göstergenin sahip olduğu ilişkisel değer) hem de bir gösterge olarak anında üretilmektedir.

Bu sayede sistemin "gereksinimleri", tüketici davranışları ve kültürel davranışları yalnızca kendi çıkarına kullanmakla yetinmeyip aynı zamanda her şeye sistemli

---

[18] Gerçek "değerlerin" varlığına işaret eden bu terim baştan bu yana bozulmadan süregelmiş kapitalist sistemi olumsuz bir ahlaksızlık süreci olarak sunmakta ve ahlakçı bir bakış açısını yansıtmaktadır.

[19] Daha basit bir ifadeyle toplumun kabul ettiği bir değiş tokuş sisteminde.

bir görünüm kazandırma ve basitleştirme eğilimi aracılığıyla bunları üretken güçler olarak sunmaya ve üretmeye çalıştığını gösteren yapısal bir tüketim çözümlemesi yapılabilir. Böyle bir yapısal çözümleme, ancak toplumsal bir üretim mantığı ve göstergelerin *herkes tarafından değiş tokuş edildiği bir yerde* gerçekleştirilebilir.

FETİŞİZM VE İDEOLOJİ: BİR GÖSTERGEBİLİMSEL İNDİRGEME[1]

Marx, meta ve para fetişizmi gibi şeyleri ya kapitalist toplumda sürüp giden ideolojinin ayrılmaz bir parçası, yani bireylerin, kabul edilmiş değişim değeri sistemini içselleştirdikleri bir kutsallaştırma, büyüleme ve psikolojik boyun eğme yöntemi ya da emek ve değiş tokuşla ilgili nesnel toplumsal değerlerin kapitalist sistem tarafından yadsınıp, soyutlanıp, "anlamı değiştirilip" aşkın ideolojik değerlere dönüştürülerek, her türlü yabancılaşmış davranışı belirlediği ahlaki bir süreç olarak dayatılması şeklinde görmekteydi. Bu ahlak anlayışı zamanla arkaik fetişizm ve dinsel gizemciliğin (halkın afyonu) yerini almış olup, bu fetişizm çağdaş çözümlemenin ayrılmaz bir parçasına dönüşmüş gibidir. Anlaşılması çok güç bir şekilde bile olsa Marx'ın bir *biçim* (mal/meta, para) olarak sunduğu, yani bilimsel bir çözümleme düzeyine yükselttiği bu fetişizmin, günümüzde basite indirgenerek ampirik bir düzeyde ele alındığı görülmektedir. Örneğin, nesnelerin fetişleştirilmesi, otomobil fetişizmi, cinsel fetişizm, tatil fetişizmi vs. Oysa böyle bir fetişizmin, tüketimin çevresinde oluşturulan idoller üstüne oturan, her yerde karşılaşılan ve normalleştirilmiş bir bakış açısına, yani duygusal bir eleştiri görünümü altında ideolojinin daha da geniş bir tabanda yeniden üretilmesine bizzat hizmet eden kaygan, basmakalıp bir düşünceye özgü fetiş-kavrama benzediği söylenebilir.

Bu terimi tehlikeli kılan şey devre dışı bıraktığı bir çözümlemeden çok XVIII. yüzyıldan bu yana göçmenler, etnologlar ve misyonerler tarafından biçimlendirilen bütün bir

[1] *Nouvelle Revue de la Psychanalyse*, II, Güz 1970'te yayımlanmıştır.

hümanist Hıristiyan Batı ideolojisini yüklenmiş olmasıdır. "İlkel" kültleri mahkûm eden soyut ve tinci bir din baştan aşağı Hıristiyanlığa özgü yananlamlarla bezenmiştir. "Fetiş olarak adlandırılan kimi dünyevi ve maddi nesneler kültünü ben bu yüzden fetişizm olarak adlandıracağım."[2] O günden beri bu ahlaki ve akılcı yananlamdan kurtulamayan büyük *fetişist metafor*, gerek Bantu aşiretleri gerekse nesneler ve göstergelerden oluşan bir dünya içine gömülmüş modern metropol insanlarına özgü bir "akıl dışı düşünce" çözümlemesinin *leitmotifi* olmayı sürdürmektedir.

İlkel düşünceden devralınan mirasla harmanlanarak ortaya konulan fetişist metafor; mitler, ritüeller ve gündelik uygulamaları *güç* kavramına bağlı terimler, yani aşkınlaşmış büyülü güçler; örneğin çok yaygın ve evrensel olmakla birlikte belli stratejik noktalarda yoğunlaşan, etkileme gücü birey ya da grup tarafından istenildiği şekilde düzenlenip, ayarlanabilen; canlılara, nesnelere ve süreçlere aktarılabilen bir güç olan (son ortaya çıkış biçimi muhtemelen libido şeklinde olan) *mana* aracılığıyla çözümlemekten ibaret olup; beslenme de dahil olmak üzere bütün gündelik uygulamaların temel amacı haline gelmiştir. Çok yaygın olan bu animist bakış açısına göre her şey farklı tözlerin oluşturduğu bu insan üstü, kötülük yapabilen ancak yalnızca kendisini ele geçirene yararlı olan bu güç arasında olup bitmektedir. Yerliler, ait oldukları dünya ya da grubun yaşantısına aynı terimlere başvurarak akılcı bir açıklama getirmişlerdir. Antropologlar da, yerlilerin yaşantılarına onların terimlerini kullanarak akılcı bir görünüm kazandırmaya çalışırken, bu arada o toplumların kendi uygarlıkları[3] hakkında sordukları can alıcı sorulara da yanıt vermekten kurtulmaktadırlar.

Burada bizim ilgimizi çeken bir konu varsa o da ait

[2] De Brosses (1760). *Du culte des dieux fétiches.*

[3] Antropologların, mantıksal ve mitolojik açıdan insanı *açıkça* canından bezdirecek derecede akılcı açıklamalarla donattıkları bir düşünce sistemini yerlilerin gündelik yaşamda çok rahat bir şekilde esnettikleri görülmektedir.

olduğumuz modern sanayi toplumlarında karşılaşılan bu fetişist metafor uzantılarının (liberal ya da Marksist) eleştirel çözümlemeyi de akılcı bir antropolojiyi düşürmüş oldukları tuzağa düşürüp düşürmedikleridir. "Meta fetişizmi" kavramı "yanlış bilinç", yani değişim değerine (veya günümüzdeki *gadget* ve nesne "fetişizmine" bakıldığında "yapay", libidinal ya da nesnenin sağladığı itibarla bütünleşen bir değer anlayışı üstüne oturan) ibadet etmeye mahkûm edilmiş bir bilinçten başka bir anlama sahip olabilir mi? Bu açıklamaya göre bir yerlerde hâlâ anlam değişikliğine uğramamış kusursuz bir bilinç anlayışının bulunması ya da nesnenin "gerçek" bir nesnel statü, yani bir kullanım değerine sahip olması mı gerekmektedir?

Bu fetişist metaforla karşılaşılan her yerde, bilinçli bir özne ya da biyolojik ve sosyolojik bir insan fetişizminin yanı sıra bir de Batılı-Hıristiyan değerler sistemini oluşturan akılcı bir metafizik düşünceyle karşılaşılmaktadır. Antropolojik bir açıklama üstüne oturuyor gibi görünen Marksist kuramın, ideolojik açıdan, nesnel tarihsel çözümlemesini yaparak çökerttiği bu değerler sistemine karşı olduğu görülmektedir. "Fetişizmle" ilgili tüm sorunları "yanlış bilincin" üstyapısal mekanizmalarına havale etmek; *ideolojik emek süreciyle* ilgili gerçek bir çözümleme yapma şansını yok etmek demektir. Onların ideolojik üretim biçimleri ve yapılarını belirleyen mantığı çözümlemeyi reddetmek, kendini, sınıf mücadelesi terimleriyle çekilen "diyalektik" söylevin arkasına gizleyerek ideolojiyi ve dolayısıyla da kapitalist sistemi daha geniş bir çerçeve içine oturtarak yeniden üretmeye mahkûm etmek demektir.

Keza toplum tarafından da kabul edilen gerçek yaşamın "fetişleştirilme" sorunu bizi önce ideoloji üretimi, oradan da altyapı ve üstyapı adlı *fetiş*-kuramın ötesine geçerek üretim güçleriyle ilgili daha kapsamlı bir kuram üretmeye itmektedir. Günümüzde bütün kuramlar *yapısal* açıdan isteseler de istemeseler de kapitalist sistemle işbirliği yapmak durumundadırlar (bazıları altyapı ya da maddi üretim; bazıları üstyapı ya da ideolojik üretimle il-

gili kuramsal çalışmalar değildir).

Talihsiz bir rastlantı sonucu olsa gerek "fetişizm" terimi asıl ifade etmesi gereken anlam (büyü düzenine ait düşünce biçimine özgü bir üstdil) yerine, kendinden yararlananları bilinçli bir şekilde yanıltarak, büyü düzenine özgü bir düşünce biçimine sahip olmak gibi bir anlama sahip olmuştur. Görünüşe göre yalnızca psikanaliz, açıklanması olanaksız gibi görünen bu fetişizmi her türlü arzunun kökeninde bulunan sapık bir düşünce *yapısına* bağlayarak, kısır döngüye bir son vermiştir. Yapısal (klinik varlığı ve açıklaması yapılan fetiş-nesne sayesinde) bir tanıma kavuşan ve cinsel farklılığı yadsımak gibi bir anlama sahip olan fetişizm bundan böyle büyü düzenine özgü bir düşünce yapısına hizmet etmek yerine bir sapıklık kuramına özgü analitik bir kavrama dönüşmüş bulunmaktadır. Sosyal bilimler alanında bu tanımın (analojik olmayan) bir eşdeğerlisini bulabilmek olanaksızken; *psikanalizde sapık düşünce yapısı olarak adlandırılan sürecin ideolojik üretim sürecinde eşdeğer bir karşılığa sahip olduğu görülmektedir.* Bir başka deyişle "meta fetişizmi" adlı ünlü kalıplaşmış deyim bir yanlış anlamadan çok ("fetişizm" terimi *büyü düzenine* özgü bir çağrışım, "meta" ise sermayenin *yapısal* çözümlemesine özgü bir çağrışım yaparken) Marksist yorumlamanın "halkın afyonu" olarak nitelendirdiği ve her türlü büyü anlayışı ya da aşkınlığa dayalı animist düşünce ya da (aynı kapıya çıkan) yanlış bilinç üreten akılcılık ve aşkın özneyi tamamıyla dışlayıp, *yapısal* terimler kullanarak "kaz gelecek yerden tavuğu esirgememek" şeklinde ifade edilebilecek fetişist metaforu *fetişleştirme süreci* olarak adlandırması anlamına gelmektedir. Bu terimi kullanmak bir yarar sağlamıyorsa yapılacak en doğru iş ondan (ve onunla ilişkili tüm diğer terimlerden) vazgeçmektir. Lévi-Strauss'un yapmış olduğu çözümlemeden sonra "totem" devrilince geriye totem *sistemi* çözümlemesiyle bu sistemin zaman içinde nasıl özümsenmiş olduğunu göstermekten başka yapacak anlamlı bir iş kalmamıştır. Toplumsal bir çözümleme bu radikal kuramsal ve klinik kopukluğu açıklamak zorundadır. Zira fetişizm bütün bir ideoloji kuramı-

nın sorgulanmasına yol açacak boyutta bir kavramdır.

Eğer nesneler, özneyi yansıtan ve karakterini değiştiren, bir güç ve *mana*ya sahip şeyleştirilmiş süreçler değilseler; eğer fetişizm bu kendi özüne yabancılaşmanın metafizik bir açıklaması değilse o zaman bu sürecin doğru bir açıklaması nasıl yapılabilir?

Çok nadiren de olsa etimolojiye başvurmak bir işe yarayabilir. "Fetiş" sözcüğü günümüzde nesnenin sahip olduğu doğaüstü bir özellik, bir *güç* anlamına gelip, görece öznenin de aynı büyülü güce sahip olabileceğini ifade etmektedir. Zaman içinde anlamsal, biçimsel ve yapısal açıdan pek çok kez değişikliğe uğrayan bu terimin sonuç olarak ilginç bir şekilde bambaşka bir anlam kazandığı görülmektedir; çünkü bu, başta sahip olduğu anlamın tam tersini ifade etmektedir. Fetiş sözcüğü başlangıçta doğal olmayan, *dönüştürülmüş*, yapay, görünümler ve *göstergelerle* ilgili bir süreci ifade etmektedir. Fransızcaya XVII. yüzyılda Portekizcede "yapay" anlamına gelen *feitiço* sözcüğünden geçmiş olup, onun da kökeninde Latince *facticius* sözcüğünün bulunduğu görülmektedir. İlk sahip olduğu anlam (*faire*) "yapmak" olup daha kesin konuşmak gerekirse "göstergeler kullanarak taklit etmek" ("dininde imanında görünmek" vs. *-machen* ve *to make* sözcükleriyle ilişkili görünen *maken* sözcüğünden türetilmiş *makyaj* sözcüğünün de benzer bir anlama sahip olduğu görülmektedir). *Feitiço* (*facio, facticius*) ile aynı köke sahip olan İspanyolca *afeitar* ("allanıp pullanıp, süslenip püslenip güzelleşmek"), *afeite* ("kaşını gözünü boyamak"); Fransızca ("feint") *-mış gibi yapma*, İspanyolca *hechar* "yapmak"dan da *hechizo*, yani "yapay, gibi, postiş" anlamlarına sahip sözcükler türetilmiştir.

Bütün dillerde "fainctise", yani -mış gibi yapmak/yalan dolana sapmak, kandırmak, yapaylık gibi anlamlar ön plana çıkarken, özetle göstergelerin bu nesne-fetiş statüsü ve dolayısıyla da insanlar üzerinde bıraktığı etki konusunda kültürel bir çaba harcamış oldukları görülmektedir. Ancak bunun tersi sayılabilecek bir anlama sahip olduk-

tan sonra terimin bu anlamının (Portekizce'de her iki anlamın varlıklarını sürdürdükleri görülmektedir. Sıfat olarak "yapay" anlamına gelen *feitiço* isim olarak kullanıldığında "büyülü nesne, tılsım" anlamına gelmektedir) baskı altına alındığı ve *göstergeleri güdümlemek yerine güçleri güdümlemeye*; gösterenler arasında belli kurallara göre oynanan bir oyun olmaktan çıkarak gösterilenler arası transferler üstüne oturan sihirli bir ekonomiye benzemeye başladığı görülmektedir.

"Tılsım" da animist düşünceye uygun bir şekilde içinde birtakım güçler barındıran bir şey gibi görülüp, ifade edilmektedir. Oysa tılsımın öncelikle göstergelerden oluşan bir nesne olduğu sanki unutulmaktadır. Zira nesneye bir tılsım özelliği kazandıran şey, örneğin el, yüz, Kabala harfleri ya da nesnenin içine çizilmiş semavi varlıklara ait görüntülerdir. Keza "fetişist" tüketim kuramında ister bu düzene egemen olanlar isterse boyun eğenler tarafında olsun her iki taraf da nesneleri (mutluluk, sağlık, güvence, itibar vs.) belli güçlere sahip şeylermiş gibi alıp, vermektedirler oysa her yeri sarıp sarmalaşmış olan bu sihirli tözün önce göstergeler, herkesin boyun eğdiği bir göstergeler kodu, tamamen gelişi güzel bir şekilde oluşturulmuş bir farklılıklar (*faictice*, "fetiş") kodu olduğu unutulur gibidir. *Zaten sahip oldukları büyüleme gücünün kökeninde de bu vardır, yoksa kullanım değerleri ya da sahip oldukları "erdemler" değil.*

Öyleyse yeniden biçimlendirilmiş özne açısından bir gösterilenler fetişizminden çok fetiş-nesnenin sahip olduğu tözler ve (ideolojik oldukları söylenen) değerler üstüne oturan bir fetişizmden söz edilmesi daha doğru bir şey olacaktır. Gerçekten de ideolojik olduğu söylenebilecek bu yeniden-yorumlamanın gerisinde *bir gösteren fetişizminin* yattığı, yani öznenin, nesnenin sahip olduğu "yapay", farklı kılıcı, kodlanmış, sistematik bir biçim kazandırılmış özelliklerinden etkilendiği görülmektedir. Bir fetişizmden söz edilmesini sağlayan şey (ister nesneler isterse özne düzeyinde olsun) töz tutkusu değil; nesnelere ve öznelere bir çeki düzen verip onların egemenliği altına girmeyi kabul ederek,

ikisini birlikte metafizik bir düşünce biçimine mahkûm eden *kod tutkusudur*. İdeolojik sürecin üstüne oturduğu temel düşünce bu olup, uygulamada üstyapıların biçimsel değişikliğe uğrattıkları bir bilinçten çok her düzeyde kabul görmüş yapısal bir koda benzediği söylenebilir.

Bu durumda "meta fetişizminin" Marksizm'in başlangıç yıllarındaki dramaturji, yani çalışıp çabalamanın (emek ve duygusal bağlılık gibi) itibar sağlayıcı bir şey olma özelliğini yitirdiği, işçinin emeğinin ürününe yabancılaşmış olduğu bir sırada herhangi bir nesnenin içine gizlenerek bireyi büyüleyen bir *güç* anlayışına ters düştüğü söylenebilecek; (meta mantığı ya da değişim değeri sistemine özgü) bir *biçimin* (karşıt değerler içeren) büyüleyiciliği, kendini zorla dayatan bir düşünce sistemine özgü mantığın iyi ya da kötü her şeyi egemenliği altına alması şeklinde yorumlandığı görülmektedir. Burada *arzu*, daha doğrusu sistemli bir şekilde gösterge üretmeye yönelik *sapık* bir arzuya benzeyen kod tutkusunun ortaya çıktığı ve bu tutkunun gerçek emek sürecinin yol açmış olduğu tüm çelişkilere onları yadsıyıp önlerini keserek bir son vermeye çalıştığı söylenebilir. Tıpkı fetişist bir fetiş-nesneyi üreten sapık ruhsal yapının bir *marka ya da* soyutlanmış bir marka amblemi üzerinde yoğunlaşarak cinsiyet ayrımını yadsımaya, önünü kesmeye ona bir son vermeye çalışması gibi.

Bu anlamda fetişizm, şu ya da bu nesneyle şu ya da bu değerin değil mevcut sistemin, bir sistem olarak da mevcut metanın kutsallaştırılmasını (böyle olsaydı değerlerin liberalleşmiş ve nesnelerin de bollaşmış olduğu günümüz dünyasında "mantık gereği" bu kutsallıklarını yitirerek ortadan kaybolabileceklerini düşleyebilirdik) ifade eden bir terime dönüştüğünden değişim değeriyle aynı anda kabul görmeye ve yaygınlaşmaya başlamış olduğu söylenebilir. Sistem güçlendikçe fetişist büyüleme gücü de artmakta ve her geçen gün ekonomik değişim değeriyle (cinsellik, boş zamanı değerlendirme biçimleri vs.) hiçbir ilişkisi olmayan yepyeni alanlar fethedilmektedir. Bunu yapmaktan amaç bir haz alma saplantısı, biçimsel bir keyif alma ya da boş zamana sahip olma arzusu değil, bu alanların giderek (hatta çok

hızlı bir şekilde) örgütlü bir görünüm almaya başlamaları, yani bu kez görünüş itibarıyla tamamıyla değişim değeri[4] üstüne oturan bir sistemde birbirleriyle değiş tokuş edilebilen gösterge-değerlere indirgenmiş olmalarıdır.

Böylelikle meta fetişizminin bir bakıma somut emekle[5] tüm ilişkisine son verilerek bir başka çalışma tipi, yani *anlam* üretimine boyun eğmesi, sağlanan ürünün fetişleştirilmesi anlamına geldiği söylenebilir. Bir başka deyişle bunun soyut bir kodlama çalışması olduğu, yani farklılık ve gösterge-değer üretimi anlamına geldiği söylenebilir. Bu, *etkili*, kolektif bir kod, bir sistem üretim ve yeniden üretim süreci olup; gerçek emek sürecinden kopartılıp alınarak, o emek sürecini yadsıyan bir sürece aktarılan sapık, aylak bir arzudur. Dolayısıyla güncel nesne fetişizmini daha çok tözünden ve geçmişinden kopartılarak farklılık yaratmaya yönelik ve bütün bir farklılıklar sistemini özetleyen bir markaya indirgenmiş bir gösterge-nesneye benzetebilmek mümkündür.

Büyülenme, tapınma, arzu ve son olarak (sapık) haz duygusunun sistem tarafından üretildikleri yoksa tözle (*mana*'yla) hiçbir ilişkilerinin kalmamış olduğunu herkesin bildiği "para fetişizmine" bakarak söyleyebilmek mümkündür. Paranın (altının) insanı büyüleyen yanı gücül anlamda ne maddi bir şeyin ne belli bir emek gücünün ne de bir iktidarın eşdeğerlisi olması değil, bir *sistemin gücüne*, artık hiçbir gerçekliğe gönderme yapmayan (soyut) ve sanal düzeyde tüm değerlerin yerini alabilecek bir güce sahip olmasıdır. "Tapılası" bir şey haline gelebilmesi için paranın tamamen soyut ve yapay bir görünüme sahip olması ge-

[4] Bu sistemde kullanım değerinin yitirilmiş özgün bir değer anlamında değil, *değişim değerinden türetilmiş bir işlev* anlamında ortadan kaybolduğu görülmektedir. Bundan böyle kullanım değeri (gereksinimler ve gereksinimlerin karşılanması), ekonomi politik çerçevesinde kendisiyle (ideolojik anlamda) birleşen değişim değeri tarafından oluşturulacaktır.

[5] Bu anlamda bir meta olduğu söylenebilecek emek gücünün de "fetişleştirilmiş" olduğu görülmektedir.

rekmiştir. "Fetişleştirilen" şey "kaz gelecek yerden tavuğu esirgeme" zihniyeti ya da hazine değil, sahip olunan o kusursuz sistem görüntüsüdür. Altını dışkı olarak algılayan pinti ile burada ideolojik bir süreç olarak tanımladığımız fetişizm arasındaki patalojik fark bundan ibarettir. Başka bir çalışmamızda[6] ele almış olduğumuz koleksiyonculuk konusunda gösterdiğimiz gibi, önemli olan nesnelerin doğası ya da simgesel değerleri değil, bütün bunlarla birlikte öznedeki iğdiş edilme korkusunun yadsınmasını sağlayan kolektif döngünün sistematik hale gelmiş olmasıdır; zira bu sayede hiç duraksamadan terimleri birbirlerine karıştırabilen özne, kendine, (tabii ki sapık) arzusunu hiçbir engelle karşılamadan gerçekleştirebileceği gizemli ve korunaklı bir dünya kurabilmektedir.

Günümüzde bu meta "fetişizmi" mantığını çok somut bir şekilde tüm ayrıntılarıyla ortaya koyarak bizim ideolojik emek süreci olarak adlandırdığımız şeyin daha iyi kavranmasını sağlayacak bir alan varsa o da beden ve güzelliktir. Bizim açımızdan beden ve güzellik mutlak birer değer (nasıl bir değere sahip oldukları söylenebilir mi ki?) olarak kabul edilemez, günümüzde böyle bir yakıştırma olsa olsa sabah akşam iletişim araçlarının gündemlerinden düşmeyen bedensel özgürleşme ve güzellik adlı saplantı için geçerlidir.

Bu fetişleştirilmiş-güzellik artık (tinsel bakışa göre) ruh, hareketler ya da yüz hatlarındaki zarafetin bir yansıması olmaktan çıkmıştır; çünkü günümüzde güzellik denildiğinde (idealist bakışa göre) bu bir hakikatin ifadesi olabildiği gibi, hoş bir profile sahip olmayan (romantik bakışa göre) olağanüstü bir vücudu da ifade edebilir. Bu güzellik Doğal Güzelliğin tam karşıtı bir anlama sahip olup, herkes tarafından kabul edilen, kusursuzluk çılgınlığı ve yönlendirilmiş narsisizmle donatılmış tek tip *güzellik modellerini* ifade etmektedir. Yüz ve beden konusunda geçerli olan tek

[6] *Le Système des objets*, Gallimard, coll. "Les Essais", 1968.

Kural bu olup, gösterge/değişim değerinin yüz ve beden hatlarına taşınması anlamına gelmektedir. Sonunda ruhun aynası olma özelliğini yitiren beden belli bir disiplin ve salt göstergelerden oluşan bir evrene boyun eğmek durumunda kalmıştır. Makyaj bedenin ne kadar kaba saba bir şey olduğunu gösterirken içtepiler de moda adlı döngüsel bir düzene mahkûm edilmektedirler. Ön plana çıkartmış olduğu dış görünüme değer verilmesini isteyen (yoksa geleneksel ahlak anlayışında olduğu gibi manevi değerlerin yüceltilmesini istemeyen) bu kusursuz *ahlak* anlayışının gerisinde yatan düşünce kendini içtepilere karşı güvence altına alabilmektir. Bu konuda arzunun yardımcı olması gerekmektedir, çünkü bu güzelliğin bir büyüleyiciliğe sahip olduğu ve bu büyüleyiciliğin de modellerin egemenliği altında olduğu görülmektedir. Zira bu gizemli, sistemli hale getirilmiş, kısa aralıklarla tekrarlanmaya mahkûm edilmiş, herhangi bir simgesel değere sahip olmayan bir güzelliktir. Bu güzelliğin büyüleyici olan yanı biçimidir (makyaj, bilinçli simetrik ya da simetrik olmayan çizgiler vs.), markasıdır bir başka deyişle *arzu nesnesi yapaylığın ta kendisidir*. Burada bedenin yerini göstergeler almaktadır. Çok zaman alan profesyonel bir *kusursuz görüntü kazandırma* çalışmasıyla göstergelerden oluşan ve gerçek emek süreciyle (bilinçaltına özgü ya da fiziksel ve toplumsal bir süreçle) her türlü ilişkisi kesilmiş beden adlı kusursuz bir nesne oluşturulmaktadır. Bu fetişleştirilen güzelliği büyüleyici kılan şey de zaten uzun süreli kesintisiz ve sistemli bir çalışmayla vücudun göstergelere indirgenerek gerçek emek sürecinin yadsınıp sansürlenmiş olmasıdır.

Mevcut kültürel düzeni vücut aracılığıyla yeniden üretebilmek amacıyla dövmeler, gergin dudaklar, ayakları Çinlilerin deforme edilmiş ayaklarına benzeten ayakkabılar –fondöten, ağda, rimel– ya da bilezikler, kolyeler, nesneler, takılar, aksesuarlar kısaca akla gelen ne varsa kullanılmakta ve bu sayede bir güzellikten söz edilebilmektedir. Mantıksal açıdan kusursuz parçalara bölünerek, belli türdeş göstergeler (jestler, yürüyüş biçimi, vücudun ön plana çıkan belirgin bölgeleri, "soylu bir vücut") sistemine

dönüştürülen erojen bölgelerin yeniden üretilmiş biçimine erotik denilmektedir. Ne (toplumsal düzeni sorgulayan) cinsel organların görüntüsü ne de (öznenin ikiye bölünmüşlüğünü sorgulayan) simgesel düzen, bu kadar derli toplu bir görüntüye sahip değildir. İşlevsel ya da simgesel düzen göstergeler aracılığıyla soyut, kusursuz; takılar, kokular, süslerle bezenerek kendisine dokunulmasından hoşlanmayan, sözcüğün psikolojik anlamında makyajlı (*faict* ve *fainct*), toplumsal kuralları dışlayan ve arzu duygusundan yoksun bir vücut üretemediklerinden onu bir *tanrıça* (*idole*), *sapık arzu sahibini tatmin edebilecek ideal bir fallus* gibi sunmaktadırlar. Hem sapık arzu sahibinin hem de ötekilerin vücutları bu şekilde sunulmaktadır.[7]

Lévi-Strauss, vücutlarının "her yerini neredeyse sapıklık derecesine varan bir zevk ürünü arabesk motiflerle donatan" Kaduveolar ve Maorilerde bedenin "çok hoş ve insanı cezbeden" bir çekiciliğe sahip olduğunu söylemektedir. Kusursuz bir görünüm kazandırılmış vücudun ne kadar çekici bir şey olduğunu anlayabilmek için Baudelaire okumak yeterlidir. Vücuda bu çekiciliği kazandıran şeyin takılar, kokular ve süsler ya da vücudun (ayaklar, saçlar, göğüsler, kalçalar vs.) çeşitli bölgelere ayrılması olduğunu söylemektedir ki, sonuç itibarıyla bu bölgeler de kesinlikle aynı çekiciliğe sahiptirler. Her yerde aynı işleme başvurulmaktadır. Cinsel bir çekiciliğe sahip ve her daim tehlikeli bir arzu kaynağı olan, iğdiş edilme korkusunun parçalara böldüğü vücuda düşsel bir zenginlik katan bin bir çeşit makyaj malzemesi ve süslemeyle yeni bir görüntü kazandırılmakta ya da vücudun değişik bölgeleri fetiş-nesneler olarak nitelendirilerek (fetişleştirilmiş bir çıplaklık anlayışının egemen

[7] Öte yandan sapık arzuyu üreten düzen tarafından yeniden elden geçirilip kendisine fallik idol görünümü verilen şeyin aynı anda ideolojik bir toplumsallaşına ve uygarlaşma modeline dönüştüğü görülmektedir. Sapık arzu ve ideolojik süreçle uyumlu bir birliktelik sergileyen de yine o kendisine "kusursuz bir görünüm kazandırılmış olan" vücuttur. İlerideki bölümlerde bu konuya yeniden döneceğiz.

olduğu bir yerde vücudun tamamı herhangi bir bölge ya da organın işlevini görebilmektedir), yine bir yap-boz oyununu andıran bir sistem, bir koda boyun eğerek insanın kendini güvende hissetmesini sağlayan bir tapınma düzenine ait bildik nesnelere dönüşmektedirler. İğdiş edilme korkusunun yol açtığı derin yarık gösterge/nesnelerin aralarına çekilen çizgiyle kapatılmaya çalışılmaktadır. İndirgenmesi olanaksız bir karşıt anlamlılık, bir simgesel "yara", göstergeler arasında oluşturulan hiyerarşik bir yapı, biçimsel bir bölünmeyle kapatılmaya çalışılır gibidir.

Bu sapıklık düzeyine ulaşan büyüleme gücüyle Freud'un çocuk ve hayvan ya da şu "kendi kendilerine yeten, yalnızca kendilerinden hoşlanan" kadınların "sırf bu nedenden dolayı erkekler tarafından yalnızca estetik açıdan değil aynı zamanda sahip oldukları ilginç kişilikleri nedeniyle de çok çekici bulunmaları" konusunu birlikte ele almak ilginç sonuçlara ulaşmamızı sağlayabilir. Freud, "çocuktaki çekiciliğin kökeninde büyük ölçüde kendi kendine yetme kapasitesi ve iletişim kurulması zor bir varlık olma özelliği vardır. Tıpkı varlığımızı pek önemsemeyen kedi ve diğer kurnaz av hayvanları[8] gibi..." demektedir. Bu durumda çocuk, hayvan ya da çocuk-kadının sahip olduğu *değişik biçimleri olan bir sapıklığa* (ve buna eşlik eden bir tür libidinal başına buyrukluk ya da özgürlüğe) benzeyen ayartıcılığı; buram buram cinsellik kokan güncel kitle iletişim sistemi tarafından üretilen *modellerin dışına çıkması yasaklanmış saplantılı "fetişist" sapıklığa* benzeyen ayartıcılıktan ayırmak gerekir. Her iki ayartıcılık biçiminde de varlığı tespit edilen bir şey varsa o da iğdiş edilme korkusunun berisinde (çocuk, hayvan) uyumlu "doğal" bir psikolojik kişiliğe sahip olunduğu ya da ötesine geçildiğinde göstergelerden oluşan bir alan içine hapsedilerek onların saldırısına maruz kalındığıdır. Bizi büyüleyen bir şey varsa o da sahip olduğu mantık ya da kusursuzluk aşamasına ulaşmış bir iç uyuma dayanarak kendilerine yaklaşma-

[8] "Pour introduire le narcissisme", *La Vie sexuelle*, P:U:F, s. 94.

mıza kesinlikle izin vermeyen şeylerdir. Örneğin, bir matematik formülü, paranoyak bir sistem, çıplak bir kayalık arazi, gereksiz bir nesne ya da aynada kendi yansımasını izleyen ipek tenli, üstünde hiçbir yarık/çizik bulunmayan ve sapıkça bir kendi kendini tatmin duygusuna mahkûm edilmiş olan bir vücut. Arzuyu[9] mükemmel bir şekilde canlandırmak isteyen striptizci kendi vücudunu okşar gibi hareketler yapmak durumundadır.

Burada bizim açımızdan özellikle önemli olan bir nokta varsa o da güzelliğin mevcut sistemde bir göstergeler kümesi oluşturup, bu göstergeler aracılığıyla toplumsal bir alışkanlık ve bir iş bölümüne (ideolojik toplumsal yapı) benzettiği iğdiş edilme korkusu (sapık psikolojik yapı) ve bölgelere ayrılmış bir vücut düşüncesini yadsıyabilmek amacıyla ideolojik sürecin tamamına nasıl yaydığını gösterebilmektir. Tekelci kapitalizm ve psikanalizin yaptığı keşiflerle vücut ve sahibine kazandırdığı itibarın modern dünyaya uygun bir şekilde yeniden yorumlanmasının aynı döneme denk gelmesi kesinlikle bir yanlışlık sonucu değildir. Zira

1) Vücut (ancak bu vücut o vücut değildir) aracılığıyla öznenin nasıl ikiye bölündüğünü gösteren psikanaliz kendisini tehdit eden bu belayı başından savmak ve (psikolojik açıdan ikiye bölünmemiş bilinçli özneyi) bireyi yeniden eski sağlığına kavuşturmak zorundadır. Vücudu sağlam, yasal ve simgesel bir temele oturtabilmek içinse ona bir ruh ya da bir tin değil, arzudan kaynaklanan tüm olumsuzluklara son vererek, bundan böyle bir güzellik ve mutluluk göstergesinden başka bir şeye benzemeyecek olan bir beden kazandırmak zorundadır. Bu anlamda güncel vücut efsanesini, fetişizmin analitik tanımına kesinlikle

[9] İdeolojik söylev de hep aynı göstergelerden yararlanan, neredeyse yalnızca tekrarlar üzerine oturan bir söylevdir. İdeolojik söylev, sahip olduğu bu "kendi kendini kandırmaya" dayanan kuramsal özelliği aracılığıyla çelişkileri saf dışı ederek hüküm sürmeye çalışmaktadır.

yakın bir *hayali akılcılık* süreci olarak tanımlayabilmek mümkündür. Sonuç olarak tuhaf ve anlaşılmaz bir şekilde sözüm ona psikanalitik keşiflerin bir uzantısı ve onlarla dayanışma içinde olan bu "yeni vücut tanımından" nedense o keşiflerin devrimci sonuçlarını yok etmek amacıyla yararlanılabileceği görülmektedir. Bilinçaltı ve bilinçaltı üretimini yok etmeye çalışan bu Vücut, Değerler Sistemi ve Düzenini ayakta tutan Tek ve kişiden kişiye değişmeyen özelliklere sahip olan Özneyi güçlendirmekten başka bir şey yapmamaktadır.

2) Vücudu bir emek gücü olarak sömürmekle yetinmek istemeyen tekelci kapitalizmin yukarıda açıklanan sürece koşut olarak, vücudun sahip olduğu duygusal yapıya da müdahale ederek onu iş, alış veriş, oyun gibi yapay parçalara böldüğü sonra da hepsini, bireysel gereksinimler öyleyse, denetlenebilen üretici (tüketici) güçler adı altında yeniden bir araya getirdiği görülmektedir. Üretici güçler adı altında her düzey ve alanda gerçekleştirilen yatırımların uzun vadede yine politik olmakla birlikte artık gerçek yaşamın tüm alanlarını kapsayan bu totaliter toplumsallaştırma sürecini göz önünde bulunduran, yeni bir radikal politika tanımına uyan, altından kalkılması zor çelişkilerin ortaya çıkmasına neden olacağı söylenebilir. Bolluk ve sibernetik Devrim tarafından özgürleştirilerek yeni İnsan Hakları görünümüne bürünen Vücut, Güzellik ve Cinsellik de zaten bu yüzden kendilerini yeni evrensel değerler olarak dayatmaktadırlar. Sınır tanımayan bir değişim değeri ve gösterge/değerler üzerinde gerçekleştirilen sınır tanımayan rekabetçi bir spekülasyon sayesinde yitirilen, anlam değişikliğine uğratılan ve yeni anlamlara kavuşan kolektif ve öznel değerler; her birey için ideolojik bir tapınağa, "kendine yabancılaşma" tapınağına dönüştürülecek olan Vücut adlı muhteşem bir sürecin kutsallaştırılmasını zorunlu kılmaktadırlar. Tanrısal adaletin uygun gördüğü sermaye gibi tamamıyla bilimsel sayılabilecek bir tanıma kavuşturulan bu Vücut sayesinde özel Mülkiyet Öznesinin eski sağlığına kavuşacağı düşünülmektedir.

Göstergelerin (anlam verme ve fetişleştirme süreci) kendi aralarında örgütlenme biçimi tarafından belirlenen bir emek ve arzu süreci uyarınca ideolojinin de her zaman iki ayrı düzlemde ele alınması gerekmektedir. Bu açıdan göstergebilimsel ve ideolojik verilerin birbirleriyle nasıl kaynaştıklarına daha yakından bir göz atmakta yarar var.

Örneğin, reklamlarda sunuluş biçimine bakıldığında çıplaklığın "giderek tırmanan bir cinsellik", vücut ve cinselliğin kitle iletişim araçları tarafından yeniden keşfedilmesi gibi bir anlama sahip olduğu görülmektedir. Bu ilerici, akılcı olmaya çalışan; giysi, cinsel yasaklar ve modanın ötesinde yer alan "vücut adlı unutulmuş gerçeği", evrensel bir bilgi kaynağını yeniden tanımlama iddiasında olan bir çıplaklıktır. Gereğinden fazla akılcı olduğu için de vücudun sahip olduğu cinsel ve simgesel gerçekliğin doğal çıplaklıkla hiçbir ilişkisi olmadığını; açıklanması gereken konunun çıplaklığın *tüm çıplaklığıyla* (bkz. Bataille) *ortaya konulması* olduğunu *anlayamamıştır.* Zira simgesel anlamda *ölüme mahkümiyetin* eşdeğerlisi olan bu çıplaklığın aynı anda arzu, aşk ve ölümün peşinden koşma gibi *karşıt anlamlara* sahip olacağını görememektedir. Modern ve işlevsel çıplaklık bu türden karşıt anlamlara sahip olamadığı için belirleyici bir simgesel işleve sahip olması da mümkün değildir; çünkü *cinselliğin tamamıyla bilimsel bir tanıma kavuşturduğu* bu vücut, *cinselliğin dişi ve erkek olarak ikiye böldüğü bir vücut değil,* kültürel bir değer, bir uygarlaşma biçimi, bir simge, bir ahlak biçimi (ya da bir oyuna benzetilen ahlaksızlık biçimi denilmesi arasında hiçbir fark yoktur) olarak sunulmaya çalışılmaktadır. Kendisine bir cinsellik kazandırılan vücudun artık yalnızca bilimsel bir şekilde açıklanabildiği görülmektedir. Bu açıklamaya göre (dişi ya da erkek) vücudun

- karşılanması gereken ihtiyaçları vardır (yoksa arzu ettiği bir şey yoktur);
- vücut zevk almaya yarar (eksikliğini duyma, varlığını yadsıma, ölüm, iğdiş edilme gibi şeylerle hiçbir ilişkisi kalmamıştır);

- bir vücut ve cinselliğe sahip olma hakkına (vücut ve cinselliğin toplumsal anlamda sahip oldukları yıkım ve topluma boyun eğmeme gücünün biçimsel bir demokratik talebe dönüştürülerek) bir daha değişmemecesine "bir vücuda sahip olma hakkı"[10] adı verilmiştir.

Karşıt anlamlılığına ve simgesel işlevine son verilen çıplaklık sıradan bir göstergeye dönüştürülerek giysinin muhatabı olmaya mahkûm edilmektedir. İnsanı "özgürleştirme" gibi gelip geçici heveslere kapılan bu çıplaklığın, moda adlı sistemli süreçte giysiye karşı daha fazla direnemeyerek onun, tüm diğerleriyle birlikte yan yana bulunmaktan gocunmayan bir alt değişkenine dönüştüğü söylenebilir. Zaten bu yüzden gündemden düşüp sonra yeniden gündeme gelmektedir. "Fetişizm" konusu olan da zaten bu ayrımlayıcı göstergeler oyununa (yoksa eros ve ölümünkine değil) boyun eğmiş olan çıplaklıktır. İdeolojik açıdan görevini yerine getirebilmesi için simgesel anlamına kesinlikle son verilerek göstergebilim alanı içine yerleştirilmesi gerekmektedir. "Göstergebilimsel süreç içinde yer alabilmesi için simgesel işlevine son verilmesi şarttır" türünden sözler söylemeye kesinlikle gerek yoktur. Aslında göstergebilimin bir göstergeler sistemine dönüştürülmesinin nedeni vücu-

[10] *Cinsel devrim* denilen yanılsamanın kökeninde de aynı şey vardır. Şu andaki sunuluş biçimlerine bakılarak ideolojik açıdan öznenin ikiye bölünmüşlüğünü gizlemeye çalıştıkları söylenebilecek cinsellik ve vücut yüzünden toplum ikiye bölünememekte, yıkılamamaktadır. Bu konuda da her şey son derece tutarlı bir görünüme sahiptir. Bu masalsı çıplaklık bir yandan cinsellik ve iğdiş edilme korkusunun ikiye böldüğü öznede oluşan eksiklik duygusunu gidermeye çalışırken; aynı anda makro düzeyde tarihi sınıf mücadelelerinin ikiye bölmüş olduğu toplumun yerini almak durumundadır. Bu durumda cinsel devrimin de sanayi devrimi ya da bolluk devriminin (ve daha pek çok devrimin) bir uzantısından başka bir şey olamayacağı söylenebilir; çünkü bütün bu devrimler aslında hiç değişmemiş bir düzen tarafından kurulmuş olan ideolojik tuzaklar ve biçimsel dönüşümlerden ibarettir.

dun simgesel işlevine bir son verebilmektir. *İdeolojik süreç de zaten simgesel düzenin göstergebilimsel indirgenmesinden başka bir anlama sahip değildir.*

İdeolojik sürecin vazgeçemeyeceği bir açıklama şemasına benzeyen bu göstergebilimsel indirgemeyle ilgili başka örnekler de verilebilir.

Güneşi ele alalım. Tatil güneşinin Aztekler, Mısırlılarda vs.[11] karşılaşılan kolektif bir simgesel işleve sahip olan güneşle hiçbir ilişkisi yoktur. İlkel inanç biçimleri ya da tarlayı süren köylülerde olduğu gibi doğal bir gücün sahip olduğu karşıt –yaşam ve ölüm, iyi ve kötü– anlamlılığa sahip değildir. Tatil güneşi tamamıyla olumlu anlama sahip bir göstergedir. Bir neşe ve coşku kaynağıdır. O yüzden bilinçli bir şekilde güneşsiz havanın (yağmur, soğuk, kötü hava) karşıtı olarak kabul edilmektedir. Sahip olduğu karşıt anlamlılığı yitirir yitirmez bilinçli bir şekilde ikili bir karşıtlık düzeni içine oturtulan güneş, burada yalnızca Güneş (karşısına konulan terimse olumsuz bir anlama sahip olmak durumundadır) görevi yapmaktadır. Bir karşıtlıklar sistemi içinde ideoloji ve kültürel değer olarak görev yapmaya başladığı andan itibaren Güneş de Cinsel ilişki gibi toplumsal anlamda bir Güneşlenme Hakkı (bu hak onun ideolojik düzeyde nasıl kullanılması gerektiğini göstermektedir) olarak adlandırılmaktadır. Toplumsal alışkanlık haline gelmiş davranışlar düzeyindeyse bireysel ve kolektif bir "fetişist" saplantıya benzemektedir.

Erkek/dişi ayrımına bakalım. Hiçbir canlı varlık "doğası gereği" bir cinsiyete sahip değildir. Cinsel karşıt anlamlılık (etkin/edilgin) her özne için geçerli olup, cinsiyetin belirlenmesini sağlayan şey vücuttur, yoksa sahip olunan cinsel organ değil. Sorun bir "cinsel organa sahip olmak ya da olmamak" değildir. Bu karşıt anlamlılık, bu cinsel çekicilik ya da iticiliğe bir son verilmesi gerekmektedir; zira bu haliyle hem cinsel organ ayrımı üzerine oturan bir vücut anlayışının hem de toplumsal düzenin egemenlik ala-

[11] Bkz. Alain Laurent, *Communications*, no 10.

nı dışında kalmaktadır. Bu konuda da yapılması gereken ideolojik çalışma; başka bir şeye indirgenmesi olanaksız olan bu gerçekliği; biyolojik organları (cinsel organ farklılığıyla sınırlı bir cinsiyet ayrımı) gerekçe olarak kullanan ve cinslerden birinin ötekinden kesinlikle üstün olduğunu göstermek amacıyla oluşturulmuş, her yerde geçerli kültürel modellere boyun eğen göstergebilimsel bir indirgeme yoluyla –birbirinden farklı ve birbirine karşıt iki ayrı cinserkek/dişi gibi birçok alanda geçerli ikili bir yapı görünümü kazandırmaktan ibarettir. Bu yapısal güdümlenmeye boyun eğmek durumunda kalan her birey kendisiyle *cinsel statüsünü* birbirine karıştırmaya itiliyorsa bunun nedeni cinsiyetinden, yani toplumsal düzenin[12] ideolojik ve politik temellerinden birini oluşturan cinsel ayrımcılık adına kendi vücudundaki cinsel organ farklılığından daha kolay bir şekilde vazgeçmesini sağlayabilmektir.

Bir de *bilinçaltı* açıklaması yapalım. Günümüzde ancak kitle iletişimsel, göstergebilimsel bir boyut, bir töz kazandırılmış, müzelik olmuş, bireyselleştirilmiş, "kişisel" bir Bilinçaltından söz edilebilir. Bugün artık herkesin bir bilinçaltı "vardır". Benim, Senin, Onun Bilinçaltı. Buradaki

[12] Toplumsal düzen açısından bu yapısal karşıtlığın baştan itibaren manuksal, hiyerarşik, işlevsel bir farklılık anlamına gelmesi; biri ötekine boyun eğmek zorunda olduğu için iki ayrı cinsiyete gerek var gibi bir düşünce "cinsel özgürlüğün" ne kadar karmaşık bir konu olduğunu tüm çıplaklığıyla ortaya koymaktadır. Bu, iki ayrı cinsiyet anlayışı üstüne oturan yapısal/ideolojik model doğrultusunda kendisine bir cinsiyet "biçilmiş" olan herkesin cinsel gereksinimleriyle ilgili bir "özgürleştirmedir". Bu yönde bir artış sergileyen cinsel ilişkilerin aslında bu yapının kendisini ve üstüne oturduğu ideolojik ayrımcılığı güçlendirmekten başka bir şey yapmadıkları söylenebilir. Ait olduğumuz, "cinsiyetlerin birbirine karışmasına izin veren" "liberal" topluma özgü kadın ve erkek modellerinin sanayileşme döneminden bu yana her geçen gün farklı bir şekilde değerlendirildiği görülmektedir. Liberalizm "hastalığı" ve bir dayanaktan yoksun görüşlere karşın bu değerlendirme farklılığının günümüzde giderek toplumsal bir boyut kazandığı görülmektedir.

iyelik vurgusu yapısı ve işleyiş biçimi açısından, bilinçaltını, bilinçli öznenin sorgulanmasına, *yalnızca bilincin karşıtı gibi bir anlama* indirgeyen *göstergebilimsel bir indirgeme* ve *ideolojik bir işleme* benzemektedir. Bütün bu özellikler (iyelik vurgusunda görüldüğü üzere) Birey denilen bir varlığa yüklenmekte, yani öteki adıyla bilinçli öznenin hizmetine sunulmaktadır. "Yeniden keşfedilen" ve gündemden düşmek bilmeyen bilinçaltının aslında özgün anlamının: bir yapı ve işleyiş biçiminin tam tersi sayılabilecek gösterge/işlev, emek gücü ve kendine başına buyruk, olgun, bilinç ve özel mülkiyetin değişmez öznesi tarafından sahiplenebilecek bir nesne anlamına geldiği görülmektedir. Bundan böyle herkes kendi bilinçaltına, sömürebileceği kişisel simgesel kaynaklara, kendi sermayesine sahip olabilecektir. *Homo cybernetic*us'un *habeas corpus*'una (bireysel özgürlük hakkına) dayanarak pek yakında Bilinçaltına sahip olma Hakkı istenirse hiç şaşırmamak gerekir, bir başka deyişle burjuva özgürlük haklarının denetlenmesi hem olanaksız hem de bu özgürlük haklarını yadsıyan bir alana taşınmasının nedeni, toplumsal denetimi, bu içinden çıkılması olanaksız alanı da içine alacak şekilde genişletebilmektir. Bilinçaltı Devrimi denilen şey bilinçli öznenin başlattığı yeni bir insanlık anlayışı serüvenine benzemektedir. Buna göre Cinsellik ve Güneş gibi basit göstergelere indirgenerek bir fetişe dönüştürülen Bilinçaltı adlı bireysel ideolojiye göre alınan zevk oranı ve tatmin olma duygusunu ölçmeye yarayan Bilinçaltı, toplumsal düzen adına her insanın kendi yürütüp, denetleyebileceği karmaşık ve tehlikeli bir süreçtir. Bilinçaltı Masalı burada Bilinçaltı[13] sorunlarının ideolojik çözümüne dönüşmektedir.

Göstergebilimsel indirgeme mantığının bilinçaltını bi-

[13] Mantıksal açıdan bu "özgürleştirme" de herhangi bir üretken gücün özgürleştirilmesi gibi ahlaki bir dayatmaya dönüşmektedir. Herkes (sağlıklı olma adına) *sahip olduğu Bilinçaltının farkına varmakla yükümlüdür.* Herkes bu sanal üretim süreciyle ilgilenmek zorundadır. Herkesin kendine ait, özel bir bilinçaltı olması gerekir. Saçma görünmekle birlikte bu ideolojik sistemin mantığına ters düşmemektedir.

lincin karşıtı gibi basit bir terime indirgemesi aslında hiyerarşik açıdan bilincin denetimi altına girmesine, bilince oranla bilinçaltının daha biçimsel bir şekilde açıklanmasına, dolayısıyla da *ideolojik açıdan* kapitalist düzen ve değerler sistemine *indirgenmesine* neden olmaktadır.

Çünkü bu ideolojik süreç çözümlemesi adlı tuzağa düşüldüğünde herhangi bir sonuca varılamamaktadır. Bu çözümlemenin vardığı sonuçları şu şekilde özetleyebilmek mümkündür:

1) İdeolojik süreç, hem psikolojik hem de toplumsal yapıyı eşzamanlı ve benzer bir şekilde etkilemektedir. Burada bir neden sonuç ilişkisi görülmediği gibi altyapı, üstyapı ilişkisi ya da bir sürecin öteki, bir alanın diğerine üstün olması da söz konusu değildir. Aksi halde nedenleri çarpıtmak ve analojinin kölesi olmak gibi bir cezaya çarptırılabilir.

2) İdeolojik işleyiş süreci, somut çalışma sürecini (özne ikiye bölündüğü sırada ortaya çıkan bilinçaltına özgü simgesel üretim süreciyle üretim ilişkilerinde görülen yoğun artışla birlikte ortaya çıkan üretim güçlerine özgü emek sürecini) hep indirgeme peşindedir. Bu, gerçek bir emek süreci yerine ayrımlayıcı karşıtlıklar (ilk aşamada anlam sürecine yönelik) sistemi koymaya çalışan, göstergeler üstüne oturan düşünce üretiminden bıkmayan bir süreçtir. Ancak bu ikili karşıtlıklarda eşitlik söz konusu olmayıp, (ikinci aşamada ayrımlama sürecine yönelik) terimlerden birinin diğerine oranla ayrıcalıklı bir konuma sahip olduğu görülmektedir. Anlamın ayrımlama sürecini her zaman alt edemediği (dil düzeyindeki sesbilgisel karşıtlıklar), buna karşın ayrımlayıcı sürecin her koşulda bir anlama sahip olabildiği, bu konuda gösterge/işlevin karşıt ve simgesel anlamların indirgenmesini sağladığı söylenebilir.

3) Göstergelerle yapılan ayrımlama, parçalara bölme işleminin her zaman *göstergeler üstüne oturan bir sentezle* desteklenmesi ve gösterge sistemlerinin de biçimsel bir özgürlüğe sahip olmaları gerekmektedir. Göstergeler mantığı

içsel farklılaştırma ve bütüne türdeş bir görünüm kazandırma anlayışı üstüne oturmaktadır. Soyut, biçimsel, türdeş göstergeler aracılığıyla yapılan konusu belli ve düzgün bir çalışma etkileyici bir ideolojik sonuç elde edilmesini sağlamaktadır. Her türlü çelişki ve bölümlemeyi birbiriyle kaynaştırabilen bu soyut tutarlılık sayesinde büyüleyici bir güce (fetişizm) sahip olan ideoloji gibi; hem erotik sistem hem de değişim değeri sisteminin ürettiği sapık ayartma sürecinde karşılaşılan en önemsiz meta bile böyle bir güce sahip olabilmektedir.

4) Kendini bir sentez gibi dayatmaya çalışan bu soyut düşünce sayesinde göstergeler ideolojik bir işleve sahip olabilmekte, yani gerçek ayrımcılık biçimleri oluşturularak iktidarın gündeminden hiç düşmemeleri sağlanmaktadır.

FIRÇA SALLAMAK VE İMZA ATMAK

Çağdaş sanat tarafından üretilen ve dayatılan göstergeler

Bir tablo hem boyanmış hem de imzalanmış bir nesnedir. Yaratıcının parafı sayesinde bu özgün nesne sanki daha da özgün bir görünüme sahip olmaktadır. Bu imza, boyanmış bir nesneyle boyayan bir öznenin varlığını mı, yoksa başka bir şeyin varlığını mı kanıtlamaya çalışmaktadır? Görünüşe göre bu özne varlığını tablo adlı nesne aracılığıyla kanıtlarken; atılan fırça darbeleri de bu gösterge sayesinde bir anlama sahip olabilmektedir. İmza, hiç belli etmeden, yapıtı doğrudan *nesneye* özgü farklı bir dünyaya sokmaktadır. Böylelikle tuval bu imza sayesinde bir yapıt olarak değil, bir nesne olarak biriciklik özelliğine sahip olabilmektedir. Bu somut işaret sayesinde sıra dışı bir ayrımlayıcı nesne olma özelliği kazanan tuvalse bir *modele* dönüşmektedir. Bu değerin anlamla bir ilişkisi yoktur, zira biz burada tablonun sahip olduğu özgün anlamdan söz etmiyoruz. Söz konusu olan şey yapıtın görülmesini değil belli bir göstergeler sistemi içinde kime ait olduğunun anlaşılmasını ve değerlendirilmesini sağlayan karşıt anlamlara sahip bir *gösterge* (=imza) aracılığıyla kazandığı farklı *değerdir*. Öte yandan bu imza sayesinde çoğaltılabilecek bir modele dönüşen yapıtı hem diğer ressamlara ait olanlardan ayırmak hem de ressamın diğer yapıtlarından oluşan bir koleksiyona dahil edebilmek mümkün hale gelmektedir.

Böylelikle bir imza aracılığıyla *kültürel bir nesneye* dönüşen *yapıta* yalnızca bir anlam yüklemekle yetinilmemekte, bir de farklı değere sahip olması gerektiği düşünülmektedir. Tablodan alınan "estetik" haz sırasında eleştirel

okumayla yapıtın ayrımlayıcı özelliklerinin[1] birbirine karıştırıldığı görülmektedir.

XIX. yüzyıla kadar özgün bir yapıtın kopyası da özgün bir değere sahipti. Bu olayın yasal bir geçerliğe sahip olması son derece ilgi çekicidir. Çünkü günümüzde kopya yasa dışı, "aslı gibi kabul edilmeyen", sanat değeri olmayan bir şeydir. Aynı şekilde sahte kavramı da değişime uğrayarak modernleşmeyle birlikte yeni bir anlama kavuşmuştur. Eskiden ressamların yanlarında yardımcılar ya da zencilerin bulunması şaşırtıcı bir şey değildi. Bu yardımcılardan biri örneğin ağaç boyama, bir diğeriyse hayvan boyama konusunda ustalaşabiliyordu. İnsanın illüzyon ve dolayısıyla sanatsal nesnenin anlamıyla kurduğu ilişkinin, resim üretme sürecine koşut bir şekilde değişikliğe uğradığı güne kadar, resim yapmak ve imza atmak asıl yapıtın kendisinden kaçamadığı mitolojik bir zorunluluk –modern sanatın mahkûm edildiği ahlaki bir dayatma– gibi algılanmıyordu. Zaten modern sanat olarak adlandırılması için böyle bir zorunluluğun hissedilmesi gerekmiştir.

Öyleyse günümüzde sahte, kopya, taklit adlı şeylerin dışlanma nedeni fotoğraf tekniğinin, o elle yapılan "kopyayı" saf dışı etmesi değildir. Bu yanlış bir açıklamadır, çünkü yapıta anlam kazandıran koşulların değişmesine neden olan şey bu değildir.

Şeylerin, kendilerini betimleyen dilin anlaşılmasını kolaylaştıran bir temsil yeteneği ve bir anlama sahip oldukları (Tanrısal, Doğal ya da Söylevsel bir düzenin yansımasına benzeyen) bir dünyada, sanatsal "yaratı" nedense yalnızca betimlemekle yetinmektedir. Resim şeylerin yalnızca dış görünümlerini[2] sunarken, bu sunuş biçimi belli bir düzenin onaylanması/imzası gibi algılanmaktadır, yoksa çözümlemesi yapılacak bir şey gibi değil. Yapıt hiç

[1] Bu, resim sanatına özgü bir durum değildir; bu karmaşık algılama biçimi her türlü kültürel varlığın nasıl *tüketildiğini* de açıklamaktadır.

[2] Michel Foucault'nun (*Kelimeler ve Şeyler* başlıklı çalışmasında) gösterdiği gibi.

değişmeyen bir metnin sonsuza dek sürüp gidecek bir yorumuna benzemeye çalışırken, bundan esinlenilerek üretilen bütün kopyalar onun aşkmlaştırdığı (dünyayı) özgün düzeni yansıtmakla yükümlü gibidirler. Başka bir deyişle bu resmin asıl olup olmamasının bir önemi yoktur, yani *sanat yapıtını tehdit eden bir sahtesi yoktur.* Modern anlamda değişik kopyalar "asıl" yapıtın modellik görevi yaptığı bir tür koleksiyon gibi kabul edilmemektedir. Aralarındaki farkı göz ardı etmeden, bunların, nedenini bilemeseler de aynı amaca hizmet eden eşit değere sahip resimler oldukları söylenebilir. Kısaca değerlerin kökeninde neyin bulunduğunu belirleyebilmek olanaksız bir şeydir. *Sahte diye bir şey yoktur.* Tıpkı imzanın duygusal bir boyama eylemi sonucunda yapıtı saf bir nesneye dönüştürmesi gibi. Ressam bir imza (bu kimi zaman tek bir harf bile olabilir) attığında bile bu onu resmin sahibi yapmaz, zira ürettiği şeyi başkasına vermek zorundadır.

Oysa günümüz dünyasında geçerli olan değerlere bakıldığında artık kopyalanması yasaklanmış tabloya "özgün" denildiği görülmektedir. Tablo mevcut dünyayı yeniden canlandıran bir resim olmaktan çıkarak, bu dünyayı kendine göre yeniden üreten bir şeye benzemektedir. Bir zamanlar çarpıcı, nesnel güzellik para ederken günümüzde kendine özgü bir şekilde fırça kullanan ressam para etmektedir.

Bu yeni fırça kullanma biçiminin varlığı yadsınması olanaksız, yaratma anı denilen belli bir zaman dilimiyle özdeşleştirildiği ve bu anı diğer benzer anların izlediği görülmektedir. Bu, modern sanatın başlangıç noktasıdır. Modern tablo, ressamın dünya adlı gerçekliğe ait çeşitli görünümler sunarak çektiği bir söyleve benzemediği için zamansal ve mekânsal süreklilik taşıyan ve değişme olanağı sunan "çeşitli görsel unsurların bir araya getirilmesine" de izin vermemektedir. Modern resim art arda sıralanmış anlardan oluşan bir şeydir. Bu resimler öncekiler gibi yan yana getirildikleri zaman (dünya ve yaşamla ilgili) gerçeğine benzeyen birer modelden çok zamansal kopukluklar

silsilesine benzeyen ve farklı zamanlarda üretilen bambaşka bir üretim biçimine, yani hem farklı bir sanat anlayışına sahip, hem de yaptığı resimlerde çoğu zaman varlığı hissedilmeyen *bizzat yaratıcı öznenin kendisine* gönderme yapmaktadırlar. Resimlere artık mekân değil zaman unsuru egemendir. Önemli olan bir resmin gerçek dünyayı ve yaşamı yeniden canlandırması değil onunla hiçbir ilişkisi olmayan bir görünüme sahip olması ve seri bir şekilde üretilmesidir. Fırça sallama, yani boyama eylemine öncelik tanınmaya başlanması üreticiyi durmak bilmeyen bir tablo üretim sürecine, yani bir seri üretim anlayışına mahkûm etmiştir. Öte yandan seri bir şekilde üretilen bu tablolar sonuçta dünyayı yeniden canlandırmayı değil, tabloda varlığı pek hissedilmeyen imza sahibinin mevcudiyetini hissettirmeyi amaçlamaktadırlar. Çünkü varlığı ancak bu şekilde ortaya konulabilen öznenin yaptığı resim bizzat onun tarafından üretilmiş bir nesne olarak kabul edilecektir. Günümüzde böyle bir işleve sahip olan imzanın, ayrıcalığını bu özelliğine borçlu olduğu görülmektedir.

Aksi takdirde çağdaş sanatın asıl yapıt konusunda kopardığı bu akıl dışı kıyameti başka bir şekilde açıklayabilmek mümkün değildir. Bu anlayışa göre, ressamın yaşadığı eşsiz bir yaratım anı sonucunda şu gün şu saatte ortaya çıkan her resmin imzalanması gerekmektedir. Öte yandan her güncel yapıtın diğer nesnelerin varlığını nazik bir şekilde reddettiği, dışladığı söylenebilir; zira bitmek bilmeyen bir seri üretim anlayışının ürünü olan bu tablonun çözümlemesi dünyayla kurduğu ilişkilere bakılarak değil, aynı kişinin üretmiş olduğu diğer resimlerle karşılaştırılarak yapıldığından bu çözümlemenin de bir sıralama ve yineleme üzerine kurulması kaçınılmaz hale gelmektedir. Hangi akla mantığa sığmayan ilkeye boyun eğilerek, özgünlük, çelişkili bir seri üretim mantığı üstüne oturtulmaktadır? Burada da yine örneğin somut olgular ve piyasa koşullarının belli bir "stil" ve üretim ritmini zorunlu kıldıkları gibi gerekçelerden söz edenler çıkabilir. İnsanın keşke böyle olsaydı diyeceği geliyor.

Aslında *modern sanat anlayışının temel özelliğine dönüşen bu seri üretim düzenini yansıtan sergilerde sahte bir tablonun varlığı tam bir felakete yol açmaktadır.* Seri üretimde hiçbir resmin diğerine benzememesi uyulması gereken temel bir koşul olup, asılla (burada *asıl* imza sahibinin kendisidir) resimler arasında anlamsal bir bütünlük ilişkisi kurulmasına hizmet etmektedir. Tek bir sahte resim bütün bir dizinin satılmasını engelleyebilmektedir. Örneğin, tek bir sahte Soulages[3] tablosu da diğerleri kadar para edebilir, ancak böyle bir olay tüm Soulages tablolarının gerçekliği konusunda kuşkuya düşülmesine yol açabilir. Burada asıl kuşku duyulması gereken şey resimlerin değerlendirilme biçimini belirleyen kurallar bütünü ve bu kurallara dayanarak yapıtın gerçek mi sahte mi olduğunu belirleyebilme olanaksızlığıdır. Bir başka şekilde ifade etmek gerekirse, günümüzde artık kendi yarattığı kulları birbirinden ayırt edebilecek bir Tanrı yoktur. Yaratım sürecinde (nesnel dünya düzeninde) Tanrı'nın yerini artık seri üretim anlayışı almıştır. *Bu durumda yapılması gereken tek şey göstergenin özgünlüğünü korumaktan ibarettir.*

Bu durumda doğruluğu tescillenmiş imzanın akıl dışı bir değere sahip olduğu görülmektedir. Yazılıp, çizilen her şeyde imza "sihirli" bir işleve sahiptir. Masallar, resimler ve Tanrı'dan yoksun bırakılmış bir dünyada ressamın savurduğu bir fırça darbesinden ibaret olan somut imzaya bakılarak yapıtın ne anlatmak istediği kavranmaya çalışılmaktadır. İmzanın resim üstünde yer alan diğer göstergelerden hiçbir farkı yoktur. Zira imza resme somut bir anlam kazandırabiliyorsa bunun nedeni anıştırma özelliği taşıyan bir gösterge olarak, tabloyu oluşturan tüm diğer göstergelerle aynı özelliklere sahip olmasıdır. Örneğin, kimi modern resimlerde imzanın grafik olarak tuval üstünde yer alan biçimlerle birbirine karışarak, yinelenen unsurlardan biri haline gelmesi sonucunda imzalı bir resmin gerçek,

[3] Soulages bizzat kendi tablolarının kopyalarını yaparken, Pautrier, gösterilen bir tuvalin kendisine ait olup olmadığından her zaman emin olamadığını itiraf etmektedir.

imzasız bir resmin sahte olduğu hatta resmin imzadan ibaret bir nesne olduğu söylenebilir. Bu akla gelebilecek en son örnektir, zira diğerlerinden pek farkı olmayan bir göstergeye benzeyen imza "sihirli" bir işleve sahip olmayı sürdürmektedir. Tablo üzerinde yer alan fırça darbeleri bunların birisine ait olduğunu gösterirken yalnızca imza tabloya açık seçik bir anlam kazandırıp, bu anlamı çözmemize yardımcı olabilecek bir anahtar niteliğine sahip olabilmektedir. Yalnızca imza, dünyayı anlamakta ve aktarmakta zorlanan modern resmin sahip olmadığı bir güvenilirliğe sahip olabilmektedir. İmza üzerinden sağlanan toplumsal uzlaşmanın ötesine geçildiğinde arz ve talep yasasının tüm incelikleriyle karşılaşabilmek mümkündür. İmzadaki sihir oynanan ticari oyunların basit bir sonucu gibi açıklanamaz. Gösterge ve isim arasında ilişki kurulmasını, yani tablo üzerinde yer alan tüm diğer göstergelere benzeyen ancak onlardan farklı bir gösterge olmanın yanı sıra resim alanındaki tüm diğer isimlerden farklı ancak onlarla aynı dünyayı paylaşan bir isim olmasını sağlayan imza, zamanla değişik bir anlam kazanarak, tüketim sisteminin, bir öznenin ürettiği resim dizisiyle (asıllık sorunu) nesnel değerlendirme biçimleri (kodlar, toplumsal uzlaşma, ticari değer) arasında kurulan karmaşık ilişki üzerinde etkili olmasını sağlamıştır.

İşte bu yüzden özgün ve kabul görmüş imzaya verilebilecek en küçük bilinçli ya da bilinçsiz zarar bizzat kültürel sistemin kendisine verilmiş bir zarar gibi görülmektedir. Günümüzde sahte ve kopya tablolar birinin dinine küfür eden nesneler gibi algılanmaktadır.

Oysa günümüzde sahte ve kopya arasında hiçbir fark kalmamıştır (sahte, ressamın imzasını taklit ederek kendini asıl gibi kabul ettirmeye çalışırken, kopya tuval üzerinde yer alan verilerin aynısını sunarak kendini asıl gibi kabul ettirmeye çalışmaktadır). Bir resim üzerindeki fırça darbelerine bakılarak değerlendirildiği takdirde her kopyanın sahte olduğu söylenebilir; çünkü burada bir içerikten çok ressamın yaratıcı fırça darbelerinin bire bir aynısı sunulmaya çalışılmaktadır.

Günümüzde yalnızca ressam kendi tablolarının kopyasını yapabilir. Bir başka deyişle yaratım sürecinin seri üretim anlayışına uymak zorunda olduğunun farkında olan mantıklı bir *ressam kendi tablolarının kopyalarını üretmeye mahkûm edildiğini bilmek* ve bunları yapmayı kabul etmek durumundadır. Uç bir örnek vermek gerekirse:

> Rauschenberg'in, Factum I ve Factum II başlıklı tuvalleri neredeyse en küçük noktasına kadar birbirinin aynısıdır... Tuval üstüne hızla vurulmuş gibi görünen fırça darbesinin neden olduğu rastlantısal boya akıntılarının aslında Rauschenberg'in zaman içinde kazandığı deneyim ve ustalığın bir sonucu olduğu ve bu boya akıntılarını ne zaman isterse yeniden üretebileceğini itiraf etmek gerekir. (Otto Hahn, *Les Temps modernes*, Mart 1964.)

Çağdaş sanat gerçekten de böyle bir şeydir, zira gerçek dünya yerine *yaratıcı fırça darbesinin* –lekeler, çizgiler, boya akıntıları– aynısını yeniden üretmeyi yeğlemektedir. Böylelikle tablo dünyanın sınırlı bir alanda yeniden üretildiği bir şey olmaktan çıkarak aynı fırça darbelerinin zaman içinde durmadan yinelendiği bir şey haline gelmektedir. Rauschenberg'in başarısı bu fırça darbelerini yineleme yeteneğiyle doğru orantılı olup, açıklanması zor bir mantıksal gelişmenin ulaşabileceği son aşamayı temsil etmektedir. Yaptığı işlerin kusursuz bir ikizini üreten Rauschenberg örneğinde, bir tür (gerçekçi) zarif alaycılık ve (paranoyakça) saplantıdan söz etmenin bir anlamı yoktur; zira resimlerin tıpatıp benzerlerinin yapılabilmesi için asıllarına gerek yoktur. Çünkü Rauschenberg, birbirinin ikizi olan iki tablo ürettiği zaman bile bunların farklı şeyler olduklarını bilmektedir; zira bunlar iki ayrı zaman dilimi içinde üretilmiş nesneler olduklarından resim pazarında ikisi de aynı değere sahip olacaktır. Bu iki resimden biri kesinlikle diğerinin kopyası değildir; zira *ressamın mekanik bir şekilde art arda salladığı fırça darbeleriyle üretilmiş kusursuz bir ikizdir*. Ressam, işte bu yüzden bu işin başkaları tarafından yapılmasına izin veremez.

Bizim açımızdan önemli olan nokta *fırça sallama bi-*

çimindeki ustalığın gerek aynı tuval üstünde yer alan göstergeler düzeyinde, gerek bir tuvalden diğerine, gerekse yapılan tüm işlerde karşımıza çıkan yapısal bir ardışıklık ve farklı kılma çelişkisini alt etmeyi başarmasıdır. Bireysel tema ve tekniklerin belirlenme sürecinde bile değişen bir şey yoktur. Bu anlamda Rauschenberg'in ürettiği "ikiz", tablonun ("seri" tablolar üreten diğer ressamların benzer girişimleri) içerik düzeyinde sergilediği görsel benzerliğin bambaşka bir seri üretim düzenine ait seri üretim anlayışından farklı olduğunu düşünmek yanlıştır.

Bu durumda sorulabilecek en önemli soru şudur: Günümüz dünyasını (gündelik yaşamda karşılaşılan gerçek nesneler, toplumsal gerçeklik ve ürettiği çelişkileri) resimlemek isteyen modern sanat ne yapmalıdır? Modern sanat eleştirel bir değere sahip olabilir mi? Bizzat sanatçıların salt fırça darbeleri üstüne oturan (asılın belirlediği) değerler ideolojisi ve gerçekliğin eleştirel bir bakış açısıyla yeniden üretilmesini zorunlu kılan diğer ideoloji arasında seçim yapmakta zorlandıkları görülmektedir. Sanat eleştirmenleri de aynı sorunla karşı karşıya olup, yaratıcı fırça darbelerini uzun uzadıya karmakarışık metinlerle açıklamaya çalışmak ve nesnel anlamların çözümlemesini yapmak arasında seçim yapmakta zorlandıkları görülmektedir.

Yukarıda yapılan açıklamalar doğrultusunda (kısa bir süre önce Pop Art ve yeni temsil biçimlerinde görüldüğü gibi) mevcut dünyayı hiç durmadan yeniden yorumlama peşinde koşan çağdaş sanatın atladığı bir şey varsa, o da modernleşme sürecinde –sanatçının kendi iradesi dışında ya da kendi iradesine rağmen– nasıl olup da önce fırçanın sistemli bir şekilde kullanılmaya başlanmış olduğudur. Bu yorumlamada çağdaş sanatın dışa vurduğu konu ve içerik sanki içinde yaşanan dünyanın tözü ve sınırlarından çok kendi yerini tespit etmeye çalışan öznenin (yoksa özgeçmişini anlatan birinin değil) zamanı kullanma biçimidir. Salladığı dağınık fırça darbeleri izlenen özne, bu fırça darbelerinden yola çıkılarak bir yere oturtulurken imza da kodlanmış bir sosyo-kültürel göstergeye dönüşmektedir. Modern sanat "güncelliğini" [*actuel*], "bir eylem biçimine

benzemesine" [*en acte*] borçlu olup, bu eylemler aracılığıyla dünyanın çağdaşı olmaktan çok yalnızca ve yalnızca kendi[4] sallamış olduğu fırça darbelerinin çağdaşı olabilmektedir. Biçimsel açıdan birbirini izlemek zorunda olan fırça darbelerinin sayıca çoğalarak değişik ve farklı görünümlere sahip olmaları gerekmektedir. Yapıtın yorumlanma sürecinde işe tersinden başlanarak bu değişik ve farklı görünümler koda uygun bir şekilde açıklanmaktadır.

Sanata yüklenmeye çalışılan (diğerleri arasında "eleştirel gerçekçilik" ve her türlü "politik görüş" de dahil olmak üzere) bütün işlevlerde bu temel yapıyı göz ardı etmemek ve eleştiriyi bununla sınırlandırmak gerekmektedir. Aksi takdirde sanatçı, kendini ne olduğu belirsiz bir ideolojiye (sanat alanında buna genellikle egemen ideoloji denilmektedir), yani yapıtının *dünyada* bir eşi benzeri olmadığını ve yapıtıyla yaşadığı dünyaya tanıklık etmek (zira her türlü felsefi bilinç ahlaki bir bilincin desteğine ihtiyaç duymaktadır) gibi bir sorumluluk taşıdığını söyleyen şu ezeli felsefi bilince mahkûm etmektedir.

Güncelliğini yadsımanın mümkün olmadığı modern sanat, bu güncelliği kendine ya da eleştiri dünyasına borçlu olmadığı gibi, içinde yaşadığımız çağı bile bu karmaşık yapısı sayesinde yansıtabilmektedir. Bu karmaşıklığın nasıl bir şey olduğunu açıklamaya çalışalım. Tekniğin egemenliği altına girmiş olan ve evde kullanılan makine ve eşyalara kadar insanların nasıl çalıştıklarını bilmedikleri şeyleri bir düğmeyle harekete geçirilebildiği (bu anlamsız el hareketleri bütün bir ilişkiler ve davranış biçiminin açıklanmasını sağlamaktadırlar) bir uygarlıkta her türlü modern sanat, öncelikle bu jestlerin yeniden üretilmesine, yani öznenin tüm benliğiyle bu sürece katılmasını sağlamaya çalışmaktadır. Bu, teknik araçların kazandırdıkları *alışkanlıklar*

[4] Bu kez sanatsal "yaratım" düzeyinden çok nesneleri satın almak, koleksiyon oluşturmak için harcanan zamandan söz edilmesi daha doğru olacaktır. Bu zaman ise, bu iş için harcanan süre tarafından belirlediğinden zamansal bir "sınırlandırma" söz konusu değildir.

nedeniyle değişen yazgımızın elinden salt boyama sürecine özgü fırça darbeleri ve biçimsel bir özgürlük anlayışıyla kaçmaya çalışan bir sanattır. Öyleyse fırça darbelerinin değişen bu yazgının dolaylı göstergesi oldukları söylenebilir. Her yeri sarıp sarmalamış (sanat demek "doğallık", görünür olmak, "mekanik bir dünyaya başkaldırmak" demektir gibi şeyler söyleyen) bir ideolojinin beslendiği bu sanat anlayışı eleştirel olmaktan uzaktır; zira dünyaya kafa tutmaya çalışırken yanlışlıkla geçmişe özgü [nostaljik] değerlerin yerini alan bir göstergeye dönüşmektedir. Özellikle de mevcut sistemi eleştirmeyi amaçlayan seri üretim biçiminin bile fırça darbelerine kadar onunkine benzediği görülmektedir. Fırçasını (iyi niyetle ve yaptığı işe inanarak) eşsiz yaratıcı anlara uygun bir şekilde sallayan ressamın aslında içinde yaşamakta olduğu dünyanın düzeninden kaynaklanan biçimsel zorunluluklara boyun eğmekten başka bir şey yapmadığı görülmektedir. Modern sanatımız bundan başka bir anlama sahip değildir. Her ne kadar ait olduğu dünyayı yansıtıyor görünse de bu işi, ne doğrudan bir anıştırma ne de sistemli bir görünüme sahip dünyanın varlığını yadsımasını sağlayan fırça darbeleriyle başarabilmesi mümkün değildir. Zira ressam bu anlamlı dünyanın *sistemli yapısını ters yönde* salladığı *sistemli ve anlamsız* fırça darbeleri aracılığıyla ortaya koymaya çalışırken aslında özlemini çektiği bir şeyden söz etmek ister gibidir.

Sanatın bir anlama sahip olabilmesi için ortada seri üretim ve özlem duygusu üzerine oturan bir değer anlayışı olması gerekmektedir. Sanat bu kurallara göre üretilse de üretilmese de, onları aşıp geçmeye ya da onlardan kurtulmaya çalışsa da sanat olarak nitelendirilebilmesi için onlara ihtiyacı vardır. Bu yapıcı, eleştirel-isyankâr (bunlar aynı yanılsamaya özgü iki ayrı görünümdür) bir sanattan çok uyumlu ve danışıklı dövüş yanlısı, öyleyse tanımını yapmada zorluk çekilen bir sanattır. Sanatçıların (ve "tüketicilerin") büyük bir çoğunluğu bu tanımı yapmaktan kaçınmaktadırlar. Herkesin bilinçli bir şekilde bu tanımı yapmaktan kaçındığı gibi bir düşünceyi kabul etmek bile böyle bir tanım yapma zorunluluğundan kurtulma konu-

sunda bir bahane olarak kullanılabilir. Birbirlerinin ikizi sayılabilecek çalışmalarında salladıkları fırça darbelerine bakılarak Andy Warhol, Rauschenberg vs. gibi isimlerin seri üretim anlayışına uygun bir şekilde resim üreterek, bu temel özelliğin bir tür modaya dönüşmesine neden oldukları söylenebilir.

Sıradan bir tüketim nesnesine dönüşmeden önce *Pop Art* türü çalışmaların güncel resimde hizmet edilen amaç konusundaki çelişkiler ve sorunların daha açık seçik bir şekilde kavranmasına yaptıkları katkıyı görmezden gelemeyiz. Örneğin, Warhol: "Tuval herhangi bir afiş ya da sandalye kadar sıradan bir nesnedir." Bu takdire şayan demokratik anlayışın çok iyi ya da kötü niyetle yapılmış olduğu söylenebilir. Zira sanat eseri sıradan bir nesne olmaya çalışamaz; böyle bir şey söylemek nesneyle sahip olduğu anlamı birbirine karıştırmak demektir. Zira bir şeyler ifade etmesi gereken sanat, gündelik yaşamın sıradanlığı içinde yitip gitmek gibi bir hakka sahip değildir. Sanatı sıradan bir şeye indirgemeye çalışan bu (her nesneye neredeyse zorla bir işlev yükleyen ve yararlı olmayanı dışlayan) girişim, Amerikan pragmatizmi ve kurban verme alışkanlığına sahip gizemli bir düşüncenin yankısına benzemektedir. Warhol şöyle devam etmektedir:

> Gerçekliğin bir aracıya ihtiyacı yoktur, önemli olan bu gerçekliği ait olduğu çevreden koparıp tuvale aktarmaktır.

Zaten sorun da budur; zira bir sandalyeyi (herhangi bir et ürünü, araba kaportasından bir parça ya da bir *pin-up*'un yüzü) sıradan bir şeye dönüştüren şey ait olduğu bağlam ve özellikle de tüm diğer benzer ya da ufak tefek değişiklikler gösteren sandalyelerin seri bir şekilde üretildiği bağlamdır. Aynı özelliklerin farklı bir şekilde yinelenmesine sıradanlık diyoruz. Tuvale taşınan sandalye, sıradanlığına son verilmiş bir nesne olmanın yanı sıra tuvali de (kuramcıların sandıklarının tersine, bu imge, sandalyenin kusursuz bir kopyası olabilir) sıradan bir nesne olmaktan kurtarmaktadır.

Sanat eseri ne sıradan bir şeye indirgenebilir (tuval = sandalye) ne de sıradanlığı yansıtabilir (tuvaldeki yalıtılmış sandalye imgesi=gerçek sandalye) gibi bir sorunun içinden çıkabilmek mümkün değildir. Sanat ne bilinçli bir şeydir ne de bilinçsiz; bunlar aynı rüyanın iki ayrı versiyonudur. Aslında modern sanatın çekmeye çalıştığı söylevin bununla bir ilgisi yoktur. Onun derdi *sıradan nesnelerin gündelik yaşamda ifade ettikleri anlamın bir benzerine sahip olabilmektir.* Seri ve farklılık üretmeye yönelik bir yapıyla kendine özgü bir zaman anlayışına sahip olan sanatın, "günümüzde", moda ve belli davranış biçimlerinin yinelenmesi sayesinde var olabildiği; bu arada mutlak bir yineleme sürecine benzemekten kaçabilmek amacıyla durmaksızın yinelediği birbirinin ikizi fırça darbeleriyle değişik tablolar üretmeye çalıştığı görülmektedir. Andy Warhol: "Bir makine kadar hızlı üretebilmek isterdim" demektedir.

Bu hiç kuşkusuz anlamsız bir dilektir; çünkü sınai bir üretim biçimine benzemek nasıl sanatsal üretimin başına gelebilecek en kötü şeyse, seri bir üretim düzenine mahkûm edilmiş olmak da bir ressamın başına gelebilecek en kötü şeydir. Bu seri üretim anlayışı yine de mantıksal bir zorunluluğun sonucu olup, modern sanatın ulaşabileceği en son noktanın, yani varlığını yadsıyan tekniğin egemenliği altındaki dünyanın büyüsüne kapılıp, bilimsel araştırmanın etkisinde kalmakla birlikte *bu sürece ancak anlamsız bir şekilde yinelediği fırça darbeleriyle katılarak* değişik seri resimler üreten ressam olduğunu kanıtlamaktadır.

Burada nesnel bir çalışma düzenine sahip dünya ile öznel bir çalışma düzenine sahip sanatın karşılıklı olarak anlam değiş tokuşunda bulundukları söylenebilir. Dünya ve sanatın bu açıdan benzer bir konumda bulundukları bile söylenebilir.[5] Sanat, yapısal anlamda dünyaya ne ka-

[5] Sanatın seri bir üretim biçimine sahip olmasının nedeni yalnızca dünyayla kendi arasındaki yapısal benzerlik değil aynı zamanda dünyanın bir "makineyi" andırıyor olmasıdır. Dünya ancak mekanik fırça darbeleriyle resmedildiği gün gerçek bir makineye benzemiştir.

dar çok benzerse dünyayı o kadar iyi bir şekilde açıklayabilir; çünkü bu benzerlik onu dünyayla *bütünleşmeye* mahkûm etmektedir.

Nesnel bir çalışma düzenine sahip dünya ve bu dünyanın –herkesin şikayetçi olduğu ve sanatçıların bile bir yazgı gibi kabullendikleri– eleştirel bir yadsıması olmaya çalışan, bu amaçla dur durak tanımadan kendini yenileyen ve aşan; bunları gerçekleştirdiği anda neredeyse herkes tarafından özümsenip, kabullenilip, kendisiyle hemfikir olunan; ulaşabileceği en son aşama[6] seri bir üretim biçimine benzemek olan sanat arasındaki bu benzerlik, modern sanata özgü çelişkinin açıklanmasına katkıda bulunabilir. Aklımızı başımıza toplayalım ve sanatın, bir zamanlar yapmış olsa bile, artık hiçbir şeyi eleştirmediğini kabul edelim. Devrim cebren ya da hileyle kapana kıstırılmış, ortada "lânet okunacak" bir şey kalmamıştır. Bu yüzden yapılabilecek en iyi şey geçmişe özlem duyarak, boş yere dövünmek, talihimize küsmekten vazgeçmek ve biçimsel bir çelişkiye boyun eğerek sistemli bir şekilde birbirini izleyen, birbirinin tıpatıp aynısı fırça darbeleriyle ortaya çıkmakla birlikte her biri özgün bir tuval muamelesi görmek istediğinden, egemen sisteme, herhangi bir nesne ya da nesne kümesi gibi kolaylıkla uyum sağlayabilen sanat yapıtının sahip olduğu gerçekliğin üstünde yer alan fırça darbelerinden ibaret olduğunu kabul etmektir.

Bu yönleriyle modern yapıtlar her ne kadar önemli kültürel yananlamlara sahipmiş gibi görünseler de aslında sıradan gündelik nesnelere benzedikleri ve dekorla tam bir uyum içinde oldukları söylenebilir. Modern, *Pop*, soyut, lekeci tablonun eleştirdiği bir şey yoktur. Modern bir konutun iç dekorasyonunda yer alan mobilya ve nesnelerin arasında kendilerine ayrılan köşeye razı olmaktan –çünkü tablo da sınırlı bir yüzeye hapsedilen ressamın salladığı belli sayıdaki fırça darbesinden oluşmaktadır– başka ya-

[6] Tıpkı koleksiyonculuğun koleksiyonu yapılan nesne türlerinden daha büyük bir öneme sahip olması gibi, bu aşamada dünyaya gönderme yapılması ikincil bir öneme sahip olmaktadır.

pabileceği bir şey yoktur; tıpkı üstüne belli aralıklarla art arda fırça darbeleri vurulmasına razı olması gibi. Burada iki ayrı üretim düzeninin birbiriyle çakıştığı ve anlam vermek için gerekli olan seri üretimin, tüketim düzeninin ayrılmaz bir parçası olduğu ve bundan "kaçabilmenin" mümkün olmadığı görülmektedir.

Eleştirel (ideolojik) şiddet ve kendini zorla kabul ettiren yapıya uyum sağlamak arasında bir seçim yapmak durumunda olan modern sanatın çağdaş dünyayla tam bir *işbirliği* içinde olduğu görülmektedir. Çağdaş dünyanın kurallarına uymak ve bu dünyanın bir parçası olmaya çalışmaktadır. Modern sanat bu dünyayla alay edebilir, onun neye benzediğini gösterebilir, simüle edebilir, kandırmaya çalışabilir ancak bizzat içinde yer aldığı düzeni hiçbir şekilde yerinden kımıldatamaz. Artık hep aynı varlık ve nesnelerin yeniden canlandırılarak (her görüntüde böyle bir uzlaşmacı ideolojiyle karşılaşılmaktadır) benzer resimlerin üretildiği burjuva sanat anlayışı sona ermiştir. Dünyadan kopmuş görünen modern sanat evreninde ressam kendi tablosuyla uzlaşmaya çalışan birine benzemektedir. Bilinçli bir şekilde seri tablo üreten ressam bunu bir boyun eğme ya da bir meydan okuma biçimi gibi görse de aslında yaptığı iş seri bir şekilde üretilen tüm diğer nesnelerle bir benzerlik göstermekte ve bu dünyayı egemenliği altına almış olan sistemle giderek daha uyumlu bir birliktelik sergilemektedir.

MÜZAYEDE NESNESİ OLARAK SANAT YAPITI

Gösterge/değiş tokuş ve gösteriş değeri

İdeolojik süreci politika ya da kültür gibi geleneksel mabetlerin dışında bir yerlere taşıyıp çözümlemek şaşırtıcı bir girişim gibi algılanabilir. Oysa ekonomik güç ve kültürel alanla ilişkisiz gibi görünen resim pazarı ve sanat yapıtının müzayede yoluyla satışı bize bu çözümlemenin nasıl yapılması gerektiğini gösterirken aynı zamanda ideolojik sürecin nasıl işlediğini de açıklamaktadır. Ekonomik değer, gösterge/değer ve simgesel değerin belli bir oyun kuralı çerçevesinde birbirleri içinde eridikleri değerler değiş tokuşu anlamına gelen müzayede adlı pota, ideolojik bir matris –GÖSTERGE EKONOMİ POLİTİĞİNİN tapınaklarından biri– olarak kabul edilebilir.

Yapılması gereken şey, Marx'ın, *Ekonomi Politiğin Eleştirisi* başlıklı çalışmasında meta/biçimin ortaya çıkış şeklini açıklaması gibi, gösterge/biçimin ortaya çıkış şeklini göstermekten ibarettir. Tüketime özgü tüm alanlarda ekonomik değiş tokuş değeri (para), gösterge(leşmiş)/değiş tokuş değerine (prestij vs.) dönüşmekle birlikte bu aşamada da kullanım değerini bir mazeret olarak öne sürmeye devam etmektedir. Sanat yapıtı müzayedesi, her şeyin eşdeğerlisi haline gelen paranın saf bir gösterge sayılabilecek tabloyla değiş tokuş edilmesinin en güzel örneğidir. Öyleyse gösterge/değer[1] işleminin açıklanabilmesi için kolektif ve kurumsal özellikler taşıyan bu deneysel alanın incelenmesinde yarar var.

---

[1] Kullanım değeri çözümlemesinin ortaya koyduğu büyük sorunlar ileride yeniden ele alınacaktır.

Aynı anda gerçekleştirilecek ikili bir indirgeme süreciyle bu konu açıklığa kavuşturulabilir. İlk indirgeme süreci değişim değeriyle (para) simgesel değeri (bir yapıt olarak tablo) kapsayacak; ikincisiyse *harcama* ve *sonuna kadar mücadeleye dayalı bir rekabet* sonucunda birlikte almış oldukları gösterge/değer (imzalanmış bir tablo, belli bir değer biçilmiş bir nesne, gösteriş değeri ve nadir bulunurluk) biçimi kapsayacaktır.

I. EKONOMİ POLİTİĞİN ÖTEKİ YÜZÜ

Harcama sürecinde paranın anlamı değişmektedir. Müzayede sürecinde bir kez tespit edilmiş olan bu olgu bir varsayıma dönüştürülerek bütün tüketim evrenine taşınabilir. Tüketim, yalnızca (değişim değerine yeni bir kullanım değeri atfedilmesinden) satın almaktan ibaret bir eylem değil; aynı zamanda (olayın bu yanı gerek kapitalizm gerekse Marx tarafından kesinlikle ihmal edilmiştir) bir HARCAMA yapmak, yani *çevreye* zenginliğini *göstermek* ve sahip olunan zenginliği *çevreye göstere göstere* yok etmek demektir. Değişim değerinin ötesine geçerek, bunun yok edilmesi anlamına gelen bu değerin; elde edilen, tasarruf edilen, *satın alınan nesneye* onu *farklı kılan bir gösterge değer yüklediği görülmektedir*. Ekonomik mantıkta olduğu gibi burada da önemli olan eşdeğerlik ilkesi üstüne oturan para miktarı değil, bir farklılık ve meydan okuma mantığı üstüne oturan para harcama, savurma, tüketim anlayışıdır. Bu yüzden her satın alma eylemi farklı kılıcı gösterge/değer üretilmesini sağlayan hem ekonomik hem de ekonomi-ötesi bir edim olarak değerlendirilebilir.

Gündelik tüketim sürecinde hiç kuşkusuz, müzayedeli satışlara özgü kumar ve şölenlerdekine benzer büyüleyici bir rekabet duygusu, meydan okuma, birbiriyle yarışma; aynı toplumsal kesime ait insanlardan oluşan bir cemaat vs. gibi şeylerden söz edebilmek güçtür. Ancak satın alma eyleminin (bireysel düzeye indirgenen bir kullanım değerinin) gerisinde, en basit bir harcama eyleminde bile her

zaman için bir tür yarış, iddialaşma, meydan okuma, bir özveride bulunma öyleyse sözde bir eşitler cemaati ve *aristokratik bir değer ölçüsü bulunduğu* söylenebilir. Tüketimi bir tutku, büyüleyici bir oyun, ekonomik ve işlevsel bir davranış biçiminden çok ekonomik değerin başka türden değerler adına yok edildiği bir rekabet alanı haline getiren de kesinlikle budur; yoksa "tatmin edilmeyi" bekleyen "gereksinimler" değil.

Belirleyici olanın üretim süreci ve ekonomik değişim değerinin sistemli bir görünüm kazanması olduğu daha önce söylenmiştir –ki gerçekten de öyledir– zira ekonomi politik demek tüm değerlerin (emek, bilgi, toplumsal ilişkiler, kültür, doğa) ekonomik bir değişim değerine dönüştürülmesi demektedir. Her şeyi basitleştiren ve emen bir dünya pazarında baş role sahip parayla her şey alınıp satılabilmektedir. Tarihsel nedenlerini "bilimsel bir şekilde "açıklamanın güç göründüğü ve Marx'ın yapmış olduğu açıklamalar da dahil olmak üzere ideolojik bir çözümleme sürecinden geçirilmesi gereken çözümlemenin bu kısmı ön plana çıkarılarak; en az bunun kadar önemli ve genel anlamda en az bunun kadar geçerli olan bir süreç ihmal edilmiştir. Bu, "üretim" sürecine ters düşmek, onun bir kalıntısına benzemek ya da onun oluşumuna aracılık yapmakla bir ilişkisi olmayan ve ekonomik değişim değerini gösterge/değişim değerine dönüştüren devasa bir süreçtir. Biz buna bir *gösterge/değişim değeri sistemi olarak* Tüketim süreci diyoruz. Bunun ekonomik değişim değerinin gösterge/değişim değerine dönüştürülmesiyle bir ilişkisi vardır; yoksa geleneksel ekonomi politik (ekonomik değişim değerinin kullanım değerine dönüştürülmesiyle oluşan üretim döngüsü) tarafından tanımlanan bir tüketim süreciyle değil. Böylelikle ekonomik değişim değeri ve kullanım değeri üstüne oturan geleneksel ekonomi politik anlayışı çökertilecek ve gösterge/değişim değerini de en az maddi üretim ve ekonomik değişim değeri kadar önemseyen GENEL BİR EKONOMİ POLİTİK adı altında yeni baştan çözümlenebilecektir. Dolayısıyla maddi üretim çözümlemesinde

olduğu gibi dışsal, ikincil, "üstyapısal" bir çözümlemeye benzemekten kurtulan gösterge üretimi ve kültür çözümlemesi de, bu durumda, gösterge ekonomi politiğinin hem kuramsal hem de uygulama düzeyinde görülen genelleşmesiyle birlikte, kendini *devrimci bir ekonomi politik* olarak dayatabilecektir.

Tüketim (yani sistemli bir gösterge üretimi) alanına bir özerklik kazandırmaya yönelik her türlü çözümleme girişimi bir kandırmaca olarak nitelendirilebilir. Maddi üretimi belirleyici bir süreç olarak özerkleştirme çabaları da *benzer bir ideolojik kandırmacadır.* Kültüre (gösterge üretimi) üstyapı görüntüsü vermeye çalışanlar da kültür idealistleri gibi farkında olmadan toplumsal ve kültüreli birbirlerinden ayırarak ekonomi politiğin alanını keyfi bir şekilde sınırlandırmaktadırlar. Kültür, tüketim ve göstergelerin ideolojik bir çözümlemesini yapabilmek için onları ekonomi politiğin alanı dışına sürmek yerine içine çekerek onlara yapısal bir bütünlük kazandırmak gerekir. Bunun içinse geleneksel ekonomi politiğin sınırlarını belirleyip, kalıplaştırmış olan burjuva iktisat bilimi ve Marksist çözümlemenin çökertilmesi gerekmektedir. Oysa bu konuda çok güçlü bir direnişle karşılaşılmaktadır; örneğin bin bir çeşit kuramsal, politik, bilinçsiz direniş biçimine tanık olunmaktadır. Günümüz itibarıyla devrimci bir kuram ve uygulama tanımı yapabilmenin yolu genelleştirilmiş (yaşamın her alanına yayılmış) bir ekonomi politik anlayışından geçmektedir.

Resim piyasasına dönecek olursak, tablolara birer ayrımlayıcı gösterge olarak sahip olunmaya çalışılmasının kökeninde kişinin ekonomik ve toplumsal gücünü kanıtlama arzusunun yattığını söyleyebiliriz. Bunu bilmek bizi bir yere götürmez. Zira egemen sınıfın kültürü ele geçirip, güdümlediği gibi herkesçe malum politik düşünceleri yinelemekten öte bir şey yapmamış oluruz. "Gereksinimler", "tüketim", boş zamanı değerlendirme biçimleri ya da cinsellik konusunda da benzer şeyler söylenmektedir. Bir anlamda egemen sınıfın kültür alanında bir ayrıcalığa sahip olduğu söylenmeye çalışılmaktadır. "Emek gücünün

her türünü" sömürdüğü yetmiyormuş gibi şimdi de her türlü gösterge üretimiyle değer sistemini sömürerek sınıf mücadelesine çomak sokmaya ve proletaryanın aklını karıştırmaya çalışır gibidir. Bu göstergeleri kimin ürettiğini sorabilir miyiz? Bu göstergeler toplumsal bir özelliğe sahip, her yerde karşılaşılan cinsten ve istenildiği gibi kullanılabilen şeyler midir? Böyle bir açıklama inandırıcılıktan uzaktır. Aksi takdirde göstergelerle masalların somut bir toplumsal ve ekonomik evrene müdahale ederek gidişatını nasıl değiştirdiklerini açıklamak gerekir. Şu "bilinç" düzeyi masalına artık bir son verelim. Eğer belirleyici olan ekonomik süreçse bu durumda egemen sınıfın kültüre ihtiyaç duyması nasıl açıklanabilir?

Daha da ileri gidelim ve anlamı sorgulayalım. Hangi toplumsal ilişki biçimi anlam üretilmesini sağlamaktadır? "Kapitalist" üretim biçimi mi? Saçmalık.

Gösterge/değer belli bir toplumsal çalışma süreci tarafından *üretilmektedir*. Ancak farklılık üretmenin, farklılık anlayışı üstüne oturan, hiyerarşik sistemler oluşturmanın ekonomik bir anlama sahip artı-değerin elde edilmesiyle birbirine karıştırılması ya da bunun bir sonucu olduğu düşünülmesi yanlıştır. Çünkü ikisi arasında, ekonomik artı-değer ve değeri gösterge/değere *dönüştüren*, yani ekonomik değerin kesinlikle farklı bir değiş tokuş biçimine boyun eğilerek israf edildiği bir başka *çalışma* biçimi yer almaktadır. Bu çalışma düzeninde de bir anlamda yine artı-değer, yani bir egemenlik biçimi üretilmekte ancak bunun ekonomik ayrıcalık ve kâr anlayışıyla ilişkisi olmayan ve ekonomik değer anlayışının ötesine geçen *gösterişe* yönelik bir harcama biçimi olduğu görülmektedir. Ekonomik ayrıcalık ve kâr, göstergeler aracılığıyla iktidara yeni bir çehre kazandıran *politik* oyuna bir tür yardım ve yataklık etmekten başka bir şey yapmamışlardır. Ekonomik iktidar yine egemen bir konuma sahip olmakla birlikte, bu egemenliğin sorgusuz sualsiz ve akıl sır ermez bir şekilde ona bağlanması olanaksız bir şeydir; çünkü bunun için ekonomik değerin yeniden yorumlanması gerekmiştir. Bu yeniden yorumlama sürecini atlayan Marksist çözümleme-

nin maddi üretimle ilgili olarak günümüzde yaptığı ideolojik açıklamaların, Burjuva iktisatçıların Marx'tan önce (ve Marx'tan bu yana) yaptıkları açıklamalara benzediği söylenebilir, çünkü bu çözümlemede değerin kökeninde neyin bulunduğu ve gerçek maddi üretim sürecinin neye benzediği görmezden gelinmektedir. İdeolojiye aşkın bir görünüm kazandıran bu toplumsal gösterge üretme çabasının bilinçli bir şekilde es geçilmesi sonucu kültürle göstergeler hem meta fetişizmi kadar akıl dışı hem de onunla çağdaş bir "fetişist" anlama kavuşmaktadırlar.

Gösterge ekonomi politiğinin eleştirisini yapan kuramcı sayısı yok denilecek kadar azdır. Çünkü Marksist (neo-Marksist) çözümlemenin baskısına maruz kalarak, sindirilmiş ve belli bir alana hapsedilmişlerdir. Veblen ve Goblot[2] kültürel sınıf çözümlemesinin önünü açan çok önemli isimlerdir. Bu çözümleme "diyalektik materyalizmin" yapmış olduğu üretim güçleriyle ilgili çözümlemenin ötesine geçerek *gösterişe yönelik bir değerler mantığından* söz etmektedir. Bu mantığa göre egemen sınıf toplum üstünde kurduğu ve kodlar aracılığıyla sürdürdüğü hâkimiyeti devam ettirebilmek amacıyla, değerleri "tözsel açıdan değişikliğe" uğratmış ve böylelikle ekonomik düzende devrimler yaparak, toplumsal ilişkilerde değişikliğe yol açılmasını engellemiştir.

Ekonomik düzende belirleyici olan, *birikim* ya da artı-değerin elde edilme biçimidir. (Kültürel) göstergeler düzeninde belirleyici olansa *harcama*, yani yaşamın her alanına egemen olan koda boyun eğip, töz değişikliğine uğrayarak gösterge/değer biçimini alan ekonomik değişim değeridir. Egemen sınıflar (ilkel ve geleneksel toplumlar) egemenliklerini ya her zaman gösterge/değerler üstüne oturtmuş ya da (kapitalist burjuva düzeninde olduğu gibi) sahip oldukları bu ekonomik ayrıcalığı göstergeler aracılığıyla sergileyerek onlara bir aşkınlık, bir kutsallık kazan-

---

[2] Veblen, *La Théorie de la classe de loisir [Aylak Sınıfın Teorisi]*; Goblot, *La Barrière et le niveau*.

dırmaya çalışmışlardır. Egemenliğin en kusursuz aşaması bu sonuncudur. Çünkü sınıf mantığının yerini alan bu mantık üretim araçlarının mülkiyetiyle değil, anlam üretiminin denetimiyle ilgili olup maddi üretimden çok farklı bir üretim biçiminin varlığını zorunlu kılmaktadır ki (zaten Marksist çözümlemenin içinden çıkamadığı nokta da budur), biz, mikroskopik bir düzeyde bile olsa, sanat yapıtının müzayede yoluyla satışında böyle bir üretim sürecinin tüm özellikleriyle karşılaşmaktayız.

II. EKONOMİK DEĞİŞ TOKUŞTAN FARKLI OLAN YANLAR

1) Müzayede, kumar (poker vs) gibi hem bir ritüel hem de hiçbiri diğerine benzemeyen özgün bir olaydır. Kuralları hem değiştirilebilir hem de değiştirilemez. Müzayede esnasında neler olup biteceğini önceden kestirebilmek mümkün olmadığı gibi müzayede sonrasında neler olup biteceğini kestirebilmek de mümkün değildir. Çünkü bu kişisel bir anlam ifade etmeyen değerlerin rakamlar üzerinden matematiksel bir şekilde karşılıklı olarak değiş tokuş edildikleri ekonomik bir işlemden çok bir insandan diğerine değişen kişisel bir meydan okuma biçimidir.

2) Değiş tokuş sürecini belirleyen bu kişisel boyut nedeniyle olay tek bir mekânda geçmek zorundadır; zira müzayedeye mektupla katılabilmek olanaksızdır. Özellikle de sürecin herhangi bir kesintiye uğratılmadan yaşanması gerekmektedir. Müzayede açısından, zaman, olayın akış düzeni, ritmi, temposu en önemli şeylerdir. Atışma ve fiyat artırma esnasında geçen her saniye ve partnerler arasındaki ilişki bir sonrakinde olup bitecekleri belirlemektedir. Buradaki zamanın akışı, ekonomik değiş tokuşa özgü soyut zaman anlayışından tamamen farklıdır.

3) Burada çarşıda olduğu gibi bir arz ve talep oyunu çerçevesinde tahmini bir değişim değeriyle muhtemel bir kullanım değeri hesabı yapılmamaktadır. Böyle bir açık artırma olayıyla örneğin arzla talebin hemen hiçbir zaman değişmediği balık halindeki alış veriş sürecinde karşıla-

şılmaktadır. Ancak bizim sözünü ettiğimiz açık artırma sürecinde ekonomik değişim değeri ve kullanım değeri arasında hesap kitaba dayalı bir karşılıklı ilişki yoktur. Öngörülen (tabii böyle bir şey varsa) kullanım değeri açık artırma süreciyle doğru orantılı bir artış göstermemektedir. Doğası gereği kurduğu özgün ilişki sayesinde açık artırma, kullanım değerini dışlamaktadır. *Oyun dışı* kalan kullanım değeri nedeniyle *devreye* bir şeyin karşılığı olma özelliğini yitirmiş olan değişim değeri girer. Bir değişim değeri olma özelliğini yitirdiğindeyse ekonomik bir anlama sahip olması söz konusu değildir. Her ne kadar ortada bir değiş tokuş oyunu olduğu söylenebilirse de bunun bir arz ve talep oyunundan çok *karşılıklı meydan okuma oyununa* benzediği söylenebilir. Bu durumda açık artırmanın

- hem değer ve ekonomik parametreler düzeyinde biçimsel bir dönüşüme;
- hem de bir başka *toplumsal ilişki* biçiminin oluşmasına yol açtığı söylenebilir.

Biçimsel değişime uğrayan değer üzerine

Açık artırmanın en can alıcı anında paranın sahip olduğu ölçülebilir değişim değeri yadsınıp, töz değişimine uğratılarak kendisine ölçü dışı bir gösteriş değeri atfedilmektedir. Böylece para eşsiz, benzersiz bir gösterge olan tablonun karşılığına dönüşmektedir. Ekonomik değişim değerini yitirerek bir gösteriş aracına dönüşen para ile simgesel[3] değerini yitirerek bir itibar göstergesine dönüşen (resim alanı denilen sınırlı bütüncenin bir unsuru olarak) tablo arasında bir eşdeğerlik ilişkisi değil aristokratik[4] bir *değer ilişkisi* vardır.

---

[3] Bkz. sonraki sayfalar: "Simgesel değer ve estetik işlev".

[4] "Tablonun satış fiyatı herhangi bir tüketim nesnesinin fiyatına benzer bir şekilde belirlenemez. Tablonun değeri müzayede esnasında sürdürülen rekabet oyununa bağlı olup; sahip olduğu anlam ve kendisine atfedilen mutlak değerin görece eşdeğerlisidir". (P. Dard ve J. Micner, *Etude sur l'échange de valeur*). As-

Toplumsal İlişki

Gösteriş amaçlı harcamada para, biçimsel anlamda her şeyin yerini alabilen genel bir değiş tokuş aracı olmadığı gibi, özgün bir toplumsal (kapitalist) ilişki kurma biçimi de oluşturamamaktadır. Müzayede aracılığıyla kurulan toplumsal ilişki partnerler arasında aristokratik bir denkliği zorunlu kılmaktadır. Her biri kendi çıkarını düşünen ve biçimsel düzeyde *eşit* oldukları varsayılan kişiler arasında ekonomik bir rekâbet ilişkisi oluşmasına yol açan ticari işlemin tersine, şölen ya da kumar gibi müzayede de somut bir yer ve zamanda, belli bir topluluğa ait *denkler* arasında bir değiş tokuş ilişkisi kurmayı amaçlamaktadır. Oyunun galibi kim olursa olsun müzayede olayının temel işlevi belli sayıdaki göstergeye sahip olmak amacıyla ölümüne bir açık artırma oyununa katılmayı kabul eden ve kendilerini ayrıcalıklı kişiler olarak gören bir insanlar topluluğu oluşturmaktır. Soylulara özgü bir meydan okuma oyunu, onlara özgü (ekonomik rekâbet oyununda karşılaşılan biçimsel eşitlikle hiçbir ilişkisi olmayan) bir *değer anlayışına* boyun eğmek durumundadır. Toplumun diğer kesimlerine oranla ayrıcalıklı bir *kast* konumuna sahip olan bu insanları farklı kılan özellik satın alma güçleri değil kolektif bir şekilde gerçekleştirdikleri gösterişe yönelik gösterge/değer[5] üretimi ve değiş tokuşudur.

---

lında bu bir fiyat belirleme değil bir iddialaşma oyunudur. Gerçek kumarbazlar için oyunda kazanılan para oyunda kaybedilir, yararlı ya da ekonomik bir amaçla kullanılamaz. Oyunla gelen paranın oyuna geri dönmesi, yani "yitirilmesi" gerekmektedir. Bu olay biraz Bataille'ın "lânetli payına" benzemektedir.

[5] "Bu topluluk içinde denkler arası *rekâbete* dayalı bir tablo alışverişi vardır oysa toplumun geneli açısından bakıldığında bu topluluğun *resmin* kendi dışına çıkmasına izin vermeyerek toplumsal açıdan *ayrımcılık* yaptığı söylenebilir. Halbuki bu topluluk tabloyu nasıl elde ettiğini kimseden gizlememektedir.... Sınıf atlama özgürlüğü denilen şeyin toplumsal ayrımcılığı gizlemeye çalıştığı bir yerde, müzayede, egemenlik *stratejileri* konusunda uç bir örnek oluşturmaktadır." (P. Dard ve J. Micner, *a.g.e.*)

Ekonomi üstüne oturan bir üretim, değiş tokuş ve toplumsal ilişki sisteminden tamamıyla farklı bir üretim, değiş tokuş ve toplumsal ilişki sistemiyle uyumlu bir mantık ideolojik kalıbın ta kendisidir. İdeoloji, toplumsal bir mantığın yerine bir başkasını koymak, yani değer tanımını değiştirmek (ve böylelikle çelişkilere bir son vermek) demektir; yoksa aklı başında bir insanı akıl dışı bir yönteme başvurarak kandırmaya çalışmaz. İdeoloji mantıksal bir strateji olarak kabul edilmediği için de bize abuk bir "içselleştirme süreci" üstüne oturtulan psikolojiden söz edilmektedir. Peki ama "aklı başında insanlar" bir yandan "nesnel" bir toplumsal ilişki biçimi üretirken öteki yandan nasıl olup da bu "ideolojik değerlere" kanıp, etkisi altında kalarak onlara boyun eğebilmektedirler? Kimi zaman "aklı başında insanlar" "nesnel" (devrimci!) bir tavır takındıklarında buna "bilinçlenme" denilmektedir! İlgi çekici bir burjuva masalı olan psikoloji, devrimci kuramı fena halde etkilemiştir.

Aslında sanat sever "psikolojisi" denilen şey değiş tokuş sisteminin kişisel bir boyuta indirgenmesinden başka bir şey değildir. Bu psikolojiye göre nesneye fetişist bir şekilde bağlanılmasına yol açan tutkunun kökeninde nesneyi bir rakip olarak gören ayrıcalıklı bir topluluğa ait olma duygusu vardır. Kendisini tabloyla aynı statüye sahip, denk bir rakip gibi görmesini sağlayan bu duygu sayesinde sanat sever bu tabloyla tüm diğer resimler arasında göstergesel bir ilişki kurmaktadır. Buradan da sanat sever ve tablo arasındaki "ayrıcalıklı" ilişkiye dayalı psikolojik duygunun müzayedenin oluşturduğu aristokratik değer, değiş tokuş ve toplumsal ilişki biçimini belirlediği gibi bir sonuca ulaşılmaktadır. Sanat severdeki tutkunun kökeninde de tüm diğer sanat severlerin gizliden gizliye peşini hiç bırakmayan ve heyecanlandıran bir şey vardır. Tıpkı kendisine atfedilen fetişleştirilmiş değer gibi, tablonun bir *mana*'ya sahip olması için

- aynı yüceltilmiş statü evrenine ait tüm diğer tablolarla karşılaştırılması;
- ait olduğu soy, sop, yani tuval üstündeki imza ve

önceki sahiplerinin bilinmesi gerekmektedir.

Öyleyse kişinin nesneyle kurduğu psikolojik ilişkinin fetişizme yol açabilmesi ya da değiş tokuş ilkesini belirleyebilmesi mümkün değildir. İlke olarak "nesne fetişizmi" değiş tokuş sürecini kesinlikle belirleyemez ama *toplumsal değiş tokuş ilkesi nesnenin sahip olduğu fetiş değeri belirleyebilir.*

III. EKONOMİK GÜÇ VE EGEMENLİK İLİŞKİSİ

Tabloyu sıradan bir meta olarak gören başka bir ideolojik indirgemeden söz edelim. Burada önemli olan kapital ve kapitalist *sınıfın* genişletilmiş bir yeniden üretimi değil, oluşturulan kolektif bir gösterge oyunu aracılığıyla üretilen bir *kastın* ekonomik değeri yok ederek bu türden göstergeleri üretmesidir. Bu gösterişe yönelik değiş tokuş ve aristokratik model eski hızını yitirince, bu kez alt kesimler arasında yaygınlaşmaya, tüketim sistemini tamamen egemenliği altına almaya ve ideolojik açıdan güçlenmesini sağlamaya başladığı görülmektedir. "Demokratikleştirilmiş" bir kast mantığından söz edilmesi saçma bir şeydir. Zira tüketim sistemi bu ölmek üzere olan gösterge/değer değiş tokuş modeli üstüne kurulmuş olup; farklılık değiş tokuşu, farklılık yaratacak nesneler ve neredeyse tamamıyla ortadan kaybolmuş olan bir aristokrasi ve aristokratik bir denklik düşüncesine boyun eğmek ister gibidir. Aristokratik potlaç ile tüketim arasındaki temel fark, günümüzde farklılıkların eskiden olduğu gibi kolektif modeller aracılığıyla değil bürokratlar tarafından programlanan kolektif modellere uygun bir şekilde sınai düzeyde üretiliyor olmalarıdır. Statü edinme yarışında belirleyici olan unsur kitle iletişimsel bir boyut kazandırılmış olan rekabet simülakrıdır. Bunun, Veblen'in sözünü ettiği o gerçek ayrımlama sürecini belirleyebilmesi mümkün değildir, çünkü o dönemde var olan koskoca *wasteful expenditure* dinozorları zaman içinde yerlerini gösteriş amaçlı yok edici bir tüketim *parodisinin* oyuncuları olmayı kabul etmiş ve üretim düzeni tarafından

tüketici olarak işe alınmış milyonlara bırakmışlardır. "Harcama" radikal bir anlam değişikliğine uğramıştır. Ancak yitirilen gösteriş amaçlı değerleri, bu kez kitle iletişimsel boyutlara ulaşmış olan tüketim düzeninde kolektif bir şekilde yeniden canlandırma girişimlerinin bireysel düzeyde ödüllendirici, özgürleştirici, statü kazandırıcı bir etkiye sahip olduğu ve böylelikle de bir ideoloji görevini yerine getirdiği görülmektedir. Aristokratik bir ayrımlayıcı kod simülakrı bile hâlâ çok güçlü bir toplumsallaşma, denetleme ve katılım unsuru olarak "aynı oyun kuralına boyun eğilmesini" sağlamaktadır. Ait olduğumuz sanayi toplumlarında itibar, aristokratik değerlerin müsveddesinden ibaret bir (Burjuva) kültürü bile etkilemektedir. Eleyici ve seçici bir topluluğa özgü oyun kuralı ve gösterge sistemleriyle kaynaştırılarak hem ekonomik değerin ötesine geçen hem de *onun aracılığıyla* kolektif bir şekilde yeniden üretilen kod adlı bir büyü hemen her yerde karşımıza çıkmaktadır. Bu süreçle neredeyse tüm sınıf çatışmalarında karşılaşılmaktadır. Ekonomik statü ve sınıf ayrımı yapmadan neredeyse tüm toplumu etkisi altına almış olan bu sürecin egemen sınıfın işine yaradığı görülmektedir. Egemenliği ayakta tutan şey budur. Ne devrimci üretici güçler mantığı, ne "diyalektik" sermaye çözümlemesi ne de geleneksel ekonomi politik eleştirisi bunu yıkabilecek bir güce sahip değildir.

Güncel egemenlik biçiminin nasıl olup da *her türlü üretim biçimine* el koyup, kendisine uydurarak aynı anda devreye sokabildiğini yalnızca bir gösterge ekonomi politiği eleştirisi çözümleyebilir. Bu çözümleme yalnızca kapitalist üretim biçimini değil tüm "eski", "ilkel", "ekonomi öncesi" ya da "ekonomi ötesi" üretim ve değiş tokuş biçimlerini kapsamaktadır. Ayrıca bu egemenlik biçiminin ekonomik bir düzende göstergeler, kastlar, ırkçılık, ayrımcılık üstüne oturan bir mantık ve stratejiye nasıl olup da yeniden işlerlik kazandırdığıyla (ya da yeniden üretebildiğiyle) kişisel feodal ilişkiler mantığını ya da armağan/değiş tokuş ve karşılıklılık ya da ölümüne bir değiş tokuş sürecini açıklayabilir. Burada amaç "modern" sosyo-ekonomik sınıf mantığı açıklamasının yanlışlığını gözler önüne sermektir.

Ekonomik sömürü ve "sınıfsal" egemenlik belki de toplumsal egemenlik biçimleri adlı binlerce yılı kapsayan bir tarihsel süreç içinde yer alan bir "değişken" ve yanlışlıkla sapılmış bir yoldan başka bir şey değildirler. Günümüz toplumunun yeniden *yalnızca* göstergelere boyun eğmek istemesi durumunda ideolojik üretim sürecinde kökten bir "kültürel devrim" yapılması bir zorunluluğa dönüşmektedir. Böyle bir devrimeyse ancak gösterge ekonomi politiği kuramsal bir temel kazandırabilir.

IV. SİMGESEL DEĞER VE ESTETİK İŞLEV

Bütün bu açıklamalardan sonra "sanat yapıtının" sahip olduğu simgesel ya da özgün değer konusunda neler söylenebilir? Biz böyle bir şeyden söz eden birilerini göremiyoruz. Ekonomik değişim değerinin gösterge/değere dönüşme hızına koşut bir şekilde simgesel değer de gösterge/değere indirgenmiştir. Hem ekonomik değişim değeri hem de simgesel değerin sahip oldukları özgün statüyü yitirerek gösterge/değere boyun eğdikleri görülmektedir. Kendilerine sıra dışı bir gösterge işlevi yüklenen tablolar düzeyinde simgesel değerle *estetik işlev* aynı anlama sahip olmakta, yani göstergenin gerçekleştirdiği işlem sürecinin açıklanmasında simgesel değerden yararlanılırken, gösterişe yönelik harcamaya da enfes bir akılcı[6] görünüm kazandırılmaktadır.

Simgesel bir anlama sahip olduğu yadsınan tablo

- ayrımlayıcı bir nesne, "soylu" ve sayısı belli bir değiş tokuş aracı;
- evrensel bir "estetik" değere sahip nesne olarak kabul görmektedir. Burada Resim *düşüncesine* mutlak bir değer kazandırma konusunda tablodan yararlanılmaktadır.

[6] Akılcı bir görünüm kazandırmak amacıyla bundan böyle iktisattan da yararlanılabilir. Resim pazarı kimi zaman "sanat aşkı" kimi zaman da "iyi bir yatırım" şeklinde açıklanmaktadır.

Ancak bu gerçek bir mutlak değer değildir; zira daha önce görmüş olduğumuz gibi tablonun gerçek değerini belirleyen şey soyu, sopudur ("nerede yapıldığı", ressamın adı ve eski sahiplerinin adları kısaca soy kütüğü, yani "pedigree"si). İlkel toplumlarda ne kadar çok el değiştirirse o kadar çok değer kazanan nesne gibi; bir soyluluk göstergesine benzeyen tablo da zaman içinde miras yoluyla bir vâristen diğerine el değiştirdikçe daha büyük bir itibara sahip olmaktadır. Burada ekonomik artı-değere hiç benzemeyen, bir anlamda göstergelerin dolanım hızıyla belirlenen bir *artı-değer* üretiminden söz edilebilir. Dolayısıyla üretilenin kâr değil, bir *egemenlik* biçimi olduğu söylenebilir. Zaten sanat meraklısının müzayede esnasında gösterdiği ekonomik özverinin nedeni de budur. Öyleyse kast üyeleri için gerçek değerler yalnızca kast içinde üretilip (Goblot'nun burjuvaları için de aynı şey geçerlidir; zira onlar açısından da eserin özgünlüğü, sahip olduğu nitelikler, ressamın ustalığı vs. gibi "evrensel" olarak nitelendirilen değerlerin hiçbir önemi yoktur; önemli olan yalnızca sınıf ya da kasta özgü "ayrımlayıcı" değerdir), değiş tokuş edilenlerden ibarettir.

Bu partnerler kastında kişilerin varlığından emin oldukları bir şey varsa o da gerçek statü, gerçek egemenlik, toplumsal ilişkinin yeniden üretim biçimi ve dolayısıyla sınıfsal egemenliğin "sınıfın varlığını" sürdürmesine, yani sanat yapıtlarının gösterge/değiş tokuş nesnesi olarak aristokratik anlamda güdümlenmesine bağlı olduğudur. Aslında "estetik", sanat, simgesel sistem, kültür gibi "evrensel" değerleri küçümseyen bu kast onların kolektif tüketim için geçerli olduğunu düşünmektedir. Estetik haz, yapıtları tanıma, "mutlak" değerler gibi şeylerle ilgilenme işi de ayrıcalıklılar[7] kastına özgü *potlaç* düzeni dışında kalanlara bırakılmıştır.

[7] Tüketim sürecinde büyük bir çoğunluğu kullanım değeri, ürünlerin kullanımından zevk alma gibi şeylere mahkûm eden de tamamıyla benzer bir ayrımcılık anlayışıdır. Buna göre egemen sınıf stratejik açıdan değişim değerini, sermaye ve artı-değeri istediği gibi güdümleme ayrıcalığını elinde tutmaktadır.

Bu durumda ideolojik sürecin genel anlamda birkaç işlemi, yani

- sınırlandırılmış bir değiş tokuş sistemiyle sınırlandırılmış bir bütünce ve aristokratik değer ölçütleri üzerinden yürütülen bir rekâbet anlayışıyla
- herkesin biçimsel bir eşitlik anlayışı uyarınca yararlandığı evrensel değerlerin değiş tokuş edildiği bir sistemi aynı anda sürdürmesi gerekmektedir.

Yine resim alanında kurumsal bir görünüm arz eden pazar ve müzayede olayıyla müze adlı kurumun işlevlerini bu açıdan karşılaştırmak ilginç sonuçlara yol açabilir. Tüketim evrenine koşut özel bir pazarda satılan yapıtları buradan çekip alarak "ulusa mal eden" müze sayesinde herkesin bunların sahibi olduğu ve dolayısıyla da yapıtların sahip olmaları gereken estetik işleve kavuşturuldukları gibi kanıya kapılabilmek mümkündür. Oysa burada müzenin aristokratik değiş tokuş biçiminin sürüp gitmesini *teminat* altına almaktan başka bir şey yapmadığı görülmektedir. Üstelik bu değerleri iki kez garanti altına almaktadır. Şöyle ki:

- Sermaye akışı ve bireysel spekülasyon için nasıl Fransa Merkez Bankası kamu adına bir altın stoku oluşturmak ve bunu teminat altına almak zorundaysa; tabloların gösterge/değer işlevi görebilmeleri için müzenin de belli bir tablo stokuna sahip olması gerekmektedir. Resim alanına özgü ekonomi politik sisteminde, müzeler banka görevi yapmaktadırlar;
- Sanat üstüne spekülasyon yapılmasını kesinlikle teminat altına almış olmakla yetinmeyen müze bir yandan resmin evrensel bir nesne olmasını, diğer yandan da (toplumsal açıdan hiçbir değere sahip olmayan) estetik haz alımını garanti altına almak isteyen bir kuruma benzemektedir.

V. SONUÇ

Müzayede ve sanat pazarı aracılığıyla değerler stratejisine

özgü bir tür *çekirdekle* [*nucleum*], bir tür somut zaman-mekânın yanı sıra gösterge/değer ve kodlanmış değiş tokuş üretiminden başka bir anlama sahip olmayan ideolojik sürecin en önemli stratejik anıyla bu ideolojik süreci oluşturan ortamın açıklamasını yapmaya çalıştık. Ekonomik terimlerle bir açıklaması yapılamayan ve toplum tarafından üretilerek belli yer ve kurumlarda karşımıza çıkan, değerleri biçimsel dönüşüme uğratarak bir değer anlayışından diğerine, bir mantıksal yapılanmadan ötekine nasıl geçildiğini gösteren her türlü süreci ilgilendiren; dolayısıyla da farklı değiş tokuş sistemleri ve üretim biçimleri arasında bağlantı kurulmasını ve açıklama kapsamı içine alınmasını gerektiren bu değerler ekonomisinin bir *politik* ekonomi olarak adlandırılması yanlış bir şey değildir. Neredeyse tüm yaşam alanlarını egemenliği altına almış olan bu (genel) değer ekonomi politikasının eleştirisi Marx'ın eleştirisinin genelleştirilmesini sağlayacak tek alternatiftir. Bu aynı zamanda kuramsal açıdan *değerin ötesinde neler olup bittiğini* ve dolayısıyla bu ekonomi politik anlayışının nasıl yıkılacağını gösterebilecek tek alternatiftir.

Not: Hiç kuşkusuz resimden başka nesneleri de aynı terminolojiden yararlanarak çözümleyebilmek mümkündür. Örneğin bilgi. Bilgi konusunda yarışan topluluğun kurumsal anlamda zamansal ve mekânsal bir sürekliliğe sahip olmasını sağlayan şey sınav ya da daha iyisi eleme sınavlarıdır. Bu sınav sürecinde "dünyevi bilginin kutsal bir bilgiye dönüştürüldüğü" görülmektedir. Goblot, kast içinde yer almak için aşılması gereken ilk engel olan lise bitirme sınavlarından yola çıkarak, "bu bürokratik vaftiz işleminin" (Marx) ayrıntılı bir çözümlemesini yapmıştır. Evrensel bir değere sahipken benzer bir işlemden geçirilerek gösterge/değer görünümü kazandırılan bilgi bir soyluluk göstergesine dönüştürülerek bu rahipsiz ayine katılan tüm partnerlerin aynı egemenlik ve ayrımcılık süreci içinde yer almalarını sağlamaktadır. Örneğin (bilginler, düşünürler, toplumbilimcilerin katıldıkları) *kongreler* (göstergelerin) bilginin sıra dışı bir karşılıklı meydan okuma

süreciyle, düşünürler ve ayrıcalıklı insanlar topluluğunun neredeyse kalıtımsal bir şekilde yeniden üretilmesini sağladığı, aktarıldığı yerler olarak çözümlenebilir. Bu durumda at yarışlarının, at soyunun gelişmesine ne kadar katkısı varsa kongrelerin de bilime o kadar katkıda bulundukları söylenebilir. Keza gösterişe yönelik bir koşut değerler pazarı olarak atlar ve yarışlar güzel bir araştırma konusu oluşturabilir.

GENEL BİR KURAM OLUŞTURMA DENEMESİ

I

"Gereksinimlerin ideolojik oluşum" süreci ortaya dört farklı mantıksal yaklaşımın çıkmasına yol açmıştır:

- Kullanım değerinin işlevsel mantığı;
- Değişim değerinin ekonomik mantığı;
- Gösterge/değerin ayrımlayıcı mantığı;
- Simgesel değiş tokuş mantığı.

Bu mantıksal yaklaşımlarda; yararlılık, eşdeğerlik, farklılık, karşıt değerlilik türünden ilkelerle karşılaşılmaktadır.

"Sanat yapıtı müzayedesi" üzerine yapılan inceleme ekonomik değişim değeri anlayışından gösterge/değişim değeri anlayışına geçiş sürecinde oluşan değerler stratejisi adlı özgün bir durumu açıklamaya çalışmıştı. Bu metinden hareketle karşılıklı olarak bütün değerlerin birbirleri cinsinden varsayımsal bir çizelgesini oluşturmak, genel bir antropoloji denemesine yol açabilecek, ilginç bir girişim olacaktır. Şöyle ki:

Kullanım değeri (KD):

1. KD — EDD
2. KD — GDD
3. KD — SDT

Ekonomik değişim değeri (EDD):

4. EDD — KD
5. EDD — GDD
6. EDD — SDT

Gösterge/değişim değeri (GDD):

7. GDD — KD
8. GDD — EDD
9. GDD — SDT

Simgesel değiş tokuş (SDT):

10. SDT — KD
11. SDT — EDD
12. SDT — GDD

Burada değişik mantıkları kuramsal düzeyde birbirlerine eklemlemekten çok, her bir özgün alanla bunların birinden diğerine nasıl *geçildiğini* anlamaya çalışacağız.

1. *KD — EDD:* Bu, ekonomi-politiğin tanımını yaptığı değişim değeriyle meta/biçimin vs. *üretildiği* evrendir. Buna üretken tüketim denilmektedir.

2. *KD — GDD:* Yararlılık anlayışının yıkılmasıyla (müsriflik ve gösteriş değeri) birlikte bu evren yerini bir gösterge üretim evrenine bırakmıştır. "Üretken olmayan" (bu, kişiye farklı bir statü kazandıran aylaklık ve gezip tozularak harcanan boş zamanı da kapsamaktadır) bir tüketim, aslında farklılık üretilmesini sağlamaktadır. Sahip olunan nesnelerin işlevsel farklılıkları (yarı otomatik ve tam otomatik çamaşır makinesi gibi) kişilerin farklı bir statüye sahip olmalarına yol açmaktadır. Bir işe yaraması gereken nesnelerin reklamcıların becerisi sayesinde birer gösterge/değere dönüştürüldükleri görülmektedir. Burada nesnel amaçlarının dışına taşan teknoloji ve bilimin "kültürel" farklılaştırma sistemi içine çekildikleri görülmektedir. Öyleyse bizim üretim olarak nitelendirdiğimiz, göstergeler oyunu ve sistemlerine benzeyen bir *tüketim* süreciyle hemen her yerde karşılaşabilmek mümkündür. Ekonomik değişim değeri üstüne oturan üretim süreci de bu evrenin bir parçası olmaya devam etmektedir (bkz. 5. madde).

3. *KD — SDT:* Bu, simgesel değiş tokuş düzenini eski sağlığına kavuşturabilmek amacıyla gösterge değerler üretmekten çok ekonomik kuralların (ya da ekonomik değişim

değerinin, bkz. 6. madde) *çiğnenerek* kullanım değerinin *yok edildiği* bir israf evrenidir. Bağış, armağan, şölen gibi.

4. *EDD — KD:* Bu, değişim değerine, alım sürecinde ya da üretken tüketim süreci üretiminde yer alan kişilerin sözcüğün ekonomik ve geleneksel anlamında kullanım değeri görünümü kazandırdıkları bir "tüketim" sürecidir. 1. ve 4. evren, gösterge ekonomi politiğine yer vermeyen klasik (ve Marksist) ekonomi politik tarafından çözümlenmiş iki önemli dönemdir. Bu, aynı zamanda değişim değerinin kullanım değeri olarak kabul edildiği ve meta/biçimin nesne/biçime dönüştürüldüğü evrendir (bkz. sonraki sayfalar: "Kullanım Değerinin Ötesi").

5. *EDD — GDD:* Bu gösterge ekonomi politiğinde yeniden tanımlanan *tüketim* sürecidir. Burada harcamak demek gösterge/değer üretmek demektir. Bu 2. maddedekiyle aynı anlama sahip olan gösteriş amaçlı bir değer evrenidir. Ancak burada meta/biçim gösterge/biçime terfi etmiş, ekonomi, gösterge sistemleri görünümünü almış ve ekonomik güç kasta özgü bir toplumsal ayrıcalık ve egemenlik biçimine dönüşmüştür.

6. *EDD — SDT:* 2. ve 5. evrenler kullanım ve değişim değerlerinin nasıl gösterge/değer (ya da yine nesne/biçim ve meta/biçimin nasıl gösterge/biçim) *görünümü aldıklarını* açıklarken; 3. ve 6. evrenler bu iki biçimin (yani ekonominin) simgesel değiş tokuş süreciyle nasıl *aşılıp geçilmiş* olduğunu göstermektedir. Gösterge/biçimi de (genel) ekonomi politik alanına dahil eden yeniden tanım doğrultusunda 9. evren, 3 ve 6 numaralı evrenlerin gösterge/biçimden simgesel değiş tokuş sürecine taşınmalarına yardımcı olmaktadır. Genel ekonomi politik ve simgesel değiş tokuşa özgü bu üç temel biçim birbirleriyle uyumlu bir birliktelik sergilemek bir yana bu biçimler birbirlerinden kopuk, birbirlerini dışlayan ya da yapılarını değiştirmeye çalışan *değer kodlarıdır.* Daha kesin bir ifadeyle simgesel bir "değerden" söz edilemez; olsa olsa başka bir şekilde tanımlanmış, değer ve kod ötesine geçmiş olan, simgesel bir "değiş tokuş sürecinden" söz edilebilir. Simgesel değiş

tokuş sürecini devreye sokabilmek için değerin her türünü (nesne, meta ya da gösterge) yadsımak gerekmektedir. Değer alanındaki radikal parçalanmanın nedeni budur.

7. *GDD — KD:* Göstergeler de metalar gibi hem bir kullanım değeri hem de bir değişim değerine sahiptirler. Sürdürülmesine katkıda bulundukları toplumsal hiyerarşiler, statü farklılıkları, kast ve kültürel ayrıcalıklar konusunda kişisel bir tatmin duygusu ve "gereksinim" (farklı kılıcı göstergelerin "yararı" ve bu göstergelerin "tüketilme" biçimleri toplumsal bir yarar anlayışını da zorunlu kılmaktadır) türünden bir kâr zarar hesabı yapılmaktadır.

8. *GDD — EDD:* Sahip olunan kültürel ayrıcalık, gösterge tekeli vs. şeylere güncel bir ekonomik ayrıcalık görünümü kazandırılmıştır. 5. maddeyle birlikte ele alındığında, bu güncel görünüm, tekelci sermaye üstüne oturan ekonomik bir sömürü biçimiyle kodu tekeline almış bir "kültürel" egemenlik biçiminin karşılıklı olarak durmadan birbirlerini besledikleri total bir ekonomi politik evreninin açıklanmasını sağlamaktadır.

9. *GDD — SDT:* Gösterge/biçimin yapısal değişikliğe uğratılarak simgesel değiş tokuş sürecine dayatılması (bkz. 3. ve 6. madde) 10., 11., 12. maddelerde yer alan *SDT — KD, SDT — EDD, SDT — GDD* 3., 6., 9. maddelerdekinin tersine benzeyen bir *yasak çiğneme*, yani simgesel değiş tokuş düzeniyle bir ilişkisi kalmamış ve *indirgenmiş* bir süreçle birlikte ortaya çıkan bir ekonomik süreci betimlemektedirler. Çeşitli değer kodlarını (kullanım değeri, değişim değeri, gösterge/değer) soyut ve akılcı bir değerlendirmeye tabi tutarak simgesel değiş tokuşun bir dökümünü yapabilmek mümkündür. Örneğin, karşılıklı değiş tokuş sürecinde yer alan nesnelerin sürekli el değiştirmeleri toplumsal ilişkiler kurulmasına yol açıp, bu sayede bir toplumsal *anlama* kavuşabilmektedirler. Bu dur durak tanımayan değiş tokuş sürecinde nesneler herhangi bir maddi değere (bir satış değerine) sahip olacak zaman bile bulamadan el değiştirip, ortadan kaybolmaktadırlar. Simgesel değiş tokuş düzenine son verilmiş bir yerde, bu

kez aynı nesnelerin yararlı olup olmadıklarına, ticari değerlerine, statü sağlayıp sağlamadıklarına bakılmaktadır. Simgesel bir değere sahip olan nesnelerin, boyun eğdikleri değişik kodlar uyarınca sıradan bir ev aleti, meta ya da göstergeye dönüşmekle birlikte hiçbirinin simgesel değiş tokuş düzeninin tek önemli alternatifi olan ekonomi politiğin elinden kaçamadığı görülmektedir.

Bu "birbirleriyle belli ilişkiler içinde olan" değerler çizelgesiyle ilgili yorum yalnızca bir ilk denemeden ibarettir. Buna göre kimi karşılıklı bağıntıların bir araya getirilebildiği, kimilerinin tersine çevirebildiği, kimilerinin başka değerlerle ifade edilebildiği, kimilerininse birbirlerini dışladıkları görülmektedir. Kimileri karşılıklı olarak birbirlerinin açıklanmasına yardımcı olurken, diğerleri daha karmaşık bir sürecin varlığını zorunlu kılmaktadırlar. Sahip oldukları yararlılık, eşdeğerlik, farklılık, karşıt anlamlılık gibi özelliklerin birbirlerine kolay kolay eklemlenmediği görülmektedir. Özellikle de hiçbir kuram biçimsel simetriler sergileyen bu alanın geneline yöntemli bir şekilde el atmak gibi bir zahmete katlanmamıştır.

II

Bize göre ikinci bir çözümleme evresinde yapılması gereken şey bu dinamik üretim ve yeniden üretim, dönüştürme, yasak çiğneme ve değerleri indirgeme süreçleri arasında belli bağlantılar kurmaktır. Bu konuda ilk karşılaştığımız denklem örneği şudur:

$$\frac{GDD}{SD} = \frac{EDD}{KD}$$

Buna göre simgesel değiş tokuş düzeninde gösterge/değer ne anlama geliyorsa, (ekonomik) değişim değeri için de kullanım değeri o anlama sahiptir.

Başka bir deyişle metanın sahip olduğu değişik kullanım değerleri ve soyut değişim değeri arasında (beden,

bilinçaltı vs. konusunda "Fetişizm ve İdeoloji" bölümünde yapılan açıklamalara bakınız) görülen indirgeyici, soyutlayıcı ve akılcı ilişkilerin aynısı simgesel değiş tokuş ve gösterge/değer arasında da vardır. Bu haliyle kabul edilmesi durumunda, ortaya denklemin her iki tarafında yer alan terimlerin aynı süreç tarafından belirlendikleri gibi bir sonuç çıkmaktadır. Bu sürecin adı (genellikle ikinci bağıntıyı kapsayan EDD/KD) ekonomi politiktir. Bu durumda birinci bağıntının *gösterge ekonomi politiğine* özgü terimlerle çözümlenmesi gerekmektedir, zira maddi üretime bağlı ekonomi politiğe eklemlenen bu sürecin aynı zamanda ideolojik işleyiş sürecini de *belirlediği* görülmektedir. Bu gösterge ekonomisinin bir anlamda dilbilim ya da daha genelinde göstergebilim adı altında var olduğu bilinen bir konudur. Ancak bu disiplinlerin yaptıkları çözümlemeleri, ekonomi *politik* çözümlemeleri olarak görmeleri söz konusu değildir (çünkü bu durumda Marx'ınkine benzeyen bir kuramsal çalışmanın gösterge ekonomi politiği alanında da gerçekleştirilmesi gerekmektedir). Bu yüzden onların bu işi farkında olmadan yaptıkları söylenebilir. Tek fark yaptıkları çözümlemelerin Marx'ın ekonomi politik *eleştirisi* öncesinde karşılaşılan klasik burjuva ekonomi politik çözümlemelerine benzemesidir.

Gösterge ekonomi politiğinin (göstergebilim) klasik ekonomi politiğin eleştirel gücüne sahip olmasının nedeni aralarındaki *biçimsel* benzerliktir, yoksa içeriksel değil. Bir başka deyişle gösterge/biçimle meta/biçim birbirine çok benzemektedir.

Mekanik bir şekilde düzenlenmiş ve "programlanmış" değerlerin yerini biçimler arası bir ilişki ve genel bir benzerliğe bıraktığı bu ikinci evrede nihai olmasa da çok önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Bu ilişki her türlü değer mantığıyla bir araya gelebilmesine karşın benzerlik konusunda uyumlu bir tablo sergileyebilmesi için hiyerarşik ilişkilerin demokratik ilişkilerle desteklenmesi gerekmektedir. Benzerlik ilişkisinin yalnızca gösterge/değerin simgesel değiş tokuş ve kullanım değerinin de değişim değeriyle (az önce

açıkladığımız) olan ilişkisiyle sınırlı kalmaması gösterge/değerle değişim değeri ve simgesel değerle kullanım değeri arasındaki ilişkiyi de kapsaması gerekmektedir. Şöyle ki:

$$GDD/EDD = SD/KD$$

Genel bir ekonomi politik çerçevesinde gösterge/değer ve değişim değeri (gösterge/biçim ve meta/biçim) arasında mantıksal bir benzerlik kurulabilir, ancak aynı benzerliğin simgesel değiş tokuş ve kullanım değeri arasında kurulabilmesi olanaksızdır, zira biri diğerini *dışlayarak* ötekiyse berikini *indirgeyerek* var olabilmektedir (bkz. 1., 3. ve 10.-12. maddeler). Bu uyumlu bir denklem değildir; zira ilişki düzeyinde simgesel değiş tokuşu da bünyesindeki diğer unsurlarla aynı kefeye koymaktadır. Oysa kişisel düzeydeki değiş tokuşlarda bir değerden çok karşıt anlamlı (hem olumlu hem de olumsuz) bir değer olan tüm diğer simgesel (olumlu, bağımsız, ölçülebilir ya da kodlanabilir) değerlere ters düşmektedir.

III

Bu tutarsızlıklar nedeniyle bir türlü işlerlik kazanamayan denklem sonuç olarak yeni bir genel yapının varlığını zorunlu kılmaktadır. Bu durumda:

1) Göstergeyi genel geçer bir değer gibi sunmak yerine bileşenlerini, yani gösteren ve gösterilenin açıklamasını yapmak gerekir.

2) Bu açıklamadan hareketle gösterge/biçim ve meta/biçim arasında şöyle bir nihai karşılıklı bağıntı kurulabilir:

$$\frac{EDD}{KD} = \frac{\text{Gösteren (Gn)}}{\text{Gösterilen (Gln)}}$$

Böylelikle değişim değeri ve kullanım değeri arasındaki bağıntı ile gösteren ve gösterilen arasındaki bağıntı eşitlenmektedir.

Yatay ilişkide değişim değeriyle gösteren, kullanım

değeriyle de gösterilenin eşitlenmesi için (başka bir deyişle hem değişim değeri ve gösteren, hem de kullanım değeri ve gösterilen arasında mantıksal bir bağ kurabilmek mümkün olmaktadır) dikey ilişkilerin karşılıklı bir şekilde çözümlenmesi gerekmektedir. Genel ekonomi politik evreni kurulan (ancak bu kez uyumlu) bu benzerlik ilişkisi sayesinde kolaylıkla açıklanabilmektedir.

3) Bir benzerlik ilişkisi kurulamadığındaysa simgesel değiş tokuş sanki değer alanı (ya da genel ekonomi politik evreni) dışına atılmış gibi olmakta ve böylelikle tanımlanmasını (değerin yok sayılması) sağlayan radikal alternatife eşdeğer bir anlama sahip olmaktadır.

4) (Sözcüğün genel anlamında) kullanım değerini değişim değerinden ve gösterileni de gösterenden ayıran bir indirgeme süreci ya da akılcı soyutlamanın karşılığı sayılabilecek çizginin (/) yeri artık değişmiştir. Bundan böyle indirgeme görevi yapan bölücü çizgi Değişim değeri ve Kullanım değeriyle Gösteren ve Gösterilen[1] arasından değil, bütün bu sistemle simgesel değiş tokuş düzeni arasından geçmek durumundadır.

Değişim değeri ve kullanım değeriyle gösteren ve gösterileni birbirlerinden ayıran çizgi biçimsel bir mantığın varlığını zorunlu kılmaktadır; çünkü bu terimleri kesin bir şekilde birbirlerinden ayırmaktan çok, bunlar arasında yapısal bir ilişki kurulmasına hizmet etmektedir. Bu çizgi değişim değeri ve gösteren ile kullanım değeri ve gösterilen arasında da benzer bir ilişki kurdurmaktadır. Aslında *bütün bu ilişkilerin ekonomi politik sınırları dahilinde bir sistem kurulmasına hizmet ettikleri söylenebilir.* Üstelik bu sistem sahip olduğu mantıksal yapıya dayanarak tüm varlığıyla simgesel değiş tokuşu yadsımaya, baskı altına almaya ve yok etmeye çalışmaktadır. Bütün bu terimleri toplu halde simgesel değiş tokuş düzeninden kopartmaya çalışan bu çizgi yapısal bir bütünleşmeden çok radikal bir

[1] Kendisinden gösterilenle iç içe geçtiği ölçüde söz edilebilen (sık sık birbirine karıştırılan) gönderilen sorununu ileride yeniden ele alacağız.

kopuşu (yasak çiğnemeyi içeren radikal alternatifi) simgelemektedir.

Böylelikle ortaya şöyle bir genel görüntü çıkmaktadır:

$$\frac{EDD}{KD} \Leftrightarrow \frac{Gösteren}{Gösterilen} \Big/ SD \text{ (simgesel değiş tokuş}$$

Bir başka deyişle bu, maddi üretim (meta/biçim) ve gösterge üretim (gösterge/biçim) süreciyle aynı sistematik mantığa boyun eğen bütün bir değer evreniyle değer üretmeyen simgesel değiş tokuş düzenini karşı karşıya getiren bir ayrım çizgisidir.

GENEL EKONOMİ POLİTİK/SİMGESEL DEĞİŞ TOKUŞ

Genel bir ekonomi politik eleştirisiyle (ya da eleştirel değer kuramı) simgesel değiş tokuş kuramının birbirlerinden hiçbir farkı yoktur. Bu, Marksist çözümlemenin (bazı) unsurlarını belirleyip bir sonuca vardıramadığı devrimci bir *antropolojik* özdür.

Bu kuram, Marksist çözümlemenin ötesine geçerek kendisine üç ana hedef belirlemiştir:

1) Ekonomi politik eleştirisi *radikal bir kullanım değeri eleştirisini de* içine alacak şekilde genişletilerek, Marx'ın (ister bireylerin "gereksinimleri" isterse "emeğin kullanım değeri" düzeyinde olsun) düşünceleri üstüne oturtulmaya çalışılan idealist antropolojinin alanı sınırlandırılmaya çalışılacak, ayrıca kullanım değeri fetişizminin eleştirisiyle meta/biçimle kurduğu ilişkiler çerçevesinde bir nesne/biçim çözümlemesi yapılacaktır.

2) *Ekonomi politik eleştirisini gösterge ve* gösterge sistemlerini içine alacak şekilde genişletmekten amaç, gösterenler mantığıyla gösterenlerin değişim değeri sistemi mantığına bire bir uyan bir işleyiş ve dolanım düzenine sahip olduklarını göstermenin yanı sıra tıpkı değişim de-

ğeri mantığına boyun eğen kullanım değeri mantığı gibi gösterilen mantığının da taktik icabı gösterenler mantığına nasıl boyun eğdiğini gösterebilmektir. Bir başka deyişle gösteren fetişizmini eleştirmek ve meta/biçimin gösterge/biçimle olan ilişkisini çözümlemektir.

Bu bağlamda ilk iki hedefin amacı:

$$\frac{\text{EDD}}{\text{KD}} = \frac{\text{Gösteren}}{\text{Gösterilen}}$$

denklemi aracılığıyla Marksist çözümlemenin bugüne kadar üstünde durmaktan kaçtığı üç terim arasındaki ilişkileri ortaya koyan genel bir çözümleme yapmaktır. Çünkü Marx yalnızca değişim değerinin çözümlemesini yapmıştır; kullanım değeri, gösteren ve gösterilen arasındaki ilişkilerin kuramsal *eleştirisini* birilerinin yapması gerekmektedir.

3) *Simgesel bir değiş tokuş kuramı.*

KULLANIM DEĞERİNİN ÖTESİ

Marx'ın ürettiği kullanım değeri belirsiz bir statüye sahip olmakla birlikte malın bir değişim değeri ve bir de kullanım değerine sahip olduğunu biliyoruz. Bu arada bireysel tüketim ya da emek sürecinde karşılaşılan kullanım değerinin (bu durumda domuz eti her zaman domuz eti; pamuksa pamuk olarak kalmaya mahkûm olduğundan ne birbirlerinin yerini alabilmekte ne de "değiş tokuş" edilebilmektedirler), her zaman ilişkilendirildiği özgün alanla doğru orantılı somut ve özel bir yere sahip olduğu görülmektedir. Oysa değişim değeri soyut ve genel bir şeydir. Kullanım değeri olmadan, bir değişim değerinden söz edilemeyeceğinden, ikisi bir çift oluşturmakla birlikte, birinin doğru olması diğerinin de doğru olduğu anlamına gelmemektedir zira:

> Meta nosyonunu tanımlamak için sahip olduğu özgün içerik ve işlevin bilinmesine gerek yoktur. Önemli olan bir metaya dönüşecek maddenin sahip olduğu uygun özellikler –başka bir deyişle değişim değerine dayanak görevi yapan şeyin– aracılığıyla herhangi bir toplumsal gereksinimi gidermesidir. Hepsi bu kadar. (*Kapital*, I., vi.)

Öyleyse kullanım değeri bir eşdeğerlik mantığına benzeyen değişim değeri mantığı kapsamında değerlendirilemez. Zaten bir değişim değeri olmadan da (bu pazar dışındaki emek gücü ve ürünler konusunda geçerli bir yaklaşımdır) bir kullanım değerinden söz edebilmek mümkündür. Üretim ve değiş tokuş sürecinden bir türlü kopartılamayan kullanım değeri, sözcüğün gerçek anlamında pazar ekonomisine ait bir deyim değildir. Kullanım değeri dar ve sınırlanmış olsa bile özgün bir amaca sahiptir. Bu pencereden değerlendirildiğinde, kullanım değerinin, pazar ekonomisi, para ve değişim değerinin ötesine geçerek, karşımıza,

insanın emeği ve ürettikleriyle kurduğu basit ilişkiden kaynaklanan kişisel bir gurur duygusu şeklinde yeniden çıkma olasılığı vardır...

Öyleyse "meta fetişizmi" (ancak burada toplumsal ilişkinin, kendini malın nitelik ve sıfatları şeklinde sunduğunu unutmama koşuluyla) yalnızca değişim değeriyle ilgili bir konu olup, bir değişim değeri VE bir de kullanım değerine sahip olan bir malla hiçbir ilişkisi yoktur. Bu *kısıtlı* fetişizm çözümlemesi kapsamında kullanım değeri kesinlikle toplumsal bir ilişki ya da fetişleştirme biçimine benzememektedir. Bu *haliyle* yararlılık ilkesi denilen şey daha çok o tarihî sınıfsal belirleyiciliğin elleri arasından sıyrılarak (içeriği toplumsal ve kültürel süreç tarafından değişikliğe uğratılsa bile) tarihe meydan okuyan, açık ve seçik bir şekilde anlaşılabilen özgün bir hedefe sahip nesnel bir ilişki biçimine benzemektedir. Bu noktada devreye giren Marksist idealizm yüzünden bizim de bu konuda Marx'tan daha Marksist bir tavır takınarak daha doğru ve kesin bir şeyler söylememiz gerekmektedir. Zira kullanım değeri, yararlılık gibi şeylerden söz etmek, metalar arasındaki soyut eşdeğerlilik gibi fetişleştirilmiş bir toplumsal ilişki biçiminden söz etmektir. *Gereksinimler sistemindeki* soyutlama ve eşdeğerlik (örneğin değişim değeri) mantığını üreten toplumsal emek soyutlamasının, metalara "sinmiş" bir değer yanılsamasına benzemesi gibi, bu da, mallar ve ürünlere yüklenen özgün ereğe benzer somut bir amaca sahip olduğu izlenimini yaratmaya çalışmaktadır.

Bize göre *kullanım değeri sistemi,* değişim değeri sisteminin soyut toplumsal çalışma düşüncesi üstüne oturması gibi, *soyut toplumsal çalışmanın eşdeğerlisi olan* gereksinimlerin (ya da gereksinimler sistemi) üstüne oturmaktadır. Bu varsayıma göre bir sistemden söz edilebilmesi için aynı (soyut eşdeğerlik mantığı, aynı *kod*) kullanım değeri ve değişim değeri anlayışına boyun eğilmesi gerekmektedir. Bu durumda yararlılık kodunun bir yandan nesneler ve özneler arasında (her birini hem ayrı ayrı hem de oluşturdukları iki bütün arasındaki ilişkiler düzeyinde) bir eşdeğerlik, diğer yandan da sanal bir kombinatuvar ve hesap

kitap kodundan ibaret bir şey olduğu söylenebilir (bu konuya yeniden döneceğiz). Zaten "fetişleştirilen" basit bir işlem değil (bkz. "Fetişizm ve İdeoloji"), kullanım değerinin bu bir sisteme benzeyen biçimidir. Fetişleştirilen şey şu sistematik soyutlamadır. Değişim değeri konusunda da aynı yaklaşım geçerlidir. Meta fetişizmi denilen şeyse kullanım değeri fetişizmi ve değişim değeri fetişizminin birleştirilmesi, yani ikisinin bir araya getirilmesiyle ortaya çıkmıştır.

Marx, değişim değeri ve metaı bir biçim olarak tanımlıyorsa bunun nedeni bütün ürünleri soyut toplumsal emekle eşdeğer kabul etmesidir. Buna karşın aynı Marx, kullanım değerinin "hiçbir şeyle karşılaştırılamayacağını" söylemektedir. Bu durumda yapılacak şey:

1) Ekonomik değiş tokuş ve ekonomik değerden söz edilebilmesi için *yararlılık ilkesinin nesnenin ya da ürünün gerçekliğ ilkesi olarak* kabul edilmiş olması gerekmektedir. Zira ürünlerin soyut ve genel bir değiş tokuş düzeni içinde yer alabilmeleri, yararlılık terimleriyle ifade edilmelerine ve akılcı bir işleve sahip olmalarına bağlıdır. Çünkü nesnelerin yararlılık terimleriyle ifade edilmediği (ilkel simgesel değiş tokuş düzeninde) bir yerde herhangi bir değişim değerinden söz edilemez. (Ekonomik) değiş tokuş düzeninde yer alabilmek için yararlı bir nesne statüsüne sahip olmak gerekmektedir.

2) Değiş tokuş ilkesiyle yararlılık ilkesi arasında böylesine bir yakınlık varsa (yani yalnızca meta içinde "yan yana durmakla" yetinmiyorlarsa) bunun nedeni Marx'ın söylediği gibi "kullanım değerlerini birbirleriyle karşılaştırma olanaksızlığı" değil, eşdeğerlik mantığının yalnızca yararlılık terimleriyle ifade edilebilmesidir. Kullanım değerinin aritmetiksel terimlerle ifade edilememesi eşdeğerlik terimleriyle ifade edilmesini engellememektedir. Bir işe yarayan tüm malları kendi aralarında karşılaştırabilmek mümkündür, çünkü hepsi aynı akılcı/işlevsel ortak paydaya sahip olup, aynı soyut ölçülere boyun eğmektedirler. Karşılaştırılması olanaksız olanlar yalnızca simgesel değiş tokuş düzenine ait özel ve kişisel (bağış, armağan) nesne

ya da mal kategorileridir. Kişisel ilişki (çıkarcı olmayan bir değiş tokuş biçimi) bunlara tamamıyla kişisel sayılabilecek bir değer atfedilmesine neden olmaktadır. Buna karşın bir işe yarayan nesne (her türlü simgesel işlevi dışlayarak) soyut bir evrensel, "nesnel" değere sahip olmaktadır.

3) Öyleyse burada *genelde yararlılıkla ifade edilen bir nesne/biçimden* söz edilmektedir. Bu ikisi arasındaki "benzerliği" değişim değerine özgü denklemlerle ifade edebilmek mümkün değildir. Her nesne genel ve soyut bir yararlılık koduna uygun bir şekilde açıklanabilir zira, bu onu –ondan yararlananlardan ve gördüğü işten bağımsız bir şekilde– var edip, ona bir nesnellik ve anlam kazandırabilir. Burada belirleyici olan kod, işlevselliktir. Nesne bir işe yaramalı türünden bir düşünce üstüne oturan bu kod kimseye danışmadan bütün mevcut ve oluşum halindeki nesneleri kendine boyun eğmeye zorlamaktadır. Ekonomi ya da çıkar ekonomisinin ortaya çıkmasını sağlayan şey de zaten budur. Meta/biçimse bu ekonominin gelişkin bir biçimi olup ondan bir türlü kopamamaktadır.

4) Bu kendini yararlılık şeklinde sunan kullanım değerinin insani bir "gereksinimle" yararlı bir nesne arasındaki ilişkiden ibaret olduğunu söyleyen antropolojinin tersine, bunun aynı zamanda *toplumsal bir ilişki* kurma biçimi olduğunu anımsatmakta yarar var. Değişim değerinin belirlenme sürecinde üretken/insan nasıl bir yaratıcı olarak değil de soyut bir emek gücü olarak yer alıyorsa; kullanım değeri sisteminde de "tüketici"/insan bir arzu ve haz öznesi olarak değil, soyut toplumsal bir gereksinim gücü olarak (bunu *Arbeitskraft*, *Arbeitsvermögen* ilişkisine benzeterek *Bedürfniskratf*, *Bedürnifsvermögen* şeklinde ifade edebiliriz) yer almaktadır.

Soyut toplumsal üretici dediğimizde bundan değişim değeri terimleriyle ifade edilen bir insan anlaşılmalıdır. Soyut toplumsal bireyse (yani "gereksinimleri" olan insan) kullanım değeri terimleriyle ifade edilen insandır. Burjuvazi döneminde gereksinimlerle donatılan bireyin "özgürleştirilmesiyle"; kullanım değeriyle donatılan nesne-

lerin işlevler düzeyindeki "özgürleştirilmeleri" arasında bir benzerlik vardır. Bu değer, nesnelerin, bizim atfettiğimiz türden "nesnel" bir statüye sahip olmadıkları tamamıyla farklı eski ritüel, simgesel değiş tokuşun bir başka değiş tokuş süreciyle aşılıp geçilmesiyle ortaya çıkmıştır. O günden sonra çağdaş, işlevsel, akılcı bir kullanım alanına sahip (parolası "herkese ihtiyacı kadar") olan nesnelerin, ideal (ve idealist) bir ekonomi politiğin oluşmasına hizmet ettikleri görülmektedir.

Aynı süreç içinde büyü ya da din düzenine özgü her türlü kolektif yükümlülüğe boyun eğmekten ve arkaik, simgesel ya da kişisel bağlardan kurtarılarak "özgürleştirilen", kendi başına buyruk bir "şahsiyete" dönüşen birey, doğayı dönüştüren "nesnel" bir etkinlik biçimi –çalışma– VE yararlılığı da kendi çıkarlarına uygun düşecek bir şekilde gereksinimler, bu gereksinimleri karşılama ve kullanım değerine dönüştürerek yok eden varlık şeklinde tanımlanmaktadır.

Yararlılık, gereksinim ve kullanım değeri denildiğinde insanın aklına gelen ilk şey kesinlikle nesnelerle karşıt anlamlı ilişkiler kuran bir özne ya da özneler arası bir değiş tokuş ilişkisi değildir. Bu terimler bireyin kendi kendisiyle kurmuş olduğu ekonomik ya da daha doğru bir ifadeyle ekonomik sistemle kurmuş olduğu ilişki anlamına gelmektedir. Birey, içinde yaşamakta olduğu ekonomik sistemde gereksinimlerini dile getiren bir varlıktan çok ekonomik sistemin nesneler ve gereksinimlerle[1] birlikte kendisini de bir işlev/birey gibi görmeye ittiği bir varlıktır. Birey meta/biçim (değişim değeri) ve nesne/biçim (kullanım değeri)

[1] Bu bakımdan "üretken" tüketim (üretim sürecinde doğrudan yok edilen yararlılık) ve bireysel tüketim arasında temel bir fark yoktur. Ekonomik sistem kendini yeniden üretebilmek amacıyla kök hücre görevi yapan bireyler ve "gereksinimler" üretmektedir. "Gereksinimlerin" *toplumsal bir çalışma* biçimi, bir üretim alanı olduğunu yeniden anımsatmakta yarar vardır. Burada ne özneden ne de arzularından kesinlikle söz edilmemektedir. Bu düzeyde yalnızca üretken bir tüketimin varlığından söz edilebilmektedir.

arasındaki karşılıklı bağıntı sonucunda ortaya çıkan tarihsel bir biçim, ideolojik bir yapıdır. Bu birey, ekonomik çıkar terimleriyle ifade edilen bireyin ekonomi tarafından gözden geçirilmiş, basitleştirilmiş ve soyutlanmış biçimidir. Bilinç ve ahlak tarihinin tamamı (Batı tarafından üretilen psiko-metafizik düşünceye özgü tüm kategoriler) öznenin ekonomi politik tarihinden ibarettir.

Kullanım değeri, metafizik bir yararlılık açıklamasından başka bir şey değildir. Bu, nesneye bir tür ahlak kazandırma işine benzediğinden öznenin "gereksinimleriyle" doğru orantılı bir şekilde yapılmak durumundadır. Bu, sahip olduğu (Kantçı ve Hıristiyan) ahlak anlayışına özünde bilimsel bir görünüm kazandırarak şeylere mal eden öznenin oluşturduğu (Tanrısal ya da herhangi bir aşkın gerçeklik) *sanki bir daha hiç değişmeyecek olan* bir ilişki biçimine benzemektedir. İki tarafta da değerin dolanım koşulları özne ve gereksinimleri arasında "işlevsellik" adı altında (bu aynı zamanda özneyi ahlak adı altında tanrısal niteliklere sahip kodla buluşturan) karşılıklı bağıntılar kuran tanrısal özelliklere sahip bir kod tarafından belirlenmektedir. Öte yandan bu kod ahlak adı altında yine özneyi tanrısıyla buluşturmaya çalışmaktadır.

Öznenin özünde (bu aşkınlaştırılmış erekliliği onaylayarak kendi kendisiyle özdeşleşebilen özne) bulunan ve nesneyi bir "hakikat" evreni, yani kullanım değeri adlı bir öz içine yerleştirip hem kendi kendisi hem de yararlı akılcılık adı altında özneyle özdeşleştiren de yine aynı erekllik anlayışıdır. Aynı ahlak anlayışı özne ve nesnenin tüm potansiyel simgesel özelliklerini neredeyse tamamıyla yok etmektedir. Basit bir ereklilik çok anlamlı bir sürecin yerini almış olup, eşdeğerlik ilkesi burada da simgesel karşıt anlamlılığı indirgeyici bir rol üstlenmektedir. Bu ilke:

1) Yararlılık adlı değer anlayışı çerçevesinde nesne ve işlevi arasında bir eşdeğerlik ilişkisi kurarken; nesne de kendisinden kaçamadığı bu basitleştirme ve akılcılığa dayalı özdeşleşme (kendi kendisiyle eşdeğer olma) sayesinde olumlu bir değer olarak ekonomi politik evreni içindeki

yerini almaktadır.

2) Ahlaki bir bilinç ve "gereksinimlere" sahip özne olmaktan kaçamayarak soyut bir bireye dönüşen (özdeşleşme özelliğine sahip, kendi kendisiyle özdeşleşebilen) özne de bu sayede ekonomi politik değerler ve uygulamalar sistemi içindeki yerini alabilmektedir.

Keza tıpkı değiş tokuş değeriyle belirlenen statüler gibi, nesnelerin de sahip oldukları işlevler ve yararcı ahlak kuralları, eşdeğerlik mantığı tarafından belirlenmektedir. Böylelikle bu mantık da ekonomi politiğin denetimi altına girmiş olmaktadır. Yararlılık çeşitleri konusundaki bu soyut eşdeğerliği NESNE/BİÇİM olarak adlandırabildiğimize göre *nesne/biçimin de meta/biçimin en son ve kusursuz aşaması olduğunu söyleyebiliriz.* Başka bir deyişle aynı mantıkla (ve aynı fetişizmle) Marx'ın kullanım değeri ve değişim değeri olarak belirlediği metaın iki ayrı görünümünde de karşılaşılmaktadır.

Marksist çözümleme, kullanım değerini, bu eşdeğerlik mantığının dışında ve başka bir şeyle "karşılaştırılması olanaksız" bir konumda tutarken; diğer yandan da bireyin birer kullanım değeri gibi yorumlanan insana özgü gereksinimleriyle nesneye özgü işlevi arasındaki ilişkisinin somut ve nesnel, özetle "doğal" bir ilişki olarak görülmesine yol açan (sözcüğün gerçek anlamında akılcı bir doğa üstü açıklamayla) söylenceye büyük katkıda bulunmuştur. Değişim değeri olarak ürünlerle arasında "yabancılaşmış", şeyleşmiş, soyut bir ilişki oluşturmak yerine, sanki toplumsal ve soyut bir pazar[2] evreninin karşıtı sayılabilecek

[2] Tüketim yalnızca görünüşte (soyutlanmış değiş tokuş sürecinin karşıtı) "somut" bir işleme benzemektedir. Zira tüketilen ürün değil sahip olduğu *yararlı* niteliktir. İktisatçılar haklıdır, çünkü tüketim ürünlerin değil sahip oldukları yararlı niteliğin yok edilmesi demektir. Ekonomik süreçte üretilen ya da tüketilen her halükârda soyut (birinde değiş tokuş diğerindeyse kullanım) bir *değerdir.* Hiçbir yerde "somut" nesne, "somut" ürün (bu ne ifade etmektedir ki?) açıklamasıyla karşılaşılmazken, karşımıza her yerde soyut bir ekonomik süreç, kendi kendisini daha ge-

bildik, somut bireysel bir ilişki oluşturulmuştur. Oysa Marx'ın, soyutlanmış bireyi, toplumsal bir ilişki biçimi başlığı altında radikal bir şekilde çözümlediğini zaten biliyoruz. Bu gereksinimler ve kullanım değeri ifadeleriyle dolup taşan metafizik düşünceye yine "gereksinimler" ve metalar düzeyinde en az onun kadar yoğun ve yaygın soyutlayıcı, indirgeyici, akılcı ve sistemli bir görünüm kazandırma girişimleri aracılığıyla karşı çıkılabilir. Bir önceki ekonomi politik aşamasında bu durumun farkına henüz tüm çıplaklığıyla varılmamış olunabilir ya da değişim değeri sistemi tarafından kendine yabancılaştırılan bireyin, gereksinimler ve kullanım değeri söz konusu olduğunda aklının başına geldiği düşünülebilir. Oysa tüketicilik anlayışının her yanı sarıp sarmalamış olduğu günümüz dünyasında gereksinimlerin, öznenin arzu ve şımarıklıklarıyla bir ilişkisi olmadığı ve bunların ancak arzu için oluşturulan genel bir sistem ve somut çalışma için oluşturulan bir değişim değeri sistemiyle uyumlu bir birliktelik sergileyebildikleri görülmektedir. Tüm içtepiler, simgesel ilişkiler, nesneyle

---

niş ölçeklerde üreten ve yeniden üreten bir sistem çıkmaktadır. Dolayısıyla da tüketim ("somut" kullanım değerini) bir *yok etme* sürecinden çok kullanım değerinin soyut, sistemli ve evrensel bir yararlılık kodu görünümü altında çok daha geniş boyutlarda yeniden üretilmesi anlamına gelmektir.

Yalnızca *israf amaçlı* tüketim bu genişletilmiş yeniden üretim sürecinin dışında kalabiliyorsa bunun nedeni tözsel bir yok etme biçimi olmasından çok, yasaların ve nesnelerin ereksiliklerini çiğneyebilmesidir. *Tüketim* sürecinde nesneler tüketilir (yok edilir) gibi yapılırken aslında bunların yararlı niteliklerini tüketmekten (bir son verilmesi, yok edilmesi) başka bir şey yapılmamaktadır. Nesnelerin tözsel boyutunu ortadan kaldıran tüketimin asıl amacı sahip oldukları soyut ve evrensel biçimi sonsuza dek sürdürmek, değer kodunu yeniden üretebilmektir. İsrafa yönelik tüketim (oyun, bağış, salt israf amaçlı yok etme, simgesel karşılıklılık) doğrudan kodun kendisine saldırmakta, onu yıkıp parçalamaya çalışmaktadır. Burada söz konusu olan bizzat nesnelerden çok değer kodunun (değişim ya da kullanım) simgesel bir eylem aracılığıyla yok edilmesidir. Somut olan tek "eylem" budur; çünkü yalnızca o soyut değeri yıkıp çiğneyebilmektedir.

kurulan ilişkiler hatta sapkınlıklar, öznenin bilinçaltı tarafından *üretilen* her şey, soyut bir görünüme bürünerek yararlılık ve gereksinimler sisteminde *genel bir eşdeğerlik* düzeninin bir parçası haline gelebiliyorlarsa; paranın da tüm değerler ve gerçek toplumsal emek sürecinin genel eşdeğerlisi olduğu söylenebilir. Öznenin sahip olduğu beden ve arzularıyla ilgili olan her şeyle bağları kopartılıp ayrıştırıldıktan sonra, özellikleri, daha önceden az çok nesneler tarafından belirlenmiş gereksinim terimleriyle ifade edilmektedir. Bütün içtepiler gereksinimlere dönüştürülerek, akılcı bir açıklama getirilmekte, kendilerine bir erek kazandırılıp, nesnelleştirilmekte, yani simgesel anlamını yitirmektedir. Böylelikle karşıt anlamlılık düzeni *eşdeğerlik düzenine indirgenmektedir.* Gereksinimler sisteminin genel bir eşdeğerlik sistemi anlamına geldiğini söylerken şaka yapmıyoruz; bir başka deyişle bu bizim bir ekonomi politik evreninde yaşadığımız anlamına gelmektedir. Biz de zaten bu yüzden bir *kullanım değeri fetişizminden* söz ettik. Gereksinimler yalnızca özneye yönelik somut, kişisel bir niteliğe sahip olsalardı, bu durumda fetişizmden söz etmenin bir anlamı kalmazdı. Oysa gereksinimler bir eşdeğerlik ilkesi ve genel bir düzenleme biçimine boyun eğerek her geçen gün daha soyut bir sisteme benziyorsa, bu durumda, değişim değeri ve meta sistemindekine benzer bir fetişizmin burada da öteki sistemdekine benzer bir rol oynaması ve *kendisini tüm ayrıntıları ve kusursuzluğuyla ifade etmesi* gerekirdi.

Değişim değerinin ürünün tözüyle bir ilişkisi yoktur. Bu bir toplumsal ilişki biçimi olup, keza kullanım değeri de nesnenin içine işlenmiş bir şey anlamına gelmekten çok toplumsal bir (özne, nesne ve aralarındaki ilişkileri kapsayan) tanımlamadır. Başka bir ifadeyle, meta mantığının insanları ve nesneleri ayrım yapmaksızın belirlemesi ve insanların da böylelikle aynı yasaya uymalarını sağlayarak onları birer değişim değerine dönüştürmesi gibi. Keza sınırlı bir erekliliğe sahip yararlılık kavramı hem insanlar hem de nesnelere egemen olmaya çalışmaktadır. Bu yüzden değişim değeri terimleriyle ifade edilen nesneler-

den yola çıkarak başka bir deyişle gereksinimleri olan bir varlık olarak insanın *bizzat kullanım değerinden başka bir şeye benzeyebileceğini* düşünmek mantıksız ve aptalca bir şeydir. Modern hümanist terminolojinin içinde bulunduğu durum budur. İşlevselliğin dış dünyada herkesçe benimsenip, paylaşılan amaçları sayesinde *insanın insana benzemekten başka bir seçeneğe* sahip olamayacağı düşünülmektedir. Oysa hakikat bambaşkadır, zira meta ve değişim değeriyle kuşatılmış insanın bizzat kendisi artık bir değişim değeri ve metadan başka bir şeye benzememektedir. Çalışan ve bir işe "yarayan" nesnelerle kuşatılan insan günümüzde hiç itiraz etmeden her işi yapan, akla gelebilecek en güzel nesnedir. Kapitalist üretim sürecinde *homo œconomicus* yalnızca kullanım değerinden ibaret bir varlık olmakla yetinmeyerek, bu yararlılık dayatmasının kendi kendisiyle olan ilişkilerini bile belirlemesine izin vermektedir. *Gereksinimlerin karşılanma* sürecinde kendi keyif alma biçimleri üstünde durarak, onları değerlendirmekte ve kendisine tam bir üretim gücü muamelesi yapılan haz alma "yeteneğini" elinden geldiğince akılcı bir şekilde (yani en iyi şekilde) kullanmaya çalışmaktadır. Hümanist ahlak denilen şey de zaten insanın kendisine "en iyi şekilde" bakma düşüncesi üstüne oturmuyor mu?

Marx, kısaca: "Üretim düzeni yalnızca mal değil, aynı zamanda bunları tüketecek uygun gereksinimlerle donatılmış insan üretir" demektedir. Bu önerme çoğu kez "gereksinimlerin güdümlenmesi" ve "yapay gereksinimlerin ifşası"[3] gibi basit deyişlerle indirgenerek anlam değişikliği-

[3] Bu alanda Marx'ın önerdiği formüller (ve bunların antropolojik karşılıkları) açık seçik bir anlama sahip olmadıklarından şu tip bir kültürcü yoruma elverişli değildir: "Gereksinimler tarihsel ve toplumsal bir bağlamda oluşurlar" ya da bunun daha radikal bir versiyonu olan: "Sistem kendini daha geniş ölçekte yeniden üretebilmek amacıyla gereksinim üretmektedir" bir başka deyişle bu yorumda gereksinim kavramı ve bir *biçim* olarak gereksinimler sisteminin radikal bir şekilde eleştirisi yerine, gereksinimlerin sahip oldukları içerik tipleriyle ilgilenildiği görülmektedir.

ne uğratılmıştır. Meta sisteminde genel anlamda üretilen biçimin insanı insan yapan gereksinim kavramı olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Bir başka deyişle simgesel düzenle bağları kopan toplumsal bir varlığın tarihsel anlamda gereksinim, yararlılık, gereksinimlerin karşılanması ve kullanım değeri terimleriyle kendi başına buyruk bir varlığa dönüşüp arzularına akılcı bir görünüm kazandırarak diğerleriyle ilişki kurduğunu görmek gerekir.

Böylelikle simgesel değiş tokuş düzenine son verme, bu düzenden kopma sonucunda ortaya herhangi bir değer değil, baştan itibaren aynı mantıksal biçime ve ekonomi alanını belirleyen ikili bir yapıya sahip değişim değeri ve kullanım değeri arasındaki yapısal karşıtlık çıkmaktadır. Burada bu kez genel bir antropoloji düzeyinde "Fetişizm ve İdeoloji"-bölümünde çözümlemesini yapmış olduğumuz "göstergebilimsel indirgeme" mantığının aynısıyla karşılaşıyoruz.[1] Bu çalışmadaki indirgeme işlemiyle yapısal karşıtlık üzerine oturan ideolojik işleyiş sürecinin yeniden üretilmesini sağlayan ana kalıplar olduğunu göstermiştik. Duruma göre iki terimden birine her zaman öncelik tanıyan bu yapısal karşıtlığın asla gerçek bir karşıtlık özelliği taşımadığı söylenebilir. *Yapısal mantık* her zaman bir *stratejiyle* desteklenmektedir (tıpkı eril/dişil ayrımının erkek, bilinç/bilinçaltı ayrımının bilinç lehine işlemesi gibi vs.). Buradaki işleyiş biçiminde de bir farklılık yoktur. Aşağıdaki karşılıklı bağıntıda kullanım değeriyle gösterilen, değişim değeriyle gösteren aynı ayarda değildir.

$$\frac{\text{EDD}}{\text{KD}} = \frac{\text{Gösteren}}{\text{Gösterilen}}$$

Birinciler taktik birer değere sahipken, değişim değeriyle gösteren stratejik bir değere sahiptirler. Sistem iki kutuplu işlevsel bir yapıya sahip olmakla birlikte burada hiyerarşik bir işleyişe boyun eğildiğinden, borusu öten taraf değişim değeriyle gösteren olmaktadır. Kullanım değeri ve gereksinimler değişim değeri tarafından üretilmişlerdir.

Gösterilen (ve gönderilen) ise gösteren tarafından üretilmiştir/üretilmişlerdir (bu konuya yeniden döneceğiz). Ne gönderilen ne de gösterilen, değişim değeri ve gösteren kodlarıyla açıklanabilen kendilerine ait bir gerçekliğe sahip değildirler. Bunlar değişim değeri ve gösteren arasında kurulan ilişkiler tarafından üretilmiş birer *simülasyon modelinden* başka bir şey değildir. Bu modeller sayesinde kullanım değeri ve gösterilen bir gerçeklik, somutluk hatta nesnel bir gerçekliğe ait oldukları gibi bir izlenim yaratabilmektedirler. Oysa aynı zaman dilimi içinde bu sistemler kendi mantıklarıyla o gerçekliğe ikna edici bir açıklama getirebilmektedirler (nesnel gerçekliğin mantığı yerine kendi mantıklarını koyduklarını söylemek doğru bir şey değildir; zira böyle bir ifadenin içinde başka bir yerlerde sistemin egemenliği altına aldığı ya da anlamsal değişikliğe uğrattığı temel bir gerçeklik bulunduğu gibi bir ima gizlidir. Aslında sistemin ürettiğinden ve onu ideal bir şekilde temsil edenden başka bir gerçeklik ya da gerçeklik ilkesi yoktur). Başka bir deyişle kullanım değerinin ve gösterilenin (nesnel ve somut), değişim değerinin ve gösterenin sahip olduklarından başka bir *gerçeklik evrenine* sahip olmaları söz konusu değildir. Olsa olsa bu sonuncuların açıklanmasında kendilerinden yararlanıldığı söylenebilir.

Ekonomi politiğin önce kullanım değeri sistemi (yani üretim düzenine özgü soyutlama ve akılcı görünüm kazandırma sürecinin bir değerler ve üretici güçler sistemi olan "gereksinimler" sistemi aracılığıyla tüm "tüketim" alanlarına yayılması) sayesinde genel bir görünüm kazanarak belli bir doyum noktasına ulaşmış olduğu söylenebilir. Bu anlamda değişim değerinin (daha genel anlamda ekonomi politiğin) ulaşabileceği en üst aşama kullanım değeridir. Kullanım değeri fetişizmiyse değişim değeri fetişizmini güçlendirmek ve daha derinlere kök salmasını sağlamaktan başka bir şey yapmamaktadır.

Öte yandan kullanım değeri sistemi değişim değeri sisteminin bir *ikizi*, ona uydurulmuş bir biçim ya da bir uzantısı olmanın yanı sıra ideolojik işleyişinin de bir temi-

natıdır (bir kez daha eğer bu konuda başarılı olabiliyorsa bunun nedeni aynı mantıksal yapıya sahip olmasıdır). Bu hiç kuşkusuz araziye uygun bir ideoloji açıklamasıdır, zira ona göre kullanım değeri sürecinde bütün insanlar eşittir. Gereksinimleri karşılama biçimlerinin tersine bu dünyada herkes aynı gereksinimleri paylaşmaktadır. İnsanlar değişim değeri olarak görülen mallar karşısında eşit bir konuma sahip değillerken; kullanım değeri olarak görülen mallar karşısında eşit bir konuma sahiptirler. Ait olduğunuz sınıf ya da gelir düzeyine göre onlara ya sahip olursunuz ya da olamazsınız ama bize istisnasız herkesin onlardan yararlanabileceği söylenmektedir. Herkes mutlu olma ve keyif alma hakkına aynı derecede sahip olmalıdır. Bu bir "gereksinimler" demokrasisi olup, çağdaş dünyada bütün insanların Tanrı karşısında eşit olduklarından dem vurulmaktadır. Böylelikle antropoloji evrenine havale kullanım değerinin toplumsal düzeyde değişim değeri tarafından bölünüp, parçalanmış insanları evrensel düzeyde bir araya getirdiği görülmektedir.

Değişim değerinin özerk bir görünüme sahip olması için metanın üretim aşamasında yer alan gerçek emek sürecine bir son verilmesi gerekmektedir. Oysa kullanım değeri çok daha iyisini yaparak soyut ve insani sayılamayacak bir görünüme sahip olan bu ticari mala "insani" bir ereksellik kazandırmaktadır. Değişim değeri sisteminde toplumsal emek ortadan kaybolurken, kullanım değeri sisteminde bütün bir ideolojik ve tarihî süreç hiç iz bırakmadan emilip yutulmakta; kendini karşılanması gereken gereksinimleri olan bir birey olarak görmeye itilen özneyse bu konuda yapabileceği en doğru şeyin meta düzeniyle bütünleşmek olduğuna inanmaktadır.

Değişim değeri sistemiyle tarihsel ve mantıksal dayanışma içinde olmayı sürdüren kullanım değeri sisteminin, değişim değeri sistemini de kendine benzeterek evrensellik ve ölümsüzlük gibi bir vaatte bulunduğu görülmektedir; aksi takdirde bu sonuncunun kendini yeniden üretebilmesi olanaksız hale gelecekti (ne de bugün sahip olduğu

biçime sahip olabilecekti).

Öyleyse kullanım değerinin, ekonomi politiğin en üst aşaması, yani sonu olduğunu söylemekte bir sakınca yoktur.

> Gündelik yaşamdaki görünümüyle kullanım değeri, ekonomi politiğin içkin bir biçimi olup insanlar onu her gün gerçekleştirdikleri eylemlerle yeniden üretmektedirler. Bir işe yarayan nesneler kullandığını düşünen insansa kendi gereksinimlerini karşılamak ve onları ifade etmekten başka bir işe yaramadığını görmektedir;
> Stratejik bir değer olarak kabul edildiğinde nesneleri yararlılık, gereksinimleri olan insanı da işe yarar nesneler kullanmaya mahkûm eden idealist bir antropoloji, kullanım değeri ve gereksinimleri tarihsel bağlamlarından kopartıp alarak değişmeyecek bir biçim, üretim ve değiş tokuş sistemine ise ideolojik bir süreklilik kazandırmıştır.

Biz işte bu yüzden kullanım değeri fetişizminin, değişim değeri fetişizminden çok daha yaygın ve "açıklanması zor" bir şey olduğunu söylüyoruz. Marx'tan bu yana değişim değeri ve meta az çok çözülmüş ve bilinç tarafından toplumsal bir ilişki şeklinde algılanmaya başlanmıştır. Oysa kullanım değerindeki değerin neye benzediğini açıklayabilmek olanaksızdır; çünkü bu değer antropoloji tarafından açıklanmaya gerek bulunmayacak kadar açık olup, nasıl ortaya çıkmış olduğunu tartışmanın yersiz olduğu bir temel üstüne oturtulmuştur. Bu gerçek bir değer "teolojisi" olup burada yararlılık kavramı insan ve doğa, insan ve nesneler, insan ve bedeni, kendisi ve diğerleri arasında kurulan "ideal" bir eşdeğerlik ilişkisi, "uyumluluk", ekonomi ve denge gibi erekliliklere sahiptir. Tam da bu noktada yadsınması olanaksız bir şey haline gelen değer "çok sıradan bir şeye" dönüştüğünden giderek yaygınlaşan ve yerlerinden kımıldatılmaları güçleşen (Tarih ve Aklın) kendilerini ve oynadıkları oyunları açıklayabilmenin de zorlaştığı bir durumda bulunmaktadır.

Kullanım değeri sistemi, değişim değeri sistemi tarafından bir ideoloji olarak üretilip sunuluyor, kullanım değeri kendi başına buyruk olamıyor ve değişim değerine *uyduluk* ve *yataklıktan* başka bir şey yapamıyor ve dolayısıyla ekonomi politik çerçevesinde değişim değeriyle birlikte tek bir sistem olarak ele alınıyorsa; o zaman ekonomi politiğin son aşamasında değişim değerinin o "eski görünümüne kavuşturulup" "gereksinimlerin özgürleştirilmesi", "politik iktidar" gibi başlıklar altında kullanım değerinin alternatifi olan devrimci bir bakış açısıyla sunulabilmesi de olanaksızlaşmaktadır.

Günümüzde devrimcilik iddiasında bulunan her bakış açısı yararlılığın bu akılcı, indirgeyici, *baskıcı* metafizik açıklamasını radikal bir şekilde sorgulamak durumundadır. Her eleştirel kuram da Marksist çözümlemede karşımıza çıkmayan bir nesne/biçim çözümlemesi[1] yapmak durumundadır. Böyle bir çözümlemenin yapılmamış olmasının yol açtığı tüm politik ve ideolojik sonuçlarla birlikte tüm yanılsamaların da değişim değerini kendine uydurduğu halde onun ideal rakibi gibi görülen kullanım değeri üzerinde yoğunlaştıkları görülmektedir.

MARX VE ROBINSON

Kapital'in I. cildinde (I, IV), Marx şöyle der:

> Bir kullanım değeri olarak metanın çözümlenemeyecek bir yanı yoktur; zira meta insanın gereksinimlerini ya sahip olduğu özellikler aracılığıyla karşılamakta ya da insan çalışarak ona bu özellikleri kazandırmaktadır. Çünkü insan doğanın kendisine sunmuş olduğu malzemeyi çalışarak yararlı hale getirebilen bir varlıktır....

[1] Aynı zamanda bir gösterge/biçim çözümlemesi. İleriki sayfalarda aynı mantığın mevcut sistemdeki göstergeleri nasıl örgütlediğini ve gösterenler düzeninde gösterileni (gönderilen) nasıl belirleyip, gösterene yataklık yapmasını sağladığını görmenin yanı sıra gösterilene nasıl bir gerçeklik duygusu kattığına da bakacağız.

> Öyleyse metanın açıklanamayan özelliklerinin kullanım değeriyle bir ilişkisi yoktur.
>
> Burjuva ekonomi politiğine özgü kategoriler somut toplumsal ilişkileri yansıttıkları ölçüde düşünsel bir biçim ve nesnel bir gerçekliğe sahip olabilmektedirler. Ancak bu ilişkiler ait oldukları tarihsel dönemle sınırlı olup ticari üretimin aynı zamanda bir toplumsal ilişkiler üretme biçimi olduğu söylenebilir. Başka üretim biçimleri öngörebildiğimiz takdirde günümüzde çalışarak üretilen nesneler konusundaki akıl dışı açıklamalar anında anlamlarını yitirmektedirler.
>
> Ekonomi politik Robinson Crusoe tipli insanlardan hoşlandığına göre Robinson'u adasında ziyarete gidelim.... Robinson ve çalışarak elde ettiği maddi zenginliği simgeleyen şeyler arasındaki ilişkiler öylesine sıradan ve açıktır ki Bay Baudrillard[5] beynini fazla zorlamadan bunları anlayabilecek bir kapasiteye sahiptir. Burada değeri belirleyen tüm temel ölçütlerle karşılaşabilmek mümkün.

Burjuva iktisatçıların Robinson Crusoeculuk oynamalarıyla haklı olarak alay eden Marx'ın Robinson'u hafife aldığı görülmektedir. Ticari değeri açıklamakta zorlananlarla Robinson'un elde ettiği zenginlikle olan sıradan ve açık ilişkilerini karşılaştırırken tuzağa düşmüştür. (Marksist) varsayımdan yola çıkarak Burjuva ekonomi politiğinin tüm ideolojik yapısını Robinson olayında özetlediğini kabul edecek olursak; bu durumda, bu öyküde karşımıza çıkan her şeyin Burjuva düşüncesinin belirsiz ve metafizik yapısıyla *özellikle de insanın sahip olduğu araçlar ve emeğinin karşılığı olan ürünlerle olan ilişkisine kadar* bire bir örtüştüğünü de kabul etmemiz gerekir.

İnsanın kendi emek gücü (*Arbeitsvermögen*) ve gereksinimleriyle ilgili bu hayali karşılaştırma, ekonomi politik ve toplumsal ticari ilişkiler evreninden de kopuktur. Bu yüzden hem bir karşılaştırma olarak hem de *kendi doğası itibarıyla* soyut kalmakla birlikte bunun ekonomi politikten

[5] Yaşayan, gerçek bir isim sahibiyle olan benzerlik tamamıyla rastlantısaldır.

soyutlanmadan çok, ekonomi politiği tüm soyutluğuyla ortaya koyan, yani değişim değerinin kullanım değeri içindeki yükselişi ve ekonominin de yararlılığa atfedilen tanrısal bir ereklilikle bütünleşme sürecini özetlediği söylenebilir.

Robinson, burjuva toplumunun ortaya çıktığı ilk günden başlayarak uğradığı tüm değişimlerin son aşaması olmanın (ancak kuramsal düzeyde bu toplum tipiyle gerçek anlamda ilk kez XVIII. yüzyıldan itibaren ilgilenilmeye başlanmıştır) yanı sıra insanı üretici bir güç ve "gereksinimleri olan insan" haline getiren modeldir. Doğa kavramının imalatçıları ve ideologları da aynı düşünceyi paylaşmaktadırlar. Üretim sistemi çalışan insanı bir kullanım değeri gibi görürken; onun bir kullanım değeri olarak gördüğü mallar ve ürünler de kendi açısından artık "doğallaşmış" olan gereksinimleriyle doğru orantılı bir öneme sahip olmaktadırlar. Kullanım değeri ve "Doğa" insanı egemenlikleri altına almış olmakla birlikte bu işi ilk başlangıçta var olan ancak artık yitirilmiş görünen bir ereksellik adına gerçekleştirmemişlerdir; çünkü bütün bu (gereksinimler, doğa, yararlılık) kavramlar ekonomi politikle ona yasal bir konum kazandıran ideolojinin sistemli bir hale getirildiği tarihsel evrede aynı anda ve hep birlikte ortaya çıkmışlardır.

Robinson masalı yeryüzü adlı cennetin burjuva versiyonudur. Her büyük toplumsal üretim düzeninin (Burjuva ya da Feodal) kendine özgü ideal bir masalı vardır. Bu hem başlangıç hem de bitiş dönemiyle ilgili bir masaldır. Politik ekonomi insanın doğal gereksinimleri adlı yasaya uygun ve yaygın bir oluşum efsanesi tarafından nasıl destekleniyorsa, teoloji de tanrısal yasaya uygun bir şekilde oluşan insan adlı efsane tarafından desteklenmektedir. Her iki tarafta da karşımıza aynı ereksellik çıkmaktadır. Bir yanda gereksinimleriyle Doğa yasasına boyun eğen insanın dünyayla kurduğu düşsel bir ilişki, diğer yandaysa ilahi yasaya boyun eğen ve iman eden insanın tanrıyla kurduğu düşsel bir ilişki vardır. Hiç kuşkusuz bu karşı koyulması zor inanç duygusu başlangıçtan itibaren her zaman yitirilmiş ya da yitirilme tehdidi altında olan bir şey olarak

algılanmış, ancak ereksellik baki kalmıştır. Tıpkı kullanım değerinin değişim değeri altında ezilip gittiği yeryüzü adlı cennetteki doğal uyumun Tarihin sona ermesiyle birlikte kendilerinden kurtulacağı düşünülen günah ve acı adlı kutsal özler tarafından bozulması gibi. Kölelik ve emeğin yer almadığı feodalizm öncesi "üretim" biçimi olan ilkel toplayıcılık biçiminin cömert bir doğa adı altında ortaya çıktığı yeryüzü cenneti adlı masaldaki uyumlu feodal ilişkilerde de (efendinin koruması ve vassalın sadakati) aynı mantık ve ideolojiyle karşılaşılmaktadır. Aynı şekilde Robinson masalında da (önceki ziraat ve zanaat biçimlerinin yer aldığı) ıssız bir adada tek başına sürdürülen bir yaşamdan, pazar ekonomisi kuralları ve değiş tokuş sürecinin yer almadığı, yani ideal burjuva insan ilişkilerinden söz edilmektedir: Bireysel özerklik, herkese hak ettiği ve ihtiyaç duyduğu kadarı ve doğal ahlak anlayışı gibi (bu arada birkaç adet Cuma, birkaç yerli hizmetçi olursa hiç de fena olmaz. Sahi Robinson'un harcadığı emek ve sahip olduğu maddi zenginlikle kurduğu ilişkiler açık ve seçik bir şekilde açıklanabiliyorsa o zaman Cuma'nın o adada ne işi vardı diye sormak gerekmez mi?).

Aslında bu hiç de açık ve seçik bir hikâye değildir. Buradaki yalınlık ve açıklık Marx'ın meta konusunda yapmış olduğu metafizik kurnazlıklar ve teolojik gevezeliklerle dolu açıklamalarına benzemektedir. "İnsanın doğayı kendi gereksinimlerine uygun bir şekilde" dönüştürmesinin, "yararlı olmaya" ve şeylerin bir işe yaramasını sağlamaya çalışmanın doğal ya da inandırıcı bir açıklaması olamaz. Bu ahlaki kullanım değeri yasasının ekonomi politiğin eleştiri alanı dışında kalmaması gerekirdi, zira bu sistem ve "sakladığı sırların" tıpatıp aynılarıyla Robinson'un yaşadığı adadaki şeylerle kurduğu sahte ilişkilerde de karşılaşılmaktadır.

GÖSTERGE EKONOMİ POLİTİĞİNİN ELEŞTİRİSİ

Bir meta/biçim çözümlemesi yapmaya soyunan ekonomi politik eleştirisi gibi, *gösterge ekonomi politiği eleştirisi de* bir gösterge/biçim çözümlemesi yapmaya çalışmaktadır.

Ticari mal nasıl hem değişim değeri hem de kullanım değeri görevini yerine getiriyorsa –bu biçimin *total* bir çözümlemesi de her iki görünümü kapsamak durumundadır– göstergenin de aynı zamanda hem gösteren hem de gösterilen görevini yerine getirmesi, yani gösterge/biçim çözümlemesinin iki ayrı düzeyde aynı anda sürdürülmesi gerekmektedir. Bu yüzden iki terim arasındaki ilişkinin mantıksal ve stratejik çözümlemesi aynı anda yapılmalıdır.

1) EDD sistemi ve KD sistemi arasındaki (ya da meta/biçim ve nesne/biçim arasındaki) ilişkinin çözümlemesi ki, bunu bir önceki bölümde gerçekleştirmiştik.

2) Gösteren ve Gösterilen sistemi (ya da gösterge/değer ve gösterge/biçimin birbirlerine nasıl eklemlendiğini açıklayan karşılıklı *kodlar*) arasındaki ilişkinin çözümlenmesi.

Her iki durumda da bu ilişki egemen bir biçimle göstermelik-biçim ya da uydu-biçim arasında oluşturulan hiyerarşik bir işlevi yerine getirmektedir. Bu aynı zamanda gösterenin kazandığı mantıksal bir zafer ve kusursuz bir ideolojik görünüme sahip olduğu anlamına gelmektedir.

1. BÜYÜLEYİCİ BİR İDEOLOJİK DÜŞÜNCE

Genellikle ekonomi ve anlam alanı olarak adlandırılan bir evrende benzer şekilde yapılanan değerler, tamamlanmış bir ideolojik sürecin kesinlikle farklı terimlerle ele alınarak yeniden sorgulanmasını zorunlu kılmaktadır. Çünkü bu ideolojik süreç artık çelişkileri göstermeye ya da gizlemeye

yarayan alt/üstyapı ilişkisi, yani maddi (üretim sistemi ve ilişkileri) bir üretimle göstergeler üretimi (kültür vs.) üstüne oturmamaktadır. Bundan böyle bütün bunlar bir baştan diğerine aynı biçim ve *nesnellik düzeyine sahip,* aynı mantığa boyun eğen, genel bir ekonomi politiğin (eleştirisinin) bir parçası haline gelmişlerdir.

"Ekonomi" ve "ideolojiyi" yapay bir şekilde birbirlerinden ayıran geleneksel ideoloji anlayışı ("üstyapısal", "diyalektik", "şuna boyun eğen yapısal özelliklere sahip" vs.), çözüm üretmesini olanaksız kılan bir düşünce jimnastiğine yol açmanın dışında, *gösterilenler* gibi bölümlenmeyen kültür ve göstergelerin "ideolojik" işlevlerinin algılanmasını da olanaksızlaştırmaktadır. Egemen bir sınıfın, şu ya da bu grubun ideolojisinden söz etmek demek her zaman için, sahip oldukları, o nasıl olduğunu açıklayamadığımız *alegorik* güç aracılığıyla insanları düşünsel açıdan etkilemeye çalışan (ulus, ahlak, aile, hümanizm, mutluluk, tüketim gibi) çok önemli temalardan, içeriklerden, değerlerden söz etmek demektir. Bunlar kuramsal *içerikler* olmakla birlikte gerçek durumları açıklamaya yaramakta ve ideoloji de genelde kültürün, ekonomiyle kurduğu azalıp çoğalan ilişkiler şeklinde tanımlanmaktadır.

Bu durumda ideoloji hem gösterge üretimi, hem de "maddi" üretim tarafından oluşturulan *bu biçimin kendisi,* daha doğrusu bu biçimin iki ayrı mantıksal terimle ifadesi olmaktadır:

$$\frac{\text{EDD}}{\text{Gösteren}} \Big/ \frac{\text{KD}}{\text{Gösterilen}}$$

Bu, işlevsel, *stratejik* bir ikiye bölünme olup biçimin kendini yeniden üretmesini sağlamaktadır. Bu da *ideolojinin tümüyle EDD'nin KD'yle kurduğu ilişki tarafından belirlendiğini, yani meta mantığının ayrılmaz bir parçası olduğunu göstermektedir;* tıpkı Gösteren Gösterilen ilişkisini belirlemesi, yani gösterge mantığının ayrılmaz bir parçası olması gibi.

Marx, maddi üretim alanındaki nesnelliğin maddeyle

değil, *biçimle* ilişkili olduğunu göstermişti. Bu bütün eleştirel kuramlar için bir çıkış noktası olarak kabul edilebilir. Aynı indirgeyici çözümlemenin ideoloji konusunda da yapılması gerekmektedir; zira ideolojiye nesnellik kazandıran şey "düşünsel" boyutu, yani *düşünsel içeriklerin* gerçekçi bir metafizik yorumu değil sahip olduğu *biçimdir.*

İdeoloji "eleştirisi" (Marksist olanlar da dahil) ideolojiyi sanki büyüleyici bir düşünce olarak kabul etmektedir. Onu çözümlenmesi gereken bir biçimden çok bir içerik, aşkınlaştırılmış bir değer –"bilinç" olarak adlandırılan kişisel ve aldatıcı düşünceleri anlaşılması olanaksız bir şekilde etkileyen büyük düşünce sistemleriyle bağlantılı bir tür *mana*– olarak kabul etmektedir. "Gereksinim" nasıl "işe yarar bir nesne" ve "kişisel bir talep" arasındaki ilişki olarak görülmek istiyorsa, ideoloji de "yaşama geçirilmesi olanaksız/ideal"... bir fikir ya da değer ile bilinçli bir düşünce arasındaki ilişki gibi görülmek istemektedir. Yapay kavramlar arasında kurulan sabit bir bağlantıyla değişmeyen metafizik düşüncelerin maddi şeylerden alınarak toplumsal düşünce ve değer[1] biçimlerine taşındığı görülmektedir.

Aslında ideoloji, mevcut simgesel malzemenin soyutlanarak bir *biçime* indirgendiği sürecin adıdır. Ancak bu indirgeyici soyutlama kendini aynı zamanda (özerk) bir değer, bir içerik, bilinçli bir düşünce (gösterilen) gibi sunmaktadır. Metanın biçimini ve ürettiği soyut toplumsal emeği göz ardı eden bu süreç metanın özerk bir değer, aşkın bir gerçeklik olarak kabul edilmesini istemektedir. Burjuvazinin (ya da Marksist düşüncenin, maalesef!) yaptığı tanıma göre kültür; bir "düşünce sistemi" aracılığıyla karşılıklı bağıntılar kuran bilinçli insanların, olumladıkları bu düşünceleri kendi aralarında değiş tokuş etmelerini sağlayan *aşkın içeriklerden* ibaret bir şeydir; tıpkı kişilerle "gereksinim" kavramı ve kullanım değeri arasında kurulan karşılıklı bağıntıların değişim değerinin değiş tokuş

[1] "Yabancılaşma" da yapay bir ayrımlamayla burada, öznenin "bilinç" düzeyi ve sahip olduğu kişisel ideoloji anlayışı arasında oluşan çatlakları kapatmaya yönelik büyülü bir kavramdır.

kurallarına boyun eğmesi nedeniyle fetişleştirilen metanın hemen anında gerçek bir değere sahip olması gibi.

Kurnaz bir biçim, gerçekliğinden kuşku duyulamayacak içeriklerin arkasına gizlenmeye çalışırken; kurnaz bir kod da gerçekliğinden kuşku duyulmayacak değerin içine gizlenmeye çalışmaktadır. Somut bir içerik içinde soyutluğunu yitiren biçim kendini bu içeriğe ait bir biçim olarak yeniden üretmek istemektedir. Hem içerikleri hem de onları algılayabilecek bilinçli insanları aynı anda üreten (tıpkı üretimin bir yandan ürünleri bir yandan da "gereksinimleri" üretmesi gibi) büyüleyici sürecin adı biçimdir. Biçim, kültürü hem değerler (içerikler) ve bilinçli özneler şeklinde ikili bir aşkınlık hem de bu iki terim arasında metafizik bir değiş tokuş süreci içine oturtmaya çalışmaktadır. Burjuva düşüncesi, biçimi bu aşkınlık süreci içine yerleştirirken, Marksist düşünce de onu aynı aşkınlık süreci içine yerleştirmekle birlikte bunun bir *ideoloji* olduğunu iddia etmektedir. Oysa her iki düşüncenin kökeninde de aynı gizemli mantık vardır.[2]

Çağdaş düşünürlerin neredeyse tamamı sahte sorunlarla ilgilendiğinden, yapay ayrımlamalar üstüne oturtulan tartışmaların sonu gelmemektedir. Bunun nedenlerini şöyle sıralayabiliriz:

1) Özne/nesne ayrımıyla ortaya çıkan bir çatlak, "gereksinim" adlı sihirli kavramla kapatılmaya çalışılmaktadır. Genel üretim/tüketim sistemi "arz ve talep" adlı içinden çıkılması olanaksız bir sorun yaratmasaydı her şey yolunda gidecekti. Seçme özgürlüğünden mi yoksa güdümlemeden mi söz etmek gerekmektedir? İkisi arasında yalancı bir diyalektik ilişki mi var? Sonu gelmek bilmeyen safsata ve yalanlar.

2) Altyapı/üstyapı ayrımıysa daha önce görmüş olduğumuz gibi içten içe içeriklerdeki somutluk ve kuramsal

[2] Keza "yapay gereksinimler" ve "gereksinimlerin güdümlenmesi" gibi eleştirel iddialar da tüketimin koşulsuz bir şekilde yüceltilmesi adlı aldatmacanın bir parçası haline gelmektedir.

hayalleri birbirlerinden kopartabilmenin olanaksız bir şey olduğunu göstermektedir. Bu şekilde birbirlerinden ayrılan iki kutbun ideoloji adlı sihirli kavram tarafından bir araya getirildikleri görülmektedir. Eğer belirsiz süreliğine askıya alınarak birçok entelektüel kuşağı mutlu eden şu "belirleyici süreç" sorunu ve onu izleyen "karşılıklı etkileşim", "diyalektik", "görece özerklik" ve "aynı anda farklı anlam ve yorumlar getirme" gibi düşünce cambazlıkları ortaya çıkmasaydı her şey yolunda gidecekti.

3) Sömürü/yabancılaşma ayrımı adlı kandırmaca politik bir sorun olarak görülmektedir. Bunlardan hangisinin diğerinin oluşumuna yol açtığını, ikincinin "kapitalizmin ileri bir aşamasında mı ortaya çıktığı" sorusu sonu gelmez tartışmalara yol açmış olup hepsi, saçma sapan şeylerdir. Bir kez daha yinelemek gerekirse hepsi biçimsel çözümlemeleri yapılmamış olan ve doğrudan birer içerik (biri anlam, diğeri üretimle ilgili) gibi kabul edilen gösterge ve meta arasındaki yapay bir ayrımın sonucudur. Zaten bu yüzden "yabancılaşmaya yol açan göstergelerden" ayrılmaktadırlar. Sanki meta ile maddi üretim sistemi "anlamdan yoksun" şeylermiş gibi. Her yerde "geçerli olan değerlerin" değiş tokuş edildiği bir sistemde sanki göstergeler ve kültür, kod ve modeller hemen o anda gerçekleştirilen soyut bir toplumsal üretimin unsurları değilmiş gibi!

Öyleyse ne maddi üretim ne de gösterge üretimi ideolojinin kapsamı dışında kalamaz. İdeoloji, tüm toplumsal üretim alanlarında geçerli olan tek bir biçime sahiptir. Her türlü (maddi ya da simgesel) üretimin tek bir soyutlama, indirgeme, genel eşdeğerlik ve sömürü süreci içine çekilmesi demektir.

1) *Meta ve ekonomi politik mantığı meta/göstergenin tam merkezinde*, gösteren ve gösterilen adlı soyut denklemde, farklı alanlara özgü göstergelerin özgün düzenlenme biçimi içinde *yer aldığından* son iki kavram bir değişim değeri ve kullanım değeri (akılcı kod çözümü ve toplumsal bir işleve sahip olan dilin ayırt edici kullanımı) görevini (iletişim alanında çekilen söylevler gibi) yerine getirebilmektedirler.

2) *Göstergenin yapısal düzenlemesi meta/biçimin özünü oluşturması nedeniyle*, bu sonuncu, anında anlamlı bir görünüme sahip olabilmektedir. Bu "mesaj" ya da "yananlam" gibi sonradan eklenen bir anlam değildir. Bunun nedeni sahip olduğu biçim sayesinde her alanda geçerli bir *iletişim aracı*, tüm toplumsal değiş tokuş biçimlerini yönlendiren bir *iletişim sistemi* olmasıdır. *Gösterge/biçim* gibi meta da insanı değer değiş tokuşu yapmaya zorlayan bir koddur. Maddi üretim içerikleriyle maddi-olmayan anlamsal içeriklerin bir anlamı yoktur önemli olan kod, yani gösterenler düzeniyle değişim değerine ait oyun kurallarıdır. Bu genel ekonomi politik sistemi içinde kod, her türlü simgesel *karşıt anlamlılığı* ortadan kaldırıp, değerleri bir *eşdeğerlik* sistemi içine oturtarak "akılcı" bir şekilde değiş tokuş edilmelerini sağlamaya, bir değiş tokuş düzeni oluşturmaya çalışmaktadır.

Metafizik bilince sahip bir insan açıklaması içinde yer alan yabancılaşma kavramının hiçbir işe yaramadığı görülmektedir. İlkel toplumlara ait bilinçli insanların kendi aralarında anlatıp, dinledikleri masalların "yalancı" öyküler değil, kendi aralarında değiş tokuş ettikleri göstergeler oldukları ve grupla toplumsal anlamda ancak bu göstergeleri değiş tokuş ederek bütünleştikleri söylenebilir, yoksa masalsı "içeriklerle" ("inanç") bilinçli bellekleri etkilemeye çalışma gibi bir durum söz konusu değildir. Bizim toplumlarımızın ekonomi politik (meta/biçim ve gösterge/biçim) adlı temel koduysa bilinçli öznelerin içeriklere yabancılaşmalarını sağlamak yerine değiş tokuş düzenine akılcı bir görünüm kazandırarak, kod ve anlama boyun eğen bir iletişim süreci oluşturmaya çalışmaktadır.

İş bölümüyle çekilen söylevde yer alan terimlerin işlevsel bölümlemesi insanları "kandıramamakta" yalnızca soyut genel bir model çerçevesinde toplumsallaşmalarını ve bilgi alış verişinde bulunmalarını sağlamaktadır. Birey kavramı bile bu genel değiş tokuş sistemi tarafından *üretilmiştir*. "Her şeyi kapsama" gibi bir düşüncenin de etkisiyle kendini ideal bir varlık gibi gören (bilinçli ya da Tarihsel)

öznenin aslında bu sistem tarafından üretilmiş bir varlık, bir semptom ya da bir yansımaya benzediği söylenebilir. Bilinçli insanın kendini ideal (parçalanmış kişiliğin eski bütünsel görünümüne kavuşması) bir varlık olarak görmesine neden olan yabancılaşma adlı büyülü kavram ideolojik bir kavramdır. Bilinç tarafından üretilen içeriklerin üstyapısal versiyonundaysa ideoloji kendi kendine yabancılaşmış bir kavramdır.

Günümüzdeki tüketim –sıradan bir ekonomik terim olmanın dışında bir anlamı varsa tabii– süreci *metanın daha ortaya çıkış aşamasında bir gösterge, gösterge/değer ve göstergelerin de (kültür) bir meta olarak üretildiği* bir aşama olarak tanımlanabilir. Bir kısmı "üretim" (ekonomi, altyapı), bir kısmı ideoloji (göstergeler, kültür) ya da sistemin tamamını yalnızca diyalektik bir çözümlemeye tabi tutan "araştırmacıların" (özellikle de Marksistlerin) sıradan gerçekler peşinde koşmak yerine günümüzde üretilen ve değiş tokuş edilen (nesneler, hizmet çeşitleri, beden, cinsellik, kültür, bilgi vs.) hiçbir şeyin artık ne yalnızca gösterge ne yalnızca meta olarak değerlendirilemeyeceğini; bütün bunların (yeniden elden geçirilmiş ve düzeltilmiş bir anlamsal işlev, mesaj ve yananlamlara sahip olsa bile nesnel bir ürünün yerini almış gibi algılanacak) metanın belirleyici süreç olma (bu arada egemen sistemin her yerde "el koyup" ticari nesneye dönüştürdüğü göstergeler, değerler, düşüncelerin de aslında yitirmiş oldukları o eski aşkın niteliklerin –değişim değerine dönüştürülen kültürün kullanım değerine tapınma türünden bir şey– kimilerini koruyormuş gibi göründükleri bir kültürün "eleştirel versiyonu" da dahil olmak üzere) özelliğini yitirmiş olduğu ekonomi politiğin bir parçası haline geldiğini anlamaları gerekmektedir. Günümüzde bu ekonomi politiğin konusu en yalın ve öz ifadesiyle –Marx için bu meta olmuştur– artık meta ya da gösterge değil aynı anda her ikisidir. Bu *evrende her ikisi de daha önce sahip oldukları özgün anlamlarını yitirmişlerdir, yoksa biçimlerini değil.* Belki de yalnızca

nesne ya da nesne/*biçim* olarak adlandırılabilecek böyle bir nesnenin ekonomi politiğin sahip olabileceği en genel biçimin kullanım değeri, değişim değeri ve gösterge/değer adı altında olabilecek en karmaşık betimlemesiyle uyum sağladığı görülmektedir.

II. GÖSTERGE METAFİZİĞİ ÜZERİNE

Bir "değere" sahip olan meta bunda nasıl bir anormallik yokmuş gibi davranıyorsa gösterge de bir anlama sahip olmasının gayet doğal bir şey olduğunu kanıtlamaya çalışmaktadır. Oysa bunlar "çok yalın bir görünüme sahip olan" çok karmaşık şeylerdir. Göstergebilim de aslında ekonomi politik gibi göstergenin değiş tokuş edilme biçimleri ve yapısal işleyiş düzenini betimlemeye çalışmaktadır.[3]

Bir önceki bölümde değişim değeri sistemi adlı soyutlamanın yalnızca kullanım değeri ve gereksinimlere özgü somut bir gerçeklik ve nesnel amaçlarla desteklenebildiğini görmüştük. Meta üstüne oturtulan mantıksal strateji ikinci terimi birincinin uydusu ve kanıtı gibi sunmaya çalışmaktadır. Gösterge mantığı ve stratejisi konusunda da aynı şey söylenebilir. Bu varsayım özellikle de Saussure tarafından tanımlanan ve Benveniste'nin elinden geçmiş (*sémio-linguistique*) göstergebilimsel-dilbilim tarafından üretilen göstergenin nedensizliği konusundaki "bilimsel postulatların" doğruluklarının tartışılmasına yol açmıştır.

Göstergenin nedensiz olmasının nedeni bir nedenden yoksun olması değildir. Örneğin Masa adlı gösteren bu masa (Fransızca *Table* olarak yazılan masanın Almanca karşılığı *Tische*'dir vs. gibi) adlı kavram ya da gerçekliği "doğal" bir şekilde ifade etme yeteneğinden yoksun olup yalnızca şu Gösteren ve bu Gösterilen arasında bir eşde-

[3] Meta ve gösterge fetişizmine yönelik iki ayrı çözümleme tipi vardır. Bunların birincisi Marx'ın başlattığı ekonomi politik eleştirisi ya da maddi üretim kuramı, diğeriyse eleştirel göstergebilim ya da kısa bir süre önce Tel Quel grubunun üstlendiği metin üretim kuramıdır.

ğerlik ilişkisi kurulmasına hizmet etmektedir. Bu durumda "simge"[4] düzeyinde de mutlak bir nedensizlikten söz edilebilir; zira Gösteren ve Gösterilen arasındaki benzerlik, eşdeğerlik ilkesinde herhangi bir değişikliğe yol açmamaktadır. Nedensizliğin şu "ortaya çıkmaktan çekinen" Gösteren ve en az onun kadar ortaya çıkmaktan kaçınan bir Gösterilen arasında kurulan temel bir karşılıklı bağıntı tarafından oluşturulduğu görülmektedir. Başka bir deyişle nedensizlik göstergenin bu=bu'ndan başka bir anlama sahip olamaz türünden denklemsel ilişkiler kurmasını sağlayan kendini gizleme biçimiyle ilgili bir şeydir. Öyleyse bu gizlenme, kendini belli etmekten kaçınmanın; bir Gösteren ve bir Gösterilen arasındaki eşdeğerlik ve birbirlerinin anlamlarını karşılıklı olarak belirleme ve sınırlandırma özellikleriyle bir ilişkisi olmayan tüm anlam olasılıklarını evrensel düzeyde soyutlamaya ve indirgemeye yarayan göstergenin akılcı bir şekilde açıklanmasını sağlayan ilke olduğu söylenebilir. Gösterge; "somut", dışsal, içkin bir gerçeklikten yola çıkılarak ona akılcı bir anlam kazandırılmadığı ve indirgenmediği için göstergeler bu gerçekliği soyut bir şekilde ifade etmek yerine, eşdeğerlik ve anlam şeması dışında kalan şeylerle ifade etmekte; gösterge de bu işi kendini üreten işlem sonucunda ortaya aniden bir Gösteren ve bir Gösterilen şeklinde çıkan gerçekliği indirgeyerek, baskı altına alarak, yok ederek yapmaktadır. Eğer gösterge akılcı bir anlama sahipse bunun nedeni her türlü simgesel karşıt anlamlılığa sabit ve denklemsel bir yapı yararına son verilmiş, dışlanmış olmasıdır. Gösterge ayrımlama yapmaya yarayan bir şeydir, çünkü ortaya çıkabilmesi için birçok şeyi dışlaması gerekmektedir. Bundan böyle bu dışlayıcı yapıyı benimseyerek kendine sabit bir alan yaratıp, geriye kalan her şeyden vazgeçen ve Gös-

[4] Burada simge, sözcüğün klasik *sémio-linguistique* anlamında göstergenin bir benzeri olarak kabul edilmektedir. Biz ise (simgesel anlam, simgesel değiş tokuş düzenine ait olan) simge terimini gösterge ve anlam kavramlarının tam karşıtı sayılabilecek bir anlamda kullanacağız.

teren ile Gösterileni birbirlerini karşılıklı olarak denetleyebilecekleri bir sistem içine yerleştiren gösterge anlamlı, olumlu, akılcı, değiş tokuş edilebilir bir değer olarak kabul edilmek istemektedir. Böyle bir yapı aracılığıyla her türlü anlam üretilebilmektedir.

Gösteren ve Gösterilenin karşılıklılık üstüne oturan bir yapı içine yerleştirilmesi, gösterge mantığı çiğnenmeksizin eşanlamlı, çok anlamlı karmaşık ilişkilere yol açabilir. Örneğin, bir Gösterenin birçok Gösterileni ya da tersi olabilmekte, başka bir deyişle nedensizliğin üstüne oturtulduğu eşdeğerlik, yani dışlama ve indirgeme ilkesinde bir değişiklik olmamaktadır. Burada *karşıt anlamlılığa* karşı direnen *eşdeğerlik* ilkesinin aynı zamanda bir *çok-değerlilik* ilkesine dönüştüğü görülmektedir. Anlam karmaşasının özünde henüz kendi ayakları üzerinde duramayan bir ilke vardır. Anlamın yavaş yavaş eski gücünü yitirmesi, göstergeyle ilgili akılcı açıklama, yani gerçeklik ilkesinin sorgulanmasını engellemektedir. Kendilerini göstermek istemeyen Gösteren ve Gösterilen arasında gerçekleştirilen çoklu bağlantıda anlam kodu her zaman bir anlam denetleme sistemi olarak görev yapmaktadır.

Yalnızca karşıt anlamlılık (bizim altını çize çize değerin bittiği nokta olarak nitelendirdiğimiz gösterge/değerin berisinde ya da ötesinde yer alan *simgeselin* ortaya çıkışı) göstermelik bir açık anlamlılığın, kolay anlaşılabilirliğin kullanım değeri (akılcı kod çözümü) ve değişim değerini (iletişim araçları tarafından üretilen söylev) sorgulayabilmektedir. *Simgesel düzen gösterge ekonomi politiğine son verirken, anlamlı olmaya mahkûm edilmiş*, anlamlarını klasik anlam sürecine borçlu olan ve bu mantığın yıkılması durumunda *herhangi bir biçimde ayakta kalıp*, varlıklarını sürdürebilmeleri olanaksız olan Gösteren ve Gösterilen kavramlarının birbirlerini karşılıklı bir şekilde tanımlamalarına da son vermektedir. Karşıt anlamlılık mantığı ve simgesel düzende karşımıza esnek bir denklem üstüne oturan, ancak iletişim kurmak amacıyla yapılan konuşmalarda *asla esnek olmayan, esnek bir gösterge süreci*

çıkmaktadır. Bu her kullanımda farklı, belirsiz, asla açık seçik bir anlama sahip olmayan bir gösterge olup, tüm değerleri[5] soyut bir şekilde ifade edebilen bir denkleme benzeyen meta adlı şu öteki *mediumun* yol açtığı açıklanması olanaksız toplumsal bir bilmecenin aynısının oluşturulmasına yol açmaktadır.

Marx'ın değişim değeri düzeyinde yürüttüğü ancak genelde kullanım değerini de kapsayan ekonomi politik eleştirisi metanın bu *esnek* yapısıyla onu üreten denklem üstüne oturtulmuştur. Kendisine esneklik kazandırılan meta her şeyin eşdeğerlisi olarak kabul edilen bir biçim ve koda dönüştürülmüştür. İşte bu eleştirel esnekliğin *Göstergenin ekonomi politiği* adı altında anlam alanını da içine alacak bir şekilde genişletilmesi gerekmektedir.

III. BİR SERAPA BENZEYEN GÖNDERİLEN

Göstergenin "gizemli" ve işlevsel bir anlama sahip olduğu yerde Gösteren bir Gösterilene ve ikisi birlikte bir gönderilene göndermektedirler. Soyut bir yapıya sahip olan gösterge de nesnel bir gerçeklik parçasına göndermede bulunmaktadır. Zaten Benveniste de Saussure'ün yapmış olduğu yanlışlığı düzeltirken göstergenin nedensizliğini bu iki terime bağlamaktadır. Bu nedensizlik her ikisi de psikolojik birer yapıya sahip olan ve tözsel açıdan kişilerin zihinsel düzeyde birbirlerinden kesinlikle ayıramadıkları Gösteren ve Gösterilen arasındaki ilişkiye değil, gösterge ve göndermede bulunduğu şey arasındaki ilişkiye bağlanmaktadır. Hatta (*Genel Dilbilim Dersleri*, s. 52) daha da ileri giderek şöyle denilmektedir:

> Nedensiz olan belli bir göstergenin gerçekliğe ait belli bir unsurla ilişkilendirilmesidir yoksa herhangi bir göstergenin gerçekliğin şu ya da bu unsuruyla ilişkilendirilmesi

[5] Böylesine esnek bir gösterge bu Gösteren ve Gösterilen ayrımına bir son verirken konuşmaya yarayan anlamlı sözler ve anlam üretme işlemini nedense ortadan kaldıramamaktadır

değil. Bu anlamda ve yalnızca bu anlamda bir rastlantısallıktan söz edilebilir; ancak bu rastlantı sorunu çözmekten çok varlığına dikkat çekmekte ve onu geçici bir süre askıya almaktadır Nedensizlik böylelikle dilbilimsel göstergenin açıklanma alanı dışına itilmektedir.

Nedensizliği, yani sorunu göstergenin kapsama alanı dışına taşıyarak bu işten, geçici bir süreliğine bile olsa sıyrılabileceğini sanmak soruna "geçici" ve yöntemsel bir çözüm getirmekten çok sunulan metafizik çözümü sonsuza dek sürdürmekten başka bir işe yaramayabilir.

Böyle bir iş aracılığıyla Benveniste, göstergenin mantıksal (ve *sémio-linguistique*) açıdan neden içsel bir yapıya sahip olması gerektiğini açıklayabileceğini sanırken; Saussure'deki nedensizlik Gösteren ve Gösterilenin karşılıklı bir uyum içinde olmalarını şart koşmaktadır. Oysa bu düzeltme ancak göstergenin gerçeklikten (gönderilen) kopartılmasıyla mümkün olabilmektedir ki, Benveniste'ye göre bu sorunun yanıtını ancak felsefe verebilir. Aslında tüm dilbilimci ve göstergebilimciler gibi yaptığı şey "güdümleme" ve "nedensizlik" kavramları aracılığıyla tamamıyla metafizik sayılabilecek bir çözüm sunmaktır.

Zira şeyler Benveniste'nin ve diğerlerinin oluşturdukları idealist şemaya uygun bir şekilde bölümlenmemektedirler. Söz konusu olan şey göstergenin "gerçek" bir gönderilenle olan bağlarının kopartılması değildir. Bu kopma bir *biçim* olarak Gösterenle Gösterilen ve Gönderilen arasındadır. Bunlar birlikte Gösteren adı altında biri düşünsel diğeriyse gerçekliğe (daha doğrusu algılama biçimine) ait içerik görevi yapmaktadırlar. Gösterilen ne kadar gösterge kapsamı dışındaysa burada sözü edilen gönderilen de o kadar dışındadır, yani o da ilk baştan itibaren gösterge tarafından ve göstergenin belirlediği şekilde bölümlenmektedir. *Göstergeyle özdeşleşebildiği ölçüde sahip olabildiğinden* başka bir gerçekliğe sahip değildir. Sözcüğün gerçek anlamında göstergeyi yansıtmakta ve bu arada biçim aracılığıyla gerçekleştirilen "gizli anlaşmaysa" içerikler düzeyinde, "konuşan özne" tarafından "içgüdüsel" bir şekilde

dışa vurulmaktadır. Benveniste şöyle demektedir:

> Konuşan özne açısından dil ve gerçeklik birbirleriyle tam bir uyum içindedirler. Gösterge gerçeklikle örtüşüp, onu yönlendirmektedir daha da iyisi gösterge bu gerçekliğin kendisi olarak kabul edilmektedir.

Konuşan bu zavallı özne (bu göstergebilimsel özne değildir) tabii ki göstergenin nedensizliğinden bihaber olmakla birlikte konuya o naif metafizik bakış açısı doğrultusunda yaklaşıldığında şöyle ya da böyle haklı olduğu görülmektedir; zira *Benveniste'nin (gösterge ve gerçeklik arasındaki) nedensizlik açıklamasının gerçekle ne kadar ilişkisi varsa Saussure'ün Gösteren ve Gösterilen arasındaki nedensizlik açıklamasının da o kadar ilişkisi vardır.*

Saussure'ün iddiasının tersine Gösterilen ve Gösterenin aynı töze sahip olduklarını kabul edersek gönderilenin de (gerçeklik) aynı töze sahip olduğunu kabul etmek durumunda kalırız; zira Gösteren hem Gösterilen hem de Gönderileni aynı şekilde bölümlemekte ve bu bölümleme ya da biçimsel soyutlama süreciyle Gösterenden Gönderilene giden zincirin tüm halkalarında karşılaşılmaktadır. Bu durumda hiçbir ayrım gözetmeden:

1) Güdümlemenin zincirin ilk halkasından sonuncusuna kadar geçerli olduğu söylendiğinde aslında bunun psikolojideki tözsel güdümlemeyle bir ilişkisi olmayan, Gönderilen Gösteren yönünde oluşturulan içerikle ilgili "tepeden inme" biçimsel bir güdümleme, "gerçekliği" bile değiştiren ve belirleyen kod ve Gösteren yasası anlamına geldiği söylenebilir. Bu kod artık gerçeklik ilkesinin ta kendisidir;

2) Aksi halde zincirin her halkasını belirleyen şeyin nedensizlik, yani sözleşmesel gösterge olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Burada gerçeğe yer yoktur. Gerçek adı altında algılanan şey Gösterenin soyutlanıp, "gizemli" hale getirilmiş biçimidir. Gösteren adlı *yalancı gerçek* her iki anlamda da dünyayı sarmış olup bir yandan bu düşsel evreni, onu oluşturan unsurlara bölüp parçalarken, diğer

yandan da bir hayalet gibi onun peşini bırakmamaktadır.

Önemli olan gösterge ve dünya ayrımının tamamıyla *düşsel* hatta *bilim kurgu* türünden bir şey olmasıdır. Eşdeğerlik mantığı, soyutlama, kendini açığa vurmama, göstergenin bölümlenmesi hem Gönderilen hem de Gösterileni kapsamaktadır. Göstergenin "canlandırarak/yerine geçerek" bizi kendisinden uzaklaştırdığı bu "dünya" onun tarafından *yaratılmış olup*, onun yerde yansıyan gölgesi, "üç boyutlu" bir yansımasıdır. Daha doğru bir ifadeyle Gösterilen/Gönderilen ikilisi daha önce görmüş olduğumuz gibi tek ve aynı şeydir. Aynı içerik bir yandan Gösterenin yerde yansıyan ikizine benzerken, diğer yandan da Gösterenler oyununa bir gerçeklik duygusu kazandırmaya çalışmakta ve herkesin aklını karıştırmaktadır.

Tam da bu noktada anlam üretim mantığı ve ekonomi politiğin birbirlerine benzedikleri görülmektedir. Ekonomi politik bir yandan gereksinimlere gönderme yaparken diğer yandan *antropolojik bir çerçeve içine oturttuğu* kullanım değerini güncelleştirmekte, ancak her ikisinin de kendi işleyiş biçimi ve yapısına müdahale etmelerini engellemektedir. Gönderilen de aynı şekilde göstergenin açıklanma alanı dışında tutulmaktadır; başka bir deyişle gösterge ona atıfta bulunmakta ancak iç işleyişinde bir rol üstlenmesini engellemektedir. Aslında gereksinimler ve kullanım değeri sisteminin, son aşamasına ulaşmış bir ekonomi politikle biçimsel düzeyde bütünleştikleri görülmektedir. Tamamıyla gösterge mantığına boyun eğen "gerçekliğin tözü" adlı gönderilen için de aynı şey söylenebilir. Her iki alanda iki farklı biçimin (değişim değeri sistemi ve Gösterenler düzenlemesi) egemen oldukları ve kendileri için gönderilen, içerik, bahane üretmek amacıyla gerekçe uydurdukları ve yine apaçık bir şekilde her iki alanda da eklemlemenin *metafizik bir görünüme sahip gereksinim ya da güdümleme adı* altında gerçekleştirildiği görülmektedir.

Klasik psikolojinin de bu konuda göstergebilimsel yapının oluşumunu desteklediği görülmektedir:

1) Gönderilen, "gerçek" –fenomenoloji ile biçim karşıtı

olan Bergsoncu töz arasında bir yerdeki– yani fenomenal bir nesne olup, öznenin algıladığı ve içinde yaşadığı gerçekliğin içeriğini oluşturmaktadır.

2) Deyim yerindeyse bu algılamaya dayalı içerik, gösterilen, yani düşünsel içerik tarafından bir göstergeye dönüştürülmektedir. Klasik felsefî idealizm ve daha XIX. yüzyılda modası geçmiş soyut bir çağrışımcılık penceresinden bakıldığında burada, yaşanılan gerçekliğin algılanma aşamasından kavramsal bir aşamaya geçildiği görülmektedir.

Peki, böylesine titiz bir çalışmayla birbirlerinden ayrılmış olmalarına rağmen yine de birbirlerine benzemeyi sürdüren gösterge ve gönderilenin (ya da Gösteren ve Gösterilenin) birbirlerine nasıl eklemlendiklerini soracak olursak: Yanıt *güdümleme* aracılığıyla mı olacaktır? İster Saussurecü gösterge kuramının "simgeyi" tanımlarken kendisine biçtiği görece rolü ya da önemini hafifseyen bir yadsıma şeklinde olsun; isterse Benveniste'nin, Saussurecü kuramı (*sémio-linguistique* içinden bakıldığında bir temele oturan) eleştirisinde yaptığı gibi varlığını doğrulamak amacıyla olsun; gösterge ve fenomenal (psikolojik) olanı birbirlerine eklemleyebilecek tek ilişki biçimi ve kavram güdümlemedir. Anlamdan yoksun, büyüleyici bir kavram olmakla birlikte, bir kez metafizik bir gönderilen açıklaması yapıldıktan sonra, güdümlemenin, gösterge ve dünya arasına çekilen soyut bir ayrım çizgisinden başka bir şeye benzeyebilmesi mümkün değildir. Göstergeyle dünyayı birbirine bağlayacak sihirli bir köprü aranırken, bu nasıl bir tesadüfse, ekonomi politiğin birbirlerinden ayrılmış özne ve nesneyi bir araya getirmek amacıyla başvurduğu şeye, yani gereksinime başvurulmaktadır. GEREKSİNİM Mİ, GÜDÜMLEME Mİ? Bu kısır döngünün içinden çıkabilmek olanaksızdır. Aynı metafizik düşünce kurnazlık ederek yine aynı terimin arkasına gizlenmektedir. Birinde terim mantıksal bir tınıya, diğerindeyse psikolojik bir tınıya sahiptir, ancak görünüşe aldanmayalım; zira burada mantıksal ve psikolojik olanı birbirlerinden ayırabilmek olanaksızdır. Çünkü klasik psikoloji tüm hatlarıyla göstergebilimsel güdümlemeyi desteklerken; öznenin talep ettiği

bir şey olmaktan çıkan ekonomik gereksinimin de iktisat "bilimine" ait tüm mantıksal işleyiş biçimini bir postulata dönüştürdüğü görülmektedir.

Bunlar kaza eseri ortaya çıkmış içi boş kavramlar değildirler. Çünkü gerçek bir bölümlemeye benzemeyen bir bölümlemenin yerine geçmek isteyen bir kavram herhangi bir anlama sahip olamaz. Gösterge ve fenomenal gönderilen arasındaki ayrımlama ancak hem gösterge hem de dünyaya ideal bir anlam verip soyutlayan metafizik düşünce biçimi için geçerli olabilir. Biçimsel açıdan birbirlerine karşıt bir konumda bulunan bu kavramlardan biri *biçim* diğeri *içerik* yerine geçmektedir. Yalancı ayrımlamalar yapan metafizik düşünce bunları ancak yalancı kavramlarla çözümleyebilmektedir. Ancak bunlar stratejik ve herkesçe kabul edilmiş ayrımlamalar olup, bunları çözmeye kalkışmak (bu kavramların sahip oldukları büyüleyici gerçek dışı görünümlerinin yıkılması) göstergenin yalancı nedensizliği ve güdümleme sorununu çözmenin de tek yolu olup aynı zamanda her türlü göstergebilimsel oluşum olasılığını da yok etmek anlamına gelecektir.

Bu içleri boş kavramlar aslında hem anlam hem de ekonomi alanında aynı anda çözümlenebilecek bir stratejinin varlığını gizlemeye çalışmaktadırlar. Güdümleme (ya da gereksinim) denilen şey iki terim arasındaki biçimsel karşıtlığın ardına gizlenen bir tür değiş tokuş düzeniyle sözde bir içerik *aracılığıyla* aynı biçimi inceleyen iki ayrı yöntem arasındaki speküler ve totolojik süreci betimlerken; gerçek *aracılığıyla* da (ister değişim değeri ister gösteren kodu olsun) sistemli bir soyutlama sürecinin nasıl yeniden üretildiğini göstermektedir. Gereksinimlerin (Kullanım Değeri) ekonomi politik dışında somut, eşsiz benzersiz bir gerçekliğe sahip olmadıklarını, kesinlikle aynı mantığa uygun bir şekilde çalışan ve bizzat Değişim Değeri sistemi tarafından devreye sokulmuş bir sistem olduğunu görmüştük. Bir anlamda bu iki sistemin aynı biçime sahip olmaları nedeniyle gereksinim kavramından yararlanarak hiçbir şeyin çözümlenemeyeceği ve bu kavramın sahip olduğu düşsel

anlamın aynı model ve içsel yapıya sahip genel bir görünümü betimlemekten başka bir şey yapmadığı söylenebilir. Totolojik (başka da yok zaten) gereksinim kavramı tanımına göre insanlar herhangi bir şeye bir kullanım değeri olan varlık gibi sahiplenmektedirler, "çünkü buna ihtiyaç duymaktadırlar"

Benveniste'ye ait güdümleme kavramında da aynı döngüsel yaklaşım ve aynı psikolojik totolojiyle karşılaşılmaktadır. Buna göre:

1) Göstergeyi zorunlu hale getiren şey psikolojik bir *consensus* aracılığıyla bir zamk gibi üstlerine yapışmış olduğu Gösteren ve Gösterilendir (yani şu düşünsel "gerçeklik" parçası).

2) Ancak "temelanlam" adı altında iş gören bu gerçeklik parçasına yüklenen nesnellik, insanların algılama düzeyinde boyun eğdikleri konsensusa bağlıdır.

3) Hiç kuşkusuz bu konsensus da Gösterenle Gösterileni birbirine bağlayan konsensusla ilişkilidir.

Göstergeyi gerçeğin kendisi gibi kabul eden ve gerçeği de gösterge üstüne oturtan bu kısır döngü her türlü metafizik (ideolojik) sonucun elde edilmesini sağlayan gizemli bir şeye benzemektedir.

Aynı şekilde özneyle bir ilişkisi bulunmayan ve herhangi bir özgünlüğe sahip olmayan gereksinimlerin ilk baştan itibaren değişim değeri sistemiyle dayanışma içinde olan kullanım değeri sistemi tarafından bir işleve indirgenmeleri nedeniyle gönderilenin de kendi başına buyruk bir gerçekliğe sahip olamadığı görülmektedir. Gönderilen bir bakıma gösterge mantığının oluşturduğu bölümlemenin, şeyler düzeyinde (fenomenolojik algılama evreninde) dünyadaki varsayımsal karşılığıdır. Bu, göstergenin penceresinden görülen ve yorumlanan, başka bir deyişle *sanal bir şekilde bölümlenmiş ya da keyfi bir şekilde bölümlenebilen* bir dünyadır. "Gerçek" masa diye bir şey yoktur. Bakıldığı zaman bu şekilde algılanan (=gerçekten "var olan") bir şey varsa bunun nedeni onun daha önceden bir eşdeğerlik dü-

zenine boyun eğilerek *tanımlanmış*, soyut ve akılcı bir şekilde sınırlandırılmış olmasıdır. Bu bakımdan gönderilen ve gösterilen arasında temel bir fark bulunmadığını bir kez daha hatırlatmanın yanı sıra onların her yerde sık sık birbirlerine karıştırıldıkları, gösterilenin *canlı* tözsel gönderileni olmaya çalışırken *soyutlanmış*[6] bir uzantısından baş-

[6] Kavramın gerçeklik evreninde yeniden üretilen bu "somut" kopyası (Bkz. J.-M. Lefebvre, *N.R.F.*, Şubat 1970, no 1: "Gönderilen gerçekliğin tam bir karşılığı olamaz ... o bizim gerçeklik dediğimiz şeydir. Dilbilimde olduğu gibi Gösterenle basit bir ilişki içinde değildir. O, şeylerin ima yoluyla belirledikleri bir gösterilendir! Burada kavramsal-Gösterilenden dünyanın somut karşılığı olmaya çalışan bir gönderilene geçilmektedir...") gerçekçi bir töz fetişizminin ifadesidir. Bu fetişizm, maddi dünyayı düşsel bir şekilde yansıtmaya çalışan bir idealizmin en son aşamasıdır. Zaten göstergebilim de dört bir yanda üretilen Batılı metafizik düşüncenin materyalist, idealist ayrımı yapmadan birbirine karışmış olan kalıntıları üstüne oturtulmuştur. "Gerçekliğin", gösterge stratejisini yerli yerine oturtabilmek amacıyla en eleştirel göstergebilimsel düşüncenin gerisindekileri nasıl büyük bir kurnazlıkla yalancıktan canlandırdığını göstermesi açısından J.-M. Lefebvre'in konumu oldukça önemlidir. Çünkü göstergebilimsel eklemlenmeyi *radikal* bir şekilde sorgulamadan göstergenin neden olduğu metafizik sorunların içinden çıkabilmenin olanaksız olduğunu göstermektedir. Gerçekten de burada "Gönderilen gerçekliğin kendisi (yani varlığını hissedebildiğim ve denetleyebildiğim bir nesne) değildir. Her ne kadar biz onu gerçeğin yerine koyuyorsak da bu zihinsel bir yaklaşım, zihinsel bir eylemden ibarettir. Bu zihinsel eylem *gönderileni gerçeğin kendisi* gibi kabul etmeyip onu bir *kurmacaya* dönüştürmekte ve ona yapay bir görünüm kazandırmaktadır" denilmektedir. Böylelikle farkında olmadan kendisinden kaçmaya çalıştığı tehlikenin içine düşen gönderilen, sahip olduğu gerçekliği yitirerek bir gerçeklik simülakrına dönüşürken elle tutulabilir gözle görülebilir nesne de onun hemen arkasından kendisini göstermektedir. Göstergenin, sonsuza dek gidebilecek bu "iç içe geçme" üstüne oturan eklemlenme biçimi, kendini gerçek olarak görmesine ve gerçeği de kesintisiz bir şekilde bir tür kendine ait öteki dünya olarak yeniden üretmesine ve sürdürmesine yol açmaktadır. Gösterge aslında her an sahip olduğu sözleşmesel yapıyla kendi nedensizliğinin

ka bir şeye benzemeyen bu gönderilenin, gösterilenle aynı değere sahip olduğu görülmektedir. Aynı stratejiyle burada da karşılaşılmaktadır. Metaya özgü ikili bir görünüm (KD/DD) aslında değişim değerinin egemenliği altında bulunan ve ona bir doğallık katan kullanım değeriyle bu birinci arasındaki biçimsel benzerliği gizlemeye yaramaktadır. Aynı anda iki ayrı yüze sahip olan gösterge (Gösteren/Gösterilen ikilisini Gösteren/Gösterilen-Gönderilen şeklinde genelleştirebiliriz), aslında bunlar aracılığıyla Gösterenin, tözsel varlığını kanıtlamak amacıyla boyun eğip, gönderilen olarak yararlandığı biçimsel mantığın aynısına boyun eğen Gösteren ve Gösterilen arasındaki benzerliği gizlemeye çalıştığı görülmektedir.

Saussure'ün kağıt yaprağın (bölümlenmiş göstergenin) iki yüzü kuramı kesinlikle idealist bir düşüncenin ürünüdür. Gösteren ve Gösterilenin göstergenin oluşum sürecine eşit oranlarda katkıda bulunduklarını söyleyerek aslında iki terim arasındaki bir dengesizlikle egemen terimin sürekli bir şekilde ötekine gönderme yapması ve diğerinin de ona göndermede bulunması üstüne oturan stratejik anlam düzeneğini gizlemeye çalışmaktadır. Bu yaklaşıma göre:

1) Gösterilen/Gönderilen metafiziği gereksinimler ve kullanım değeri metafiziğine benzemektedir. Gösterilen/Gönderilen özgün bir gerçeklik, yani bir dayanak görevi yapan gösterilenler düzenlemesi aracılığıyla yinelenen amaçlar ve tözsel bir değer şeklinde sunulmaktadır (Bkz. Derrida'nın yaptığı çözümleme, *Tel Quel* dergisi). Kullanım

---

ötesine geçmeyi arzulamakta; sanki bir anlamda durmadan *her şeyi güdümlemeye* çalışmaktadır. Bu anlamda kendini gerçek, gerçeği de bir tür öteki dünya ve bu dünyanın ortadan kaldırılma biçimi olarak görmektedir. Bu göstergenin kendi kendini aşabilmesi mümkün değildir, zira hem ürettiği hem de yeniden ürettiği bu gerçeği asla bir tür öteki dünya gibi görmemektedir; çünkü bu gerçek onun bittiği yerde *başlamaktadır*. Gerçeklik, göstergenin sonsuza dek tekeli altına almış olduğu ve simgesel çözümlemenin elinden kaçırıp, korumaya çalıştığı düşsel bir şeydir.

değeri de aynı yöntemle kendini bir köken ve amaç şeklinde sunarken, gereksinimleri ekonominin temel amaçları olarak göstermektedir. Değişim değeri adlı döngünün vazgeçilemez bir mazerete benzediği, ancak bunun gerçek amaçlarla bir ilişkisi bulunmadığı görülmektedir.

2) İçeriklerin (KD ve Gösterilen/Gönderilen) sahip oldukları bu ahlaki ve metafizik ayrıcalık aslında tartışılmaz bir ayrıcalığa sahip olan biçimi (EDD ve Gösteren) gizlemeye yaramaktadır. Bu iki terim "kusursuz bir şekilde açıklanmış olup" bütün sistemi belirleyen yapısal bir ilke olma özelliğine sahiptirler; diğer ikisi bu açıklamayı zorlaştırmaktan başka bir şey yapmamaktadırlar. Bu, bütün toplumsal ilişkileri belirleyen değişim değeri sistemi ve gösterenler düzenlemesinin soyutlanması anlamına gelmektedir. Ancak (sibernetik programlardan bürokratik sistemlere ve oradan da tüketime çağdaş toplumların her düzeyinde karşılaşılan işlemsel yankılarından söz etmenin gereksiz olduğu[7]) bu temel stratejinin farklı bir şekilde düzenlenip, eşdeğerli kılınan ilk 2 (ya da 3) anlam süreci (Gösteren, Gösterilen, Gönderilen) içine yayılarak gizlenmeye çalışıldığı görülmektedir.

IV. TEMELANLAM VE YANANLAM

Aynı metafizik düşüncenin mesaj düzeyinde temelanlam ve yananlam kavramlarıyla (özetle tüm *sémio-linguistique* donanımın, Marx'ın klasik ekonomi politik kavramlarına uygulamış olduğu, radikal bir çözümleme sürecinden geçirilmesi gerekmektedir) oynadığı görülmektedir.

Temelanlam (ister dilbilimsel gösterge, ister fotoğrafik ya da ikonik görüntü vs. olsun) tamamıyla bir "nesnellik" masalı, Gösterenin sanki değişmez bir gerçeklikle tam bir uyum içinde olması düşüncesi üstüne oturmaktadır. İmge

[7] Kesinlikle gereksiz değildir; çünkü burada söz konusu olan şey gösterge ekonomi politiğinin gelişme sürecidir. Bu konuya ileride yeniden değineceğiz.

konusundaki (kendini gizleyememe, gösteren ve gösterilenin sürekliliği gibi) sorunlar burada da göstergeyle ilgili eşdeğerlik kuralının sorgulanmasını engellerken, zihinsel bir gerçek, bölünmüş göstergeye uygun bir hale getirilmekte, yani iki terim birleştirilerek anlama akılcı bir görünüm kazandırılıp denetim altına alınmaktadır.

Yananlamın[8] gösterileni de aynı çözümleme sürecinden geçirilmelidir; çünkü o da "birbirlerinden ayırma yöntemi" üstüne oturan yeni anlam üretim sürecinde bir "temelanlam oyununa" dönüşmektedir. Daha ilginç bir şeyden söz edelim ve Barthes'ın yananlam olarak "İtalyan olma özelliğine" vurgu yapıldığını söylediği Panzani marka makarna reklamı imgesinin çözümlemesine bir göz atalım. Burada "İtalyan olma özelliği" görünüşte bir gösterilen, kavramsal bir içeriktir vs. yoksa onun tek başına bir kod –çok ısrar edilirse bir mit– olduğu söylenebilir; ancak mitler içeriğin bir parçası değil, bir değiş tokuş süreci ve hareket halinde bir kod, biçimin belirleyici olduğu bir birleştirme ve sınıflandırma sürecidir. Bu yaklaşım yananlam için de geçerlidir. Yananlam, ideolojinin üretildiği bir alan olmakla birlikte, bunlar, ideolojinin "nesnel" temelanlam üstüne sonradan getirip eklediği yararsız anlamlar değildir. İdeoloji, göstergenin altyapısını oluşturan temelanlam[9] üretim sürecine, benzer yabancı içerikler yüklemekten çok, Gösterenlerin bir araya getirilip, değiş tokuş edildiği bir alan, kodun sonsuza dek yeniden üretildiği bir sürece benzemektedir (Bkz. "Fetişizm ve İdeoloji" bölümünde, ideolojinin içerikle değil biçimle ilişkili olduğunu, bunun bir

---

[8] Yananlama özgü birbirlerinden ayırma yöntemiyle oluşturulan şemaya göre herhangi bir değişikliğe uğramamış gösterge bir başka Gösterilenin Gösterenine dönüşmektedir:

Gösteren/Gösterilen
Gösteren /Gösterilen

[9] Altyapı ve üstyapı adlı efsanevi şemanın dolaylı olarak anlam alanında da ekonomi alanındakine benzer bir şekilde, yani temelanlamsal altyapı ve "ideolojik üstyapı" şeklinde iş görmesi bir rastlantı değildir.

kod tutkusuna benzediğini söylemiştik).

Yananlamdan hiçbir farkı olmadığını gösterebilmek amacıyla da yeniden temelanlam üretim sürecine geri dönebiliriz. Bir temelanlama sahip olan gösterilen, yani nesnel "gerçeklik" kodlanmış (algılama kodu, "psikolojik kod, "gerçekçi" değerler kodu vs.) bir biçimden ibarettir. Bu durumda ideoloji yalnızca temelanlam sürecini değil yananlam sürecini de bütünüyle belirlemiş olmaktadır. Özetle, *temelanlam akla gelebilecek en kusursuz ve algılanması en güç yananlamdır*. *S/Z* isimli eserinde Barthes şöyle demektedir:

> Bir ilk anlam olarak ifade edilemeyecek temelanlam, kendini o şekilde sunmaya çalışmaktadır. Bu yanlış algılamadan yola çıkılarak temelanlamın, (okuma sürecini başlatan ve bitiren) yananlamların en sonuncusu olduğu söylenebilir. Yaygın bir efsaneye benzeyen temeanlam sayesinde metin sanki dilin tüm özelliklerine sahipmiş gibi davranmakta, dilin doğasını kendi doğası gibi sunmaya çalışmaktadır. Bir tümcenin dışavurulduktan sonra çağrıştırdığı anlamlar bize sanki basit, ilkel, edebi ve aynı zamanda gerçek bir şeyler söylemektedirler. Bu gerçeğin dışında yer alan her şeye edebiyat denilmektedir.

Bütün bu açıklamalar nesnelerin sahip oldukları "temelanlamsal" bir işleve benzeyen kullanım değeri için de bire bir geçerlidir. Bir "işe yaradığı" esnada, nesne, sanki nesnel bir şeyler söylüyor gibidir. Algılanması en güç masal bu nesnel söylevdir. Sahte bir içtenlik, saptırılmış bir nesnellik üzerine oturan bir söylev. Barthes'ın sözünü ettiği edebiyat gibi yararlılık da özle değil, doğallık koduyla ilişkili bir koddur. Bunun (estetik, ahlaki vs.) başka kodlardan üstün olmasının nedeni *akılcı* bir görünüme sahip tek kod olmayı başarmış olmasıdır. Diğerleriyse kendilerine akılcı ereklilikler kazandırılmış az çok "ideolojik" olarak nitelendirilebilecek kodlardır. İster temelanlam ya da kullanım değeri, isterse nesnellik ya da yararlılık şeklinde ifade edilsin, gösterge, gerçeğin kodla yaptığı suç ortaklığının açık bir kanıtıdır. "Nesnenin" edebiyat alanında kendisine benzemeyi amaçladığı ve ulaşmak istediği bir ideal gibi gördüğü kullanım değeri, değişim

değeri sistemi tarafından nasıl hiç durmadan üretiliyorsa; şebekeler ve kodlar arasında da, tıpkı beyaz rengin renk tayfında yer alan renklerin birbirlerine geçmesiyle oluşması gibi dur durak tanımayan karmaşık bir iç içe geçme yöntemiyle elle tutulabilir gözle görülebilir somut ve gerçek bir temelanlamsal etki oluşturulmaya çalışılmaktadır.

Görüldüğü gibi temelanlam/yananlam ayrımı anlamsız ve ideolojik bir girişime benzemektedir. Ancak bu ayrıma halen geçerliğini koruyan anlamın tam tersi sayılabilecek paradoksal bir anlam yüklenebilir. Zira ideolojik bir sürece özgü izleri, sahip olduğu özgün işlev aracılığıyla bu sürece evrensel bir görünüm kazandırıp, zararsız bir "nesnellik" atfederek silen temelanlam, diğer (yananlamlı) anlam üretim biçimlerden ayrılmaktadır. Yananlamın ideolojik bir terim-olarak kesinlikle karşısında yer almadığı, nesnel olmaktan uzak bir terim olan temelanlam, bu ideolojik sürece kendine uygun bir görünüm kazandıran ve ancak ikinci derecede bir ideolojik anlama sahip olma koşuluyla *akla gelebilecek en ideolojik terimdir.* Bu, Barthes'ın sözünü ettiği yaygın bir mittir. Değişim değeriyle kurduğu ilişkiye bakarak kullanım değerinin de işlevler konusunda kesinlikle aynı taktikten yararlandığı söylenebilir. Böylelikle genel bir ideolojik[10] süreç içinde bu iki alan karşılıklı

---

[10] Çözümleme üstdil düzeyinde de sürdürülebilir (tabii terimleri ters anlamda birbirlerinden ayırma koşuluyla):

$$\frac{\text{Gösteren/Gösterilen}}{\text{Gösterilen}\quad\text{/Gösteren}}$$

(burada gösterge hiçbir değişikliğe uğramadan yeni bir Gösterenin Gösterilenine dönüşmektedir). Üstdile ait Gösterilenin temelanlamı sonuç itibarıyla Gösteren tarafından üretilmiş, bir simülasyon modelinden başka bir şey değildir. Bunun tutarlı bir model olması Gösterenler arasındaki değiş tokuş sürecinin nasıl düzenlendiğine bağlıdır. Bu varsayım (ne kadar varsayım denilebilirse) anlamsal açıdan tersine dönme noktasına kadar sürdürülerek ilginç bir sonuca yol açıp açmadığına bakılabilir:

• İletişim araçlarına özgü birbirini izleyen kodlamalar aracılığıyla buharlaşıp uçan tarihsel olayın yerini kod üzerinde gerçekleşti-

olarak birbirlerinin açıklanmasını sağlamaktadırlar.

V. GÖSTERGENİN ÖTESİNDE SİMGESEL DÜZEN VARDIR

Gösterge ekonomi politiğinin eleştirisi, gösterge/değiş tokuş değeri üstüne oturan anlam süreci ile bu sürecin işleyiş biçimini "nesnel açıdan çok masumane" bir şekilde betimleyen göstergebilimin ötesine geçmiş bakış açılarının varlığını zorunlu kılmaktadır.

Göstergenin (soyut, akılcı yapısıyla "nedensizliğinin") ötesine geçmeye çalışan eleştirel bakış açılarının genellikle onu oluşturan iki terim adına, yani ya kodun (Gösteren) egemenliği altında bulunan Gösterileni (Gönderilen de aynı anlama gelmektedir) kurtarmak ya da Gösterilenin egemenliği altında bulunan Göstereni kurtarmak adına yapıldığı görülmektedir.

İlk bakış açısı (yani Gösterilenle ilgili olan) Derrida ve *Tel Quel* yazarlarının yaptıkları Batılı anlam sürecinde öncelikli bir yere sahip olan Gösterilen eleştirisi çerçevesinde çözümlenmelidir. Anlamın ahlaki ve metafizik bir statüye sahip olduğu yerde göstergenin (düşünsel ya da gerçeklik düzeyinde) içeriğine ahlaki bir nitelik atfedilmektedir; yoksa biçimine değil. Anlamla ilgili bu "ırk üstünlüğüne dayalı doktrin" bir "gönderilen idealizmi" üstüne oturmaktadır. Bu, "somut" bir gerçeklik *adına* yapılan soyut ve ne-

---

rilen basit bir işlem aracılığıyla düzenlenmiş bir söyleve benzeyen yeniden üretilmiş ve güdümlenmiş biçimi almaktadır;

• Aynı yöntem aracılığıyla üstdilden yola çıkıp bilimsel bir alanın konusunun onun tarafından çekilmiş söylev tarafından belirlendiği, yani bilimsel alana akılcı bir görünüm kazandıran şeyin onun bölümlenme ve kendine ait olmayan her şeyi (bu, daha önce de göstergenin oluşum sürecinde karşılaşmış olduğumuz sürecin aynısıdır) dışlama özelliği üstüne oturduğu ya da bu söylevin konusunun yalnızca bir simülasyon modelinden ibaret olduğu söylenebilir. Her halükârda bir bilim alanının bilimsel cemaatin rızasını almış bir terminoloji üstüne oturduğunu hepimiz biliyoruz.

densiz bir gösterge eleştirisidir. Gerçekleştirmeye çalıştığı düş gösterge (Gösteren) ve kod kullanmadan Gösterilenlerin (özneleri, tarihi, doğayı, çelişkileri) içinde yer aldıkları diyalektik, özgün evreni, sezgisel bir şekilde ve oldukları gibi ortaya koyup, "gerçeği" tüm özellikleriyle birlikte yeniden canlandırabilmektir.... Bu bakış açısı (büyük ölçüde bireyci Burjuva değerler sisteminden devşirilmiş) "özgün" değerler adına yürütülen soyut sistem ve kod eleştirileri aracılığıyla giderek gelişmektedir. Sistemin yabancılaştırma üstüne oturttuğu bu bitmek bilmeyen ahlakçı yalvarıp yakarmalar, sistemin zaman içinde yaygınlaşmasıyla birlikte bir tür evrensel söyleve dönüşmüştür.

Gösterilen (Gönderilen) adına yapılan bu Gösteren eleştirisiyle biçimsel gösterge oyunlarının ideal alternatifi gibi sunulmaya çalışılan "gerçek", bizim "kullanım değeri idealizmi" adı altında çözümlemiş olduğumuz şeyle bire bir örtüşmektedir. Kullanım Değerini, Değişim Değeri sisteminin elinden kurtarmaya kalkışmak, Kullanım Değerinin Değişim Değeri sistemiyle dayanışma içinde ve onun uydusu olduğunu görmemek demektir. Gösterileni (Gönderileni), Gösterenin öfkeli ellerinden kurtarma girişiminde de yine aynı idealizm ve içerikler düzeyinde de aynı aşkın insanlık anlayışıyla karşılaşılmaktadır. Bu "gerçeği" kurtarma ve özgürleştirme çabaları anlam ideolojisini tümüyle yansıtmaktadırlar. Düşsel bir özerklik kazandırılan kullanım değeri de aynı şekilde ekonomi politik ideolojisini tümüyle yansıtmaktadır.

Gösterge ekonomi politiğini, kendini oluşturan unsurlardan birinin yardımıyla aşmaya yönelik her türlü girişim, gösterge mantığının temelini oluşturan ayrımlamayı da geçerli kıldığından, art arda dönüp gelmelerini sağladığı Gösterilen ve Gösteren[11] aracılığıyla durmadan nedensizlik (yani ideolojiyi) üretmeye mahkûmdur. Oluşturulduğu esnada onunla aynı anda ortaya çıkan ve yapısal anlamda

[11] "Gösterenin özgürleştirilmesi" sorununun çözümü çok daha karmaşık ve zor olup, bu konuya yeniden döneceğiz.

birbirleriyle bağlantılı olan Gösteren ve Gösterilenle bünyesine kabul etmediği ve yok ettiği her şey göstergeye can alıcı sorular yöneltmemizi sağlayabilir. Aslında devasa bir *anlam simülasyonu modelinden* başka bir şey olmayan bu anlam sürecinin ortadan kaldırdığı bir şey varsa bu "gerçek", gönderilen, gösterge dışında kalan karanlık alanlara sürülen değerle ilgili bir, iki töz değil SİMGESEL anlamdır. Göstergeye musallat olan simgesel anlam, Gösteren ve Gösterilen arasındaki karşılıklı biçimsel bağıntıya da bir son vermektedir. Hep oluşum halindeki anlamı sayesinde göstergeyi yıkabilen simgesel anlam ancak anıştırma, anlamsal değişikliğe uğratma yöntemiyle anlaşılır bir hale gelmektedir, zira her şeyi göstergeden yola çıkarak anlaşılır hale getiren anlam yalnızca değer üstüne oturtulabilirken simgesel anlamın bir değerden yoksun olduğu görülmektedir. Göstergenin *gerçekliğine* bir son veren, değerin çözülüp giderek, yok olmasına neden olan da yine aynı şeydir.

Oysa asıl sorun göstergenin gerçekliği, "sahip olduğu değerdir". Göstergenin dışında kalan ve ona benzemeyen bir şey hakkında *karşıt anlamlılıktan* başka bir şey söyleyememekte, yani birbirlerinden bağımsız karşılıklı terimler ve sahip oldukları gerçeklikten söz edememekteyiz. Bu karşıt anlamlılık değerler üstüne oturan değiş tokuş (değiş tokuş değerleri ya da gösterge/değerler) tipinden tamamıyla farklı bir değiş tokuş tipi üstüne oturmaktadır. Bu değiş tokuş gösterge tarafından aynı anda iki şekilde dışlanıp, yok edilmektedir:

1) İki terimin birbirinden ayrılmasıyla, ayrımlayıcı bir yapıyla;

2) Aslında bu ayrılığı sonsuza dek sürdürmekten başka bir işe yaramayan iki terim arasında olumlu bir ilişki kurulması, bir tür yapısal çiftleşmeyle. Bu çiftleşme Gösteren ve Gösterilen (Gn/Gln)[12] arasına yerleştirilen ve bir-

[12] Göstergenin tüm nedensizlik ve somutluğuyla bu çizgi üzerinde yer aldığı, bu yapısal/içerici çiftleşmenin *somut* ve neye benzediği belli olmayan bir anlam süreci, yani anlamı indirgeyen ve

yok eden (ya da anlamsızlık: karşıt anlamlılık); göstergenin hiçbir zaman kopamadığı bir yadsıma ve inkâr sürecinin oluşmasını sağladığı görülmektedir. Bir engeli andıran bu çizginin ortadan kaldırılması göstergeyle birlikte onu oluşturan Gösteren ve Gösterilenin de yapısal anlamda çözülüp, yok olması anlamına gelecektir. Bu çizgi gerçek bir anlama Lacan'ın Gösteren/gösterge (S/s) formülü sayesinde sahip olmuştur. Bu çizgi iki kavramı birbirine eklemlemekten çok, onların sansürlenmesine, yani kuralların çiğnenmesine yol açtığı için baskı altına alma gibi bir anlama sahip olmaktadır. Bu çizgi göstergenin yadsıyıp, ona atfedilen olumsuz anlam sürecine dikkat çekerken; kendisine kazandırılan olumlu yapı sayesinde de bir semptom gibi algılanmaktadır.

Lacan tarafından *geleneksel* gösterge açıklaması içine yerleştirilen bu yepyeni çizgi, Gösterileni ayrı bir yere koymaktadır. Dilbilimdeki Gösterilen/Gönderilenle bir ilişkisi olmayan bu Gösterilen baskı altına alma anlamına gelmektedir. Ancak sahip olduğu içerik zihinde her zaman bir töz şeklinde canlandırılmaktadır. Bu kez bu töz, terimler arasında kurulan karşılıklı ilişkilerle değil metaforik Gösterenler zincirinin kimi noktalarında (önemli halkaları) gerçekleşen çakışmalar sayesinde canlandırılmaktadır. Bu, dilbilimdekinden çok farklı, yine iki ayrı sürece bölmeyle ilgili olmasına karşın iki terimden birinin ikisini birden temsil etmesine izin verebilen bir mantıktır. Göstergeyi bir sansürleme, bir dışlama biçimi olarak görmek bize göre tam tersine baskı altına alınmış olanın bir *anlam*, gizli bir değere sahip olmasını istemekten çok, göstergenin biçimini yadsıdığı ve asla içinde yer almadığı, göstergenin tam karşıtı, hayali ve bir değerden yoksun, gösterge tarafından simgesel bir karşıt anlamlılık şeklinde kabul edilerek silinip, yok edilen ve ancak göstergeyle değerin somut yapısı yıkıldıktan, yani gösterge tamamıyla ortadan kaybolduktan sonra ortaya çıkan bir çizgidir bu. Simgesel anlamla hiçbir sistemde karşılaşılmamaktadır. Simgesel anlamın baskı altına alma çizgisiyle, yani Lacan'ın Gösterileniyle ifade edilebilmesi mümkün değildir. Simgesel anlam her türlü Gösteren ve Gösterileni birbirinden ayıran şeydir, çünkü onların sahip oldukları donanım ve kendilerini ikiye bölen çizgiyi anında yıkıp, yerle bir etmektedir (Bkz. 182. sayfadaki not).

Bütün bu açıklamalardan sonra anlamın ortaya çıkış süreci ve psikanalitik gösterenin dilbilimsel gösteren ve göstergenin

birlerini içerdiklerini gösteren yapısal çizgiyle nesnel bir görünüme kavuşmaktadır. Hjelmslev'in E (Dışavurum), R (İlişki), C (İçerik) formülünde yer alan (anlam olarak isimlendirilebilecek) İlişki sayesinde de daha nesnel ve gerçek bir görünüme sahip olmaktadır. Göstergeyi bir değere dönüştüren şey de zaten bu somut ilişkidir. Nedensizlik, güdümleme vs. gibi terimler önceden gösterge tarafından oluşturulmuş mantıksal düzen içine yerleştirilerek sorunu saptırmaktadırlar. Asıl nedensizlik ya da göstergeye akılcı bir görünüm kazandıran, onun asıl gerçekle ilişki kurmasını, ikili bir soyutlama süreci aracılığıyla sürdürdüğü her türlü karşıt anlamlılığı radikal bir şekilde *indirgemesini* sağlayan şey şu bilimselleştirilmedir. Göstergenin gerçekle ilişki kurması stratejik bir olaydan ibaret olup; "değer" sağlam bir yer edindiğinde yapı giderek belirgin bir görünüm kazanırken, karşıt anlamlılığın da yavaş yavaş tasfiye edildiği görülmektedir. Doğal olarak gerçekle ilişki kurmanın yolu biçimsel bir nedensizlik, yani dışlama ve indirgemeden geçmektedir. Bu yüzden stratejik (politik) bir bakış açısı doğrultusunda nedensizlik ve gerçeği güdümleme arzusunun kesinlikle çelişmediği söylenebilir. Bununla birlikte göstergenin nedensizliğini kanıtlayabilmek olanaksızdır. Değişim değeri gibi gösterge/değerden de hem indirgeyici bir soyutlamaya benzemesi hem de ben böyle bir şeyim demesi beklenemez.

Gösterge/değerin, yadsıdığı ve baskı altına aldığı şeyi günahlarından arındırıp, bünyesine kattığı görülmektedir. Bir simgesel anlam simülakrı, yani onun indirgenmiş ve göstergeye boyun eğmiş biçiminden başka bir şeye ben-

---

ortaya çıkış süreciyle çok az ilişkisi olduğu ve her iki tarafta da aynı terimlerin kullanılmasının içinden çıkılması olanaksız sorunlara yol açtığı söylenebilir. Bundan böyle Gösteren ve Gösterilen terimlerinin (ve daha pek çoğunun) yalnızca dilbilimsel anlamda kullanılmaları ve dilbilimsel değer ekonomisinin radikal bir bakış açısı doğrultusunda eleştirilerek değer ve anlamla ilişkisi olmayan simgesel terimine sahip olduğu karşıt anlamın iade edilmesi sağlanmalıdır.

zemeyen "gerçekle" gönderilen böyle bir konuma sahiptirler. Gönderilen tarafından üretilen bu serap, göstergenin kullanıldığı[13] esnada baskı altına aldığını sandığı bir düşe benzemektedir. Başka bir deyişle bir şaşırtmaca yöntemiyle her şeyi ifade edebileceğini sanan gösterge, soyut bir aşkınlık şeklinde algılanmasını sağlayacak tüm izleri ortadan kaldırarak anlamsal[14] bir gerçeklik ilkesine benzemeye çalışmaktadır.

Basit bir bilimsel anlayış ve değer başlığı altında çok yaygın gösterge sistemleri aracılığıyla toplumsal ve politik açıdan kendisine işlevsel bir yapı kazandırılarak zorla zapturapt altına alınıp, denetlenmeye çalışılan anlam sanki bir şeyleşme sürecinden geçmiş gibidir. Tıpkı değiş tokuş değeri ve ekonomi politiğin iç yapısını belirleyen mantıksal süreçte olduğu gibi, göstergenin iç yapısını belirleyen mantıksal süreçte de iktidar sistemlerinin baskıcı ve indirgeyici stratejileriyle karşılaşılmaktadır. Gösterge ve değeri ortadan kaldırarak simgesel evrene eski görünümünü iade etmeye çalışmak, kuramsal ve uygulama açısından bir devrim sayılabilir. Evet, göstergelerin de maskesi düşürülmelidir.

---

[13] İlginç bir tersine döndürme işlemiyle gönderilenin, burada, sözcüğün gerçek değil, gerçekle pek de ilişkisi olmayan "simgesel dışavurum" anlamında yeniden "simgesel" bir niteliğe sahip olduğu söylenebilir. Bu anlamda gönderilen yalnızca "simgesel" bir niteliğe sahip olabildiğinden, kodun gerçeklik ilkesini yutmuş olduğu söylenebilir.

[14] Değişim değeri de tamamen soyut bir kavrama benzediğinden o da ancak kullanım değeri arkasına gizlenerek iş görebilir. Çünkü kullanım değeri ekonomi politiğin bittiği yerde her şeyin yerini alabilen bir simülakr şeklinde yeniden ortaya çıkmakta ve güdümlenmiş gereksinimler aracılığıyla yok etmeye çalıştığı simgesel arzu evreninin düşsel bir kopyasını yaratmaya çalışmaktadır.

KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARI İÇİN AĞIT

GİRİŞ İLAHİSİ

Kitle iletişim araçları kuramı diye bir şey yoktur. "Kitle iletişim araçları devrimi" denilen şey bugüne kadar gerek McLuhan gerekse yandaşları tarafından yalnızca ampirik ve mistik bir düzeyde ele alınmıştır. Kanada'nın Teksas'ından gelmenin vermiş olduğu rahatlıkla McLuhan, Marx'ın buhar makinesi ve demiryollarıyla çağdaş olan kuramının, aynı dönemde telgrafın ortaya çıkmasıyla birlikte geçerliğini yitirmiş olduğunu söylemektedir. Bu temiz kalpli adama inanmak gerekirse Marx, materyalist üretim çözümlemesinde dilyetisi, göstergeler ve iletişimi dışlayarak çalışmasını üretim güçleriyle sınırlandırmıştır. Gerçeği söylemek gerekirse, Marx'ın, bir iletişim biçimi ya da "iletişim aracı" olarak demiryolları konusunda yapmış olduğu herhangi bir kuramsal çalışma yoktur. Demiryolları ve daha genelinde teknik gelişme, onun düşüncelerinde ancak toplumsal ilişkilerin tek belirleyicisi olan üretim, temel üretim, maddi ve altyapısal üretim biçiminde yer almışlardır. Düşünmeden edinilen bir alışkanlığa benzeyen ve çok zor bir şekilde benimsenebilecek bir düşünce olmaya mahkûm edilmiş "iletişim biçimi", yüzyıldan bu yana üretim biçimi kuramında hiçbir değişikliğe yol açmadan, "kendi devrimini" gerçekleştirmenin keyfini çıkarmaktadır.

Bu aşamadan sonra ve yalnızca gerçek (materyalist) bir kuramın, kimsenin değiştiremeyeceği bir şekilde "kendi gerçek yaşamlarının üreticileri" (gereksinimlerini karşılamaya yönelik malların üreticileri) olarak tanımladığı varlıklar arasındaki (kalıtımsal Marksizm'e oranla bir devrim sayılabilecek) gösterge değiş tokuşunun üstyapısal ve

marjinal bir boyuta sahip olduğunu unutma koşuluyla iki ayrı bakış açısı sunulabilir:

1) Marksist çözümlemenin genel biçimi (üretim güçleriyle üretim ilişkileri arasındaki diyalektik çelişki) değiştirilmeyecek, ancak üretim güçlerinin "klasik" tanımının *sınırlı* bir tanım olduğu kabul edilerek çözümleme, üretim güçleri adı altında şu bir işe yaramayan anlam ve iletişim alanının tamamına yayılacaktır. Oysa böyle bir çözümleme, ekonomi politiğin kuramsal ve pratik düzeydeki yaygınlaşmasının neden olduğu çelişkilerin de bütün özgünlükleriyle ortaya konulmasını gerektirecektir. Bu, Enzensberger'in, *New Left Review*'da yayımlanmış olan ("Constituents Of A Theory Of The Media", Sonbahar, 1970) başlıklı yazısının girişinde sunduğu varsayımdır: "Tekelci kapitalizm, bilinç sanayini diğer üretim alanlarının hepsinden daha hızlı bir şekilde geliştirip, yaygınlaştırmaktadır. Oysa diğer yandan onu frenlemek ve sınırlandırmak zorundadır. Sosyalist kitle iletişim araçları kuramı işte bu çelişki üzerinde durmalıdır." Sonuç olarak bu (gerçekte çok gecikmiş) varsayım, oluşturulmaya çalışılan toplumsal yaşamın tamamına yayılmış olan mal/biçimi ortaya koymak ve bundan böyle, tıpkı XVIII. yüzyıldan bugüne sürüp gelmiş bir maddi üretim kuramı gibi, "klasikleşmiş" bir iletişim kuramıyla göstergeler ve gösterge üretimiyle ilgili bir "burjuva" ekonomi politiğine sahip olunduğunu göstermekten başka bir şey yapmamaktadır. Günümüzde bu kuramsal sınıf[1] bilimine yönelik, Marx'ın yaşamış olduğu dönemdeki eleştirilerin mantıksal bir devamı gibi görülebilecek hiçbir temel eleştiriyle karşılaşılmamaktadır. Bu alanın tamamıyla üstyapıya

[1] Bu gösterge ekonomi politiği yapısal dilbilimden ibarettir (içinde hiç kuşkusuz göstergebilim ve tüm türevleriyle daha sonra kendisinden söz edeceğimiz tüketim kuramı da yer almaktadır). Tıpkı kendi dönemine egemen olmuş ekonomi politiğe özgü postulatların psikoloji, sosyoloji, "politik ve ahlaki" bilimleri derinden etkilemesi gibi; günümüzdeki genel ideoloji çerçevesinde yapısal dilbilimin egemen bir disiplin olduğunu ve gerek antropoloji gerekse insanbilimlerin vs. kendisinden esinlendiklerini biliyoruz.

devredilmesi nedeniyle bir *gösterge ekonomi politiği eleştirisi* olanaksız hale gelmiştir. Bu durumda Enzensberger'in ileri sürdüğü varsayımın, klasik Marksist kuramın çok gerisinde kalmış olduğu bir konuyu ele alıp, işlemekten başka bir şey yapmadığı söylenebilir.

2) Bu ancak boğazına kadar egemen modeller içine gömülmüş ve hayatta kalmak için bu işi yapmayı reddeden, resmi bir Marksizme oranla radikal bir varsayım olarak kabul edilebilir. Oysa *radikal alternatifin başka yerde aranması gerekmektedir.* Devrimci kuram kendisine yöneltilen anlam, mesaj ve gösterge üretimine yönelik soruları klasik üretim güçlerine özgü terimlerle yeniden yorumlamak –"Devrimin sözcüleri" tarafından kendisine kesin, değişmeyecek genel bir biçim kazandırılmış bir Marksist çözümleme– yerine gerçek alternatifin bu çözümlemeyi, soruların kuramsal alanda ortaya çıkış sürecini izleyerek kökünden sarsmak (ki "kendisine saygı duyan" hiçbir Marksist laf olsun diye bile olsa böyle bir şey yapmaz) durumundadır.

Başka bir deyişle Marksist üretim kuramı belki de genelleştirilmesi olanaksız, sınırlı bir alanı açıklamaya mahkûm edilmiş bir kuramdır. Belki de üretim kuramı (üretim güçlerinin gelişmesine bağlı bir şekilde art arda ortaya çıkan çelişkiler diyalektiği) açıklamaya çalıştığı *maddi* üretimle kesinlikle türdeş bir şey olup, bir postulat ya da kuramsal bir çerçeve doğrultusunda hiç sahip olmadığı içeriklerin[2] açıklanmasında kullanılamaz. Diyalektik biçim belli bir içerik, yani maddi üretim için geçerli olup onun ayrıntılı bir açıklamasını yapabilir; ancak bir ilk-modele dönüştürdüğü bu alanı açıklamanın ötesine geçemez. Diyalektiğin yok olup gitmesinin nedeni maddi

[2] Bu durumda Enzensberger'in kullandığı güncel iletişim araçlarına yönelik "bilinç sanayi" deyimi de bir metafordan başka bir şey olamaz. Oysa yazar, kapitalist üretim biçimine yönelik Marksist çözümlemeyi iletişim araçlarına uyarlayıp işi, egemen sınıf/boyun eğen sınıf; girişimci-üretici/tüketici; yayıcı-aktarıcı/alıcı ilişkilerinde bile yapısal bir benzerlik bulmaya kadar götürmektedir.

üretim düzeni *dışında* kalan bir düzene özgü yorumlama sistemi olmak istemesidir.

Bu çok mantıklı bir varsayım olup, Althussercilerin el mahareti gerektiren kurnazca allayıp pullamaları sayesinde Marksist çözümlemeye, şu unsuru dışlayıp bunu almasını yasaklayan uyumlu bir bütün görünümü, içsel bir türdeşlik kazandırılmaktadır. Oysa biz tam tersine Marksist kuramın haddinden fazla uyumlu görünmesi nedeniyle yıkılması gerektiğini; çünkü (maddi)[3] üretim sürecini çoktan aşıp geçmiş toplumsal bir süreci açıklamakta yetersiz kaldığını söyleyeceğiz.

ENZENSBERGER'İN "SOSYALİST" STRATEJİSİ

Enzensberger, saldırgan bir strateji ve kuramdan yoksun kalan "sol", eli kolu bağlı bir şekilde oturuyor demektedir. Kitle iletişim kültürünün ideolojik bir güdümlemenin so-

[3] Aslında Marksist çözümleme iki ayrı düzeyde radikal bir şekilde sorgulanabilir. Önce maddi üretimden kopmuş bir yorumlama sistemi olarak, sonra da (genel anlamda) üretimden kopmuş bir yorumlama sistemi olarak sorgulanabilir. Birinci durumda ilk başlangıçta kendisinden yararlanılan alan dışına taşınan diyalektiğin geçerli olmadığı varsayımının mantıksal açıdan zorlanması gerekmektedir. Üretim güçleri ve üretim ilişkileri arasındaki diyalektik karşıtlıklar dilyetisi, göstergeler ve ideolojinin alanı içinde eriyip gidiyorlarsa, bu durumda onların, *maddi üretim alanında gerçekten hiçbir zaman bir işe yaramamış oldukları* söylenebilir, çünkü üretim güçlerinde görülen belli bir kapitalist gelişmenin her türlü çelişki denilmese bile toplumsal ilişkiler düzeyinde karşılaşılan kapitalist sisteme karşı yürütülen devrimci mücadeleye bir son vermiş olduğu söylenebilir. Bu durumda çözümlemelerde yararlanılan kavramların geçerliği ve kavram olma dışında bir özelliğe sahip olup olmadıkları gibi bir sorunun sorulması gerekmez mi?

İkinci durumda, üretim kavramının kökenine inilerek (yoksa sahip olduğu içeriklere bakarak değil) dayattığı düşünce ve akılcı şemayla oluşturduğu ayrı biçimden yola çıkılarak sorgulanmalıdır. Konuyu gidebileceği en uç noktaya kadar götürmekte yarar var.

nucu olduğunu söylemekle yetinen bu sol, ele geçirmeyi düşlediği kitle iletişim araçlarını kimi zaman kitlelere devrimci bir bilinç kazandırmaya yardımcı olacak *araç*, kimi zaman da toplumsal yapılardaki radikal bir değişimin *sonucu* gibi görmektedir. Bu, kitle iletişim araçlarını bir alt ve üstyapı kuramı çerçevesinde değerlendirme olanaksızlığını yansıtmaktan başka bir şey yapmayan çelişkili bir kararsızlıktır. Onları yeni ve devasa potansiyel üretim güçleri olarak (Enzensberger) algılayamadıkları için kitle iletişim araçları (ve onlarla birlikte göstergeler ve iletişime ait alanın tamamı) "sol"un içinden çıkamadığı toplumsal bir bilmeceye benzemektedir. Kendisinden kaçamadığı ancak ahlaki ve düşünsel açıdan acımasızca mahkûm ettiği iletişim araçlarının büyüleyiciliği karşısında "sol", bu büyünün cazibesine kapılmakla sosyo-ekonomik gerçekliği dönüştürmek arasında bir seçim yapmakta zorlanmaktadır (burada Enzensberger hiç kuşkusuz "solcu bir aydın" olarak konuşmakta ve özeleştiri yapmaktadır). Değerler düzeyinde gözlemlenen bu karşıtlığı aşıp, indirgemeyi başaramadığı iletişim araçlarına özgü değer karşıtlığını yansıtmaktan başka bir şey yapmamaktadır. Enzensberger, iyi bir Marksist sosyolog olarak entelektüeller ve solcu hareketlere özgü bu "saplantılaşmış korkuyu" onların burjuva ya da küçük burjuva kökenlerine bağlamaktadır. Kitle kültürüne sezgisel bir şekilde direnmelerinin nedeni herhalde kültürel[4] ayrıcalıklarını sürdürmelerini engellemesidir. Doğru ya da yanlış, sol entelektüellerin kendilerini büyüleyen kitle iletişim araçları karşısında takındıkları bu küçümseyici

[4] Bu türden indirgeyici bir determinizmle Bourdieu ve Komünist Partinin içi boş ama parlak sözlerinde karşılaşmaktayız. Bu sözler hiçbir kuramsal değere sahip olmayıp, demokratlaştırma "mekanizmasını" sanki kendiliğinden devrimci bir *değere* dönüştürür gibidirler. Kitle kültüründen iğrenen entelektüeller onu devrimci bir seçeneğe dönüştüremezler. Aristokratlar da burjuva kültürü karşısında yüzlerini ekşitmişler, ancak bu tavır onun bir sınıf kültürüne dönüşmesine hizmet etmekten başka bir işe yaramamıştır.

tavır, bu taktik şaşkınlık ve görmezden gelme konusunda Marksist önyargının, altyapı konusunda sürdürdüğü nostaljik idealizmin, "maddi" üretim ve "üretken emek" dışında kalan her şeye karşı duyulan kuramsal alerjinin nasıl bir sorumluluk payına sahip olduklarını sorgulamak daha doğru bir yaklaşım gibi görünmektedir. "Devrimci" doktrin de göstergeler arasındaki değiş tokuş süreci, yani haber, yayıncılık ve propagandanın yalnızca işlevleriyle ilgilenmiştir. Halkla ilişkiler konusunda günümüzde oluşan *new look* ile sol partilerin ürettikleri modernleşme yanlısı alt-kültür bu süreci durdurabilecek güce sahip olmadıkları gibi, alt-kültür açıkça burjuva ideolojisinin bir "toplumsal kökene sahip olunmadan" da üretilebileceğini göstermektedir.

Enzensberger, bütün bunlar şizofrenik bir sol politikanın sonucudur demektedir. Bir yandan bütün bir devrimci (yıkıcı) kesim apolitik bir tavırla yeni iletişim araçlarını (alt-kültür, *underground*) keşfetmeye çalışırken; diğer yandan özünde ilkel bir iletişim biçimine sahip "militan" politik grupların elektronik iletişim araçlarının sahip oldukları devasa güçten yararlanmaya çalıştıkları görülmektedir. Yazarımız, 68 Mayısı'nda rol alan öğrencilerin mesajlarını halka yayabilmek amacıyla zanaatkarca (güzel sanatlar) sayılabilecek araçlara başvurup O.R.T.F (Fransız Radyo Televizyon Kurumu) yerine eski kültür sarayı Odeon'u işgal etmek gibi bir yanlışlık yaptıklarını söylemektedir.

Görüldüğü kadarıyla Enzensberger iyimser ve saldırgan olmaya çalışmaktadır. Kitle iletişim araçlarını tekelleri altına almış olan egemen sınıflar onları kendi çıkarlarına uygun bir şekilde *kullanmaktadırlar*. Ancak bunlar "temelde şaşmaz bir eşitlikçi" *yapıya* sahiptirler. Devrimciler, iletişim araçlarının sahip olduğu ancak kapitalist düzen tarafından baştan çıkarılmış olan bu gücü ortaya çıkartmak daha doğru bir ifadeyle onları özgürleştirmek, toplumsal iletişimi kolaylaştırmak ve sonsuza dek sürüp gidecek demokratik değiş tokuş araçlarına dönüştürmek zorundadırlar.

Burada, Marx'tan Marcuse'e kadar üretim güçleri ve tekniğe biçilmiş olan şaşmaz bir şemanın uzantısından

söz edilmektedir. Bunlar insanlığın gelişmesine katkıda bulunabilecekken kapitalizm ya seslerini kesmiş ya da egemenliği altına almıştır. Bu özgürleştirici araçların da özgürleştirilmeleri[5] gerekmektedir. Görüldüğü gibi kitle iletişim araçları her şeyin içinde dolaylı bir şekilde yer alan şu hayal ürünü devrim mantığının elinden kaçıp kurtulamamaktadırlar. Dolayısıyla iletişim araçlarını üretim güçleri mantığına teslim etmek eleştirel bir eylem olarak kabul edilemez, zira böyle bir şey yapmak onların devrimci bir metafizik içine hapsedilmelerini kolaylaştırmaktadır.

Her zamanki gibi bu açıklama da çelişkilerle doludur. İletişim araçları bir yandan kapitalist gelişme –bu teknik açıdan mümkün olsa bile, *mutlu azınlık* için kapalı devre bir televizyon yayınından söz edilemez; "çünkü böyle bir şey TV adlı aracın yapısına ters düşecektir"– sürecine boyun eğerek her geçen gün hızlanan bir toplumsallaşma biçimine yol açarken –"tarihte ilk kez iletişim araçları, kitlelerin, üretken bir toplumsal ve toplumsallaştırılmış sürece yoğun bir şekilde katılmalarını sağlamış olup, bu sürece katılma biçimini bizzat kendileri belirlemişlerdir"– öte yandan "sosyalist hareketler mücadele etmek ve kendi yayın kuruluşlarını oluşturma mücadelesi vermek durumundadırlar". İletişim araçları kendiliklerinden sosyalist bir düzenin oluşmasına hizmet ediyorlarsa (özellikle yayın yapmak için) bu durumda mücadele etmenin bir anlamı olabilir mi? Doğal olarak onlara biçilen yapısal görev buysa?

Brecht'ten (*Radyo Kuramı,* 1932) sonra Enzensberger de, mevcut düzen, iletişim araçlarını basit bir "yayın aracına" indirgemektedir; oysa onların gerçek birer iletişim aracına dönüştürülmesi gerekir, dedikten (Marksist düş gücünün üretmekten bıkıp usanmadığı bu düşte, nesnelerin değişim değerleri ellerinden alınarak kendilerine birer kullanım değeri biçilmektedir) sonra "teknik açıdan

[5] Bu iktidar ve devlet kurumları için de geçerlidir. Kapitalin ya da halkın egemenliği altında olmalarıyla doğru orantılı bir şekilde hiçbir biçimsel sorgulamaya tabi tutulmadan devrimci bir içeriğe sahip olabilmekte ya da bu içeriği yitirebilmektedirler.

bu dönüşümün sağlanmasının önünde bir engel yoktur" sözlerini eklemeyi unutmamaktadır. Ne var ki:

1) Günümüzde iletişim araçları "basit bir dağıtıcı" konumundadırlar. Burada da iletişim araçları yine özellikleri açıkça dile getirilmeyen bir ideolojiye (maddi üretim biçimi) aracılık yapmaktadırlar. Başka bir deyişle iletişim araçları egemen ideolojinin *marketing* ve *merchandizing* aracı olarak görülmektedir. İşveren/işçi ilişkisi iletişim aracı üretici-yayıncısı/sorumsuz alıcı kitleler ilişkisine indirgenmektedir. İletişim araçları bir içerik taşıyıcısı olarak değil; sahip oldukları biçimler ve yol açtıkları sonuçlar doğrultusunda toplumsal bir ilişki kurulmasına hizmet etmektedirler. Bu sömürüye dayalı bir ilişki değil; soyutlama, ayrımlama ve değiş tokuşu ortadan kaldırmaya yönelik bir ilişkidir. İletişim araçları bir ideolojinin oluşturulması ya da değiştirilmesine hizmet eden unsurlar değil, *ideolojik tepkilere karşılık veren* araçlardır. Doğaları gereği devrimci bir işleve sahip olmadıkları gibi gerçek ya da sanal düzeyde de (bir hayal ürünü olan "teknik" statüleri ya da toplumsal "kullanım değerleri" gibi) tarafsız ya da ideolojik özelliklerden yoksun değildirler. Her nedense ideoloji de, iletişim araçları kendisine böyle bir nitelik yüklemeden önce, bunların dışında kalan bir alanda sanki egemen sınıfa özgü bir söylev özelliği taşıyamamaktadır. Ticari mal konusunda da aynı şey söylenebilir. Değişim değeri sisteminde gerçekleştirilen işlemler sırasında kazandığı biçim dışında, ticari mal, herhangi ("ürünün kullanım değeri") bir gerçeklik statüsüne sahip değildir. İdeoloji de, değişim değerinin dümen suyunda ilerlemeye mahkûm edilmiş düşsel bir şey değil, değişim değeri üretme işleminin kendisidir. Diyalektiğini ölümünden sonra ağıt yakma sırası can çekişen altyapı ve üstyapıya gelmiştir.

2) Bütün bu açıklamalardan sonra Brecht ve Enzensberger, teknik açıdan (Brecht, "bu dönüşüm onların teknik gelişmelerinin doğal bir sonucudur" demektedir) iletişim araçlarının gerçek birer iletişim aracına dönüşebilmeleri önünde bir engel yoktur dediklerinde, bundan çıkarılması

gereken anlam (sözcüklerle hiç oynamadan tam tersidir) *aslında bunun teknik bir sorun olmadığıdır;* çünkü iletişim araçlarına özgü ideoloji *biçimsel*, ayrımlayıcı bir niteliğe sahip olup *toplumsal* bir katmanlaşmaya yol açmaktadır.

KARŞILIK VERİLEMEYEN SÖZ

İletişimi bir *değiş tokuş* (karşılıklılık), sırayla karşılıklı konuşma eylemi öyleyse bir *sorumluluk* alma biçimi –bu psikolojik ya da ahlaki bir sorumluluk değil, ikili bir değiş tokuştan söz edilen yerde karşılıklılığın zorunluluğunu kabul etme sorumluluğudur– olarak kabul edersek, bu durumda iletişim karşıtı olmak, kendilerine soru yöneltememek ve yanıt alamamak, iletişimsizlik üretmenin kitle iletişim araçlarının temel özellikleri arasında yer aldığını söylemek gerekmektedir. Başka bir deyişle bu bilgi *feedback* sürecinde tersine çevrilmiş olsa bile, iletişim, bir bilginin yayınlanması/alınmasından ibaret basit bir şey gibi tanımlanabilir. İletişim araçlarının güncel hali sanki bu sonuncu tanım üstüne oturuyor gibidir, zira *kendilerine yanıt verilmesini sonsuza dek yasakladıklarından* herhangi bir değiş tokuş sürecini de olanaksız kılmaktadırlar. İzin verdiklerindeyse bu bir yanıt *simulasyonu* şeklinde olup, bu yanıtlar da aynı yayın sürecinin bir parçası gibi kabul edilebilir; çünkü tek yönlü iletişim sürecinde hiçbir değişikliğe neden olamamaktadırlar. Basite indirgeyip, soyutladıkları şey işte budur. Toplumsal denetim ve iktidar sistemi de zaten bu indirgeme üstüne oturmaktadır.

"Karşılık/yanıt" terimini doğru anlayabilmek için biraz abartmak ve bunun için de "ilkel" toplumlarda neyin karşılığı olduğuna bakmak gerekir. Bu toplumlarda iktidar, veren ele, yani *kendisine fazlasıyla iade edilemeyen* kişiye aittir. Vermek ve karşınızdakinin size bunu fazlasıyla iade etmemesini sağlamaya çalışmak değiş tokuş sürecini bozup, kendi lehine çevirmek ve bir tekel oluşturmak demektir. Toplumsal sürecin dengesi bu şekilde bozulmaktadır. Verilene karşılık vermekse tersine bu iktidar ilişkisine

bir son vermekte ve karşılıklılığı temel alan döngüsel bir simgesel değiş tokuş düzeninin oluşmasını sağlamaktadır. İletişim araçları dünyasında da durum böyledir. *Bu araçlar aracılığıyla konuşulduğunda söylenenlere hiç kimsenin bir karşılık vermemesi sağlanmaktadır.* Gerek bu alanda gerekse tüm diğer alanlarda gerçekleştirilebilecek tek devrim, yanıt verme olanağının sağlanması şeklinde olacaktır. Bu basit değişiklik sayesinde iletişim araçlarının güncel yapısını altüst edebilmek mümkündür.

Bundan başka bir kuram ya da stratejiden söz edebilmek olanaksızdır. İçerikleri demokratikleştirmeye, saptırmaya, "kodu yeniden demokratikleştirmeye", haber sürecini denetlemeye, devreleri birbirlerine dönüştürmeye ya da iletişim araçlarını egemenlik altına almaya yönelik tüm girişimler sonuçsuz kalmaya mahkûmdur. Bu girişimlerin tek amacı söz tekeline bir son vermek olmalıdır. Bu iş herkese teker teker yanıt verme olanağı tanımak amacıyla değil, zaman zaman değiş tokuş edilen bakış ya da gülümsemeler, örneğin sözün değiş tokuş edilebilmesi, söylenmesi ve dinlenmesi[6] için yapılmalı ve hiçbir zaman engellenmemeli, durdurulmamalı ve bir yerlere kaydedildikten sonra toplumsal sürecin herhangi bir anında yeniden devreye sokulmamalıdır.[7]

Şimdilik bir karşılık verme olanağından yoksun bırakıldığımızdan herhangi bir sorumluluk da taşımıyoruz. Enzensberger'e göre bu: "İzleyici ya da seçmenin en alt düzeyde gerçekleştirdiği özerk bir eylemdir." Gerçekten de ilk ve en güzel kitle iletişim aracı, seçim sistemi olup bunun kusursuz biçimi, anket çalışmalarında olduğu gibi, sorunun yanıtı içerdiği referandumdur. Bu kendi sorduğu so-

[6] Burada sözü edilen şey "iki konuşmacının" hiç karşı karşıya gelmeden çektikleri söylevlerin belli bir modele uyulup, işlevsel bir "diyalog" görünümü kazandırılarak sunulmasıdır.

[7] 1968 Mayısı'nda O.R.T.F'in işgalinin yıkıcı "içeriklerin yayınlanması" dışında kendiliğinden hiçbir değişikliğe yol açmadığı ya da mevcut teknik ve işlevsel yapısıyla bir söz tekeline benzeyen O.R.T.F'i kapatmak amacıyla yapıldığı söylenebilir.

ruya kendisi yanıt veren, ancak bu işi başkasını kullanarak (simülasyon) yapan birine benzemektedir. Burada da söz konusu olan şey maskelenmiş bir değiş tokuş görünümüne sahip, tamamıyla soyutlanmış bir söz iktidarıdır. Barthes, edebiyat alanında da aynı karşılık verememe olgusuyla karşılaşıldığından söz etmekte ve şöyle demektedir:

> Bizim yazınımız, metni üreten kişi ve metinden yararlanan kişi, metin sahibi ve müşteri, yazar ve okuyucu arasındaki acımasız bölünmenin izlerini taşımaktadır. Bu okuyucu metinle oynamak, bütün benliğiyle gösterenin büyüsüne kapılmak yerine bir tür aylaklık, soru sormama ve yanıt verinemeye doğru itilmekte kısaca ciddi olması istenmektedir...bu durumda okuyucuya metni okumak ya da bir kenara fırlatmak türünden garip bir seçim yapma özgürlüğünden başka bir hak tanınmamaktadır. Öyleyse bu tür bir okuma eylemi bir *referandumdan* başka bir şeye benzeyemez. (*S/Z*)

Günümüzde *tüketicinin* sahip olduğu konum bu ikinci plana atılmanın nedenini açıklarken; genel anlamda tüketim düzeninin de artık vermeyi ve almayı ya da değiş tokuşu yasaklayan, yalnızca almaya ve kullanmaya izin veren (sahiplenme, bireyselleştirilmiş kullanım değeri) bir düzen haline geldiğini göstermektedir. Bu anlamda "tüketim amaçlı" malların da iletişim aracı görevi yaptıkları söylenebilir, zira yukarıda betimlemesini yapmış olduğumuz genel biçime uymaktadırlar. Belli bir işleve sahip olmalarının bir önemi yoktur; zira ürünlerin ve mesajların tüketilmesi soyut bir toplumsal ilişkinin kurulmasına, her türlü karşılık ve karşılıklılığın yasaklanmasına neden olmaktadır.

Öyleyse Enzensberger'in ileri sürdüğü, "tarihte, kitlelerin üretken bir toplumsal sürece katılmaları ilk kez iletişim araçları sayesinde mümkün olmuştur" düşüncesi kadar "bu katılım sürecinin nasıl olacağına bizzat kitleler karar vermektedir" düşüncesi de yanlıştır. Sanki bir televizyon ekranı ya da bir kamera yeni bir ilişki ve değiş tokuş biçimine yol açabilirmiş gibi. Bunlar kesinlikle bir buzdolabı ya da ekmek kızartıcısından daha fazlasını yapamaz. İşlevsel

bir nesneye *karşılık* verilemez, zira bünyesine yerleştirilmiş soruya önceden belirlenmiş yanıtı vermekten başka bir işleve sahip değildir. Bu kendisiyle oyun oynanmasına ya da karşılıklı *meydan okuma* sürecine (bu işlevi[8] yok etmek ya da amacından saptırmanın dışında) kesinlikle izin vermeyen bir işlevdir. İletişim araçlarının bir işlev kazandırdıkları bütün mesajlar ya da referandum gibi işlevsel nesne de anlamın ortaya çıkışını denetleyip, sansürleyerek kendisine bir karşılık verilmesini engellemeye çalışmaktadır. Bize göre içerikler konusunda bazı saplantıları olmayan ve iletişim araçlarının ideolojik "ikna" gücüne inanmayan bir iktidar, mesajların da kesinlikle denetlenmesi gerektiğini düşünmez ve herkese birer televizyon ekranı hediye edip programlarla hiçbir şekilde ilgilenmezdi. Gerçekten de televizyonun, iktidar tarafından, polisiye yöntemlere başvurularak yönlendirildiği türünden düşünceler üretmek gereksizdir (Orwell, *1984*'te); zira televizyonun evimizdeki varlığı bile toplumsal bir denetim anlamına gelmektedir. Televizyonu, insanların özel yaşamını dikizleyen bir iktidar periskopu gibi görmek de gereksizdir; zira o bundan daha iyisini yapmakta ve *insanların kendi aralarında konuşmalarını engellemektedir*. İzleyici, sözlerine karşılık veremediği bir muhatabın karşısında tek başına kalmaktadır.

Bu anlamda Enzensberger'in karnından konuşan adam sözleriyle küçümsediği McLuhan: "mesaj iletişim aracının kendisidir" dediğinde bir kuram üretme şansının (sözünü etmiş olduğumuz toplumsal biçimden tamamıyla bihaber olmanın dışında, ilkel bir çılgınlık düzeyine ulaşan iyimserlikle iletişim araçları ve yeryüzüne gönderdikleri mesajlara övgüler düzmektedir) daha yüksek olduğu görülmektedir. *Medium is Message* eleştirel bir öneri değerine

---

[8] Doğal olarak çok-işlevlilik burada herhangi bir değişikliğe yol açamamaktadır. Çok-işlevlilik, çok-değerlilik, disiplinler-arası ilişkilerin her türü sistemin merkezileşme ve tek-değerli olma saplantısına kendi kendine bulduğu bir karşılıktır. Bu, sistemin kendi hastalığına boyun eğdiği mantığa hiç dokunmadan verdiği tepkidir.

sahip olmamakla birlikte, bu paradoksal görünümünün gerisinde analitik bir değere sahiptir. Enzensberger'in, "iletişim araçlarının[9] yapısal doğası" konusundaki saflığı, ona, devrimci olmaya çalışırken mistik düşüncenin tuzağına düşmesine neden olan "hiçbir iktidar iletişim araçlarının özgürleştirilmesine izin veremez" türünden sözler söyletmektedir. İletişim araçlarını sosyalist bir yazgıya mahkûm eden mistik yazarımız, Orwellci efsanede sözü edilen iktidarın, iletişim araçlarını zorla güdümlediğinin tersini söyler gibi görünmekle birlikte, aslında onu tamamlayan düşünceler üretmekten başka bir şey yapmamaktadır. Tanrı bile sosyalizmden yanaymış, Hıristiyanlar öyle diyor!

YIKICI STRATEJİ VE "SİMGESEL EYLEM"

Kitle iletişim araçlarının 1968 Mayısı'nda devrimci hareketin boyutlarının kendiliğinden büyümesine katkıda bulunarak kendilerine düşen görevi yerine getirmiş oldukları türünden bir düşünceye karşı çıkabilirdik. Zira eylemin belli bir anında (kendilerine rağmen) iktidara karşı gelmiş olabilirlerdi. Yıkıcı stratejilerini iletişim araçlarının bu zayıf noktaları ve tersine döndürülme özellikleri üstüne oturtan Amerikalı *yippie*'ler (Hoffman, Rubin), yeryüzündeki devrimci hareketler konusunda bir "simgesel eylem" kuramının oluşmasına yol açmışlardır. Çünkü böylelikle iletişim araçlarının zincirleme tepkiye neden olma güçleri ellerinden alınmakta ve haberi anında her yere yayma olanaklarından yararlanılmaktadır. Aslında söylenmeye çalışılan şey, iletişim araçlarıyla kamuoyu görüşünün tersine çevrilerek değiştirilebileceği ve sınıflar arası mücadeleyi kendi çıkarına kullanma yöntemlerinden biri olarak kullanılabileceğidir.

---

[9] Enzensberger'e göre: *Medium is Message* bir burjuva önerisi olup, burjuvazinin söyleyecek bir sözü kalmadığı anlamına gelmektedir. İletecek bir şey kalmadığına göre araç yalnızca bir araç olarak kullanılmaktadır. Burjuvazinin söyleyecek bir şeyi kalmadıysa "sosyalizmin" çenesini kapatması kendi yararına değil midir?

Büyük bir stratejik yanılsamayı andıran bu konu hakkında kendi kendimizi sorgulamamız gerekmektedir.

Bu konuda örnek olarak 1968 Mayısı sunulabilir. Bu dönemde iletişim araçlarının yıkıcı bir görüşe hizmet etmiş oldukları insana hiç de mantıksız bir düşünce gibi gelmeyebilir. Yerel radyolar ve gazeteler öğrenci eylemlerinin hızla her yere sıçramasına katkıda bulunmuşlardır. Öğrenci eylemleri bir kıvılcımsa, iletişim araçları da bu eylemlerin tetikleyicisi olmuşlardır. Zaten iktidar da bu araçları "devrimcileri" desteklemekle suçlamaktan çekinmemiştir. Oysa bunun nedeni durumun doğru bir çözümlemesinin yapılamamış olmasıdır. Ben, iletişim araçlarının toplumsal denetim konusunda daha önce hiç bu kadar başarılı olamadıklarını ve bu görevi hakkıyla yerine getirmiş olduklarını söyleyeceğim. Bunun nedeni (içeriklerin altüst olmalarına karşın) *biçimlerini* korumayı başarmış olmaları ve bu biçimin, hangi bağlamda olursa olsun, iletişim araçlarını iktidar sistemiyle dayanışma içinde olmaya zorlamasıdır. Olayı kamuoyu denilen *evrensel soyutlama*ya duyurarak, onun ani ve ölçüsüz bir şekilde büyüyüp güçlenmesine ve bu *zorlama* ve beklenmedik gelişmeyle başlangıçtaki toplumsal hareketin doğal ritmini ve anlamını yitirmesine neden olmuşlardır.

Geleneksel politika alanında (sol ya da sağ)[10] karşılıklı

[10] İletişim araçları açısından bu ayrımın artık bir anlamı kalmamıştır. Ortadan kaybolmasına büyük ölçüde katkıda bulundukları bu ayrım konusunda kendilerini kutlamak gerekir. Çünkü *her şeyin* politika tarafından belirlendiği düzenle dayanışma içinde olan bu ayrımın, tüm *yatay* örgütlenme biçimlerine sahip bir politika anlayışıyla hiçbir ilişkisi kalmamıştır. Ancak burada bir yanılgıya düşmemek gerekir, çünkü iletişim araçları, yerine kendi aşkınlıklarını geçirebildikleri ölçüde politik aşkınlığın ortadan kaldırılmasına katkıda bulunmaktadırlar ki, bir biçime sahip olan bu soyut aşkınlık kitle iletişim araçlarıyla neredeyse özdeşleşmiş olup görüş ayrılıkları (sol/sağ) üstüne oturan bir yapı görünümüne de sahip değildir. Öyleyse kendisine kitle-iletişim-aracı görünümü kazandırılmış aşkınlık, geleneksel politik aşkınlığı indirgeyici bir özelliğe sahip olup,

olarak belli *modeller* benimsenir ve kalıplaşmış sözler sarf edilirken, iletişim araçları da bunları hiçbir anlam değişikliğine uğratmadan aktarmaktadır. Bunlar ticari malın dolanım süreciyle ne kadar uyumluysalar buradaki sözlerle de o kadar uyumludurlar. Oysa çiğnenen yasak ve çekilen yıkıcı söylevler iletişim araçları tarafından ancak belli belirsiz bir değişikliğe uğratıldıktan, yani belli *modellere* dönüştürülüp, *gösterge* düzeyine indirgendikten, içerikleri[11] boşaltıldıktan sonra aktarılmaktadırlar. Halbuki bir yasak çiğneme modeli, prototipi ya da tiplerinden söz edebilmek mümkün değildir. Yasak çiğnemeyi indirgemenin en güzel yolu onun ölesiye reklamını yapmaktır. İlk aşamada bu olay insanı "inanmakta zorluk çekeceği" sonuçlara doğru sürükleyebilir. Aslında bu, hareketin "içtepisel" boyutunun ortadan kaldırılarak bozguna uğratılması anlamına gelmektedir. Karşılık verme hakkı tanımayan iktidar anlayışına son verme eylemi bir anda uzaktan yönetilen bir bürokratik modele dönüştürülmüş ve bu iş iletişim araçları[12]

---

yeni yatay politik örgütlenmeyi daha da indirgemektedir.

[11] Bu "ifşa etme" ya da "duyurma" biçiminin çözümlemesi hem bilimsel hem de sanatsal anlamda yapılabilir. Her alanda geçerli olan yeniden üretilebilirlik çalışma ve anlam sürecine yavaş yavaş bir son vererek birer modele indirgenmiş içeriklerin egemenliği altına girmiştir.

[12] İletişim araçlarının işleyiş biçimi her zaman için ait olunan grupla doğru orantılı bir şekilde (Lazarsfeld'in *two step flow of communication* kuramı) bir seçme ve yeniden yorumlama çalışmasıyla güçlendirilebilir. Buradan da iletişim araçlarında sunulan *içeriklerin* akla yatkınlık açısından *son derece göreceli* oldukları ve çok değişik direniş biçimlerine yol açtıkları sonucuna varılabilir (zaten bu direnişlerin içeriklerden çok iletişim aracının varlığının unutulmasını/soyutlanmasını amaçlayıp amaçlamadığı sorulmalıdır. Lazarsfeld'in çift eklemliliği sanki böyle bir anlama sahiptir; çünkü ikinci eklemlilik, *kişisel* ilişkiler ağından ibaret olup, medyatik içeriklerin almış olduğu genel görünüme karşıdır). Oysa ait olunan grup eleştirel ya da yıkıcı içerikler konusunda olduğu gibi egemen ideolojiye ait içerikler konusunda da, mesaj gönderilenlerin koduna kendi koduyla karşı koyarak "ikinci" bir okuma (Umberto Eco'nun savı, bkz.

sayesinde başarılmıştır!

"Simgesel" teriminin çarpıtılması ve anlamının saptırılmasında bütün bunlar belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Nanterre'deki 22 Mart, yasak çiğneme üstüne oturan simgesel bir eylemdi. Çünkü belli bir anda ve belli bir yerde radikal bir karşılık verilebileceğini keşfetmiş ya da yukarıda sunulan çözümlemeden yola çıkarak yönetsel ve eğitsel idari iktidarın tek söz sahibi olduğu ve hiç kimseye söz hakkı tanımadığını söyleyebileceğimiz bir yerde yaratıcı bir *karşılık* vermeyi bilmiştir. Bu eyleme simgesel bir anlam kazandıran şey, kitle-iletişim-araçsallaştırılmış bir bulaştırma ve yayma yöntemine başvurulmuş olması değildir. Halbuki günümüzde simgesel eylem giderek kitle-iletişim-araçsallaştırılmış (kamuoyunu etkileyen ifşa edici konuşmalar) bir tanıma sahip olmaktadır. İnsanın; yıkıcı eylemin yalnızca *yeniden üretilebilme*[13] *kapasitesine* sahip olduğu için yapıldığı gibi bir düşünceye inanası geliyor. Artık yeni yıkıcı eylem yapma yöntemleri peşinde koşulmamakta, bu eylem bir *model* ya da alışkanlık haline gelmiş bir refleks gibi anında, hemen oracıkta gerçekleştirilmek-

---

s. 232) yöntemiyle onları etkisiz kılıp, saf dışı edememektedir. Birinci okuma kodları (kültürel modeller, seçenek ya da karşılık verme olanağı tanımayan dayatılmış değer sistemleri, bürokratik içerikler) kitle-iletişim-araçsallaştırılmış (karşılıklılığa izin vermeyen, sorumluluktan yoksun) genel biçimle uyumlu oldukları ve onunla bütünleşerek güçlendirdikleri ölçüde sanki egemen ideolojiye ait içeriklere daha geçerli, dolayısıyla daha inandırıcı bir görünüm kazandırmaktadırlar. Bunlar *yıkıcı* içeriklere oranla daha kolay bir şekilde "kabullenilmektedir". Ancak bu hayati öneme sahip bir konu değildir. Asıl üstünde durulması gereken konu kitle-iletişim-araçsallaştırılmış biçimin yasak çiğneme *biçimini* her durumda kesinlikle yadsımasıdır.

[13] Walter Benjamin, ("Teknik Yeniden Üretim Çağında Sanat Yapıtı") için yeniden üretilen yapıt, bu yeniden üretilebilirlik kapasitesine (*designed for reproducibility*) bakılarak, giderek "tercih edilen bir nesneye" dönüşmektedir. Çünkü bu durumda ona göre, yapıt, ritüel bir nesne olmaktan çıkarak politik bir nesne olmaya başlamaktadır. "Teşhir edilme değeri" sanat yapıtı ve gördüğü işlevde bir devrime yol açmıştır.

tedir. Burada simgeler, üretim (politik ya da diğer) düzenini terk ederek kendilerini yeniden üreten ve her zaman iktidara ait olmuş bir düzene geçiş yapmaktadırlar. Simgeler sıradan birer simgesel *değişkene* dönüşürken, yasak çiğneme bir değiş tokuş değerine sahip olmaktadır.

Bütün akılcı eleştirel düşünce temsilcileri (Benjamin, Brecht, Enzensberger) bunu bir gelişme olarak görmektedirler. Enzensberger, iletişim araçlarının "her türlü politik eylemin *gösteri* boyutuna" güncel bir anlam atfederek güçlendirdiğini söylemektedir. Doğal olarak bu düşünce hem *eğitici niteliklere sahip* bir devrim anlayışı hem de "bilinçlenme diyalektiğiyle" uyum içindedir. Bu akılcı düşünce Aydınlanma çağı burjuva düşüncesini yadsımaktan uzak olup, bu dönemde demokratik (burada devrimci) erdemler üstüne oturtulan toplumsal bir mirası da olduğu gibi devralmıştır. Bu düşünce eğitici olmaya çalışırken iletişim araçlarının da kendisini bilinçli bir şekilde depolitize –doğrudan iletişim araçlarını hedefleyen politik bir eylem nedense onların kendisine bir iktidar alanı yaratacağı gibi bir beklenti içine girmektedir– etmeye çalıştıklarını unutmaktadır. Bu düşünceyi destekleyecek ilginç bir olgu varsa o da politika dünyasına ani bir giriş yapan günlük olaylardır (ki, bu düşünce Benjamin'in, yeniden üretilebilirlik özelliği sayesinde politik bir anlam kazanan sanat yapıtı düşüncesiyle de uyum içindedir). Örneğin, Pakistan'daki bir su baskını, ABD'deki bir boks maçı, bir gence kurşun sıkan kafe patronu vs.; eskiden önemsenmeyen ve apolitik olarak değerlendirilen bu türden olaylar iletişim araçlarının yayın olanakları sayesinde toplumsal ve "tarihsel" bir boyuta sahip olmuşlardır. Eskiden günlük haberler arasında yer alan bu türden olayların bir sorunsala dönüştürülerek kendilerine yeni anlamlar atfedilmesi konusunda iletişim araçları önemli bir rol oynamışlardır. Bu türden günlük haberler bilinçsiz "simgesel eylemler" olmakla birlikte yine de aynı politik anlamlandırma süreci içine dahil edilmektedirler. Hiç kuşkusuz bu haberlerin dinleyicilerinin çok bilinçli insanlar olmadıkları ve iletişim araçları sayesinde artık günlük olaylar kategorisinde yer

alan politika ön plana çıkmaya başlarken, günlük olayların da politika dünyasını tamamıyla ele geçirmek üzere olduğu söylenebilir. İletişim araçlarının yaygınlaşmasıyla birlikte günlük haberler de statü değiştirmişler ve (kökenlerinde saatli maarif takvimi ve popüler olaylar bulunan) ikinci sınıf bir kategoriye aitken; her şeyi yorumlayabilen efsanevi bir sistem, elinden hiçbir olayın kaçamadığı güçlü bir anlam üretim modelleri düzeni görünümünü almışlardır. Kitle-iletişim-araçsallaştırma denilen şey işte budur. Bu, değişik teknikler kullanılarak dağıtılan mesajlar değil *dayatılan modeller* anlamına gelmektedir. McLuhan 'ın formülünü bir kez daha gözden geçirmek ve teknolojik bir yapısı olan *Medium is Message*'ın iletişim aracının anlamını değiştirdiğini söylemek gerekecektir. Oysa bu da bir teknolojik idealizmdir; zira en önemli iletişim Aracı: Modeldir. Araçsallaştırılan basın, TV, radyo değil, tıpkı ticari malın sınai bir sürecin ürünü olmak yerine, değişim değerini soyutlayıp ona araçsal bir biçim veren bir sistemin ürünü olması gibi, kodun egemenliği altında olan ve belli bir mantık üstüne oturan gösterge/biçim görünümüne sahip modellerdir. İletişim araçları olsa olsa günlük olay ve politika kategorileriyle bunlar arasındaki geleneksel ayrıma ancak tek bir koda boyun eğmelerini sağlayabilmek amacıyla biçimsel düzeyde bir son verebilirler. İnsanın anlamakta zorlandığı bir şey varsa o da toplumsal bir denetleme sistemi olarak bu *zorunlu toplumsallaştırmanın* stratejik boyutlarıyla hiçbir zaman ilgilenilmemiş olmasıdır. Bir kez daha yinelemek gerekirse seçim sistemi bunun ilk önemli tarihsel örneğidir. Bu arada her zaman "oyunu kuralına göre oynayabileceğine" inanmış (eskiden en büyükler şimdiyse o kadar büyük olmayanlar arasından) çok sayıda devrimciyle karşılaşılmaktadır. Pek çok kuşak için bir başkaldırma düşü olmanın ötesine geçememiş genel grev bile artık etkisini yitirip, basit bir olaya indirgenmiş gibidir. İletişim araçları 1968 Mayısı'nda gerçekleştirilen genel grevin Fransa'nın dört köşesine yayılmasına büyük ölçüde katkıda bulunmuşlardır. İlk bakışta toplumsal bunalımın en yoğun anına benzeyen bu grev aslında ha-

reketin gevşemeye, yaygınlaştırıldıkça heyecanını yitirip, bozguna uğradığı bir ana benzemektedir. Hiç kuşkusuz bu greve milyonlarca işçi katılmıştır. Ancak "iletişim-araçsal-biçim-kazandırılmış" bu grev (gerek iletişim araçları gerekse sendikalar tarafından) bir eylem modeli gibi aktarılmış ve algılanmış olduğundan bu kadar çok grev eylemi karşısında ne yapacaklarını şaşırmışlardır. Bir anlamda soyut bir eyleme dönüşen grev yerel, yatay, kendiliğinden gerçekleşen eylem biçimlerini (tamamını değil) etkisiz hale getirmiştir. Bu grevin çözülmesine yol açan şey Grenelle anlaşmaları değildir. Bu anlaşmalar *devrimci eylemin özgünlüğüne son vererek genel bir politik eylem aşamasına geçilmesini* onaylamışlar ve günümüzde (grevin ulaşacağı boyutlar artık önceden hesaplanmaktadır) sendikaların kendiliğinden gerçekleşen grevlere karşı kullandıkları çok önemli bir koza dönüşmüşlerdir.

Seçim sistemi ve genel grev bir tür iletişim aracı olarak görülebilirler. Bunlar biçimsel, ölçülebilir bir toplumsallaşma sürecine katkıda bulunmakla birlikte çok kurnazlık isteyen ve çok kesin ayıklama, seçme imkânı sunan, yasak çiğneyici ve sansür koyucu kurumlarıdır. Bu araçlarda istisnaya ve mucizeye yer yoktur.

1968 Mayısı'nda gerçekten devrimci rol oynamış bir iletişim aracı varsa o da duvarların üstündeki yazılar, el yapımı serigrafiler ve afişler, yani söz değiş tokuşunun yapıldığı sokaklardır. Bunlar hemen o anda yazılarak asılan ve anında karşılığı verilen, aynı zaman ve mekân içinde oradan oraya taşınabilen, karşılıklılığa dayalı karşıt görüşlerdir. Bu anlamda sokak tüm kitle iletişim araçlarının tek yıkıcı ve alternatif biçimidir; zira onlar gibi uzaktan kumandalı, karşılık verilemeyen mesajlara nesnel bir dayanak görevi yapmamaktadır. Sokak, uçucu ve ölümlü sözün duvarlar boyunca simgesel bir şekilde değiş tokuş edildiği, Platon'un mağarasını andıran iletişim araçlarının ekranları üstündeki bir yansımasına benzemediği mekândır. Söz, yeniden üretim teknolojisi aracılığıyla kurumsallaştırılıp iletişim araçları tarafından göz alıcı bir gösteriye dönüştürüldüğü an ölüp gitmektedir.

Öyleyse iletişim araçlarına *anlamsal açıdan yön değiştirterek* eleştirel bir nitelik kazandırılabileceğine inanmak stratejik bir yanılsamadır. Böyle bir şeyin gerçekleşebilmesi için mevcut iletişim araçlarının *yok edilmesi*, bir iletişimi-engelleme sistemi olarak da mevcut yapılarının bozulması gerekmektedir. Bu yaklaşımın, tıpkı radikal bir içeriğe sahip eleştirel söylevin, gösteren görevi yapan dilin yadsınmasını içermemesi gibi iletişim araçlarını tasfiye etme düşüncesiyle bir ilişkisi yoktur. Buna karşın aynı yaklaşımın, söz gelişi, sahip oldukları toplumsal biçimi her alana yansıtmaya çalışan iletişim araçlarının bütün güncel, işlevsel ve teknik yapılarıyla işleyiş biçimlerinin tasfiyesini içerdiği söylenebilir. Konu, iletişim aracı kavramının ortadan kaldırılmasına kadar gidebilir ve bana sorulacak olursa gitmelidir de. Değiş tokuş edilen söz, simgesel ve karşılıklılık üstüne oturan değiş tokuş süreci iletişim aracı, aracı nosyonu ve işlevini yadsımaktadır. İletişim aracı teknik bir düzenek (ses, imge, sinyal dalgaları, enerji vs.) kadar insani bir düzeneğe de (jestler, dilyetisi, cinsellik) ihtiyaç duymakta ancak bu ikinciden yararlanmaya kalktığı anda bu sonuncunun artık bir *araç* görevi yapmaktan, bir koda boyun eğen özerk bir sistem olmaktan çıktığı görülmektedir. Karşılıklılığın sağlanabilmesi için mevcut iletişim aracının yok edilmesi gerekmektedir. Jerry Rubin, *Do it* başlıklı yapıtında: "İnsan komşularıyla ancak oturduğu binanın yanmasını izlerken tanışabiliyor," demektedir.

KURAMSAL BİR İLETİŞİM MODELİ

İletişimle ilgili değişik kuramsal varsayımları özetlemeye çalışalım:

1) Bir kez McLuhan 'ı aklımızın bir köşesine yazalım. Ona göre: İletişim araçları içeriklerinden bağımsız bir şekilde ele alınabilir ve yalnızca sahip oldukları teknolojik yapıya bakılarak bile devrimci oldukları, devrim yaptıkları söylenebilir. Fonetik alfabe ve kitaptan sonra ortaya radyo ve sinema çıkmıştır. Radyodan sonraysa televizyon.

Bundan böyle anında ve dünya çapında bir iletişim çağına girmiş olduğumuz söylenebilir.

2) İktidar iletişim araçlarını denetler. O yüzden iletişim araçları ya iktidarı ele geçirerek ya da bol miktarda yıkıcı içerik göstermesi sağlanıp amacından saptırılarak iktidarın elinden çekilip alınabilir. Burada iletişim araçları yalnızca bir mesaj gibi algılanmakta, biçimleri sorgulanmamaktadır (iletişim aracını yalnızca bir iletişim aracı olarak gören McLuhan da doğal olarak böyle bir sorgulamaya gerek duymamaktadır).

3) Enzensberger'de ise iletişim araçlarının sahip oldukları güncel biçim (kapitalist üretim biçiminin yerini alabilecek) belli bir toplumsal ilişki biçimine yol açmaktadır. Ancak sahip oldukları yapı ve gelişim süreçlerine bakılarak sosyalist ve demokratik bir iletişim biçimi oluşturabilecek, akılcılığa dayalı ve haberi evrenselleştirici bir güce sahip oldukları söylenebilir. Bu gücün ortaya çıkarılması yeterli olacaktır, demektedir.

Burada yalnızca (aydınlanmış bir Marksist olarak) Enzensberger ve (Marksist olsun ya da olmasın burjuvazininkiyle birbirine karıştırılan resmi bir sol uygulamadan söz etmiyoruz) radikal (solcu-büyük gösteriler düzenleyen) Amerikan sol hareketin ürettikleri bir varsayımdan söz ediyoruz. Çözümlemelerimizde onlardan *stratejik yanılsamalar* şeklinde söz ettik; çünkü her ikisi de egemen ideolojiyle birlikte aynı *iletişim kuramının* verilerini paylaşmakta olup, bu kuram her yerde kabul görmüş, herkes tarafından bilinen; bir yandan yapısal dilbilim, diğer yandan enformatik tarafından desteklenen, üniversiteler ve kitle iletişim araçlarınca arka çıkılan (kitle-iletişimcilerin ağzını sulandıran) iletişimin semiyo-dilbilimi denilen çok "bilimsel" bir disipline boyun eğmektedirler. Bu kuramın bütün kavramsal altyapısı, tıpkı egemen uygulamayla dayanışma içinde olmuş ve halen de olmayı sürdüren klasik ekonomi politik gibi, ideolojik açıdan egemen uygulamayla dayanışma içindedir. Bu kuram iletişim alanında burjuva ekonomi politiğinin eş değerlisidir. İletişim araçları konusunda

devrimci uygulamaların stratejik bir yanılsamadan başka bir şeye benzeyememelerinin nedeni, iletişim kuramı adlı ideolojik ana kalıbın radikal bir eleştirisine gitmeden gerçekleştirdikleri yüzeysel eleştirel çözümlemedir.

Bu kuram, özellikle Jakobson sayesinde belli bir biçimle şu temel unsurlara sahip olmuştur:

GÖNDERİCİ — MESAJ — ALICI
(KODLAYICI — MESAJ — KOD ÇÖZÜCÜ)

Böylelikle kodun yapılandırdığı mesaj belli bir bağlama oturtulmuştur. Bu "kavramların" her biri belli bir işleve sahiptir: gönderici [*référentielle*], yazınsal bütünlük sağlayıcı [*poétique*], süreklilik kazandırıcı vs. Böylelikle göndericiden alıcıya her iletişim süreci tek yönlü bir iletim şeklinde tasarlanmakta ve alıcı da sırası gelince bir yayıncıya dönüşebildiğinden bu şema sürekli yinelenmekte ve sonuç olarak iletişim, kutuplaşmış iki terimin birbirlerine karşılık veremediği tek bir bütüne indirgenmektedir. Bu yapıya nesnel ve bilimsel bir görünüm verilmesinin nedeni nesnesini yalın unsurlara bölebilmesidir. Aslında ampirik bir veriye, soyutlanan ve yaşanan gerçeğe, başka bir deyişle birinin konuşup diğerinin karşılık veremediği, birinin istediği koddan yararlanma hakkına sahip olup diğerinin buna boyun eğdiği ya da çekimser kaldığı belli bir toplumsal ilişki biçimine bürünmüş ideolojik kategorilere mantıksal bir biçim kazandırmaktan başka bir şey yapmamaktadır. Bu yapı da anlamınki gibi nedensizlik ilkesi, yani mesaj olarak adlandırılan nesnelleştirilmiş bir içerik tarafından yapay bir şekilde yalıtılan ve yine yapay bir şekilde bir araya getirilen iki terim üstüne oturmaktadır. Bu iki terim[14] arasında karşılıklılık ilkesine dayalı bir ilişki yoktur; çünkü her ikisi de mesaj ve kodla kurdukları ilişkiler doğrultusunda tekil birer anlama sahip olmaktadır-

[14] Bu iki terim birbirleriyle öylesine ilişkisizdirler ki, kuramsal açıdan bunlara yeniden bütünsel bir görünüm kazandırabilmek amacıyla bir "bağlantı kurma" kategorisi uydurmak gerekmiştir.

lar. "Gönderici-ve-alıcıdan-oluşan-iletişim-aracı" bunların birbirlerinin muhatabı gibi göründükleri bir *durumda* (kod her ikisinin de kendisine boyun eğmesini sağlamaktadır) kalmalarını sağlamakta ancak bu işi araya belli bir mesafe koyarak gerçekleştirmektedir; zira bu mesafe mesajın eksiksiz ve özerk (aslında değişim değerinin) bir karşılığı olmaya çalışmaktadır. Bu bilimsel yapı karşılıklılık ve partnerler arası karşıtlık ya da bunlar arasındaki çelişkili karşılıklılığın anında dışlandığı iletişime özgü bir *simülasyon modeli* oluşturmaktadır. Aslında yapılan şey anlaşılır ve tek anlamlı olduğu varsayılan bir haberin dolanmasını sağlamaktadır. Bu tek anlamlılık kodlayıcı ve kod çözücüyü birbirinin muhatabı gibi gösteren kod sayesinde mümkün olmaktadır. Yapıda bir kusur yoktur; bu yüzden kendisinin tek *olası* iletişim şeması olarak kabul edilmesini sağlayan formül biçimsel açıdan uyumludur. Ancak *çelişkili* bir ilişkinin varlığından söz edildiğinde bu yapı çökmektedir. Zira çift değerliliğe (çelişkiye) özgü bir kod olamaz. Kodun bulunmadığı bir yerde kodlayıcı ya da kod çözücüye de gerek duyulamayacağından oyunun figüranları dağılıp gitmektedir. Bu durumda bir mesajdan söz edebilmek olanaksız hale gelmektedir; çünkü bunun "gönderilmesi" ve "alınması" gerekmektedir. Bu biçimselleştirme bir felaketin gerçekleşmesini engellemeyi amaçlamaktadır. İşin "bilimsel" olan yanı da zaten budur. Oysa bu emrivaki bir kod oluşturmaktan başka bir işe yaramamıştır. Bu ana tabloda kod, konuşan, kendi kendisiyle söyleşebilen ve iki terim ve mesajın (çift değerliliğe izin vermeyen) tek anlamlılığının (ya da çift anlamlılığının ya da çok anlamlılığının, bunun bir önemi yoktur) birbirlerinden ayrılması sayesinde yinelenebilen tek süreçtir. (Tıpkı ekonomik değiş tokuş sürecinde değiş tokuş edilenlerin kişiler değil, bunlar aracılığıyla kendi kendini yeniden üreten değişim değeri olması gibi). Böylelikle iletişime özgü bu temel formül en azından soyutlanmış kod, akılcı ve bölücü zorlamanın izin verdiği ölçüde *mevcut* toplumsal değiş tokuşun küçük çaplı, kusursuz bir modeli gibi sunulmaktadır. Bunun adına

da bilimsel nesnellik denilmektedir.

Bölmek ve sınırlandırmak demek dilbilim kuramındaki gösterge şemasını uygulamak demektir. Burada her gösterge bir gösteren ve bir gösterilene bölünerek "karşılıklı" olarak birbirlerini belirlemekte ve her gösterge tüm nedensizlik üstüne oturan yalnızlığına karşın dil olarak nitelendirilen bir kod aracılığıyla tüm diğer göstergelerle "iletişim kurabilmektedir" Burada da, bilim, terimlerin gösteren/gösterilen ayrımının ötesine geçerek örneğin şiirsel dilyetisinde olduğu gibi simgesel düzeyde değiş tokuş edilebilme olasılıklarını ellerinden almaya çalışmaktadır. Simgesel değiş tokuş düzeninde olduğu gibi şiirsel dilyetisinde de terimler kodun ötesine geçerek birbirlerine karşılık vermektedirler. Metin boyunca üstünde durduğumuz ve her türlü kod, denetim biçimi ve iktidarın yapısını bozabileceğini söylediğimiz şey işte bu karşılık verme olup, bunun üstüne oturduğu ilke, terimler ve soyutlanmış eklemlenme biçimlerinin birbirlerinden ayrılması üstüne oturan öncekinin tam tersidir.

Böylelikle anlam kuramının, iletişim kuramının çekirdeğinin oluşmasında modellik görevi yapmış olduğu ve göstergenin nedensizliğinin (anlamın baskısı altında olan kuramsal şema), nedensizlik üzerine oturan iletişim ve haberden oluşan kuramsal şema sayesinde önemli bir politik ve ideolojik boyuta sahip olduğu görülmektedir. Daha önce de görmüş olduğumuz gibi bu nedensizlik (gönderici kutbun olası tekeli ve alıcı kutbun sorumsuzluğu, değiş tokuş edilen terimler konusunda yapılan ayrımcılık ve kodun diktatörlüğü gibi görülen) yalnızca egemen toplumsal uygulamaları etkilemekle kalmayıp aynı zamanda iletişim araçlarının devrimci bir şekilde kullanılmasına yönelik hamleleri de farkına bile varmadan etkilemektedir. Örneğin, iletişim araçlarının içeriklerini yıkmaya yönelik tüm hamleler aslında mesajın ayrı, özerk bir nosyon olarak güçlenmesine ve dolayısıyla iletişim terimlerinin soyut bir düzeyi aşamayan iki kutba bölünmesine yol açmaktadır.

SİBERNETİK YANILSAMA

Güncel iletişim sürecinin karşılıklılığa izin vermediğini gören Enzensberger, günümüzde fen bilimleri ve bilgi öznesi/nesnesi ilişkisini kesintisiz bir "diyalektik" karşılıklı tepki süreci içine sokarak altüst eden devrimi iletişim araçları düzeyinde de devreye sokarak bu eksikliği giderebileceğini sanmaktadır. Oysa iletişim araçları karşılıklı tepki sürecinin tüm sonuçlarını göz önünde bulundurmak durumundadırlar, zira bu tepkinin sonuçları tekele bir son vererek, herkesin demokratik bir süreçle bütünleşmesine olanak tanımaya kadar gidebilir. "Bilinç sanayinin programları neden oldukları sonuçlara, tepkilere katlanmak ve bu konuda gerekli gördükleri düzeltmeleri yapmak durumundadırlar... Bunları tüketim araçları olarak değil kendi kendilerini üreten araçlar gibi görmek gerekir." Bu bakış açısı oldukça etkileyicidir, çünkü

1) Kod ve mesajı birbirinden ayıran sürece dokunmamakta;

2) Buna karşın iletişime özgü iki kutbun birbirlerinden ayrılmasını engellemeye, oynadıkları roller ve *feed-back* ("devrelerin tersine çevrilmesi") arasındaki karşılıklılığa daha esnek bir yapı kazandırmaya çalışmaktadır. "Güncel biçimlerine bakıldığında televizyon ve film gibi düzenekler iletişime hizmet etmeyip, bu süreci engellemektedirler. Çünkü gönderici ve alıcı arasında hiçbir karşılıklı eyleme izin vermemektedirler. Teknik açıdan *feed-back*'i sistemle en az uyuşabileceği bir düzeye indirgemektedirler." Bu açıklama "sırayla" güdümleme konusunda ne yapılırsa yapılsın "gönderici" ve "alıcı" kategorilerinin ötesine geçilemeyeceğini göstermektedir. *Tersine çevrilebilirliğin, karşılıklılıkla* hiçbir ilişkisi yoktur. Sibernetik sistemler; hiç kuşkusuz bu önemli neden yüzünden bu karmaşık düzenlemeyi, yani *feed-back*'i, soyutlaştırdıkları bütünsel sürece hiç dokunmadan ve değiş tokuş sürecinde gerçek "sorumluluk" olarak nitelendirilebilecek hiçbir davranışa izin vermeden, devreye sokma konusunda çok iyi anlaşmaktadırlar. Sistem açısından bu olabilecek en doğru ön-

lemdir; çünkü böyle bir karşılık verme olasılığının önceden hesaplamasını gerektirmektedir.

Gerçekten de, Enzensberger'in Orwellci efsanenin eleştirisinde göstermiş olduğu gibi, merkezi bir megasistem denetimi (güncel telefon sistemini denetleyecek bir sistemin, denetleyeceği sistemden *n* kez daha karmaşık olması gerektiğinden böyle bir şeyin yaşama geçirilmesi söz konusu değildir) düşünebilmek olanaksızdır. Ancak iletişim araçlarının ulaştıkları yaygınlaşma düzeyine bakarak sansürün tasfiye edilmiş olduğuna inanmak için de biraz saf olmak gerekir. Uzun vadede bile polisiye megasistemlerin gerçekleştirilmesinin olanaksız görünmesi, olsa olsa güncel sistemlerin *feed-back* ve kendi kendine çeki düzen verme uygulamasıyla, artık gereksiz oldukları söylenebilecek bu denetleyici megasistemleri kendi bünyelerinde barındırmalarıyla ilintilidir. Güncel sistemler kendilerini yadsıyan her şeyi *ek bir değişken olarak devreye sokabilmektedirler*. Bir sansür gibi çalıştıklarından megasisteme gerek yoktur. Totaliter işleyiş biçimlerini sürdürmekte; ideal bir düşünceye benzeyen *merkeziyetçi olmaktan vazgeçmiş bir totalitarizmi* hayata geçirmeye çalışmaktadırlar.

Uygulamaya bakıldığındaysa iletişim araçlarının herhangi bir yanıt hakkı tanımadan ve rol[15] ayrımında hiçbir değişiklik yapmadan devreleri (okuyucu mektupları, dinleyicilerin telefonla müdahalesi, anketler vs.) biçimsel düzeyde çok iyi bir şekilde "tersine çevirdikleri" görülmektedir. Bu toplumsal ve politik bir *feed-back* biçimidir. Bu durumda Enzensberger, iletişime "diyalektik" bir biçim

[15] Bir kez daha bu denetleme devrelerini ortaya koyup ifşa eden Enzensberger nedense konuya idealist bir açıdan yaklaşmaktadır: "Ancak bu denetim, doğal olarak, yapıya ters düşmekte ve yeni üretim güçleri de bu eğilimin yıkılmasını zorunlu kılmaktadırlar." Sibernetik *mantık* demek *feed-back* ve karşılıklı etkileşim (*interaction*) demek olup, burada da sistemin bu "devrimci" yeniliklerle bütünleşme olanaklarını küçümsemek, kapitalizmin üretim güçlerini geliştirme yeteneğini küçümsemek kadar yanıltıcı olabilir.

kazandırmaya çalışırken sibernetik açıklamayla inanılmaz derecede benzeşmekte ve fark etmekte zorlanılsa da sonuç olarak sözünü etmiş olduğumuz ideolojik modelin kurbanı olmaktadır.

Aynı bakış açısı doğrultusunda iletişim sürecinin tek yönlülüğüne bir son vermek hem uzmanlar ve profesyoneller hem de sınıf düşmanının iletişim araçları üstünde bir tekel kurmasına yol açtığından, Enzensberger, devrimci çözüm olarak herkesin aktif işlemci, kurgucu vs. anlamında *birer güdümleyiciye* dönüşmesini, özetle alıcı konumundan üretici/gönderici konumuna geçmesini önermektedir. Bu ideolojik bir kavram olan güdümlemeye eleştirel düzeyde yön değiştirtmek anlamına gelmektedir. Ancak burada da, bu "devrim", aslında hâlâ "gönderici" kategorisine ait olmakla birlikte, onu, ayrı bir kategoriymiş gibi genelleştirmek ve herkesi kendi göndericisi haline getirmekle yetinmekte, yani kitle iletişim araçları sistemini çökertememektedir. Herkes bir *walkie-talkie* ya da Kodak kamera alsın ve kendi filmini kendisi üretsin dendiğinde ortaya sistemle neredeyse ilişkisiz,[16] pazar günü ev, bahçe tamiratlarını andıran kişisel bir amatörlük düzeyini aşamayan çalışmalar çıkmaktadır.

Doğal olarak Enzensberger böyle bir sonuçtan yana değildir. Onun arzuladığı şey kendi okuyucuları tarafından hazırlanan, dağıtılan, emek harcanan bir yazılı basın (*underground* basında olduğu gibi), politik grupların hizmetinde olacak video ağlarıdır vs.

Mevcut tıkanmayı aşmanın tek yolu budur: "Sosyalist hareketlerde disiplin ve doğallık, merkeziyetçilik ve merkeziyetçilikten-kurtulma, otoriter *leadership* ve anti-

[16] Enzensberger, burada, her kağıda baskı yapan Xerox'un fotokopi makinesi tekelini elinde tutması (genelleşebilecek bir *free press* olasılığı) ve bu makineyi çok büyük paralara kiralamasından yola çıkmaktadır. Oysa herkesin elinde bir Xerox baskı makinesi ya da bir radyo vericisi olsa bile asıl önemli olan bu değildir. Çünkü gerçek anlamda bir tekel oluşturmanın yolu teknik araçların değil sözün ele geçirilmesine bağlıdır.

otoriter çözülme diyalektiği uzun bir süreden bu yana tartışma dışı konulardır. Yalnızca devrelerin tersine döndürülmesi ilkesi üstüne oturan iletişim ağları modelleri bu duruma bir son verebilirler." Ona göre önemli olan engellenmekte olan diyalektik uygulamayı yaşama geçirmektir. Oysa asıl yapılması gereken şey sorunun hâlâ diyalektik terimlere başvurularak çözülüp çözülemeyeceği sorusunu sormaktır. Zira asıl tartışma dışı bırakılması gereken şey diyalektiğin kendisidir.

Enzensberger, "gönderici" ve "alıcı" diyalektiğinin ötesine geçen ilginç örnekler vermektedir. Bu örneklerde bürokratik modellerin süzgecinden geçmemiş, *gönderici ve alıcılar* yerine birbirleriyle *karşılıklı görüşebilen* insanların yer aldığı, özgün bir değiş tokuş biçimine sahip, anındalık özelliği taşıyan bir iletişim süreciyle karşılaşılmaktadır. Ne var ki, burada kendiliğindenlik ve örgütlenme sorunu diyalektik bir şekilde *çözülemediğinden* bu terimlere yalnızca *başka anlamlar yüklenmekle yetinilmektedir*.

Bu çözümlemeyi özünde diğerlerinden farklı kılan da zaten budur, zira diğer varsayımlar bölünmüş kategorilerin varlığına izin vermektedirler. Birinci durumda (iletişim araçlarının kişiselleştirilmesi) gönderici ve alıcı işlevi tek bir kişiye yüklenmekte ve bir anlamda güdümleme olgusu "içselleştirilmektedir."[17] İkinci durumdaysa ("devreler diyalektiği") gönderici ve alıcı aynı anda iki işleve birden sahip olmakta, yani birbirlerini karşılıklı olarak (hermafrodit bir düzenlemeyi) güdümlemektedirler. Sistem hem bu iki çizelge hem de klasik bürokratik model üzerinde istediği gibi oynayabilmekte, iki kategoriyle gerçekleştirilebilecek tüm düzenlemeleri denemektedir. Önemli olan bu ideolojik kategoriler ve iletişime özgü ekonomi politiğin temel yapısının bozulmamasıdır.

---

[17] Bu yüzden (*bireysel*) amatör kameraman kitle iletişim sürecinin dışında tutulmaktadır. İki süreç arasında böyle bir içsel ayrımlamaya başvurularak, kodun tamamı egemen modeller tarafından yutulmakta ve daha sonra yeniden onlardan yararlanılmaktadır.

Gözden kaçırılmaması gereken bir nokta varsa o da simgesel değiş tokuş ilişkisinde anında karşılık vermenin mümkün olduğu, yani mesajın bir yanında gönderici diğer yanında da alıcının bulunmadığı; bir "mesaj", yani bir kodun belirlediği, çözülmesi gereken tek-anlamlı bir haber bütüncesinin bulunmadığıdır. Simgesel süreç "mesaja" özgü bu tek-anlamlılığı bozarak, çok-değerli anlamı yeniden devreye sokmakta ve böylelikle kod saf dışı edilmektedir.

Bu açıklamalar Umberto Eco'nun[18] varsayımını değerlendirme konusunda da bize yardımcı olabilir. Burada özetle: mesajların içeriklerini değiştirmenin bir anlamı yoktur, önemli olan okuma kodlarının değiştirilmesi, başka okuma kodlarının dayatılmasıdır denilmektedir. Burada artık gerçek bir alıcıya benzemeyen alıcı, en önemli noktada devreye girerek kendi kodunu göndericiye dayatmakta ve güdümlenmiş bir iletişim süreci tuzağına düşmeden gerçek bir karşılık üretmektedir. O zaman, "yıkıcı" olduğu söylenen bu okumanın nasıl bir şey olduğuna bakalım. Bir kez bunun hâlâ bir okuma yöntemi olduğunu söyleyebilmek mümkün müdür, başka bir deyişle ortaya çıkarılan, deşifre edilen hâlâ tek-anlamlı bir mesaj mıdır? Dayattığı bu kod da neyin nesidir? Bu özgün (kişisel öyleyse anlamsız) bir mini-kod mu yoksa başka bir yeni genel okuma şeması mıdır? Bu durumda bize değişik bir metinden başka bir şey sunulmadığı söylenebilir. Bir örnekle Eco'nun ne söylemeye çalıştığını açıklayalım. 1968 Mayısı'nda reklam afişlerinin üzerine yazılan duvar yazıları anlamsal açıdan bu mesajlarla alay edip onları değiştirmişlerdir. Bu yazıların yasak çiğnediklerinin söylenmesine neden olan şey bir içeriğin yerine bir başkasını, bir söylevin yerine bir diğerini koyabilmeleri değil, gönderilmiş olan mesaja anında yanıt vererek, bütün iletişim araçlarına özgü temel bir kural olan karşılık-vermeme oyununu bozmalarıdır. Burada bir koda karşı dayatılan başka bir koddan mı söz edilmektedir? Sanmıyorum. Burada bir koda karşı çıkmaktan başka bir şey

[18] *La Struttura assente*, Bompiani, 1968.

yapılmamaktadır; ortada reklamın çektiği söylevi deşifre ederek onunla rekabete girmeye çalışmayan yalnızca yasak çiğneyen bir söylev vardır. Keza çekilen söyleve anlam değiştirten (yasak çiğneyici) söz oyunu başka bir koda boyun eğmemektedir; o, söylevin boyun eğdiği kodun yapısını bir anlığına bozmaktan başka bir şey yapmamaktadır. Yaptığı şey kod ve mesaj kategorilerini hiçe saymaktır.

Sorunun çözümü de buradadır. Kendileri "diyalektik bir şekilde aşılıp, geçilmiş olsalar bile" temelde *yapısal iletişim çizelgesinde yer alan farklı süreçlerin hiçbirinin* değişmemesini isteyenler, aslında kendilerini "devrimci strateji" olarak nitelendirmenin son derece yanlış olacağı, fark edilmesi zor, zekice güdümleme yöntemlerine mahkûm etmektedirler. Bu anlamda yalnızca egemen biçimi kesin bir başarısızlığa uğratan şeyin stratejik bir öneme sahip olduğu söylenebilir.

TASARIM VE ÇEVRE YA DA EKONOMİ POLİTİĞİN HIZLI TIRMANIŞI

Her kültürün nesneler üretmek gibi bir sorunu yoktur. Bu bize özgü bir kavram olup, sanayi devrimi sırasında ortaya çıkmıştır. Oysa sanayileşmiş toplumun bile *nesne* değil *ürün* dediğini biliyoruz. Nesnenin gerçek anlamda ortaya çıkması, gösterge/işlev görünümüne bürünerek özgür bir biçim kazanmasıyla mümkün olçmuştur. Bu özgürleşme ancak sanayileşmiş toplumun mutasyona uğramasıyla, yani tekno-kültür[1] denilen şeyin ortaya çıkması, *metalürjik* bir toplumdan *sémiurgique* bir toplum aşamasına geçilmesiyle gerçekleşebilmiştir. Başka bir deyişle ürün ve meta statüsünün (üretim biçimi, dolanım ve ekonomik değiş tokuş biçiminin) ötesine geçilerek nesnenin sahip olduğu anlamın erek sorunuyla mesaj ve gösterge olarak sahip olduğu (anlam üretimi, iletişim ve gösterge/değiş tokuş biçiminin) statü sorunu ortaya çıktığı gün gerçekleşmiştir. XIX. yüzyıl boyunca şekillenen bu mutasyon Bauhaus ekolü tarafından kuramsal bir çerçeveye oturtulmuştur. *Mantıksal olarak* "Nesne Devrimiyle" bu ekolün ortaya çıkış tarihi arasında bir bağlantı kurabilmek mümkündür.

Burada söz konusu olan şey sınai gelişmeye bağlı olarak ürünler alanında görülen sıra dışı bir gelişi güzel yaygınlaşma ve çeşitlilik değil; bir statü mutasyonudur. Bauhaus'dan önce sözcüğün gerçek anlamında nesne diye bir şey yoktur. Ondan sonraysa tersine çevrilmesi olanaksız bir mantık doğrultusunda her şey oluşum halindeki/

---

[1] *Galbraith'in "tekno-yapı" kavramının bir yankılanması anlamında. Sınai bir ekonomi politik* aşamasından politik bir ekonomi-ötesi |*transéconomie*| (ya da politik *metaekonomi*) aşamasına geçiş neokapitalist, neosanayileşme, sanayileşme-sonrası gibi terimlerle ifade edilmektedir.

olası nesne kategorisine indirgenerek bu ad altında üretilmeye başlanmıştır. Bu yüzden yapılan bütün ampirik sınıflandırmaların (Abraham Moles vs.) bir önemi yoktur. Ev ve giysi gibi şeylerin birer "nesne" olup olmadıkları, neye nesne denilir, örneğin nesne ne zaman bir anıta dönüşür soruları sorulduğu an, bu betimleyici tipoloji girişimi de anlamını ve önemini yitirmektedir. Zira nesne, bir şey hatta bir kategori değil, anlamsal bir statü ve bir biçimdir. Bu nesne/biçimin belli bir mantık doğrultusunda ortaya çıkmasından önce her gün kullanılan araç gereçler de dahil olmak üzere hiçbir şey nesne olarak adlandırılmamıştır. Sonrasındaysa ister bina ister küçük bir kaşık ya da bir kentin tamamı olsun her şeye nesne denilmeye başlanmıştır. Çevreye evrensel bir anlam kazandırmaya yönelik bu girişim Bauhaus tarafından gerçekleştirilmiş olup, bu evrende her şey bir işlev ve anlama sahip olmak durumundadır. Her şeyin bir işleve sahip olduğu, bir gösterge niteliği taşıdığı bir evren. Geleneksel çözümlemeler doğrultusunda konuşacak olursak, bu, pasif bir konumda bulunan, henüz "özgürleştirilmemiş", özgün bir statüden yoksun ve kendi aralarında akılcı bir amaç (işlevsellik) doğrultusunda bir araya gelerek bir sistem oluşturamamış ve başka bir sözcük bulamadığımız için de "nesneler" olarak adlandırdığımız bir "Devrimdir"

Bauhaus'un öncülüğünü yaptığı bu işlevsellik anlayışı (yalnızca sınai değil aynı zamanda genel anlamda çevresel ve toplumsal) biçimlerin analiz ve sentezi üzerine oturan iki düzeyli bir akım olarak tanımlanmaktadır. Biçim ve işlev, "güzel" ve "yararlı", sanat ve teknoloji sentezi üzerine oturan bir akım. "Stil" ve onun gülünç bir versiyonu olan *styling* döneminden sonra, XIX. yüzyıla özgü ticari *kitsch* ve modern stilin ardından Bauhaus, çevreyi, bütünsel bir akılcı düşünce üstüne oturtmaya çalışan ilk akımdır. Türlerle (mimarlık, sanat, mobilya vs.) birlikte estetiğin de, "sanat" ve sahip olduğu akademik ayrıcalığın ötesine geçerek gündelik yaşamın tamamına yayılmaya çalışılması aynı zamanda bütün teknolojik olanakların gündelik ya-

şamın hizmetine sokulması anlamına gelmektedir. Güzel ve yararlı gibi naif bir ayrımlamaya son verildikten sonra "teknolojik deneyimin evrensel semiyotiğini" (Schapiro, *One dimensionality*[2]) üretme fırsatı yakalanmıştır. Olaya bir başka açıdan yaklaşıldığında, Bauhaus'un, sanayi devrimiyle yerli yerine oturmuş olan teknik ve toplumsal altyapıyı hem biçimler hem de anlamın üstyapısıyla uzlaştırmaya çalıştığı söylenebilir. Tekniğe anlamsal ereklilik (estetik) yükleyerek kusursuz bir görünüm kazandırmak isteyen Bauhaus ekolü, diğer yandan kendine biçtiği ikinci devrim rolüyle hem sanayi devrimine bir son vermiş hem de geride bıraktığı tüm çelişkileri çözmüştür.

Bu bir devrim mi yoksa bir ütopya mıdır? Ne biri ne de ötekidir. Sanayi devrimi nasıl maddi üretimi sistemli ve akılcı bir şekilde ele alıp irdeleyen kuramsal bir ekonomi politik biliminin oluşmasına yol açtıysa; Bauhaus da *bu kuramsal ekonomi politik alanını genişleten* ve değişim değeri sistemini tüm gösterge, biçim ve nesne alanlarına yayan ekol olmuştur. Bu anlam üretim biçimi düzeyinde ve *design* başlığı altında, XVI. yüzyıldan bu yana maddi üretim düzeyinde ve ekonomi politik başlığı altında gerçekleştirilene benzeyen bir mutasyondur. Bauhaus *gerçek bir gösterge ekonomi politiğinin* başlangıç noktasıdır.

Burada da karşımıza aynı genel tablo çıkmaktadır. Bir yanda doğa, üretken güçler ve *akılcı bir üretim anlayışından* yola çıkılarak özgürleştirilen ve o ilkel boyunduruk sisteminden kurtarılan insan emeği; diğer yanda anlamlı bir unsur olarak kabul edilmesi nedeniyle nesnelleştirilen, bir gösterene dönüştürülen bütün bir çevre vardır. Sahip olduğu her türlü geleneksel (dini, büyülü, simgesel) anlama bir son verilip, kendisine "işlevsel" bir rol biçilen çevre *akılcı bir anlam anlayışının* aracı haline getirilmiştir.

[2] Paul Breines, *Critical Interruptions*, Herder and Herder, 1970.

GÖSTERGENİN YOL AÇTIĞI SONUÇLAR

Nesneyle tam bir uyum içinde görünen işlevin, aynı nesneye *design* adı altında dayatılan evrensel ahlaki ilkenin, ortaya çıktığı anda "estetik" bir değere sahip olan bu yeni nesne "ekonomisi" adlı işlevsel denklemle birlikte hemen her şeyi kapsayan (sanat/teknik, biçim/işlev) bu genel şemanın arkasına geçildiğinde soyut düzeyde gerçekleştirilmiş muazzam bir parçalarına ayırma ve yeniden yapılandırma süreciyle karşılaşılmaktadır. Bu süreci üçe bölmek mümkündür:

1) Bundan böyle çevre olarak adlandırılacak her türlü karmaşık özne/nesne ilişkisinin işlevsel kümeler şeklinde yeniden düzenlenebilmesi için basit, akılcı, analitik unsurlara ayrılması gerekmektedir. Çünkü insan "çevre" denilen şeyden ancak böyle bir işlemden geçirildikten sonra kopmakta ve onu denetimi altına almaya çalışmaktadır. "Doğa" kavramına XVIII. yüzyıldan itibaren denetim altına alınması gereken *üretken bir güç* olarak önem verilmeye başlanmıştır. *Göstergelere egemen olma* şeklinde anlaşılabilecek bir çevre kavramınınsa bu doğa kavramının yerini alıp, onu yaygınlaştırmaktan başka bir şey yapmadığı görülmektedir.

2) Nesneler düzeyinde harcanan emeğin herkes arasında eşit bir şekilde paylaştırılması gerekmektedir. Analitik düzeyde nesnenin 14 ya da 97 işleve sahip olmasının bir sakıncası yoktur. Örneğin, tek bir teknik terim bir nesneye özgü pek çok işlevin karşılığı olabildiği gibi, pek çok nesne de tek bir işleve sahip olabilir vs. Kısaca analitik düzeyde bir kümeyi parçalarına bölme ve yeniden bir araya getirme konusunda her türlü önlem alınmıştır.

3) Daha da önemlisi nesnenin uyumlu göstergebilimsel unsurlara bölünerek bir gösterge niteliğine sahip olması gerekmektedir. Bir göstergeye dönüşmek derken sözcüğün sahip olduğu en kesin tanıma gönderme yapıyoruz. Bir gösteren ve bir de gösterilene eklemlenen gösterge, nesnel, akılcı bir gösterilen, yani sahip olduğu işle-

vin gösterenine dönüşmektedir. Oysa geleneksel simgesel ilişki sürecinde durum bambaşka olup, şeyler anlamlarını bir gösteren olarak benimsedikleri nesnel bir gösterilene borçlu değildirler. Buna karşın dilbilimsel şemaya uygun gösterge/nesne "işlevselleştirilmiş", yani "yapılandırılmış" modern bir statüye sahiptir; bir başka deyişle bu gösterge/nesne iki terime bölünmüştür. Aynı anda birdenbire ortaya çıkan ve bu ikili denklemi olabilecek en kusursuz şekilde birbirlerine eklemleyen *design* onlara "estetik" bir görünüm kazandırmaktadır. "Estetik" bu *işlemsel göstergebilimin* sağlam bir zemine oturtulmasından başka bir işe yaramamaktadır.

Terimin modern anlamındaki estetiğin güzel ve çirkin kategorileriyle hiçbir ilişkisi yoktur. Eleştirmenler, halk ve tasarımcılar "güzellik" ve "estetik değeri" birbirine karıştırsalar da mantıksal açıdan bunları bir araya getirebilmek olanaksızdır (bu kafa karışıklığı belli bir stratejinin ürünü olup *modanın*, yani gösterge/değerin egemenliği altında bulunan bir sistemin, sanayileşme öncesi bir değer olan *stilin* "aurasına" sahip olmasını sağlamaktadır).

Güzel ve stille ilgili bin bir tane çelişkili tanım yapılabilir. Ancak kesin olan bir şey varsa o da bu stilin göstergeler üstüne oturmadığıdır. Kapitalizmle birlikte zaman içinde oluşan akılcı üretim ve değiş tokuş biçimlerinin önceki ekonomik değiş tokuş biçimlerine (takas, karşılıklı armağan değiş tokuşu) bir son vermesi gibi işlevsel bir estetik anlayışının ortaya çıkmasıyla birlikte bu *stil* de ortadan kaybolmuştur. Göstergebilimsel düzenin simgesel düzenin yerini alması gibi estetik kategorisi de (tasfiye ettiği) güzel kategorisinin yerini almıştır. Eskiden güzel biçimler kuramı olarak anılan estetik günümüzde hem kendi içlerinde (gösteren/gösterilen) hem de oluşturdukları söz dizimle uyumlu olmalarını sağlayan genel bir göstergeler kuramına dönüşmüştür. "Estetik" değer bir yandan işlevsel açıdan uyumlu bir bütün düşüncesi çağrıştırmak isterken, diğer yandan (muhtemelen devingen) dengeli bir göstergeler sistemi gibi görülmek istemektedir. Oysa yaptığı tek şey

sahip olduğu unsurların kendi aralarında belli bir işleyiş biçimine uygun bir şekilde maksimum bilgi yüklenerek ve minimum kayba uğrayarak (uyumlu mavi renk tonları ya da maviler ve yeşiller arasındaki uyumun sergilendiği çevresi yeşil alanla kaplanmış dış cepheleri cam kaplı lüks bir yerleşim merkezi) *iletişim kurmalarını* sağlamaktır. Bu durumda *stil* ya da içeriğin sahip olduğu değere sahip olmayan bir estetiğin, bundan böyle yalnızca iletişim ve gösterge/değiş tokuşuyla ilgilendiği söylenebilir. Bunun kusursuz bir göstergebilime ya da göstergebilimsel[3] bir kusursuzluğa benzediği söylenebilir.

Stile özgü simgesel düzende içinden çıkılması olanaksız bir karşıt anlamlılık vardır. Oysa semiyo-estetik düzen işlemsel çözümler, karşılıklılığa dayalı bir oyun, denetim altına alınmış eşdeğerlikler ve uyuşmazlıklardan ibarettir. Buna karşın "estetik" bir bütünün boşluk, hata kabul etmediği; süreci oluşturan ve anlaşılır kılan unsurların birbirleriyle karşılıklı bağlantılar kurmalarını hiçbir şeyin engelleyemediği, yani göstergeler ve mesajlar konusunda şu ünlü (ister sibernetik uzmanı isterlerse tasarımcı olsunlar kodla oynamayı seven herkesin ortak ideali olan) *okunabilirliği* ölçüt olarak kabul eden bir mekanizmaya benzediği görülmektedir. Bunu soğuk bir estetik düzen olarak adlandırabiliriz. İşlevsel kusursuzluk insanları biçimsel bir şekilde baştan çıkartarak, bir mantık problemi ya da cebir denkleminin çözümünden alınan işlevsel bir keyif alma duygusuna benzer bir keyfe yol açmaktadır. Bunun zevk alma ve güzellikle (ya da çirkinlikle) hiçbir ilişkisi yoktur; tam tersine özünde bunlar bizi akılcı zorunluluklar evreninden çekip alarak mutlak bir çocukluk (kesinlikle kolay okunup anlaşılabilen bir evren değil, karşıt anlamlı belirsiz bir arzu) evreni içine itmektedirler.

Göstergenin gerçekleştirdiği bu işlem, yani analitik

---

[3] B. Croce, daha 1902 yılında "Bilimsel Bir Dışavurum Alanı Olarak Estetik ve *Genel Dilbilim*" başlıklı bir metin yayımlamıştı. [Türkçe çevirisi için bkz. *İfade Bilimi ve Genel Lingüistik Olarak Estetik*, çev. İsmail Tunalı, Remzi Kitabevi, 1983 —*ed. notu.*]

bir yöntemle gösteren/gösterilen şeklinde işlevsel bir çifte bölünme daha en başından ideolojik bir senteze boyun eğmektedir. Tıpkı meta/biçim ve tüm ekonomi politik alanının işlemsel anlamda kullanım değeri/değişim değeri ikilisiyle ifade edilmesi gibi bu işlem de tasarımın anahtar kavramlarına kadar tüm güncel anlam sistemlerinin (iletişim aracı, politika vs.) temelinde yer almaktadır. Bir nesne istediği kadar çok değişik değere ya da herhangi bir modele indirgenemeyen bir karşıt anlamlılığa sahip olsun, *tasarım* onları birini yararlı diğerini estetik adı altında yalıtıp yüzeysel bir şekilde karşı karşıya getirerek iki akılcı bileşen, iki genel modele indirgemektedir. Burada çok *hızlı* bir şekilde dolanan anlamla nedensizliğinin neden bu iki dar kapsamlı ereklilik üstüne oturtulmuş olduğunu tartışmanın bir anlamı yoktur. Aslında burada iki değil, bir ereklilik, yani aynı akılcı üretim süreciyle aynı değerler sistemine bağlı aynı biçime sahip iki ayrı süreçten söz edilmesi gerekmektedir. Ancak bu sonradan onların yeniden bir araya getirilmelerini her yerde geçerli bir yöntem olarak dayatacak olan yapay bir ikiye bölünmedir. Yararlı ve estetik, birbirlerinden ayrılarak farklı *isimlerle* anılmakta (zira her ikisi de farklı şekilde adlandırılmaktan başka bir *gerçekliğe* sahip değildirler) daha sonra hayali bir şekilde yeniden bir araya getirilmekte ve bu sihirli işlem aracılığıyla da tüm çelişkiler çözülmüş olmaktadır. Oysa gerçek sorun ve gerçek çelişkilerin biçimden, yani gösterge/değişim değerinden kaynaklandığını ancak bunların gerçekleştirilen işlem aracılığıyla gizlenmeye çalışıldığı söylenebilir. Tasarım işte böyle bir ideolojik işleve sahiptir; zira bir yandan "işlevsel estetik" kavramı aracılığıyla bir uzlaşma modeli önermeye çalışırken, diğer yandan da biçimsel düzeyde (nesneler düzeyinde gerçekleştirilen iş bölümü) evrensel bir değer olarak uzmanlaşma aşamasını dışlamaya çalışmaktadır. Bu sayede gerçek yapıların ortadan kaldırıldığı bir *toplumsal* katılım sürecini dayatma olanağına sahip olmaktadır. Kendini aynı anda iki ayrı soyutlama süreci şeklinde sunabilen işlevsel estetik, aslında

arkasına gizlendiği ütopyayı meydana çıkartarak gösterge/değişim değeri sistemini feda eden tek bir süper soyutlama sürecinden ibarettir. Göstergenin yol açtığı sonuç, yani bu göstergeleri birbirlerinden ayırma işlemi en az iş bölümü kadar önemli, temel bir *politik* olaydır. Tıpkı ekonomi politiğin mevcut ekonomi ve yol açtığı maddi iş bölümünü onaylaması gibi, Bauhaus kuramı da bu işlem ve yol açtığı *anlam üretimi konusundaki iş bölümünü* göstergebilimin yaptığı gibi onaylamaktadır.

"Tasarım" teriminin sahip olduğu etimolojik anlamlar üstünde teker teker durulması gerekir. Çünkü bu terimin desen, amaç, tasarım olarak üç ayrı anlama sahip olduğu görülmektedir. Bu üç anlamın her biri akılcı bir soyutlama şemasına boyun eğmektedir. Desen grafiğinkine, amaç (bilinçli bir amacın yansıtılması) düşünsel ve psikolojik olanınkine boyun eğerken, tasarımın daha genel bir şema, yani gösterge statüsüne sahip olma, gösterge/işlem, gösterge/unsurlara indirgenme ve akılcı bir görünüme sahip olma, gösterge/işleve dönüşme şemasına boyun eğdiği görülmektedir.

Bu anlam süreci ortaya çıktığı anda sistematik bir görünüme sahip olmuştur, zira buradaki gösterge yalnızca bir kod ve dil düzeyinde varolabilmektedir. Semiyotik devrim (zamanında sanayi devrimi konusunda olduğu gibi) her türlü soyutlama uygulamasını kapsamaktadır. O tarihe kadar özgün ve farklı şeyler olarak kabul edilen sanatlar ve zanaatçılar, plastik ve grafik (tasarıma yakın olan alanlarla sınırlandırmaya çalışmakla birlikte terimin plastik sanatlar ve mimarlık da dahil olmak üzere pek çok başka alanı kapsadığı söylenebilir) biçimlerle tekniklerin eşzamanlı olarak aynı modele uygun ve türdeş bir görünüme kavuşturulduğu söylenebilir. O tarihe kadar ait oldukları grupların terminolojisiyle konuşan, yerel bir teknikle üretilen ya da özgün bir "stile" sahip olan nesneler, biçimler, malzemeler o tarihten sonra tasarımın[4] akılcı *Esperanto* diliyle, yani aynı

[4] Marcuse'un terimlerinden yararlanan Schapiro (*a.g.e.*) konuya

sözcüklerle düşünülmeye ve üretilmeye başlanmışlardır. "İşlevsel açıdan" bir kez "özgürlüklerine" kavuşturulduktan sonra sözcüğün (hiçbir söz oyununa kaçmadan) her iki anlamında da bir *gösterge görevi yapmaya*, yani hem *göstergeleşmeye* hem de kendi aralarında *iletişim kurmaya* başlamışlardır. Bu birlikteliğin kökeninde sistem vardır, yoksa bir stil ya da bir meslek değil. Yine başka bir deyişle gösterge yapısal bir akılcılık süreci içine (bir gösteren ve bir gösterilene bölündüğü an) oturtulur oturtulmaz, kendiliğinden denilebilecek bir şekilde (sözdizimsel bağıntıda karşılaşılan biçimbirim gibi) işlevsel bir söz dizime sahip olmakta ve (dildeki biçimbirim gibi) aynı genel koda boyun eğmekte, yani tamamıyla dilbilimsel sistemin akılcı yapısının egemenliği altına girmektedir. Özellikle "yapısal" bir dilbilim ve "işlevsel" bir tasarımdan söz edilen bir yerde

1) Dilbilimin, yapısal bir bakış açısına (gösteren/gösterilen, dil/söz vs.) boyun eğmesinin nedeni aşağı yukarı aynı tarihte tamamıyla işlevsel (dile yalnızca bir *iletişim aracı* görevi yükleyen) bir dilbilim anlayışının ortaya çıkmış olmasıdır. Aslında bu ikisi aynı şeydir.

2) Tasarımla birlikte nesneler de işlevsel bir konum ve bir gösterge statüsüne sahip olmuşlardır. Bu akılcı ve dar bir alana hapsedilmiş ereklilik aynı zamanda onların yapısal bir akılcılığa boyun eğmesini sağlamaktadır. İşlev

---

mekanik ve teknolojik açılardan yaklaşarak kendine göre buna yakın bir çözümleme yapmaktadır: "Tasarım alanında görülen gelişmeler ... içinde yaşanılan çevrenin tamamını kapsayan (totaliter) estetik ve deneysel bir evreni tanımlayıp sınırlandıran, teknolojik bir makineleşme sürecini biçimsel açıdan örnek alınacak tek model gibi gören bir tek boyutluluk sürecinin asal bileşenlerinden birini oluşturmaktadır." Burada her şeye soyut, tek boyutlu ve türdeş bir görünüm kazandırılırken bu süreçte makineler ya da teknik, bir *neden* ya da bir ilk özgün model olarak sunulmamaktadırlar. Oysa yaşanan teknik ve *semiolinguistique* mutasyon süreçleri (kodun soyutlandığı dönem) aynı yapısal/işlevsel akılcı döneme geçiş sürecinde yer alan iki *rakip* oyuncu şeklinde değerlendirilebilir.

ve yapı aynı "devrimin" iki temel öznesidir. Böyle bir açıklamaysa işlevsel "özgürleştirme" denilen şeyin bir kod ve bir sisteme boyun eğmekten başka bir anlama sahip olmadığını göstermektedir. Burada da ilk göze çarpan şey "emeğin" (ya da boş zamanların ya da bedenin vs.) özgürleştirilmesi denilen şeyin değişim değerinin egemenliği altına girmesiyle olan benzerliktir.

Bir gösterge ekonomi politiği ve ekonomi politiğin (maddi üretim) ortaya çıkış süreçleri arasındaki benzerliği (tarihler farklı olmakla birlikte *mantıksal* süreç aynıdır) ana hatlarıyla özetlemeye çalışalım

1) Ekonomi politik demek *yararlılık* (her türlü ekonomik akılcılığın antropolojik bir referans olarak yararlandığı gereksinimler, kullanım değeri vs.) adı altında mantıklı, uyumlu, tüm üretim sürecinin kendini oluşturan basit unsurlara bölünebildiği, bütün ürünlerin soyut düzeyde eşdeğerli kılınarak bir üretkenlik hesabının tutulabildiği bir sistem, yani yerli yerine oturmuş bir meta mantığı ve değişim değeri sistemi demektir.

2) Gösterge ekonomi politiği demekse çevresinde bulunan tüm göstergelerin *işlevsellik* (yararlılığın bir benzeri olan "nesnel" ereklilik) adı altında basit birer unsur olarak mantıksal olarak sıralandığı ve gösterge/değiş tokuş değeri sistemi çerçevesinde birbirlerine karşılıklı gönderme yaptıkları yerli yerine oturmuş bir anlam üretim biçimi demektir.

Bazen ekonomi politik bazen de tasarım tarafından nihai bir referans olarak gösterilmekle birlikte, aslında kullanım değeri (yararlılık) ve işlevselliğin her iki durumda da birlikte boyun eğdikleri soyutlama sürecine "somut" bir şekilde yardımcı oldukları görülmektedir. Ekonomi politik, azami düzeyde yararcı olma bahanesiyle değişim değeri sistemini olabildiğince yaygınlaştırmaya çalışan bir sürece benzerken; tasarım ve Bauhaus'un da nesnelere azami düzeyde işlevsellik (anlam ve mesaj olarak anlaşılmaları, yani aslında "gösterge/kullanım değeri") kazandırma bahanesiyle, gösterge/değişim değeri sistemini olabildiğince yaygınlaştırmaya çalıştıkları söylenebilir.

Gereksinimler konusunda üretilmiş hiçbir uyumlu kuramın açıklayamadığı bir ürünün yararlılığı sorunu aslında *değişim değeri sistemine yararlı olma* gibi basit bir çözüme sahiptir. Aynı şekilde, somut bir değer olarak ifade edilebilmesi mümkün olmayan bir nesnenin işlevleriyle uyumlu bir beraberlik sergilemesi de yalnızca bu gösterge/nesnenin tüm diğerleriyle uyum içinde olduğunu, onlarla yer değiştirebildiğini öyleyse gösterge/değişim değeri sisteminde bir işleve sahip olduğunu göstermekten başka bir işe yarayamaz. Keza eğik bir mimari yapıda yer alan bir nesneye (bir çizgi, bir biçim) biçilen işlev yararlı ya da dengeli değil eğik (ya da tam tersine dik) olmaktır. Ancak uyumlu bir sistemde unsurlar belli bir estetik-işlevsel değere sahip olabilmektedirler. Üstelik her zaman *genel anlamda her şeyin eşdeğerlisi* (ekonomik değişim değerinin soyutlanmasında başvurulan yöntemin aynısı) olan bir *modelden* yararlandığı için, bunun aynı zamanda bir *değişim değeri* olduğu söylenebilir.

Törelerde bile bu benzerlikle karşılaşılması bir rastlantı olamaz. XV. yüzyıldan itibaren "girişimcilik anlayışıyla" ekonomi politiğin temellerini atmış olan devrimci bir kapitalizm gibi, Bauhaus da *püriten* bir devrimdir. İşlevselcilik bir tür çileciliktir. Modellerinin geometrik şekillerine, dekor ve süs fobisine, yalınlığına, kısaca az konuşarak çok şey söyleme gayretine bakarak bu savı doğrulayabilmek mümkündür. Deyim yerindeyse bütün bunlar temel doktrinin "yazılı ifadesine" (zaten bu da diğeri gibi sonunda bir söz sanatına dönüşmüştür) benzemektedir; tıpkı üretken bir güç olarak zincirlerinden kurtarılan emeğin bir çalışma etiğinin oluşmasına yol açması gibi nesnenin de işlevsel açıdan özgürleştirilmesi bir *nesneler etiğinin* oluşmasına yol açmaktadır. Aradan üç yüz yıl[5] gibi bir süre geçmiş

[5] Bunlar daha çok kesintisiz bir tarihsel sürekliliğin nasıl bir şey olduğunu gösteren *mantıksal* saptamalardır. Bununla birlikte biçimsel kuramlaştırma (göstergenin ekonomi politiği için Bauhaus neyse) aşaması tarihsel süreç açısından her zaman hayati bir öneme sahip olmuştur.

olmasına karşın aynı mantığın aynı ahlak anlayışıyla (ve psikolojisiyle) tam bir uyum içinde olduğu görülmektedir. Akılcı bir ekonomik hesap kitap olayını "dünyevi çilecilik" terimleriyle çözümleyen Weber'in (*Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*) kullandığı terminolojinin *mutatis mutandis* [gerekli değişiklikler yapıldıktan sonra] göstergeler konusundaki akılcı hesap kitap için de geçerli olabileceği görülmüştür.

İŞLEVSELCİLİĞİN BUNALIMA GİRMESİ

Tasarımcıların günümüzde yaşanan bu bunalımdan nasıl etkilenmiş olduklarını çözümlemeye başlamadan önce bunun doğuştan gelen bir rahatsızlık olduğunu ve başlangıçtan itibaren koşullarda herhangi bir değişiklik olmadığının altını çizmekte yarar var. İşlevselcilik, yaratmış olduğu düzeni her şeyin açıklamasını yapabilecek ve tüm süreçleri düzenleyebilecek *akıla* bir anlayışın egemenliği altına almaya (ekonomi politiğin kendini yarattığı düzene dayatması gibi) çalışan bir iradenin ürünüdür. Kendi nedensizliğinin açıklamasını yapabilmekten aciz olan bu akılcılığın ilk baştan itibaren kendisiyle birlikte gerçeküstücülük ve *kitsch* gibi (biriyle uzlaşmak olanaksızken, diğeri belli etmeden işbirliği yapmakla birlikte birbirlerini dışlamadıkları görülmektedir; zira gerçeküstücülük aptalca bulduğu *kitsch*'le bol bol alay ederken, *kitsch*'e de sık sık gerçeküstü imgelere atfedilen bir değer atfedilmektedir) iki aşırı uç arasında gidip gelen fantastik ya da "irrasyonel" bir karşısöylevin oluşmasına yol açtığı görülmektedir.

Gerçeküstü imgenin özelliklerine sahip olan nesne, kendisiyle alay eden ve dışlayan işlevsel nesneyle aynı anda ortaya çıkmıştır. Bunlar açıkça işlevsel açıdan bozuk ya da bir işlevden yoksun hayali özellikler taşıyan/nesneler olmakla birlikte, sanılanın tersine, işlevselliğin ortaya çıkışını nesneyle ilgili evrensel bir ahlak yasası olarak değerlendirmekte; bu nesnenin ortaya çıkış biçiminiyse sahip olduğu o belirgin işlevi yitirmek, kendi başına buyruk olmak şeklinde

yorumlamaktadır. İyice düşünüldüğü takdirde bir nesneyi işlevine indirgeme konusunda insana gerçek dışı ve gerçeküstü[6] gelen bir şeyler olduğu görülecektir. Zaten bu işlevsellik ilkesi de gidebileceği en uç noktaya kadar götürüldüğünde tam bir saçmalığa dönüşmektedir. Ekmek kızartma aleti/ütü ya da Carelman'ın "nadir bulunan nesnelerinde" bu durum açıkça ortaya çıkmakla birlikte; insanların büyük bir çoğunluğunun çektikleri "özlemlerin" hesabını tutmaya kalkışmak Lautréamont metinlerinde karşılaşılan dikiş makinesi ve şemsiyenin otopsi masası üzerinde bir araya gelmeleri kadar şaşırtıcı olacaktır.

Öyleyse gerçeküstücülük, tam tersine, nesne ve nesneyle birlikte ortaya çıkan anlambilimsel ve işlevsel yöntemlerin gündelik yaşamın tüm alanlarına yayılmasının bir sonucu gibi görülebilir. Bu anlamda biri Bauhaus ekolüne özgü akılcı nesneler (bu yıkıcı söylevin yavaş yavaş bir alışkanlığa dönüştüğü ve işlevsel evrenle kural dışı bir değişken olarak bütünleştiği görülecektir başka bir deyişle günümüzde etrafımızdaki her şeyin içine homeopatik dozlarda şırınga edilecektir), diğeri gerçeküstücülüğe özgü eleştirel, kural dışı, acayip nesneler tarafından çekilen iki söylevi birbirlerinden ayırmak olanaksızdır.

Magritte'in ayak-pabucu, port-mantoya asılmış ten rengi (ya da *çıplak izlenimi* veren) giysili kadını, çekmecelere benzeyen insanları ya da insan görünümlü makineleri kısaca gerçeküstücülük her yerde ya işlevsel yöntemin nesne ve özne ya da insanın kendisiyle bedeni, herhangi bir terim ve kendisine dayatılan soyut ereklilik arasında oluşturduğu *mesafeyle* oynamakta ve bu ikiye bölme işlemi sonucunda insanlar ve şeylerin bir anda göstergelere dönüşerek aşkın bir gösterilen olan işlevle karşı karşıya bırakıldıkları görülmektedir. Kadın göğüsleri ve giysi kıvrımları, ayak parmakları ve ayakkabı derisi birbirleriyle kaynaştırılmakta, yani gerçeküstücü imgeler bu ikiye

[6] İnsanın (bürokratik) bir varlığa (bir işleve) indirgenmesinde de kesinlikle Kafkavari bir şeyler vardır.

bölünmeyle oynayarak onu yadsırken, bu işi *kolaj* ya da *üst üste bindirme* (*surimpression*) gibi farklı ve anlaşılabilir terimler kullanarak yapmaktadırlar. Bu durumda ikiye bölme kavramından bihaber simgesel ilişki, bir ilişkiye benzeyememektedir; çünkü ilişki karşılıklılık ve değiş tokuş süreci içine yedirilmektedir. Gerçeküstücülükte bir simgesel ilişkiye tanık olabilmek için özne ve nesnenin tam bir uyum içinde olduklarını *varsaymak* gerekmektedir. Biri (burada dışlanmış ve gülünç bir duruma düşürülmüş) işlevsel, diğeri (burada çarpıtılmış ve varsayımsal bir görünüme sahip) simgesel iki düzen arasında gerçekleştirilen kısa devre sayesinde ortaya çıkan gerçeküstücü metafor bir tür uzlaşma biçimine benzemektedir. Nesnenin hâlâ insani çizgilere sahip olduğu ve deyim yerindeyse henüz tamamıyla işlevsel bir şeye dönüşmemiş olduğu ya da insanı henüz "gerçekdışı bir işlevsellik süreci içine çekerek, emmemiş olduğu anı" yakalamaktadır. İnsanın çevresindeki nesnelerle iç içe geçmişliğini olabilecek en uçuk şekillerde bir araya getirip resmeden gerçeküstücülük, özne ve nesnenin giderek birbirlerinden nasıl koptuklarını görüntülemekte ve göstermektedir.

Bu, yeni gerçeklik ilkesine karşı nesnenin dayattığı bir isyan etme biçimidir. Nesneyi işlevsel anlamda "özgürleştiren" akılcı bilince karşı gerçeküstücülük, nesneyi bu işlevsel yükümlülükten ancak simgesel süreçte yer almayan (özne ve nesnenin birbirlerini henüz karşılıklı olarak temsil etmedikleri) ve fantazmlar düzeyinde yaratıcı çağrışımlarla "özgürleştirilen" bir öznellik süreci içinde yerleştirerek kurtarabilmektedir.

Birincil süreçler ve düşlerin yanı sıra işlevsel düzenlemelerin de yapısını bozan öznel bir şiire benzeyen gerçeküstücülük, işlevsel nesne adı altında nesne sayısında görülen artış, yaşamın genel olarak soyutlanması şeklinde algılanan bir bunalımın çelişkili bir şekilde bile olsa kısaca açıklanmasını sağlamaktadır. Umutsuzluk içinde yaşayan bir öznenin düzenlediği ölüm şenliğiyle hem isyankâr hem de bir parodiye benzeyen tamamıyla anlamsızlık üstüne

oturan bir şiir (bkz. Lewis Carrol, gerçeküstücülüğün öncülerinden) yapısal açıdan meta/biçime bağlı tersine çevrilmesi olanaksız bir anlam ekonomi politiğiyle bir gösterge/biçim ve nesne/biçimin nasıl yerli yerine oturduklarını olumsuzlayarak göstermektedir (Romantikler de kendi dönemlerinde sanayi devrimi ve ekonomi politiğin ilk gelişme evresinde benzer bir tepki sergilemişlerdi).

Gerçeküstücülüğün yasakları çiğnediği dönem gösterge ekonomi politiğinin görece yaygınlaşmış olduğu bir tarihe denk gelmektedir. Bu akım biçimsel, figüratif nesnelerin yanı sıra düşünsel içerik ve gösterilenlerle de dalga geçmiştir. Bauhaus döneminde henüz zanaat aşamasında olan bir işlevsellik anlayışı günümüzde matematiksel ve sibernetik bir çevre tasarımıyla aşılıp geçilerek yalıtılmış nesneden sisteme (en az öteki kadar Kafkavari bir hipergerçeklik) aktarıldığından, böyle bir evrende gerçeküstücülük ancak folklorik bir akıma benzeyebilmektedir. O tarihten bu yana nesne ve sahip olduğu işlevin ölmüş olduğu bir dünyada yaşadığımız söylenebilir. Nesnenin öldüğü dünyayla öznenin ölmüş olduğu dünya güncel ilişkiler ve haber sistemleriyle uyumlu bir beraberlik sergilemektedirler. Bu, gerçeküstücülerin, nesnenin biçimi ve sahip olduğu insani çizgilerle işlev ve arzuyu bir araya getirerek oynadıkları bir oyuna benzemektedir. Bunlar gerçekte iki ayrı süreç olup, gerçeküstü görüntüler mizahi bir yaklaşımla bunların bir araya getirilmelerinin olanaksız bir şey olduğunu göstermeye çalışmışlardır. İşlevsel bir bilgi ile izini sürüp, peşini bırakmayan, darmadağın edilmiş simgesel bir mantık arasındaki bu hassas karışım mantıkdışı düşselliğe sahip bir görsel akımının oluşmasına yol açmıştır. Bütün bunları paramparça eden bir sibernetik düzenden sonra artık Dada ve Gerçeküstücülerin çektikleri maziye yönelik/yasakları çiğneyen eleştirel söylevlerin yerini alabilecek yeni bir söylev çekme biçimiyle karşılaşılmamaktadır.

Gerçeküstücülük sonrasında akılcı düzenin giderek sistemli bir görünüm alması soyut (düşlerden esinlenen, geometrik ya da dışavurumcu –Klee, Kandinsky, Mondri-

an ya da Pollock) akımlarda bir patlamaya yol açmıştır. Günümüzde hangi aşamada olduğu belli olmayan sanatla karşılaştırıldığında bunlar son eleştirel kıvılcımlar olup, yıpranıp, solmuş bir gerçeküstücülüğün kinetik ya da hareketli ışıklarla güdümlenmesi veya uyuşturucu etkisi altında üretilmiş olan görüntüleridir. Özetle gerçek sistemleri andıran bir düzenlemeyle estetik işlemselliğin (Schoeffer'in *Nouvel Esprit Artistique* (Yeni Sanat Anlayışı) isimli eseri bu konuda yazılmış kutsal bir kitap gibidir) sibernetik programlardan hiçbir farkı yoktur. Eleştirel gerçeküstü düşler hipergerçekçi sistemler tarafından yutulmuştur. Sanat artık tamamıyla tasarıma, METADESIGN'a dönüşmüş ya da dönüşmek üzeredir.

Tasarımı yok edebilecek tek şey *kitsch*'dir. Bauhaus ekolü tarafından çok eleştirilmesine karşın hiç durmadan küllerinden yeniden doğmaktadır. Erdemlerinden başka bir tutamakları olmayan tasarımcılara göre "ekonomik sistem" *kitsch*'i tüm gücüyle desteklemektedir. Örneğin 1967 yılında yazdığı *L'Esthétique Industrielle* (Sınai Estetik) isimli yazısında Abraham Moles işlevselcilik bunalımını, tasarımdan arındırılmış bir akılcılıkla sahip olduğu katı işlevci etik anlayışın, tüketim maddelerinin akıldışı artışıyla bozguna uğratılması şeklinde çözümlemektedir. "Ekonomik düzenin teşvik ettiği tüketim zihniyeti" işlevselci düşünceyi her geçen gün bir *neo-kitsch* üretim sürecinin içine itmektedir. İşlevselcilik de zaten bu çelişki yüzünden eriyip gitmektedir.

Aslında bu çözümleme, tasarımı her türlü içsel çelişkiden arındırmaktadır, yani kabahat "toplumsal statü saplantısı" ve "arzu üzerine oturtulmuş olan stratejidedir." Oysa A. Moles (ve daha pek çoğu) bu sistemin (ve beraberinde getirdiği tüketim sürecinin bütünüyle) akılcı olup, kendi kendisiyle kesinlikle çelişmediğini unutmaktadırlar. İşlevselciliğin uyulmasını istediği sözleşmeye sistem her gün harfiyen uymaktadır. Namuslu akademisyenlerimizin gözler önüne serip eleştirdikleri şey, işte bu "anarşik üretim sürecidir." Oysa bu süreç amacıyla, yani varlığını

sürdürme ve her gün çapını genişletmeye çalıştığı yeniden üretim süreciyle tam bir uyum içindedir. Öyleyse burada bir çelişkiden söz edilemez; çünkü başlangıçtan bu yana ekonomik akılcılık örnek alınmış ve bugüne kadar da bu konuda hiçbir değişiklik olmamıştır. Bu durumda ekonomik sistemin işlevselcilik anlayışını dayatması son derece normal bir şeydir. Radikal bir tasarım anlayışı hiçbir şeyi değiştiremez; zira bu bilinçli akılcılıktan *bizzat kendisi esinlenmektedir*. Tasarım da baştan itibaren ekonomik sistemle aynı akılcı soyutlama üstüne oturtulmuştur. Hiç kuşkusuz bu akılcılık görünüşte çok saçma bir şey olabilir, ancak hem tasarım hem de sistemin buna boyun eğdikleri su götürmez bir gerçektir. Hemen her alanda yaptıkları suç ortaklığının mantıksal bir sonucu olarak sanki aralarında bir çelişki varmış gibi görünmektedir. Tasarımcılar yanlış anlaşıldıklarını ve sistemin ideallerini bozup, çarpıttığını söylemektedirler. Bizse bütün püritenlerin iki yüzlü olduklarını söyleyeceğiz.

Bu bunalım aslında bambaşka bir düzeyde, daha önce belli başlı unsurlarını göstermiş olduğumuz göstergebilim düzeyinde ele alınıp, çözümlenebilir. Bauhaus ekolünün formülünü özetleyecek olursak: Her biçim ve nesne varlığı kanıtlanabilecek türden nesnel bir *gösterilen*, yani bir işleve sahip olabilir. Dilbilimde buna temelanlam denilmektedir. Bauhaus bir çekirdek görevi yapan bu temelanlamı kesinlikle diğerlerinden ayırdığını iddia etmektedir. Kalıntıya benzeyen, gereksiz, fazlalık, tuhaf, dekoratif, yararsız adı altında geriye kalan ne varsa hepsi şu *yananlam* adlı cehennemin hesabına aktarılmaktadır. *Kitsch*, yani (işlevsel) temelanlamlı güzel, yananlamlı (işe yaramaz) çirkindir. Dahası temelanlam (nesnel) gerçek, yananlam (ideolojik) sahtedir. Nesnellik kavramının gerisinde neler olup bittiğine bakıldığındaysa asıl sorunun ahlaki ve metafizik gerçekliğin[7] kanıtlanmasıyla ilgili olduğu görülmektedir.

[7] Kant ve Platon'dan miras kalan işlevselcilik anlayışı oldukça çarpıcıdır; zira ahlâk, estetik ve hakikat aynı idealleri paylaşmaktadırlar. İşlevsellik saf akılla pratik aklın bir sentezidir.

Günümüzde yıkılıp gitmek üzere olan da işte bu temelanlam adlı *postulattır*. Sonunda bu *postulatın* (göstergebilimde de) nedensiz olduğu, yani bunun yalnızca uyduruk bir yöntem değil, aynı zamanda metafizik bir masaldan ibaret olduğu anlaşılmaya başlanmıştır. Nesne kendine ait bir gerçekliğe *sahip olamayacağı gibi*, temelanlam da insanın aklına gelebilecek en güzel yananlamdır. Bu yalnızca kuramsal düzeyde geçerli olan bir düşünce değildir; zira tasarımcılar, kent planlamacıları ve çevre düzenleyicilerin her gün (kendi kendilerine birkaç soru yönelttikleri takdirde) yok olup gitmekte olan bir nesnelliğe tanık oldukları söylenebilir. Biçimler ve nesnelerin sahip oldukları işlevleri (/işlevselliği) açıklayabilmek her geçen gün giderek zorlaşmakta, anlaşılmaz, içinden çıkılmaz bir hal almaktadır. Günümüzde nesne neyin merkezinde, hangi işlevsel denklemin içinde yer almaktadır? Hâlâ yönlendirici bir rol oynayabiliyor, parazit denilen türden işlevlere sahip olabiliyor mu? Ekonomik, toplumsal, psikolojik ve metapsikolojik disiplinler çözülmesi olanaksız bir şekilde birbirlerine karışmış durumdayken bu soruları yanıtlayabilecek birileri var mıdır? Şu "gereksiz" biçimle, bu "akıldışı" çizginin uzun vadede başka bir alanda bilinçaltındaki herhangi bir hassas konunun açıklanmasına hizmet etmeyeceğini, yani şöyle ya da böyle bir işleve[8] sahip olmayacağını kanıtlayabilecek insanın alnını karışlarım. Bu sistematik mantık (zira işlevselcilik bir *yorumlama sisteminden* başka bir

---

Başka bir açıdan ele alındığındaysa işlevsel güzel ve yararlı, yararlıysa hem ahlaklı hem de gerçektir. Bütün bunları birbirleriyle karıştırırsamz ortaya o kutsal Platoncu üçlemenin çıktığını görürsünüz.

[8] Her durumda işlev açıklamasının dışında kalan, yani asla tek yönlü bir ereklilik olamayacağını düşünen ve bir arzu düzeni tarafından yadsınan, yapısı bozulan ve devre dışı bırakılan her türlü olumlu işlevin aynı devinimin bir parçası olduğunu gösteren karşıt anlamlılık diye bir şey vardır. Bu, işlevsel karmaşıklığın bile ötesine geçmiş olan bir durumdur. *Çelişkilerine rağmen* kusursuz bir işlevler muhasebesinin yapılabildiği bir düzeye gelmiş olsak bile karşıt anlamlılık bununla çözülüp, indirgenemez.

şey olamaz) penceresinden görünüşe göre her şey hem bir işleve sahiptir hem de sahip değildir. Güdümleme üstüne oturtulan bu ütopya kendi karşıtına dönüşmektedir. Şeylerle giderek ilişkisi kesilen bu nesnel ereklilige sahip çıkan sistem geriye kalan her şeye kendi yararına bir ereklilik kazandırıp, yeniden üretim süreci içine çekerek varlığını sürdürmesini sağladığı işlevselliğin tek hâkimi haline geldikten sonra bu işlevleri yeni baştan kendi unsurları arasında paylaştırmaktadır. Bu durumda yalnızca sistem hayranlık uyandıracak bir "tasarıma" sahip olup, kendi erekliliği olarak adlandırılabilecek kısır döngüyü çağrıştıran yumurta kabuğu[9] içine hapsedilmiştir.

Nesne kesinkes işe yaramaz bir hale geldiğinde gereksiz olanla birlikte işlevselciliği ayakta tutan kuramsal yapı da çöküp gitmektedir. Bu da nesnel temelanlamı (umursarmış gibi davranmakla birlikte) umursamayıp yalnızca yananlam süreciyle ilgilenen ve çektiği hareketli, "akıldışı" söylevlerde yalnızca ayrıcalıklı *güncel* göstergelere yer veren *modanın* tüm sistemi ele geçirmiş olduğu anlamına gelmektedir. İşlevselciliğin moda karşısında perişan olmasının nedeni modanın tüm sistemi temsil edebilme olasılığına sahip olması, temelanlam metafiziği üstüne oturtulan işlevselciliğinse evrensel bir etik anlayışına dayanılarak modanın kafasına göre ayrıcalık tanıdığı belli özelliklere sahip bir olaya indirgenmiş olmasıdır. Bir göstergeler düzeninin yerli yerine oturtulmasıyla birlikte hiçbir şeyin modanın genel geçer bir görünüm kazanmasını engelleyemediği gibi akılcı, akıldışı ayrımının da ortadan kalktığı görülmektedir. Bauhaus ekolü ve tasarımcılar *gösterilenleri yönlendirerek* ("nesnel" bir işlev değerlendirmesi) bu süreci

[9] Tasarımcıların çizmekten en çok hoşlandıkları şeylerden biri de yumurtadır. Herhangi bir şey kadar kalıplaşmış bir *kistch* biçime sahiptir. Bu da sistemin artık yalnızca *totolojik* bir "erekselliğe" sahip olduğunu göstermekten başka bir işe yaramamaktadır. İşlevin kusursuz bir biçime sahip olduğu aşama yumurta adlı totoloji, yani gösteren adlı kısır döngüden kurtulamayıp kendini sürekli yineleyen gösterilendir.

denetleyebileceklerini iddia ederlerken aslında gösterenlerin (gösterge/değiş tokuş değeri) oyununa gelmektedirler; çünkü bu sonuncuların bir başı ve sonu olmadığı gibi her türlü denetimin (ekonomi politikteki değişim değeri sistemi için de aynı şey söylenebilir; çünkü kendini denetim altına alabileceklerini düşünen tüm din iman sahibi ve liberal ruhlara rağmen o da her şeyi ve herkesi baştan çıkartmıştır) elinden de kaçabilmektedirler.

İşlevselciliği bunalıma sokan da budur. Artık herhangi bir biçimin sonsuz sayıdaki moda düzenlemeleri içinde yer almasını kimse engelleyememektedir. Biçim demek gösterge/işlev demektir. Tasarımcıların "ürettikleri" biçimler bile bu süreç tarafından belirlenmektedir. Bauhaus'un devre dışı bıraktığını sandığı *styling,* tasarımcılar tarafından yeniden gündeme getirilmekle birlikte asla o eski ağırlığına ve hatlarına sahip değildir; bir başka deyişle tasarım mantığı içinde tasarımcıların patolojik olarak nitelendirdikleri amaç da vardır. Eğer günümüzde Bauhaus devrimine rağmen geçmişe özlem duyuluyor ve XIX. yüzyılın tüm *kitsch* ürünlerine sahip çıkılıyorsa bunun nedeni günümüzde de *kitsch*'den başka bir şey üretilmiyor olmasıdır. Dikiş makinesi üstündeki çiçek motifi ya da metro çıkışını gösteren bir imge maziyle bir uzlaşma girişimine benzemekle birlikte günümüzde yeniden canlanarak modaya gerçeküstü bir değer atfedilmesine neden olmaktadır ki, bunun mantık dışı bir şey olduğu söylenemez. Çünkü gerçeküstücülük ticari *kitsch*'le karışık bir üretim sürecini sanatsal dışlama adı altında yasallaştırmaktan başka bir şey yapmamaktadır. Günümüzde çiçek motiflerini dışlayan bir "saf" tasarım anlayışının "doğacı" bir ideoloji anlayışını elinden geldiğince yaygınlaştırmaya çalıştığı görülmektedir; zira bütün bir kent organik maddelerin yıldızlar gibi parıldayan yapılarını örnek almaya çalışacaktır. İkisi arasında temel bir fark yoktur. İster bir dekora benzesin isterse yapısal bir modele, bir kavram olarak ortaya çıktığı günden bu yana dünyanın her yerinde doğa *toplumsal* bir model gibi algılanmıştır. Oysa yalnızca sermaye yıldızlar gibi parlak bir yapıya sahiptir. Boğazına kadar modaya batmış bir ta-

sarım anlayışı konusunda üzüntü duymak yersizdir; zira bu onun çok başarılı olduğu anlamına gelmektedir.

Ayrıca Bauhaus ekolüyle birlikte ilk akılcı kuramsal girişimlere sahne olan gösterge ekonomi politiğinin ulaşmış olduğu boyutları gösteren bir kanıttır. Bugün Pop Art'dan, Psikedelik ve sokak sanatçılarına kadar kendini çizgi dışı, akıldışı, isyankâr, "karşı-sanat üreticisi", karşı-tasarımcı vs. olarak göstermeye çalışan herkes istese de istemese de aynı gösterge ekonomisine boyun eğmekten başka bir şey yapmamaktadır. Tasarımın elinden kaçıp kurtulabilmek mümkün değildir; yazgısal bir görünüme bürünmesinin nedeni de zaten budur.

Bir bunalımdan çok daha önemli bir şeylerin olup bittiğini görmek gerekmektedir. Bu durumda Abraham Moles'in yaptığı gibi yazgısal bir boyut kazanmış tüketicilikten şikayet etmenin ve "fantezi ve hayal gücünün sistematik bir şekilde canlandırılmasını sağlayacak (!)" yeni bir işlevselcilik anlayışı oluşturmaya çalışmanın bir anlamı yoktur. Aslında bu yeni-işlevselcilik anlayışı olsa olsa bir yeniden anlamlandırma (gösterilenlerin yeniden yaşama döndürülmesi[10]), yani eski çelişkilere yeniden işlerlik kazandırma işlemine benzeyebilir. Daha gerçekçi bir ifadeyle yeni-işlevselcilik yeni-kapitalizm anlayışıyla uyumlu olmak durumundadır, yani bir yandan gösterenler düzeyinde oynanan oyunun yaygınlaştırılması diğer yandan da kendisine kod aracılığıyla matematiksel ve sibernetik bir görünüm kazandırılması gerekmektedir. "İnsanca" bir düşünce biçimine sahip olan bu yeni-işlevselciliğin işlemsel metatasarım karşısında yok olup gitmeye mahkûm olduğu görülmektedir. Gösterilen ve işlev dönemi sona ermiştir, artık gösteren ve kod çağına girmiş bulunmaktayız.

---

[10] "Toplumsal" tasarımlar insanca içeriklerden yararlanılarak yenilenecek ya da devreye oyun, oyunlaştırma, "özgür" düzenlemeler vs. sokulacaktır. Ancak burada bir tuzağa düşmemek gerekir; zira sözü edilen şey *işlevsel* bir "oyundur", yani aynı koda boyun eğen liberal-modernist değişken olarak özgün bir işleve sahip olan oyun.

ÇEVRE VE SİBERNETİK SAYESİNDE KUSURSUZLUK AŞAMASINA ULAŞAN BİR EKONOMİ POLİTİK AÇIKLAMASI

Bauhaus'la başlayan bu gösterge devriminin en azından bu ekolün mensupları tarafından hissedilmiş ve tasarım çözümleyicileri tarafından da az çok aydınlatılmış olduğu söylenebilir. *Critique* dergisinde (1967 Kasım) yayımlanmış olan yazısında Van Lier, "bu yeni biçimler ve yol açtıkları sonuçların giderek sistemdeki aşırı uçlarla ilgilenmemize neden olduğu görülmektedir" demektedir. İşlevsellik demek yararlılık değil "şeylerin karşılıklı olarak birbirlerinden haberdar olmalarını sağlamak, onlara gösterge olma olanağı tanımak, anlamlar üretmektir" dedikten sonra sanki çok doğal bir şeymişçesine "bütün kültürlere ve insanlığa ait gıdalar" sözlerini eklemektedir. Karşımıza yine o ölümsüz metafor çıkarılmakta, yani ne kadar çok gösterge olursa o kadar çok mesaj ve haber üretilir, dolayısıyla iletişim süreci ne kadar yaygınlaşırsa o kadar iyi olur denilmektedir. Akılcı bir üretim anlayışından yola çıkan yazar gösterge/değerin ortaya çıkışı ve sınır, engel tanımayan yaygınlaşmasının farkına varmakla birlikte hiç tereddüt etmeden insanlık açısından bunu bir gelişme olarak değerlendirmektedir. Bu, sanayileşmenin uzun vadede herkesi refaha kavuşturup, mutlu edeceğinden emin olan görüşün bir benzeridir. XIX. yüzyılda tanık olunan sınai atılımın bir sonucu olan bu yanılsamanın, XX. yüzyıldaki gösterge/üretkenlikle birlikte yola kaldığı yerden devam ettiği görülmektedir. Buna olsa olsa sibernetik bir idealizm, giderek yaygınlaşan haber düzenine olan körü körüne inanç, enformatik ve iletişim araçları kandırmacası denilebilir.

Her iki yanılsama biçiminde de aynı temel yanılgıyla karşılaşılmakta, yani bir yandan ürün ya da göstergenin yalnızca *kullanım değeri* göz önünde bulundurulurken, diğer yandan sınai (ya da *sémiurgique*) mutasyon, kullanım değerlerinin (mesaj olarak göstergeler) sayısında görülen sınırsız bir artış olarak değerlendirilmektedir. Bu mal ve gösterge üretiminde yoğun bir artış, yani azami tüketim ve haber anlamına gelmektedir. Bu mutasyonun kökeninde

öncelikle ve özellikle "bütün kültürler ve insanlığın gıdası" olmakla herhangi bir ilişkisi bulunmayan genelleştirilip, soyutlanmış bir toplumsal biçim, bir *değişim değeri* sistemi olduğunu göstermeye çalışmak yerine onu görmezden gelmişlerdir. Mesaja ideal bir görünüm kazandıran bu bakış açısı çok hızlı bir şekilde yer değiştiren bu mesajların gerisinde her şeye hâkim olan bir kod bulunduğunu unutmaktadır. Aslında ikisi de hem ekonomi politik hem de ulaşmış olduğu toplumsal, stratejik, politik boyutu atlayarak gidip açıklaması kolay bir değer evreni içine yerleşmektedirler. Burada iyi niyetli bir iyimserlik anlayışının zaman içinde sahip olduğu yaratıcı güçten karınca kararınca yararlanarak daha bol miktarda haber üretmenin, yani daha büyük bir "özgürlüğün" daha iyi bir şey olduğunu düşünmeye başladığı ve McLuhan 'ın da mevcut evrensel iletişim sürecini göklere çıkartan peygamberce tavırlar sergilediği görülmektedir. Yaşamın her alanını ele geçiren bu iletişim ideolojisi zamanla bir efsaneye benzerken, insanların sibernetiği yeni bir insanlık anlayışı şeklinde yorumlamaya başladıkları ve bir anlamda yoğun mal üretimi (refah efsanesi) düzeninin yerini yoğun mesaj üretimi düzenine bıraktığı görülmektedir.

Kullanım değeri ideologları artık dünyanın her yerinde değişim değeri sisteminin politik uzantısıyla işbirliği içine girip ona hizmet etmeye başlamışlardır. Zaten tüketim de bu maddi üretim evreninde kullanım değerinin ulaşabileceği en üst aşama olarak yer almaktan çok, gereksinimlerin karşılanması konusunda düşünülmeden dayatılan bir toplumsal olgu görünümüne bürünerek üretim sisteminde itici bir güç rolünü üstlenmeye çalışmıştır. Tüketim sayesinde sistem insanların emeklerini sömürmenin yanı sıra *yine onların katılımıyla* hayatta kalmayı sürdürmektedir. Bu muazzam bir gelişmedir. Bu katılım göstergeler düzeyinde akıl almaz boyutlara ulaşmaktadır. "Neo-kapitalist" stratejinin tam da bu noktada güdümlenmiş toplumsal katılım sürecinin gelişkin bir biçimine benzeyen işlemsel bir *sémiurgie* ve göstergebilimle eklemlendiği görülmektedir.

Gösterge üretiminin bir değişim değeri sistemi şeklin-

de algılandığı bu bakış açısı zekice olmaktan uzak bir kullanım değeri ütopyasıyla bambaşka bir anlama sahip olmaktadır. Burada tasarım ve çevresinde oluşan disiplinleri *kitle iletişiminin* bir dalı, *human and social engineering*'in [insan ve toplum mühendisliği] dallanıp budaklanması şeklinde görmek gerekir. Bundan böyle bir iletişim[11] evreninde yaşadığımız söylenebilir. Bu açıdan iletişim tarafından oluşturulan çevre XIX. yüzyıla özgü "doğa" ve "çevre" kavramlarından tamamıyla farklı bir anlama sahiptir. Son ikisi fiziksel, biyolojik (töz, kalıtım ve türe) ya da sosyokültürel yasalara göndermede bulunurlarken; diğeri baştan itibaren mesajlar ve göstergelerden oluşan bir çevreye benzemekte ve iletişim kurallarına boyun eğmektedir.

Çevre demek işlemsel ve belli dengeler üstüne kurulu bir sektör, bir mesaj gönderme/alma biçimi, *iletişime özgü bir mekân/zaman* olarak günlük yaşantıdan mimariye, konuşmadan beden dili ve politikaya tüm uygulamalar ve biçimleri kapsayan bir evrenin kendi başına buyruk hale getirilmesi demektir. Bu kuramsal "çevre" kavramına uygun bir de pratik "tasarım" kavramı vardır. Bu kavram son aşamada (insanın göstergelerle, göstergelerin kendi aralarında, insanların kendi aralarında) *iletişim üretimi* şeklinde çözümlenmektedir. Bu evrende katılım somut ticari mallar satın alarak değil, enformatik bir yöntem, gösterge ve mesajlardan oluşan bir dolanım düzeni aracılığıyla sağlanmaktadır. İşte bu yüzden çevre de (onun ekonomi alanında eşdeğerlisi olan) *pazar* gibi görünüşte evrensel bir kavram olup tüm gösterge ekonomi politiğinin bir özetine benzemektedir. Bu ekonomi politiğe özgü bir iş alanı olan tasarımsa aynı hız ve boyutlarda yaygınlaşmaktadır. Başlangıçta yalnızca sınai ürünleri kapsayan bu alanın günümüzde mantıksal açıdan tüm sektörlere yayılmış ve yayılmak zorunda olduğu görülmektedir. Kabul etse de etmese de her şeyi kullanabilen ve her şeyi şekillendirebilen

[11] Paradoksal (ve hiç kuşkusuz semptomatik) bir biçimde İngiltere Çevre Bakanlığı'nın iletişim araçları dışında kalan tüm sektörleri gruplandırdığı görülmektedir.

bir tasarım anlayışının "insancıl" olmaya çalışıp, kendisine sınırlar koymaya kalkışmasından daha sahtekârca bir şey olamaz. Bedenin, cinselliğin, insan ilişkilerinin, toplumsal ve politik ilişkilerin tasarımının yanı sıra gereksinimler ve özlemlerin vs. bile tasarımı yapılabilmektedir. Çevreyse bu "tasarlanmış" evrenden ibaret bir şeydir. Pazar gibi bu da bir *mantık*, yani bir değişim değerinden (göstergeden) ibaret bir şeydir. Tasarım, bu gösterge değiş tokuş değerinin tüm işlemsel model ve uygulama düzeylerinde dayatılması demektir. Bir kez daha anımsatmak gerekirse gösterge ekonomi politiğinin uygulama, Bauhaus'un ise kuramsal düzeyde kazandıkları bir zaferdir.

Şirketlerin halkla ilişkiler, insan ilişkileri ve çalışanlar konusunda yaptırdıkları psikososyolojik araştırmalar gibi; diyalog ve katılım; pazarlama ve ticari bir boyuta taşıma girişimleri de *ilişki üretmeye*; toplumsal üretim ilişkilerinin sorun çıkardığı noktalarda bu ilişkileri önceki görünümlerine kavuşturmaya çabalamaktadırlar. Tasarım da güncel sistem içinde insanlar ve yabancısı oldukları (her zamanki gibi bir pazardan ibaret) bir çevre içinde iletişim üretme görevini ve işlevini üstlenmektedir. Pek çok ideolojik kavram gibi "çevre" de söylediğinin karşıtını, yani kendisinden kopmuş olduğumuz, *yakında* yok olup gidecek bir dünyayı, her geçen gün birbirlerine daha çok benzeyen insanlar ve şeyleri ifade eden bir anlama sahiptir. Bu akıl dışı çevre anlayışı sistemin insan ve "doğa" arasında her geçen gün giderek büyüttüğü uçurumla uyumlu bir görünüm sergilemektedir. Toplumsal ilişkiler düzeyinde de karşımıza çıkan insan ve içinde yaşadığı çevre arasındaki bu kopukluk, ikisi arasındaki birlik ve beraberliğin sona erip ortadan kalkması, tasarımın hoşuna gitse de gitmese de onun yaşamasını ve *üretilmesini* sağlamaktadır. Tasarım tam da bu noktada haber bombardımanı aracılığıyla anlama umutsuz bir şekilde önceki görünüm ve açıklığını kazandırmaya; mesaj bombardımanı aracılığıyla da "anlaşılma kolaylığı" sağlamaya çalışmaktadır. İyi düşünüldüğü takdirde tasarım felsefesinin, özünde, *halkla ilişkiler ve*

katılım öğretisinin her türlü çevre kuramı aracılığıyla *tüm doğayı kapsayacak şekilde* yaygınlaştırılmasından başka bir şey olmadığı görülecektir. (İnsana düşmanca davranan ve "çevre" kirliliği aracılığıyla intikam almaya çalışan) bir doğanın da bu sürece katılması istenmektedir. Göstergelerin de katılımıyla hem doğa hem de kentle iletişim kurulmalıdır (tıpkı işçiler ve işverenler, yönetenler ve yönetilenlerin birbirleriyle yeniden iletişim kurmalarını sağlamak gerektiği gibi). Özetle tıpkı bir şirketin yaptığı gibi doğayla bir koruma ve güvenlik sözleşmesi imzalanmalıdır. Tehlikeli bir hale gelen doğal enerjilerin daha iyi bir şekilde denetlenebilmesi için örgütlenmesi gerekmektedir! Bütün bunları yapmaktan amaç bu katılımcı, bir sözleşme imzalayacak varlığa dönüştürülmüş ve zekice bir tasarım anlayışıyla geri kazanılmış doğanın akılcı bir hiperüretkenlik normlarına uymasını sağlamaktır

Günümüzde neredeyse küresel boyutlara ulaşan bir çevre söylevini andıran politik bir tasarım *ideolojisi* böyle bir şeydir. Gropius'tan Universitas'a[12] uzanan sürecin hiçbir kesintiye uğramadan *metadesign* aşamasına kadar uzandığı ve *metaekonomi politik, neo-kapitalizm* açısından ne anlama geliyorsa, klasik liberal ekonominin de kapitalizm açısından aynı anlama geldiği görülmektedir.

Çevreye gelince artık çevre diye bir şey yoktur. Bir çevrebilimden söz etmek demek "doğanın" tamamıyla ölmüş ve soyutlanmış bir şey haline geldiğini kabul etmek demektir. Doğa ve çevre yasalarla her yerde koruma altına alınmaya çalışılırken aslında bu önlemler onların yok edilmelerine yol açmaktadır. (Yaşamsal ve ideal bir referans olarak sunulan) doğanın yok olup gitmesi çağdaş gösterge çözümlemesinde göstermiş olduğumuz gibi gösterilen (gerçek, nesnel gönderilen; temelanlamlı bir işlev, "gerçeklik", *göstergenin* varlığının gerçek bir kanıtı olarak *dünya*. Göstergenin sanki altınla kaplanmış bir biçimi. Gönderilen/

[12] New York Modern Sanatlar Müzesi tarafından başlatılmış uluslararası bir vakfa ait "Post-teknolojik Bir Toplum İçin" projesinin başlığı.

gösterilenin altını eriyip gitmiş olduğundan Gold Exchange Standard'a da gerek kalmamıştır. Bundan böyle göstergenin bir referans değerine sahip olabileceği bir kur düzenlemesi yoktur. Günümüzdeki uluslararası eğilimin de dalgalı para kurları arasındaki çapraz ilişkiler üstüne oturduğu görülmektedir) denilen şeyin yok olup gitmesiyle yakından ilişkilidir. Asıl Gösterilen, Doğa adlı gerçek Gönderilen ölmüş ve yerini bir simülasyon modeli olarak doğaya önceki görünümünü verip aynı zamanda ölmüş olduğunu gösteren (önce kıyılıp sonra yeniden kendisine önceki görünümü kazandırılmaya çalışılan *beefsteak* [biftek] gibi) çevreye bırakmıştır. Daha önce nasıl "Doğanın" her zaman toplumsal bir model görevi yapmış olduğunu söylediysek şimdi de aynı şeyi çevre için söyleyebiliriz. Nesnel bir referans olarak sunulabilen doğa kavramından her türlü gönderileni yok eden ya da kendi gönderilenine dönüşen göstergelere (gösterge/değiş tokuş değeri) özgü bir dolanım sistemine sahip çevre kavramına geçilmesi henüz çelişkilerinden kurtulmamış, türdeşleşmemiş, ekonomi politik düzeninin henüz bir doyum noktasına ulaşmamış olduğu hâlâ direnen aşkınlık, çatışma, engelleri aşma modelleriyle acı çeken ancak insanca bir öze sahip olmaktan vazgeçmeyen (krş. Marksizmin tözsel bir gereksinimler ve doğa üstüne oturan antropolojiyle olan benzerliği), devrimci bir kurama sahip bir tarihin vs. yer aldığı bir toplum, yani bu çelişkilere sahne olan "tarihsel" toplumdan yaşamın her alanını kapsayan soyut bir iletişim ve içkin bir güdümleme sisteminin kendi dışında hiçbir şeyin var olmasına izin vermediği sibernetik bir görünüm kazandırılmış bir toplumla birlikte sentetik bir toplumsal çevre dönemine geçilmiştir. "Çevre ne kadar biçimlendirilebiliyorsa bir güdümleme nesnesi, yani çevreden ibaret bir şey haline gelen insan da o kadar biçimlendirebilir." (*Mitscherlich*)

Çevre korumacılığı adı altında toplumun havayla suyu vs. denetlemeye kalkışması doğal olarak insanların daha sıkı bir toplumsal denetim altına alınması anlamına gelmektedir. Basit üretken güçler olma aşamasından

geçtikten sonra doğa, hava ve su bulunması güç, yani alınıp satılan şeylere dönüşmüşlerdir ki, bu da insanların ekonomi politik evreniyle her geçen gün biraz daha fazla içli dışlı olduklarını göstermektedir. Böyle bir gelişme doğrultusunda doğal parklardan sonra şimdi de Brezilya'da kurulmuş olan "Ulusal Yerli Vakfı" gibi bir de "Uluslararası İnsan Vakfı" kurulabilir. "Ulusal Yerli Vakfı, olabilecek en iyi koşullarda yerli halklarla birlikte binlerce yıldan bu yana birlikte yaşadıkları bitkileri ve hayvanları da korumaya çalışmaktadır." (Bu kurumun ortaya çıkarak, varlığını sürdürmesine neden olan şey hiç kuşkusuz yapılmış olan etnik temizlik ve katliamdır. Önce ortadan kaldırıyorsunuz sonra da yeniden üretmeye çalışıyorsunuz. Nedense her yerde aynı şemayla karşılaşıyoruz.) Günümüzde insanların kafa tutabilecekleri bir çevre yoktur, zira görünüşe göre bu çevre de artık koruma altına alınması gereken çevrenin bir parçası haline gelmiştir.

DEĞİŞİM DEĞERİYLE (PARAYLA) TATMİN EDİLEBİLEN ARZU HAKKINDA

ticari mala duyulan hayranlık
ahlâki zafiyet ve kârdan zarar etmek
haz oranında görülen düşüş eğilimi
değer fantazmı hakkında

Birkaç yıl önce ABD'deki büyük mağazalardan birinde bir eylem gerçekleştirilir. Bir grup insan aniden mağazaya dalarak, insanların şaşkın bakışları altında mağazayı işgal eder ve giriş çıkışları engeller. Daha sonra bu insanlar ellerine bir hoparlör alarak içerideki kalabalığı mağazadan ne isterlerse alıp götürmeye davet ederler. Bu simgesel düzene özgü bir eylem biçimidir. Ne yapacaklarını şaşıran insanlar sonuç olarak ya bir şey almazlar ya da (normal durumda çalabilecekleri türden) ıvır zıvır şeyler alırlar.

Elli milyonunuz olsa ne yapardınız sorusu karşısında insanlar afallayıp ne söyleyeceklerini bilememektedirler.

İstediğiniz kadar boş zamana sahip olsanız ne yapardınız sorusu karşısında da benzer bir panik duygusuna kapılmakta ve boş zamanlarını nasıl tüketeceklerini bilememektedirler.

Benzer başka olaylardan da söz edebiliriz. Örneğin, Avrupa Atletizm Şampiyonası 400 metre final koşusunda rahatlıkla birinci olabilecekken bitişe 100 metre kala yavaşlayıp yarışı üçüncü sırada bitiren şu Fransız atlet gibi: "Kazanacağımı anlayınca kendime olan saygımı yitirir gibi oldum."

İspanya turnuvasına katılarak –sakatlanmış rakibinden iki set almış ve maçı kazanmasına ramak kalmış– bir erkek Fransız tenisçinin, tam maç sayısı oynanırken herkesin şaşkın bakışları arasında maçı kaybetmesi gibi.

Doğal olarak bisiklet yarışlarında uzun yıllar boyunca kronik bir şekilde "zafer" kazanmaktan korkarak ikinciliği

kimseye bırakmayan Poulidor efsanesinden söz etmeyi gereksiz buluyoruz.

Biri hakkında "az daha kazanıyordu", "kazanmasına ramak kalmıştı" denildiğinde akla bu zaferi ne engelledi, neden kazanamadı sorusu takılmaktadır. Yoksa zaferin bir başarısızlık olduğunu mu söylemek gerekiyor? Dile getirilen düşünceler de zaferin o kişinin başına gelebilecek en kötü şey olduğunu açıkça ifade etmiyor mu?

Bütün bunlar insanı çok derinden etkileyen birer güdümleme biçimine benzeyen sahiplenme ve mutlu olma içtepisi, başarılı ve rakipsiz olmayla ilgili bir yanılgıdan ibarettir. Bu türden soyut özlere yüklenen içeriklerden yola çıkan Freud psikolojik araştırmalar konusunda çok yol kat etmiştir. Ancak sunduğu şaşırtıcı perspektiflerin genel antropoloji, "iktisat" bilimi ya da "insanbilimlerle" uzak yakın bir ilişkisi olmadığı görülmektedir. "Ruhsal derinlik" ("her insanın bir bilinçaltı vardır ve bu *onun* sorunudur") psikolojisiyle sınırlandırılan psikanalizin varlıklarını sürdürmelerine katkıda bulunduğu bu anormal süreçlerin nasıl oluyorsa, "yıkılması olanaksız" bir akılcılığın egemenliği altında bulunan toplumsal ya da politik yaşantıda eşdeğer bir karşılıkları yoktur. *Başarısızlık* başlığı altında ekonomi, toplumsal yapı, politika gibi alanlarda asıl incelenmesi gereken konu insanla ilgili bu genel geçer postulatların tartışılmaz kesinliğidir.

Büyük mağaza işgali dediğimiz uç ve neredeyse deneysel niteliklere sahip olduğu söylenebilecek örnek, bize, değişim değerinin etkisiz hale getirilmesiyle birlikte kullanım değerinin de ortadan kaybolduğunu göstermektedir. Her geçen gün daha yararlı olma ve mutlu etme zorunluluğunun anında gerçekleştirilebileceği bir kez anlaşıldıktan sonra insanlar nedense bu olayı bir daha yaşamak istemiyormuş gibi davranmaktadırlar. İnsanın bütün bu güdümleme yöntemleri, bu gereksinimler ve akılcılık üstüne oturan uyumlu bütünden kendiliğinden uzaklaşması istenmektedir. "Herkesin cebindeki para kadarını" isteyebileceği, her şeyin açık seçik bir görünüme sahip olduğu ekonomi evreni dışına çıkıldığında insan bir anda ne iste-

diğini bilmeyen bir varlığa dönüşmektedir.

Bu durumda biz şu varsayımları sıralayabiliriz:

- İnsanın ne istediğini bilmeyen bir varlık olma derdinden kurtulabilmesi için nesnelerin gereksinimleri karşılamaya yönelik şeyler olarak görülmesi gerekir.
- Değişim değeri aracılığıyla soyutlaştırılamayan bir şeyin "doğal" ve "somut" bir kullanım değerine benzeyebilmesi de olanaksızdır. Bunun nedeni ikinci düzeyin de en az birinci kadar soyut olması ve onları birbirlerinden ayırabilme olanaksızlığıdır. Değişim değerinin olmadığı bir yerde kullanım değeri de yoktur. Değişim değeri bir kez armağan, karşılık istememe, israf ve harcama sürecinde etkisiz hale getirildikten sonra kullanım değerini açıklayabilmek de olanaksız hale gelmektedir.
- Bu varsayım aynen gösterge/değişim değeri için de geçerlidir. Toplumsal bir statü edinme yarışına yer verilmeyen, farklılaştırıcı göstergelerin değiş tokuş edilmedikleri, *modellerden* yoksun bir evrende değişim değeri gereksiz hale gelmektedir. Göstergelerin söz konusu olduğu bir yerdeyse kullanım değeri/değişim değeri ayrımı görünüşte ortadan kalkmaktadır. "Gösterge/kullanım değerini" farklılık duygusu yaratan, yapılan bilinçli bir seçimle belli bir niteliksel artı-değer elde edilmesini sağlayan, bir tercih, bir göstergeleri düzenleme biçimi ve değişim değerini de modeller arasındaki ilişkileri düzenleyen genel bir biçim (kod) olarak tanımladığımız takdirde kullanım değerinin nasıl doğrudan kodun işleyiş biçimi ve değişim değeri sistemine bağlı olduğunu da görebiliriz. Bu açıklamanın "ekonomik" düzen için de geçerli olduğu görülmektedir. Böylelikle hem değişim değeri sistemi (meta/biçim) hem de modeller ve kodun (gösterge/biçim) aracılık görevi yapmadıkları bir yerde kendisiyle karşılaşamadığımız kullanım değerinin neden soyutlandığı da anlaşılmaktadır.

Günümüzde değişim değeri ve gösterge/değişim değerini

birbirlerinden ayırabilmek[1] olanaksızdır. Dört dörtlük bir sistemden söz edilebilmesi için (örneğin ekonomi politiğin en kusursuz aşaması olarak "tüketim" sistemi gibi) yalnızca üretim düzeyindeki bir özgürlüğe (emek gücü alım ve satımı) değil günümüzde tüketim düzeyinde de eşzamanlı olarak ikinci bir özgürlüğe (seçme özgürlüğü) gerek vardır. Üretim ve ekonomik değiş tokuş (sermaye, para, değişim değeri) sistemi adlı soyutlamaya gösterge/değiş tokuş (modeller ve göstergelerin nasıl düzenlendiklerini açıklama biçimleri) sistemi adlı soyutlamanın eklenmesi gerekmektedir.

Gösterge, metanın ulaşabileceği en üst aşamadır. Moda ve mal aynı biçime sahiptirler. Metanın baştan itibaren sahip olduğu farklılaştırma gücü doğrudan gösterge/değişim değeri tarafından belirlenmektedir (yoksa niceliksel bir kâr mantığı tarafından değil). Metanın kusursuz bir biçime sahip olabilmesi için bir *kod* olarak kendisine boyun eğilmesi, yani modellerin dolanım düzeni içinde yer alan geometrik bir alana benzemesi, kendini bütün bir kültüre (yoksa yalnızca bir ekonomik düzene değil) özgü tek ilişki kurma biçimi olarak dayatması gerekmektedir.

Bu aşamada değişim değeriyle gösterge/değişim değeri aynı görünüme sahip olmaktadır. Hem değişim değeri hem de gösterge/değişim değeri kullanım değeriyle bütünleşerek kesinlikle aynı görünüme sahip olmaktadırlar.

Bu üçlü (değişim değeri, gösterge/değişim değeri, kullanım değeri) insanın kendisiyle bütünleşmesi (nihai aşamada "gereksinimlerinin" karşılanması aracılığıyla) gerektiği düşünülen uyumlu ve yaşamın tüm alanlarını kapsayan

---

[1] Veblen örneği (bunu satın alıyorum çünkü daha pahalı) ekonomik (yani niceliksel) bir anlama sahip olan şeyin gösterge/farklılığa dönüşmesini gösteren güzel bir uç örnek olup, burada değişim değerine haddinden fazla değer verilmesiyle (krş. sanat yapıtı müzayedesi de değer evrenleri arasındaki bir gidiş gelişe benzemektedir) ortaya çıkan bir "gereksinim" anlayışıyla karşılaşılmaktadır. Göstergeler düzeyinde Veblen örneği kesin bir kuraia dönüşmekte yani, moda, saf ve her yerde geçerli olmaya başlayan bir farklılık anlayışı üstüne oturmaktadır.

bir değer evreni oluşturmaktadırlar. Bu sihirli değer üçgeni içinde insan sanki durmadan "değerini artırmaya çalışan" bir varlığa benzemektedir. Hiç durmadan bu üçgenin köşeleri arasında gidip gelen bir insan kendi kendini zorlayarak olumlu bir değere benzemekten başka bir şey isteyemez, zira yüzyıllardan bu yana süregelen bir insanlık açıklamasıyla birbirine geçmiş olan değerler dünyasına aittir.

Bu değer üçgeni durmak bilmeyen bir artı işareti, bir artı değer mantığı (artı değeri değerden ayırabilmek olanaksızdır) aracılığıyla anlamlı, olumlu, erekli, *insanın içinde yer almaktan kaçamayacağı* bir dünya oluşturmaya çalışmaktadır. Öyleyse değer süreci *hayal ürünü* bir yapıya sahiptir, çünkü eksikliğin giderildiği ve arzunun gerçekleştirilip, ortadan kaldırılarak bir arzu gösterisine (*performare*) dönüştürüldüğü; farklılık ve simgesel boyutun yıkılıp, yok edildiği bir şeye benzemektedir. Değer artık totaliter bir görünüme bürünmüştür. Karşıt anlamlılığı ve insanın kendine bir değer biçmesine yol açabilecek her türlü ilişkiyi dışlayarak eşdeğerlik ve artı değer yasasına boyun eğmektedir. Oysa bu karşıt anlamlılık değerler evreninin peşini bırakmamakta, onu bir gölge gibi izlemektedir. Bu evrende karşılaşılan *bir başarısızlık* durumunda onun izlerini bulabilmek mümkündür.

Büyük mağazadaki malları herhangi bir bedel ödemeden elde etme olasılığı karşısında kalabalığın olumlu anlamda (yani doğal bir sahiplenme) bir başarısızlığa uğradığı, yani gereksinim duyduğu şeyleri değil, önüne çıkan şeyleri aldığı görülmektedir. Aslında bedava elde etme olanağının sözcüğün ekonomik anlamında arz ve dolayısıyla da talep denilen şeye bir son verdiği görülmektedir. Öyleyse arz yalnızca değer mantığı çerçevesinde geçerli olan bir kavramdır. Bu mantığın dışına çıkıldığında insanın hiçbir şeye *ihtiyacı* olmadığı görülmektedir. İnsanların yalnızca alınıp satılan, belli bir değere sahip olan ve beğendikleri şeylere *ihtiyaçları* vardır. Satılamayan ve satın alınamayan, *karşılıksız verilen* ve *daha çoğuyla* iade edilen şeylere kimsenin "ihtiyacı" yoktur. Örneğin karşılıklı bakışmalar, karşılıklı hediye vermeler bir tür alınıp verilen

nefes, bir değiş tokuş, israf ve şölen -dolayısıyla bir yok etme (üretimin bir değer olarak kabul ettiğini değersiz hale getirme)- metabolizması gibidir. Bütün bu süreçte değerle karşılaşılmamaktadır. *Burada arzu hayali bir değere sahip olamamaktadır.*

Tıpkı bilinçli bir şekilde başarısız olan atlet gibi, tüketim mallarını sahiplenme konusunda sergilenen bu beceriksizlikten alınabilecek bir ders varsa o da bireysel "gereksinim" (kazanma ihtiyacı) adı altında sürdürülen resmi güdümlemenin aslında *kendine ait olmayan bir alanı* bir başka deyişle bunun tam tersi sayılabilecek kaybetmek, elinden çıkarma gibi kesinlikle *özlemi çekilen* bir zorunluluk alanına *ait olduğu görülmektedir.* Yoksa bu alana sahiplenilmesinin nedeni değer, azami üretim ve başarı (*achievement*) üstüne oturan temel bir ekonomi anlayışını mazoşist bir yaklaşımla tersine çevirmek değildir. Değer sistemi içinde gerçekleştirilen bir arzunun tam aksi uca gönderme yaptığı görülmektedir; çünkü insan bir kez tatmin olduktan sonra kendi kendine yönelteceği neden arzu duyuyorum sorusunun yanıtıyla yalnızca orada karşılaşabilmektedir. Karşıt anlamlılığın kökeninde de zaten bu vardır.

Yalnızca almak insanı asla kendinden geçirecek kadar mutlu etmemiştir. İnsan vermeyi, almayı, çoğuyla iade etmeyi, yok etmeyi bilmelidir. Mümkünse hepsini birden yapmalıdır. Değerin ortaya çıkmasıyla birlikte bütün bunlar önemsiz, karşılıklılıktan çok akılcılığa dayalı bir biçim kazanarak, öznenin simgesel zorunluluklardan yoksun bırakılmış bir varlığa dönüşmesine ve

- arzunun gerçekleşmesini engelleme zorunluluğu, yani bir *EKSİKLİK DUYGUSU* ve
- sistemli bir değer mantığı süzgecinden geçmemiş bir ilişki zorunluluğu, yani *SİMGESEL DEĞİŞ TOKUŞ* gibi ikili bir tanıma sahip olmasına yol açmaktadırlar.

Kendisinden kaçılamayan bu radikal zorunluluk değer kavramı aracılığıyla *yüceltilmiştir.* Zira değer *yüceltilirken,* haz alma konusunda *hiçbir açıklama* yapılamamaktadır. Ekonomik düzende bu yüceltme işlemi meta aracılığıyla ger-

çekleştirilmekte, yani ödün vermeye yanaşmayan bir özne hiç durmadan yinelediği nesne talepleri sayesinde akılcı bir şekilde yüceltilmektedir. Ancak bu değeri yüceltme işleminin gerisinde, bize bir şeyler söylemeye çalışan, vahşice bir yok etme biçimine sahip, indirgenmesi olanaksız, ancak çoğunlukla itibar yitimi, beceriksizlik ve yatırım yapmayı yadsıma, direnme ve ortaya çıkmaktan kaçmayla ilgili –özellikle de güncel ekonomik sistemin tamamını kapsayacak şekilde *haz alma eğiliminde görülen düşüş* olarak adlandırılabilecek– başka bir şeyler vardır. Kârdan zarar etmeye dayalı akıl dışı bir karşı-ekonomi anlayışına göre son aşamada öznenin kendisiyle barışık olmasını sağlayan şey bu değerin bir öz ve töze sahip olduğunu yadsımasının yanı sıra özdeşleşme ve eşdeğerlik ilkesine karşı hissettiği gizli öfke, tatmin olma hissinin ötesinde yer alan bir tereddüt duygusudur. Bütün bunların yalnızca *metapsikolojiyle* ilgili konular olduğunu söylemek mümkün değildir. Bütün bunları toplu halde "meta" psikoloji alanına hapseden güncel ekonomi ve sosyal bilimlerin kendi oluşturdukları akılcı yapıların çökmekte[2] olduklarının

[2] "Uzun Mesafe Koşucusunun Yalnızlığı" adlı filmde her alanda geçerli olan bu karşı-ekonominin çok güzel bir toplumsal ve politik örneğiyle karşılaşılmaktadır. Öykünün kahramanı ıslahevinde yaşamak zorunda olan bir gençtir. Bu genç kendisini sürekli baskı altında tutan ıslahevi yöneticilerinin kendilerine zaferden pay çıkartmalarını engelleyebilmek amacıyla açık farkla kazanmakta olduğu bir yarışı kaybeder. Yarışı kaybederek kendisine olan saygısını kazanır; bir başka deyişle burada başarısızlığın sınıfsal bir başkaldırıyla desteklendiği söylenebilir. Bu bilinçli bir başarısızlık olmakla birlikte öyküdeki "rastlantısal" yanılgı ya da unutkanlıklar görünüşe göre yadsıma ve direnmeden farklı bir anlama sahip değildir. 400 metre koşan atletin de değişim değeri sistemini kendine göre sorguladığı söylenebilir. Öyleyse değişim değeri sistemi, ücretlendirme ve tüketimden başka biçimlere de sahiptir; zira kazanmak amacıyla koşan her atletin aslında rekâbete dayalı değerler sistemini yeniden harekete geçirmekten, bireysel itibar sağlama "karşılığında" bu sistemi yeniden üretmekten başka bir şey yapmadığı söylenebilir. Bu anlamda normalliğin karşısında yer alan her türlü "psikolojik işlev bozukluğu" (kapitalist çevrenin dayattığı yasa) *politik* bir çözümlemeyle doğrulanabilir. Gü-

farkına bile varmadıkları görülmektedir.

Keyifsizlik, kârdan zarar anlayışı vs. gibi şeylerin belki de ölüm içtepisi olarak adlandırılması gerekiyor? Olabilir (çünkü ölüm içtepisi hemen her yerde ve her zaman birlik ve beraberliği sağlamakla görevli değer adlı hayal ürünü bir şeyden radikal bir şekilde farklı olduğunu göstermeye çalışmıştır). Ancak ölüm içtepisi terimleriyle çekilecek özne *metapsikolojisinden* ayırmakta zorlanacağımız bir söylev, arzularını bu kendine yabancılaşma süreci içinde gerçekleştirme konusunda başarısızlığa uğrayan öznede değişmeden kalan şeyin iğdiş edilme korkusuyla birlikte simgesel *değiş tokuş* olasılığının kabul edilmesi olduğunu unutuyor gibidir. Eksiklik, sizin başkalarına ihtiyaç duymanız ve başkalarının da size ihtiyaç duyması demektir. Değer sürecinde (yatırım ister ticari isterse psikolojik olsun) kimsenin kimseye ihtiyacı yoktur, neyin ne, kimin kim olduğu belli değildir; çünkü her şeyin bir *karşılığı* vardır ve herkes kesinlikle kaç paralık insan olduğunun bilincindedir. Kendi kendisiyle değiş tokuş edilebilen tek şey değer olup, bireyler ve şeyler, eşdeğerlik yasası çerçevesinde bu değere ait terimlerden ibarettirler. Bu mantık doğrultusunda görünüş itibarıyla Eros'un bir değiş tokuş sürecinin sürüp gitmesini, öznelerin tüm farklılık ve ihtiyaçlarıyla bir karşılıklılık süreci içinde yer alabilmelerini sağladığı söylenebilir. Ölüm içtepisiyse tam tersine, simgesel düzenin yinelenen bir değer süreci tarafından yok edilmeye çalışılmasıdır. Bu bakış açısı doğrultusunda yinelenme ve yüceltme üstüne oturtulmuş bir meta evreni ölüm içtepisi üretme yeri olarak nitelendirilebilir.

Şu ya da bu sürece bir isim takmaya çalışmanın pek bir önemi yoktur. Önemli olan "nesnel" değer süreci adı altında asıl belirleyici olanın ("diyalektik" çelişki anlamın-

---

nümüzde artık bir politika dünyasından söz edebilmek ya da bir politika tanımı yapabilmek mümkün değildir. Artık gizli politika biçimleriyle politik bilinçaltında gerçekleştirilen yer değiştirmeler ve yoğunlaşmaları, kısaca politik "bilinçaltı" üretiminin neye benzediğini keşfetme zamanı gelmiştir.

da) "çelişkili" bir anlama sahip olmadığının görülmesidir. Karşıt anlamlılık diyalektik bir değer yadsıması şeklinde yorumlanamaz, çünkü hiç durmadan değeri devre dışı bırakmaya, *hayal ürünü bir değeri yok etmeye* çabalamaktadır. Karşıt anlamlılık ve simgesel düzenin, değer söylevine başka bir kodla karşı çıkmaları söz konusu değildir. Simgesel düzen, artık aşkınlaşmış bir akılcı değere karşı *meydan okumaktadır*. Gerçekleşmeyen arzu ve simgesel değiş tokuş, yüceltme ve genelleştirme (soyutlama) mantığına meydan okumaktadır.

Geriye "Büyük Mağaza" olayındaki sorumluların "devrimcilik" adı altında yürüttükleri yanılsamayı çözümlemek kalmaktadır. Onlar hiç kuşkusuz "Kapitalist düzenin oyun kuralı olan değişim değerini etkisiz hale getireceğiz. Malları yalnızca kullanım değerinden ibaret şeylere dönüştürüp, böylelikle insanları içinde yaşamakta oldukları sahtekar sistemden kurtararak 'gerçekten' neye gereksinim duyduklarını açık seçik bir şekilde görmelerini sağlayacağız. Devrim 'hemen şimdi' hiç beklenmeden gerçekleştirilmelidir" demeye çalışmaktadırlar. Katıksız bir Marksist felsefi anlayışın ürünü olan bu mantık, kullanım değeri ve değişim değeri (felsefi ve insani niteliklere sahip kullanım değeri yararına) arasında kesin bir ayrım yapmakta, akılcı bir kandırılmış bilinç kuramına benzemeye çalışmaktadır. Sonuç olarak kendiliklerinden özgür bir kullanım değeri yaratamayan bu insanların kendi kendilerini baskı altına almak ve kapitalist alışkanlıklar edinmek üzere eğitilmiş oldukları söylenebilir. Zira bu insanlar değişim değeri yasasını öylesine içselleştirmiş bir durumdadırlar ki kendilerine bir şey sunulduğunda bunu almak isteyip istemediklerini bile bilememektedirler.

Böyle bir şeyden söz etmek arzunun "özgür" bir ortamdan çok belli bir oyun kuralı çerçevesinde; değere atfedilen basit bir içerikten çok anlaşılmaz bir değer kodu tarafından üretildiğini unutmak demektir. Bu, *kod tarafından üretilen bir arzu* olup, gerçekleşebilmesi için oyunun kuralına uyduğunu göstermesi gerekmektedir. Toplumsal düzen arzunun koda uygun bir şekilde gerçekleştirilmesini sağlamakla yü-

kümlü olup, ayakta kalması bu sömürü sürecine bağlıdır. Düşselle kurumsal, politik iktidarla sapık (arzunun gerçekleşmesi) fetişist iktidar bu noktada buluşmaktadırlar. Hayali değer demek hayali bir düzen ve yasa demektir.

Bizim toplumumuzda oyunun kuralı değişim değeri tarafından belirlenmektedir. Oyun kuralına bir son verildiğinde olay ilginçliğini yitirmektedir. Çünkü bu durumda (ekonomik oyun kuralına istemeden boyun eğen uygulama) hile hurda yapılamamakta, çalınıp çırpılamamaktadır. Yalnızca oyun kurallarına boyun eğildiğinde gerçekleşen bir tüketimle yalnızca fetişist olma koşuluyla gerçekleştirilen bir arzunun bu oyun kurallarına bir son verilmesi durumunda yağmalamaktan vahşice bir zevk alınmasını sağlamak yerine böyle bir girişimde bulunulmasını engellediği görülmektedir. Veblen örneğinde olduğu gibi, bu durumda, şeylerin özünde hem niceliksel bir değişim değeri hem farklılık yaratıcı bir yasa hem de fetişleştirilmiş bir biçime benzeyen (ticari ve psikolojik değer ekonomisinin en hassas noktası) bir *bedele/fiyata* sahip olmaları gerekmektedir. Böylelikle şeylerin fiyatları psikolojik bir değer ekonomisinin varlığını sürdürmesini garanti altına almış olmaktadır. Böyle bir denge anlayışı üstüne oturan uygulamanın bedavacılık ve yağma anlayışına dayalı bir tüketime tercih edildiği görülmektedir. Çünkü ödenen bedel aynı zamanda, tatmin olma duygusunun yeniden üretim döngüsü uyarınca yaygınlaşmasıyla doğru orantılı bir şekilde, giderek azalma eğiliminde olan bir hazzın karşılığıdır.

Aynı şekilde "kendini yarışmayı kaybetmekten alıkoyamayan" atlet ya da oyuncunun bu işi mücadele hırsını yitirmemek ve ortadan kaldırıldığı takdirde yarışmanın[3] da anlamını yitireceği bir oyun kuralını sürdürebilmek amacıyla yaptığı görülmektedir. Burada da oyun kuralının varlığını sürdürmesi kazanmaktan çok daha önemli bir şey haline gelmektedir. Her yarışmacı bu değiş tokuş

[3] Spor ideolojisi, "yarış" ve orman kanunu arası bir karışımdan ibarettir.

düzeniyle bu kolektif ve bilinçsizce[4] uygulamaya dolaylı bir şekilde boyun eğmektedir.

Görüldüğü gibi burada söz konusu olan şey kesinlikle "kandırılmış bir bilinç" ve değişim değerinin devre dışı bırakılmasının "özgürleşmeye" yol açacağını savunan devrimci bir yanılsama değildir. Bunlar arzunun gerçekleşmesi ve değişim değeri arasında herhangi bir çelişkinin söz konusu olmadığını anlayamadıklarından tam tersini yapmaya kalkışmışlardır. Bu çelişkiyi üreten idealizm böylelikle kullanım değeriyle ilgili tüm yanılsamaların da onun üzerinde odaklaşmasına yol açmıştır; çünkü değer kavramı üstüne oturtulmuş bir devrim yapmak daha kolaydır. Çünkü devrimciler de o kendilerine meydan okuyan, küçümsedikleri değer yasasını yüceltirken aynı zamanda meydan okuyan değer yasasını çiğneme girişimlerini de yüceltmiş olmaktadırlar. Değeri yüzeysel bir şekilde eleştirip, ona bir çeki düzen vermeye çalışan reformistler gerçekleştirdikleri eyleme karşı "kitlelerin" sergiledikleri tepkisizlik karşısında afallamışlardır. Doğal olarak bu tepkisizliği eylemlerinin çok devrimci oluşuna bağlamışlar ve umutlarını insanların "daha bilinçli" bir hale gelecekleri bir tarihe ertelemişlerdir. Bu tepkisizliği *çok reformist* bir eylem gerçekleştirmiş olmalarına bağlamak akıllarının ucundan bile geçmemiştir. Bunu pasif bir devrimcilik gibi görmek yerine reformizme karşı bir direnme biçimi olarak yorumlasalardı daha iyi ederlerdi.

Başka terimlerle ifade etmek gerekirse "özgürleştirilen" "alışkanlık sahiplerinin" "olumsuz" tepkileri belki de değişim değerine boyun eğmiş olmalarından değil *değişim değerinden kaynaklanan bir kandırmacaya benzeyen* kullanım değerine direnmelerinden kaynaklanmaktadır. Kullanım değerinin oyun kuralına boyun eğmeyi reddeden

[4] Katıldığı her yarışı istisnasız kazanan bir oyuncu, bir atlet değiş tokuş yasasını bir tabu ya da kutsal bir yasak gibi ciddi bir şekilde çiğnemiş olacağından sonunda topluluğu kendisinden kurtulmaya itecektir. Koleksiyoncu için de aynı şey söylenebilir; zira koleksiyon tamamlandığında yapacak bir şey kalmayacağından ölüm kaçınılmaz hale gelmektedir.

insanlar sanki bunun çok daha kurnazca planlanmış bir kandırmaca olduğunu hissetmiş gibidirler.

Karşılarına çırılçıplak bir şekilde çıkan bu kullanım değeri de neyin nesidir? Bu karşılıksızlığın kökeninde ne vardır, karşılıksız olarak veren kimdir? *İçeriğin* (ürünlerin) bedava dağıtılmasının amacı nedir? Ürünlerin bedava dağıtılmasıyla birlikte *toplumsal ilişki* basitleşecek ve amaçlarını mı yitirecektir? Kesinlikle yitirmeyecektir. Bir karşılık beklenmeden verilen, yani lütfedilen ve kabul edilmek zorunda kalınan şeye olsa olsa sadaka denir. Zengin işveren hanımlarının yardımseverliği sistemin mantığını hangi ölçüde değiştirebiliyorsa devrimcilerin gerçekleştirdikleri simgesel eylem de en çok o kadar değiştirebilir. Kullanım değeri hakkındaki bilgi birikimlerine bakarak, devrimcilerin, meta *biçimin* ortadan kaldırılabilmesi için *bedava* mal dağıtmanın yeterli olmadığını göremedikleri söylenebilir; zira böyle bir uygulama olsa olsa metanın *ortaya çıkış biçimine* bir son verebilir. Değişim değerini radikal bir şekilde yok edebilmek için kullanım değerinin kendi başına buyruk bir hale gelmesi ya da bedava olması yeterli değildir. Asıl yapılması gereken şey alınanın fazlasıyla iadesinin sağlanması, yani *toplumsal ilişki biçiminde* değişikliğe gitmektir. Alınana karşılık verilemediği, bir karşılıklılık süreci oluşturulmadığı takdirde bir iktidar ve soyutlama[5] düzeni içinde yaşamaya mahkûm olduğumuz söylenebilir. Verilen örnekte de durum aynen böyledir. Radikal bir çözümleme yapılmamış olması nedeniyle belli bir değer (kullanım değeri) çeşidini dışlamayan ve bu değerle oynayan "özgürleştiricilerin/devrimcilerin" aynı zamanda belli bir iktidar ve güdümleme gücüne sahip oldukları görülmektedir. Değeri güdümlemeye çalıştıkları sırada mantıksal olarak bundan kendilerine bir (tahakküm

[5] Tek yönlü bir verme eylemi armağan/değiş tokuşun tersidir. Armağan karşılıklılık üstüne otururken, diğeri üstünlük üstüne oturmaktadır. Feodal toplumda yalnızca ayrıcalıklı kişiler, örneğin derebeyi bir şey vermeden alabilir, alınana karşılık vermeyebilirdi, çünkü toplum içinde kendisine meydan okunamayacak ve itibarının zedelenmeyeceği bir statüye sahipti.

payı) artı-değer payı çıkarmış oldukları söylenebilir.

Beklenmedik bir anda *lütfedilmiş* bu mal bolluğu karşısında, oluşturulmaya çalışılan, karşılıklılığa dayanmayan bir ilişki *biçimi* karşısında insanların savunmaya geçtikleri görülmektedir. Bu, "hiçbir şekilde bir başkasına borçlanmak istemeyen ve aldıkları şeyin bedelini ödeyenlerin" gösterdikleri savunma amaçlı bir tepkidir. Bu tek yönlü armağan etme biçimi ve içeriğinde (sözde "özgürleştirilmiş" kullanım değeri) sisteme özgü unsurların varlığını sezinlemiş olan insanlar "özgürleştiricilerinkinden" daha bilinçli bir sınıfsal tepki göstermişlerdir.

Değişim değerinin yıkılabilmesi için bir değer sürecinin değil (bu kullanım değeri bile olsa) bir *değiş tokuş* sürecinin oluşturulması gerekmektedir. Kullanım değeri de tıpkı değişim değeri gibi değiş tokuş sürecine bir son verilmesini zorunlu kılmaktadır; çünkü üretilmiş nesneden bir *değere* sahip olması beklenirken bireyin de bu değerle nesnel bir ilişki içine girmesi beklenmektedir. Nesne, simgesel değiş tokuş esnasında anlamlı bir değere sahipken daha sonra bu anlamını tamamıyla yitirerek yeniden "hiçbir şey'leşmekte" (Latincedeki *res*=şey iki karşıt unsura sahip bir terimdir), şu yalnızca alındığı ve fazlasıyla iade edildiği için saf dışı edilen bir şeylerin varlığı/yokluğu nedeniyle farklılaşmış bir ilişki biçimini ifade etmektedir. Bir kullanım değerine sahip olmayan da işte bu hiçbir işe yaramayan (*res nulla*) nesnedir. Dolayısıyla değişim değerinin elinden yalnızca sürekli bir şekilde karşılıklı olarak değiş tokuş edilebilen, armağan ve karşı armağan, karşıt unsurlar arasındaki belirgin bir ilişki biçimi kaçabilirken *nihai amacı bir değere benzemek olan ilişki kaçamamaktadır.*

Verilen örnekteki "olumsuz tepki" bir tür meydan okuma, nesneler ve sahip oldukları değerlerden çok bizzat değiş tokuş ilişkisini özgürleştirmeye yönelik bir devrim olarak yorumlanırken; zorla dayatılan bir değer anlayışının günümüzde hemen her yerde sözün karşılıklı olarak değiş tokuş edilmesini engellediği görülmektedir.

DİZİN

Aztekler 110

Barthes, Roland 78, 194, 195, 196, 213
Bataille, Georges 76, 108, 137
Baudelaire, Charles 104
Benjamin, Walter 218, 219
Benveniste, Emile 181, 184, 185, 186, 188, 190
Borges, J. L. 65, 67
Bourdieu, Pierre 19, 207
Brecht, Bertolt 209, 210, 219

Carelman, J. 245
Carrol, Lewis 247
Chapin, F. Stuart v, 8, 9, 10, 49
Croce, B. 238

Dard, P. 136, 137
De Brosses 95
de Lauwe, Chombart 70
Derrida, Jacques 192, 197

Eco, Umberto 217, 231
Enzensberger, Hans Magnus 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 212, 213, 214, 215, 219, 223, 227, 228, 229, 230

Foucault, Michel ii, 116
Freud, Sigmund 55, 105, 262

Galbraith, John Kenneth 233
gimwali 2
Goblot, Edmond 134, 142, 144

Homo faber 6

homo otius 6

Kaduveolar 104
Kandinsky, Vasiliy 247
Kant, E. 249
Klee, Paul 247
kula 2, 3, 4

Lacan, Jacques 200
Lautréamont, Comte de 245
Lazarsfeld, P. F. 71, 217
Lefebvre, J.-M. 191
L'Esthétique Industrielle 248
Lévi-Strauss, C. 58, 59, 66, 97, 104

Magritte, R. 245
Malinowski, Bronislaw 2
mana 43, 44, 69, 95, 98, 101, 138
Maoriler 104
Marcuse, Herbert 90, 208, 240
Marx, Karl 94, 129, 130, 131, 134, 144, 151, 154, 155, 156, 157, 158, 162, 163, 165, 169, 170, 171, 173, 175, 180, 181, 184, 193, 203, 204, 208
Mauss, M. 42, 66
McLuhan, Marshall 203, 214, 220, 222, 223, 255
Micner, J. 136, 137
Mill, Stuart 41
Moles, Abraham 234, 248, 253
Mondrian, Piet 31, 247

New York Modern Sanatlar Müzesi 258
Nouvel Esprit Artistique 248

otium 5, 6

Piatier, André 48
Platon 249
Pollock, Jackson 248
Pop Art 122, 125, 253
potlaç 2, 3, 4, 19, 139, 142
Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu 244

Rauschenberg, R. 121, 122, 125
Ruyer, R. 82
Rüyaların Yorumu 55

Sartre, J.-P. 22
Saussure, Ferdinand de 181, 184, 185, 186, 192
Schoeffer, N. 248
simülakr 6

Trobriand Adaları 2

Veblen, Thorstein vi, 3, 4, 5, 74, 77, 134, 139, 264, 270
"vekaleten tüketim" 4

Warhol, Andy 125, 126
Weber, Max 8, 244

Gösterge ekonomi politiğinin eleştirisini yapan kuramcı sayısı yok denilecek kadar azdır. Veblen ve Goblot kültürel sınıf çözümlemesinin önünü açan çok önemli isimlerdir. Bu çözümleme "diyalektik materyalizmin" yapmış olduğu üretim güçleriyle ilgili çözümlemenin ötesine geçerek *gösterişe yönelik bir değerler mantığından* söz etmektedir. Bu mantığa göre egemen sınıf toplum üstünde kurduğu ve kodlar aracılığıyla sürdürdüğü hâkimiyeti devam ettirebilmek amacıyla, değerleri "tözsel açıdan değişikliğe" uğratmış ve böylelikle ekonomik düzende devrimler yaparak, toplumsal ilişkilerde değişikliğe yol açılmasını engellemiştir.

Ekonomik düzende belirleyici olan, birikim ya da artı-değerin elde edilme biçimidir. Kültürel göstergeler düzeninde belirleyici olansa harcama, yani yaşamın her alanına egemen olan koda boyun eğip töz değişikliğine uğrayarak gösterge/değer biçimini alan ekonomik değişim değeridir. Egemen sınıflar (ilkel ve geleneksel toplumlar) egemenliklerini ya her zaman gösterge/değerler üstüne oturtmuş ya da (kapitalist burjuva düzeninde olduğu gibi) sahip oldukları bu ekonomik ayrıcalığı göstergeler aracılığıyla sergileyerek onlara bir aşkınlık, bir kutsallık kazandırmaya çalışmışlardır. Egemenliğin en kusursuz aşaması bu sonuncusudur. Çünkü sınıf mantığının yerini alan bu mantık, üretim araçlarının mülkiyetiyle değil, anlam üretiminin denetimiyle ilgili olup maddi üretimden çok farklı bir üretim biçiminin varlığını zorunlu kılmaktadır; zaten Marksist çözümlemenin içinden çıkamadığı nokta da budur.

Jean Baudrillard (1929 - 2007) postyapısalcı felsefe ve postmodernizm üzerine çalışmalarıyla ünlenmiş bir düşünürdür. Sorbonne Üniversitesi'nde Almanca okudu. Mezun olduktan sonra bir süre eğitim kurumlarında Almanca öğretmenliği yaptı. Bu dönemde sosyoloji dalındaki doktora tezine de devam etti. 1966'da doktora tezini bitirdi. Eylül 1966'da Université de Paris-X Nanterre'de asistan oldu. Yapısal Marksizm ve medya teorileriyle ilgilendi. 1972'de aynı üniversitede, profesör olarak, sosyoloji öğretmeye başladı. 1987'den 1990'a kadar Université de Paris-IX Dauphine'de görev aldı. Çok sayıda önemli esere imza atmıştır.